

THEMIS **THEMIS** **THEM**

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori Iskola
elektronikus folyóirata***

2020. december

**Kiadó: ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola
1053 Budapest V. Egyetem tér 1-3.**

Szerkesztőbizottság:

**Dr. Kukorelli István a doktori iskola elnöke, dr. Nagy Marianna
alelnök, dr. Fazekas Marianna titkár**

Felelős szerkesztő: dr. Kukorelli István

Szerkesztő: dr. Fazekas Marianna

Technikai szerkesztő: Bencze Andrea

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064-0900

Szerkesztői előszó

A 2020 januárjától terjedő koronavírus világjárvány miatt az Állam- és Jogtudományi, Politikatudományi Tudományági Doktori Tanács a 2020. június 12-re meghirdetett doktorandusz konferencia elhalasztásáról döntött. Ezért 2020 nyarán nem jelentek meg a konferenciakötetek sem.

Sajnos a járványhelyzet a 2020/21. tanév őszi szemeszterében sem javult. A Themis szerkesztőbizottsága erre tekintettel továbbra is publikációs lehetőséget biztosít az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatóin kívül a Politikatudományi Doktori Iskola doktoranduszainak is.

Ezért e második rendhagyó szám első részében kapnak helyet a jogtudományi írások, majd a második rész politikatudományi tanulmányokat közöl.

Budapest, 2020. december

Dr. Fazekas Marianna
szerkesztő

Tartalom

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	3
I. RÉSZ: JOGI TANULMÁNYOK	6
BAKOS REBEKA: A kartellkárosultak kollektív igényérvényesítési lehetőségei Magyarországon az uniós jog tükrében	7
BOTTLIK-GRANYÁK LÍVIA: Miért lehet alapjogi jogosult egy szervezet?	26
GALÁNTAI RITA TÜNDE: Paradigmaváltások a hazai bírói jogértelmezés elméletében és gyakorlatában	46
KÓCZIÁN LILLA: Az elvált szülő felelőssége – a szülői felügyeleti jog és a kapcsolattartás rendezése a tárgyalóteremtől a közvetítőig	77
TÓTH ANGÉLA: Blokklánc-technológia mint a korrupció elleni küzdelem lehetséges eszköze?	92
VARGA YVETT: A „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma az Európai Unió Bírósága uniós joghatósági rendeletekkel összefüggő esetjogában – a közjogi jogalany mint peres fél részvételével zajló eljárások tükrében	129
II. RÉSZ: POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK	156
FARKAS ATTILA: A pártok teljesítményének mérhetőségéről	157
HAVASI BENIGNA: A nemzetiszocializmus szókinccse	168
MISKÓ DÁVID: „Te miért úgy, én miért így szavazok?” – A választói viselkedés általános jellemzése a klasszikus alaptradíciók és egyéb lehetséges elméleti megközelítések alapján	190

Contents

I Part	6
BAKOS, REBEKA: Possibilities of collective redresses of cartel victims in Hungary in light of the EU law	7
BOTTLIK-GRANYÁK, LÍVIA: Why can an organisation be a human rights holder?	26
GALÁNTAI, RITA TÜNDE: Changing paradigms in the theory and practice of Hungarian judicial interpretation	46
KÓCZIÁN, LILLA: Divorced Parental Responsibility - Parental Responsibility and Relationships from Courtroom to Mediator	77
TÓTH, ANGÉLA: Blockchain technology as a potential anticorruption tool?	92
VARGA, YVETT: The concept of 'civil and commercial matters' in the case-law of the Court of Justice of the European Union relating to EU Regulations on jurisdiction – in light of contentious proceedings involving public persons as litigants	129
II Part	156
FARKAS, ATTILA: Evaluation Approaches for Political Party Performance	157
HAVASI, BENIGNA: Vocabulary of the National Socialism	168
MISKÓ, DÁVID: 'Why do you vote that way, and why do I vote this way?' – General characterization of voter behavior based on classical traditions and other possible theoretical approaches	190

I. RÉSZ
JOGI TANULMÁNYOK

Bakos Rebeka
ELTE ÁJK Polgári Eljárásjogi Tanszék
Témavezető: Varga István, tanszékvezető egyetemi tanár

A kartellkárosultak kollektív igényérvényesítési lehetőségei Magyarországon az uniós jog tükrében

I. Bevezetés

Az uniós versenyszabályok fő célja, hogy lehetővé tegyék az Európai Unió belső piacának megfelelő működését, amely az uniós polgárok, a vállalkozások és az egész társadalom jólétének fő hajtóereje. Erre tekintettel az EUMSZ tiltja a vállalkozások közötti versenyellenes megállapodásokat (101.cikk) és az erőfölényben lévő vállalkozások piaci erőfölénnyel való visszaélését (102.cikk). A versenyjogi szabályok betartásáért a nemzeti versenyhatóságok és az Európai Bizottság felelnek. A versenyjogi szabályok teljeskörű érvényesülése azonban csak akkor biztosítható, ha a közjogi jogérvényesítés mellett magánjogi jogérvényesítésre is van lehetőség. Ennek egyik kardinális pontja, hogy a versenyjogsértéssel okozott károk esetén járó kártérítés a nemzeti bíróságok előtt kikényszeríthető legyen.

Figyelembe véve, hogy a versenyjogi jogsértéssel okozott kár rendszerint nagyszámú károsultnál jelentkezik, akiknek a kára azonban az egyénekre elosztva sokszor csekély jelentőségű, ezeknek a kárigényeknek az érvényesítésére a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok lehetnek alkalmasak.

Az Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU Irányelve¹ (Irányelv) a versenyjogi kártérítésekkel kapcsolatban rengeteg olyan szabályt rendezett, amelyeket korábban az egyes tagállamok eltérően vagy éppen egyáltalán nem alkalmaztak. Az Irányelv számos akadályt elhárított, melyek gátolták a

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelve a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról

versenyjogi kártérítési perek megindítását, kollektív igényérvényesítési mechanizmusok bevezetésére azonban nem kínált egységes megoldást.

Különböző bizottsági soft law dokumentumokból azonban megismerhető, hogy a versenyjogi jogsértéssel okozott kár és a károsultak sajátosságaira, valamint az európai hagyományokra tekintettel milyen kollektív igényérvényesítési mechanizmusokat irányoz elő a tagállamoknak a Bizottság.

Jelen rövid tanulmányban – kifejezetten a versenykorlátozó megállapodásokkal okozott kárigényekre fókuszálva – bemutatom az Európai Unió elképzeléseit és kidolgozott álláspontját a versenyjogsértéssel okozott károk kollektív igényérvényesítésével kapcsolatosan. Ezt követően pedig ismertetem a kartellkárosultak² kollektív igényérvényesítési lehetőségeit a magyar szabályozásban, és megvizsgálom, hogy az mennyiben áll összhangban az uniós elképzelésekkel és mennyiben nyújt hatékony védelmet.

II. Az európai uniós alapok

1. A *Courage*-ügy

Az Európai Unió Bírósága (EUB) már több mint 15 éve a *Courage*-ügyben kimondta, hogy a versenyjogi jogsértéssel okozott károk magánjogi úton történő érvényesítésének nemcsak, hogy helye van, de a magánjogi igényérvényesítés lehetősége megerősíti a közösségi versenyjogi szabályok hatékonyságát, és gyengíti azokat a gyakran rejtett megállapodásokat vagy gyakorlatokat, amelyek alkalmasak arra, hogy a versenyt korlátozzák vagy torzítsák. A közjogi igényérvényesítésen túl tehát a nemzeti bíróságok előtti kártérítési keresetek jelentősen hozzájárulhatnak az Európai Unión belüli hatékony verseny fenntartásához.³ Szintén a *Courage*-ügyben mondta ki az EUB azt is, hogy a Szerződés 85. cikkének (jelenleg EUMSZ 101. cikk) teljes érvényesülését veszélyeztetné, ha nem igényelhetne bármely személy kártérítést olyan szerződés vagy magatartás által okozott kárért, amely

² Jelen tanulmány szóhasználatában kartell károsultak alatt nemcsak a horizontális, hanem a vertikális versenykorlátozó megállapodással okozott károk károsultjai is értendők.

³ C-453/99. *Corurage Ltd. kontra Bernard Crehan and Bernard Crehan kontra Courage Ltd. és társai* ítélet, ECLI:EU:C:2001:465, 27. pont

alkalmas a verseny korlátozására vagy torzítására.⁴ Az EUMSZ 101. cikkének teljes érvényesülését pedig a nemzeti bíróságoknak kell biztosítani, többek között azáltal, hogy az EUMSZ 101. cikkének megsértésére hivatkozó magánszemélyek kárigényét, a közösségi jog által a magánszemélyekre ruházott jogok tiszteletben tartásával, elbírálja.⁵

A *Courage*-ügy üzenete tehát az, hogy a versenyjogi jogsértéssel okozott károk magánjogi úton történő kikényszerítésének biztosítása az egyes tagállamokban elengedhetetlen feltétele az uniós versenyszabályok érvényesülésének.

2. A Zöld Könyv tanulságai

Hamar világossá vált azonban, hogy a versenyjogi jogsértéssel okozott károk megtérítésének kikényszerítését számos körülmény nehezíti, amelyek kiküszöbölése nélkül a versenyügyekben elenyésző marad a magánjogi igényérvényesítési út igénybe vétele. E nehezítő körülmények összegyűjtésére tett kísérletet az Európai Bizottság által készített Zöld Könyv, ami a tagállami tapasztalatokat és gyakorlatokat is figyelembe véve foglalta össze a magánjogi igényérvényesítést akadályozó tényezőket.⁶ A Zöld Könyv és a hozzá tartozó munkadokumentum,⁷ többek között az alábbi problémákat azonosította, amelyek a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok bevezetésének szükségességét vetítették elő:

- a versenyjogi kártérítési perekben különös nehézséget jelent, hogy nehéz a bizonyítékokhoz való hozzáférés amiatt, mert a bizonyítékok gyakran a versenyellenes magatartást elkövető birtokában vannak;
- a versenyjogsértéssel okozott kár összegének meghatározása nagyon összetett és nehezen számszerűsíthető;
- számtalanszor előfordul, hogy a versenyjogi jogsértéssel okozott kárt az értékesítési láncban áthárítják és azt végeredményben a közvetett fogyasztó viseli. A közvetett fogyasztók kereseteit bizonyítási

⁴ C-453/99. *Corurage Ltd. kontra Bernard Crehan and Bernard Crehan kontra Courage Ltd. és társai* ítélet, ECLI:EU:C:2001:465, 26. pont

⁵ C-453/99. *Corurage Ltd. kontra Bernard Crehan and Bernard Crehan kontra Courage Ltd. és társai* ítélet, ECLI:EU:C:2001:465, 25. pont

⁶ Európai Bizottság: Zöld Könyv, az EK antitröszt szabályainak megsértésére épülő kártérítési keresetokről. Uniós azonosító: COM(2005) 672 végleges. (Zöld Könyv)

⁷ Európai Bizottság: Munkadokumentum a Zöld Könyvhöz. Uniós azonosító: SEC(2005) 1732. (Munkadokumentum a Zöld Könyvhöz)

problémák nehezítik, mivel nem tudják bizonyítani az általuk elszenvedett kár mértékét, valamint a kár és a jogsértő magatartás közötti oksági kapcsolatot;

- jellemző, hogy a versenyjogsértéssel okozott kár az egyes károsultakra vetítve olyan csekély összegű, hogy anyagilag nem éri meg a károsultnak az igényérvényesítés;
- a versenyjogi jogsértések károsultjai általában fogyasztók vagy kisvállalkozások, akik lehet, hogy nem is értesülnek a jogsértésről, vagy még ha értesülnek is róla, nincs kellő erőforrásuk a káruk számszerűsítésére;
- előfordulhat, hogy a kartellkárosultat nagy piaci szereplőnek számító, olyan kereskedelmi partnere károsította meg, akitől függ a piacon, ezért nem mer ellene kártérítési pert indítani;
- a károsultak számára nemcsak az esetleges költségelőlegezés, de sikertelen perlés esetén a perköltségviselés is visszatartó erő lehet a per megindítására.

A Zöld Könyvhöz tartozó munkadokumentum arról számolt be, hogy a versenyjogi kollektív jogérvényesítési lehetőségek tárháza nagyon vegyes az egyes tagállamokban, de az a jellemző, hogy egyrészt nem kártérítés érvényesítésére szolgálnak (hanem pl. fogyasztói szerződések érvénytelenségének megállapítására), és általában nem egy ágazathoz vagy jogterülethez kapcsolódnak, hanem általános jelleggel igénybe vehető jogérvényesítési eszközök.⁸

3. A Fehér könyv megoldási javaslatai

A Zöld Könyv tanulságaiból kiindulva a Fehér Könyv⁹ intézkedéseket és politikai választási lehetőségeket javasolt annak érdekében, hogy a közösségi versenyjog megsértése által érintett valamennyi károsult rendelkezésére álljanak hatékony jogorvoslati mechanizmusok.

A Fehér Könyvhöz kapcsolódó munkadokumentum már explicit módon kimondta, hogy a versenyjog tipikusan olyan terület, ahol a kollektív

⁸ Munkadokumentum a Zöld Könyvhöz, 195. bekezdés

⁹ Európai Bizottság: Fehér Könyv, az EK antitröszt szabályainak megsértésére épülő kártérítési keresetekről. Uniós azonosító: COM(2008) 165 végleges. (A Fehér Könyv a teljes kompenzáció elvének kimondása mellett, szakított a magánjogi jogérvényesítésnek tulajdonított elrettentő hatással, és arra, mint a közjogi igényérvényesítést kiegészítő, kompenzációs célú igényérvényesítési formaként tekint.)

igényérvényesítési mechanizmusok bevezetése jelentősen javítja a károsultak kompenzációjának lehetőségét, ez pedig hozzájárul az igazságszolgáltatás hatékonyságához. Sőt kifejezetten úgy fogalmaz, hogy elengedhetetlen a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok bevezetése a versenyjog területén.¹⁰

A Bizottság a fentiek figyelembevételével a kollektív jogorvoslat két egymást kiegészítő mechanizmusának együttes alkalmazását javasolta.

Az első esetben az arra feljogosított szervek (pl. fogyasztói szervezetek, állami szervek vagy kereskedelmi szervezetek) indíthatnának keresetet a károsultak nevében. A keresetindításra jogosult szervek felhatalmazása vagy előzetesen, hivatalosan úton történő kijelöléssel, vagy ad hoc alapon, a konkrét ügyben történő kijelöléssel valósulna meg. A feljogosított szervezet által képviselt csoport tagjainak pedig azonosított, vagy azonosítható tagokból kell állnia. Ezeket az ún. képviseleti keresetindítási joggal felruházott szerveket kevésbé tartanák vissza azok az indokok, amelyek a kis szereplőket (fogyasztók, kisvállalkozások) egyébként visszatartják, mivel ők jó eséllyel nagyobb tőkével rendelkeznek a per megindításához és viteléhez, kellő erőforrással bírnak a kár számszerűsítéséhez. Mindemellett a kis piaci szereplők is nagyobb eséllyel mernek fellépni kereskedelmi partnereikkel szemben egy-egy képviseleti szervén keresztül, mint önállóan.

A második esetben pedig a károsultak rendelkezésére állna egy szabad részvételen alapuló (*opt-in*) közös kereset megindításának a lehetősége, ezzel lehetőséget biztosítva számukra, hogy egyéni kártérítési keresetük ügyében együtt lépjenek fel. A Fehér Könyv határozottan az *opt-in* rezsimit részesítette előnyben az *opt-out* rendszerrel szemben. Ennek indoka az volt, hogy az *opt-in* rendszer esetén sokkal kevesebb károsult venne részt a perben, ezáltal az kezelhetőbb lenne, és kisebb kockázattal adna esélyt a visszaélésekre. (A Fehér Könyvhöz tartozó munkadokumentum is megfogalmazta például az *opt-out* rendszerekkel kapcsolatos gyakori kritikát, nevezetesen, hogy a csoport nagy létszáma miatt a csoportot képviselő felperes egy idő után elveszti az irányítást a csoport tagjai felett és csak a saját érdekeit tartja szem előtt a perben, ez az ún. ügynök probléma).¹¹

A Fehér Könyv kiemelte, hogy a két egymást kiegészítő mechanizmust akként kellene bevezetni, hogy a károsultaknak ezek mellett is lehetősége

¹⁰ Európai Bizottság: Munkadokumentum a Fehér Könyvhöz. Uniós azonosító: SEC(2008) 404. (Munkadokumentum a Fehér Könyvhöz) 40. bekezdés

¹¹ Munkadokumentum a Fehér Könyvhöz 50. bekezdés

legyen egyénileg kártérítési keresetet indítani, tiszteletben tartva ezáltal a károsultak rendelkezési jogát.¹²

A Fehér Könyv a kártérítési keresetek költségeinek csökkentésére ösztönözte a tagállamokat és a következő megoldási javaslatokat kínálta. Javaslatot tett egyrészt arra, hogy korlátozzák a trösztellenes keresetek eljárási költségeinek mértékét, másrészt vizsgálják felül költségmegosztási szabályaikat és adjanak felhatalmazást a nemzeti bíróságoknak arra, hogy a per korai szakaszában olyan költségvégzést bocsássanak ki, amely indokolt esetben eltér az általánosan alkalmazandó költségszabályoktól. Ez a költségvégzés biztosítaná, hogy a felperesnek pervesztesség esetén ne kelljen a másik fél összes költségét kifizetni.

A Fehér Könyvhöz tartozó munkadokumentum továbbá szorgalmazta alternatív vitarendezési mechanizmusok bevezetését is, és kifejezetten kiemelte az egyezségkötés lehetőségét. Ezek elejét vehetik egy hosszú éveken át tartó, költséges pereskedésnek, aminek elkerülése mind a két fél érdekében állhat.

4. Az Irányelv és az azt kiegészítő bizottsági Ajánlás

Miután a magánjogi igényérvényesítés nem tudott áttörést elérni, 2014 novemberében az Európai Parlament és Tanács a Zöld Könyv és a Fehér Könyv tapasztalatait felhasználva Irányelvet fogadott el, ami számos, a versenyjogi kártérítési igényekkel kapcsolatos anyagi és eljárásjogi kérdést egységesen rendezett annak érdekében, hogy ösztönözze a versenyjogi kártérítési perek megindítását. Az irányelvet a tagállamoknak 2016. december 27-ig kellett implementálniuk¹³.

Ahogy az már a bevezetőből is kiderült, az Irányelv a kollektív igényérvényesítés területén nem vezetett be egységes szabályozást. Az Irányelv Preambulumának (13) bekezdése kimondja, hogy nem indokolt, hogy ez az Irányelv az EUMSZ 101. és 102. cikkének érvényesítésre szolgáló kollektív jogorvoslati mechanizmusok bevezetését írja elő a tagállamoknak. Ami meglepő azok után, hogy a Fehér Könyv még kifejezetten amellet foglalt állást, hogy versenyügyekben a magánjogi jogérvényesítés nem lehet hatékony kollektív igényérvényesítési eszközök nélkül.

¹² Fehér Könyv 4.

¹³ Irányelv 21. cikk

Azonban az Irányelv-javaslattal egy időben a Bizottság publikált egy ajánlást, az uniós jog által biztosított jogok megsértése tekintetében a jogsértés megszüntetésére és a kártérítésre irányuló tagállami kollektív jogorvoslati mechanizmusok közös elveiről (Ajánlás).¹⁴ Az Ajánlás kiemeli, hogy a kollektív keresetek megfelelő eszközként szolgálhatják az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, különösen azokban az esetekben, mikor a keresetek költsége visszatartaná a károsultakat attól, hogy bírósághoz forduljanak. Ilyen területek különösen: a fogyasztóvédelem, a versenyjog, a környezetvédelem, a személyes adatok védelme, a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos jogszabályok és a befektetők védelme.¹⁵

Ez az Ajánlás tulajdonképpen a Fehér Könyv kollektív igényérvényesítési koncepcióját veszi át. Egyrészt ajánlást tesz meghatározott kritériumoknak¹⁶ megfelelő szervek felhatalmazására képviseleti keresetek megindítására, másrészt pedig arra az esetre, ha több felperes indítana keresetet, akkor egy *opt-in* rendszer bevezetését irányozza elő.

A bizottsági Ajánlásnak egyes szerzők szerint az irányelvhez hasonló kötelező ereje van. Legalábbis egy sima ajánláshoz képest fokozottabb elvárásként jelenik meg a tagállamokkal szemben arra, hogy a tartalmát valamilyen módon átültessék saját nemzeti jogukba.¹⁷

Összességében tehát megállapítható, hogy az uniós jogalkotó nem tartja indokoltnak egységes kollektív igényérvényesítési rendszer bevezetését sem a versenyjogi kártérítési igények területén, sem más területeken. Ugyanakkor már a Zöld könyv óta világos az a Bizottság számára, hogy – a versenyjogi jogsértéssel okozott károsultak nagy számára és az egyéni károk kis összegére tekintettel – a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok valamilyen formában történő biztosítása elengedhetetlen.

A következőkben megvizsgálom, hogy a magyar jogrendszerben rendelkezésre álló kollektív igényérvényesítési mechanizmusok mennyiben feleltethetőek meg az uniós elképzeléseknek és mennyire nyújtanak kielégítő segítséget a kartellkárosultak számára.

¹⁴ A Bizottság ajánlása az uniós jog által biztosított jogok megsértése tekintetében a jogsértés megszüntetésére és kártérítésre irányuló tagállami kollektív jogorvoslati mechanizmusok közös elveiről (2013/396/EU) L 201/60, 9.

¹⁵ Ajánlás 9. és 7. preambulumbekkezdése

¹⁶ A szervnek nonprofit jellegűnek kell lennie; közvetlen kapcsolat kell, hogy fennálljon a szervezet célja és az uniós jog által biztosított azon jogok között, amelynek megsértése a keresetindítás alapjául szolgál; valamint elegendő pénzügyi kapacitással, humánerőforrással és jogi szakértelemmel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a felpereseket megfelelően képviselni tudja.

¹⁷ Horváth 2018. 41-42.

III. A magyar jogrendszer kollektív igényérvényesítési eszközei

1. A Gazdasági Versenyhivatal által indítható közérdekű per

A tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (Tpv.) 85/A.§-a felhatalmazza a Gazdasági Versenyhivatalt, hogy közérdekből pert indítson a fogyasztók polgári jogi igényeinek érvényesítése iránt abban az esetben, ha a vállalkozásnak a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörébe tartozó jogsértő magatartása a fogyasztók széles, a jogsértés körülményei alapján meghatározható körét érinti.

A jogalkotó felhatalmazást ad tehát arra a GVH-nak, hogy egy általa folytatott, akár kartell eljárásban is, nagyszámú fogyasztó polgári jogi érdekeinek kikényszerítésére pert indítson. Habár a jogalkotó nagy valószínűséggel inkább a fogyasztóvédelmi ügyekre vezette be a GVH közérdekű perindítási jogát, sem a Tpv. szövege, sem az indokolás nem zárja ki, hogy adott esetben kartellkárosult fogyasztók nevében is közérdekű pert indítson a GVH.

A Tpv. a károsultak azonosíthatóságáról annyit mond, hogy a fogyasztók körének, akik nevében a GVH megindítja a közérdekű pert, meghatározhatónak kell lennie. A fogyasztók körét már a keresetlevélben meg kell határozni, azoknak a tényeknek és körülményeknek az előadásával, amelyek szerint a fogyasztók érintett csoportja, illetve a fogyasztók azonos módon való érintettsége behatárolható.¹⁸ Meghatározható például a fogyasztók köre a jogsértéssel érintett termék és a jogsértéssel érintett időszak pontos megjelölésével.¹⁹

Tekintettel arra, hogy a GVH perindításának nem előfeltétele a fogyasztók hozzájárulása a keresetindításhoz, a Tpv. egy *opt-out* rendszert alkalmaz.²⁰ Ugyanakkor a Pp. 578.§-a az uniós követelmények tiszteletben tartásával lehetőséget biztosít az érintetteknek arra a nyilatkozatra, hogy nem kívánják, hogy kiterjedjen rájuk a közérdekű perben hozott ítélet anyagi jogerőhatása, helyette önállóan szeretnének pert indítani.²¹

¹⁸ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) 754.§ (2) bekezdés

¹⁹ Polauf 2018. 288.

²⁰ Nagy 2011. 170.; Udvary 2018 225.

²¹ A magyar jogalkotó a tiszta *opt-out* kollektív igényérvényesítési rendszer bevezetését alkotmányjogi érvek

A közérdekű per részletes szabályait a Pp.571-579.§-ai tartalmazzák. Eszerint ebben az esetben a közérdekű perben peres félnek csak a GVH minősül, az általa képviselt fogyasztók nem felek a perben.²²

A GVH kétféle közérdekű keresetet indíthat.²³ Abban az esetben, ha a kartellkárosult fogyasztók tekintetében a kár összege – az érintett egyes fogyasztók egyedi körülményeire tekintet nélkül –, egyértelműen megállapítható, a GVH marasztalási keresetet indíthat és kérheti, hogy a bíróság ítéletében kötelezze a vállalkozást a követelés teljesítésére. Ellenkező esetben, vagyis ha a kár összege nem állapítható meg egyértelműen, akkor megállapítási keresettel kérheti, hogy a bíróság állapítsa meg a magatartás jogellenességének tényét. Ha a bíróság a magatartás jogellenességének tényét a keresetben meghatározott valamennyi fogyasztóra kiterjedő hatállyal megállapította, a magatartással érintett fogyasztó az általa a vállalkozás ellen indított perben kizárólag a kárának összegét, illetve egyéb követelésének tartalmát, valamint a jogellenes magatartás és a kára, illetve egyéb követelése közötti okozati összefüggést köteles bizonyítani.

Álláspontom szerint a megállapítási közérdekű kereset indítása kartellkárok esetén nehezen értelmezhető. Kartell ügyekben ugyanis a GVH az, aki megállapítja a magatartás jogellenességét. Ha a GVH a versenyfelügyeleti eljárás alatt indítaná meg a megállapítási keresetet, akkor a bíróság felfüggesztené annak elbírálását, amíg a GVH nem dönt a kartelltilalom megsértésének tárgyában. Amennyiben pedig a GVH már megállapította a jogsértést, ahhoz a bíróság kötve van, a jogsértést vélelmezni kell.

A GVH a jogsértő magatartás elkövetésétől számított 3 éven belül indíthat közérdekű keresetet, amely határidőbe a versenyfelügyeleti eljárás időtartama nem számít bele. Ez a 3 éves időtartam már sokkal kedvezőbb, mint a korábban hatályban lévő 1 éves időtartam. Így nagyobb eséllyel tekinthető reálisnak, hogy közérdekű kereset indítására nemcsak a

miatt nem tarja bevezethetőnek. Úgy véli, hogy a rendelkezési jog, mint alkotmányosan is védett eljárásjogi alapelv az opt-out rendszerben oly mértékben kerülne elvonásra a felperesektől, ami a magyar perjogi és alkotmányos kultúrával ellentétes lenne. Érdekesség, hogy a közérdekű perben mégis megengedi a rendelkezési jog korlátozását. A Pp. 573.§-ához fűzött miniszteri indokolás szerint figyelemmel arra, hogy a közérdekű perekben „*több mint egyéni igény érvényesítése történik, e perekben az állam, a társadalom, a közérdek védelme zajlik, az anyagi jogi jogosult perlési jogállása nem szükségszerű, s a rendelkezési jogot sem korlátozza*” Az indokolás talán helyesbítést érdemelne annyiban, hogy a közérdekű perekben pontosan a rendelkezési jog korlátozása történik meg, csak a közérdekű perekben az állam közérdekvédelmi funkciója felülírja a rendelkezési jog teljeskörű érvényesülését.

²² Pp.573.§ (2) bekezdés

²³ Tpv. 85/A.§ (4) bekezdés

„nyilvános jogsértések”, hanem a „titkos jogsértések” esetén is alkalmazni lehet, amikor a jogsértés felfedezéséig hosszabb idő telhet el.²⁴

A GVH általi közérdekű perindítás az uniós jog fogalomrendszerében elhelyezve tehát olyan képviseleti kereset, melynek megindítására a versenyhatóságot jelölte ki a törvény. Ahogyan az a fenti szabályokból is kitűnik, elsősorban inkább fogyasztóvédelmi ügyekre van modellezve, mint kartell-kártérítési perekre, különös tekintettel arra, hogy a GVH csak fogyasztók nevében indíthatja meg azt. Hiányosságként jelenik meg, hogy abban az esetben, ha a kartellel okozott kár nem a fogyasztóknál, hanem a fogyasztói láncban elhelyezkedő jogi személyeknél keletkezik, az ő magánjogi igényük érvényesítésére a GVH nem indíthat keresetet, még akkor sem, ha nagyszámú károsult van és a közérdek védelme egyébként indokolná.

A GVH közérdekű perindítási jogát egyes szerzők szerint akár holt jognak is lehet nevezni²⁵, mivel a GVH eddig mindösszesen két alkalommal használta ezt a jogosultságát (akkor is fogyasztóvédelmi ügyekben és nem kártérítési tárgyban)²⁶.

2. Kötelezettségvállalásként felajánlott jóvátétel

Nem tekinthető ugyan klasszikus értelemben vett igényérvényesítési formának, de mégis a kartellkárosultak kompenzálásához vezethet a kartellező vállalkozások által tehető, úgynevezett kötelezettségvállalás. A Tpv. 75.§-a megengedi, hogy az a vállalkozás, mely ellen versenyfelügyeleti eljárás folyik, ha nem is tartja megalapozottnak az eljárást, de komoly kételyei vannak, hogy jogsértés megállapítása nélkül lezárul-e a vizsgálat, felajánlhat valamilyen jóvátételt a GVH részére. Ez a jóvátétel állhat a kartellkárosultak kárának megtérítésében is.²⁷

A kötelezettségvállalás elfogadása a GVH számára több előnnyel is járhat. Egyrészt jelentős eljárási költséget megtakarít azzal, hogy nem kell

²⁴ Nagy 2011. 171.

²⁵ Nagy 2011. 170.

²⁶ https://gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2018_as_sajtokozlemenyek/eredmenyek_es_uj_iranyok_a_fogyasztovedelemben_meg (utolsó letöltés dátuma: 2020.11.22.)

²⁷ Nagy 2010. (online változat)

lefolytatnia a vizsgálatot, másrészt olyan vállalatok „kikényszerítésére” is lehetősége van, amelyekre a vállalkozásokat egyébként nem kötelezhetné.²⁸

A jogsértő vállalkozásoknak is előnyös lehet ez a konstrukció, hiszen a kötelezettségvállalás elfogadása esetén a GVH a jogsértés kimondása nélkül megszünteti az eljárást. Ugyanakkor a gyakorlatban az ilyen jellegű kötelezettségvállalás azzal jár, hogy a kötelezettségvállalási csomagot a vállalkozásoknak kell összerakni. Ez többek között azt is jelenti, hogy valamennyi károsultat azonosítaniuk kell és egyénekre lebontva ki kell számolniuk a kár összegét. Ezek után pedig a kötelezettségvállalásban tett jóvátételt végre is kell hajtani. Már önmagában a kötelezettségvállalási csomag összeállítása és végrehajtása is jelentős költséggel járhat, arról nem is beszélve, hogy a legtöbb esetben a kartellel okozott kár összege meghaladná a jogsértés miatt kiszabott bírság összegét. Végeredményben a bírság és az ügyvédi munkadíj kifizetése még mindig jobban megérheti a vállalkozásoknak, mint a jóvátételre történő kötelezettségvállalás.

Trösztellenes ügyekben jóvátétel vállalása ugyan nem példa nélküli,²⁹ de nem tekinthető jellemzőnek.

3. Polgári anyagi jogi eszköz: engedményezés

A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 6:193.§ (1) bekezdése lehetővé teszi, hogy a jogosult a kötelezettel szembeni követelését másra átruházza. Ez a lehetőség a kartell károsultak esetén is nyitva áll, a csoport tagjai a versenyjogi jogértésből eredő kárigényüket akár a csoportba tartozó személyre, akár a csoporton kívüli harmadik személyre engedményezhetik. Ilyenkor az engedményes saját nevében és saját jogán indítja meg a kártérítési pert, az engedményező csoporttagok pedig az engedményessel kötött megállapodásuk szerinti ellentételezésre lesznek majd jogosultak pernyertesség esetén.

Az engedményezéssel kapcsolatos első probléma rögtön az engedményezésre való felhívásnál jelentkezik. Kicsi arra az esély, hogy egy kartellkárosult fogyasztó vagy kisvállalkozás vállalja a csoport tagjainak

²⁸ Nagy 2010. (online változat)

²⁹ A Vj-41/2006/ számú ügyben az Országos Takarékpénztár vállalta a jogellenesen megemelt elő- és végtörlesztési díjak visszafizetését annak érdekében, hogy ne folytatódjon vele szemben az eljárás erőfölénnyel való visszaélés miatt.

felkutatását és engedményezésre történő felhívásukat, hiszen ez jelentős időráfordítást igényel és számos költségvonzata van. Életszerűbb az, hogy egy csoporton kívül álló harmadik személy szervezze meg a csoportot.

E tekintetben érdemes kitérni arra, hogy amennyiben ügyvéd vesz részt a csoport megszervezésében, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy megsérti a Magyar Ügyvédi Kamara Etikai szabályzatát. A szabályzat értelmében ugyanis az ügyvéd köteles tartózkodni az ügyfélszerzés minden tisztességtelen formájától. Az ügyfélszerzés tisztességtelen formájának tekinthető különösen, ha harmadik személytől ellenszolgáltatást kér, vagy fogad el azért, hogy az ügyfelet hozzá irányította, vagy ellenszolgáltatás fejében közvetítőt, felhajtót vesz igénybe.³⁰

Ha tehát az ügyvéd felhívja a károsultakat az igényérvényesítésre, kezdeményezi a velük való kapcsolatfelvételt, vagy egy gazdasági társaság, társadalmi szervezet felhasználásával szervezi meg a csoportot, az etikai, fegyelmi vétségnek minősülhet. Ugyancsak a fenti tilalomba ütközhet az is, ha a csoportot megszervező társadalmi szervezet, az ő hozzájárulásával összegyűjti a szükséges ügyvédi meghatalmazásokat.³¹

Az engedményezés esetén további problémát jelent a csoport megszervezése: a csoport tagjainak azonosítása, engedményezési megállapodások előkészítése, tagok tájékoztatása stb. A csoportszervezés a csoportos perlésnek egyébként is olyan kiemelkedő jelentőségű része, hogy a *class action* szülőhazájában, Amerikában külön „iparág” épült ki erre és az ügyvédekre is jelentősen eltérő szabályok vonatkoznak e tekintetben.³²

Nemcsak a csoport megszervezésének technikai folyamata, de a költségeinek perköltségként történő elszámoltathatósága is problémát jelent. A régi Pp. perköltség fogalma³³ alá valószínűleg nem voltak bevonhatóak az engedményes csoportszervezési tevékenységből eredő költségek.³⁴ A jelenleg hatályos Pp. perköltség fogalma³⁵ erre nagyobb teret enged, de bizonytalan, hogy a pervesztes alperessel kifizettethető-e a követelést

³⁰ 6/2018. (III. 26.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól 11.13. pont

³¹ Nagy 2011. 170.

³² Bencsik Klaudia 2015. 9.

³³ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 75.§ (1) bekezdés: „Perköltség - a törvényben meghatározott kivételeket nem tekintve - mindaz a költség, ami a felek célszerű és jóhiszemű pervitelével kapcsolatban akár a bíróság előtt, akár a bíróságon kívül merült fel (előzetes tudakozódás és levelezés költsége, eljárási illeték, tanú- és szakértői díj, ügygondnoki és tolmácsdíj, helyszíni tárgyalás és szemle költsége stb.)”

³⁴ Nagy 2011. 170.

³⁵ Pp. 80.§: „A perköltség a félnél - a perben vagy azt megelőzően - a jog perbeli érvényesítésével okozati összefüggésben és szükségképpen felmerült minden költség, ideértve a bíróság előtt történő megjelenéssel szükségképpen felmerült keresetkiesést is.”

vásárló engedményes költsége, még akkor is, ha az engedményezés a károsultak igényérvényesítésének megszervezésére irányult.³⁶

Nagyobb esély mutatkozik arra, hogy az engedményezés megszervezésével járó költségeket a csoporttagoknak kell viselni. Ez történhet akár sikerdíjas formában is, oly módon, hogy az engedményes előlegezi az ezzel járó költségeket, és pernyertesség esetén a kár összegének csak egy részét fizeti ki a károsultak részére.³⁷

A kartellkárosultak, mint engedményezők kötelesek értesíteni a károkozót az engedményezés tényéről és az engedményes személyéről. A kötelezett az engedményessel szemben érvényesítheti azokat a kifogásokat és beszámíthatja azokat a követeléseket, amelyek az engedményezővel szemben az értesítésekor már fennállt jogalapon keletkeztek.³⁸ Ez adott esetben bonyolíthatja a jogvitát, ha például a kartellkárosultak kiskereskedelmi vállalkozások, akik szerződéses nagykereskedelmi partnerükkel szemben indítanak kártérítési pert, és még az engedményezésről szóló tájékoztatást megelőzően megtagadják a megrendelt áru kifizetését. Ebben az esetben a kötelezett (nagykereskedelmi partner) beszámítással élhet.

Az engedményezés valóban a tömeges igényérvényesítés egyik eszköze lehet, és a gyakorlatban talán ez a legjellemzőbb magyar kollektív igényérvényesítési forma, igazából a tömeges igényérvényesítésre alkalmas eljárási szabályok nélkül, nagy számú károsult esetén nem tud hatékony eszköz lenni. A költségviselési szabályok alkalmazásának bizonytalansága pedig még kisebb számú károsult esetén is jelentős visszatartó erő lehet.

4. Polgári eljárásjogi eszköz: a pertársaság

A perben több felperes részvételét teszi lehetővé, így kollektív igényérvényesítésre is alkalmas lehet a pertársaság jogintézménye.

A pertársasági formák közül azokban az ügyekben, ahol csekély értékű polgári jogi követelések csoportos érvényesítése a cél, elsősorban a célszerű pertársaságnak a Pp. 37.§ c) pontjában szabályozott formája jöhet számításba, vagyis amikor a perbeli követelések hasonló ténybeli és jogi

³⁶ Nagy 2010. (online elérhető változat)

³⁷ Nagy 2011. 170.

³⁸ Ptk. 6:197.§ (1)-(2) bekezdés

alpból erednek, és ugyanannak a bíróságnak az illetékessége mindegyik alperessel szemben megállapítható.³⁹ Ebben az egyszerű pertársasági konstrukcióban az egyik pertárs perbeli cselekménye vagy mulasztása nem hat ki a többi pertársra, vagyis a pertársak függetlenségének elve érvényesül.⁴⁰

Ahhoz, hogy a felperesi pertársaságban részt vevő nagyszámú felperes perbeli cselekményeit össze tudja hangolni és egységes fellépést tudjon kialakítani, célszerű ugyanazt a képviselőt meghatalmazni a bíróság előtti eljárással, aki mindezt koordinálja.

A csoport megszervezése itt is problémát jelent. Csekély jelentőségű követelése miatt valószínűleg egy felperes sem vállalná a felperesi pertársaság megszervezését, annak minden adminisztratív terhével együtt. Erre logikus lenne a felperesi pertársaság képviselőjét is ellátó ügyvédet megbízni, aki viszont a fenti ismertetett ügyvédi etikai szabályok megsértését kockáztatná, ha ezt a tevékenységet vállalná.

Egyszerű pertársaság esetén a perköltségviselés akként alakul, hogy a pertársak a perköltséget a perbeli érdekeltségük arányában, ha azonban a pertársak perbeli érdekeltsége között nincs jelentős eltérés, akkor egyenlő arányban térítik meg. A perköltség azon részét pedig, amely kizárólag a pertársak egyikének vagy egy részének perbeli cselekménye folytán merült fel, a többi pertárs nem köteles megtéríteni.⁴¹

Viszont ahogy az engedményezésnél, itt is kérdéses, hogy a felperesi pertársaság pernyertessége esetén felszámolhatóak-e perköltségként a csoport megszervezésével (pl. kapcsolatfelvétellel) járó költségek. Ez a költség valószínűleg más megítélés alá esne, mint az engedményes csoportszervezésével kapcsolatos költségek, aki fizetett azért, hogy anyagi jogi jogosulttá válhasson. Azonban mindenképpen maradnának a csoportszervezéssel járó olyan költségelemek, amelyeket a pertársaknak kellene viselni, és ez nem teszi vonzóvá a pertársasági formában történő igényérvényesítést.

³⁹ Nagy 2011. 168.

⁴⁰ Wopera Zsuzsa szerk.: Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez (Complex Jogtár Kommentár) 39.§-hoz fűzött kommentár

⁴¹ Pp. 87.§ (2) bekezdés

5. Társult per: a Pp. által bevezetett új kollektív igényérvényesítési forma

A társult per jogintézményét a Pp. vezette be. A társult per a bizottsági Ajánlásnak megfelelően *opt-in* rendszerű, és legalább 10 fős felperesi csoport esetén indítható. A társult per lényegét leginkább a Pp. 583.§-ának rendelkezései juttatják kifejezésre: a felperes egy vagy több olyan jogát, amely tartalmában azonos valamennyi felperes vonatkozásában (reprezentatív jog), társult per formájában érvényesítheti, ha a reprezentatív jogot megalapozó tények érdemben valamennyi felperes vonatkozásában azonosak (reprezentatív tények), és a társult pert a bíróság engedélyezi.⁴²

A társult pert az különbözteti meg a pertársaságtól, hogy a felperesek tulajdonképpen lemondanak arról a jogukról, hogy önállóan nevezzenek meg jogi képviselőt, vegyenek részt a tárgyaláson, vagy vigyenek végbe perbeli cselekményeket. A társult perben képződött felperesi csoportnak egy képviselője van „egy hangon szólal meg” a csoport nevében.⁴³

A jogalkotó a társult pert olyan ügycsoportokra modellezte, ahol a csoporttagok könnyen azonosíthatóak (személyükben ismertek), az egyéni igényérvényesítés azonban nem megfelelően használná az igazságszolgáltatás erőforrásait, ezért célszerű őket egy eljárásban elbírálni.⁴⁴

A társult perlés lehetőségét csak a következő ügycsoportokban tartja fenn a Pp.: fogyasztói szerződésből eredő követelések érvényesítése, munkaügyi perek és a környezetterheléssel okozott egyes kárigények. Ez azt jelenti, hogy versenyjogi kártérítési ügyekben kizárt a társult per indítása, még abban az esetben is, ha a fogyasztói károsultak indítanának pert, mivel a igényérvényesítés jogalapja nem szerződésszegéssel okozott kár megtérítése lenne, hanem szerződésen kívül okozott károk megtérítése.

A polgári perrendtartásról szóló T/11900. számú törvényjavaslat általános indokolása a tárgyi szűkítést részben azzal támasztja alá, hogy a társult pereket azokra az esetekre vezeti be a jogalkotó „*amikor a közérdek nem indokolja a közhatalom (pl. ügyész, hatóságok) beavatkozását, viszont az*

⁴² Raffári - Szabó 2019. 450.

⁴³ Raffári - Szabó 2019. 451.

⁴⁴ Varga 2018. (HVG-ORAC Jogkódex online verzió)

*igények nagy száma és a hasonlósága miatt a kollektív elbírálás hatékonysági előnyöket nyújt.*⁴⁵

Az indokolásból az tűnik ki, hogy a jogalkotó a versenyjogi kártérítési ügyek területén elegendőnek látja, ha kollektív igényérvényesítési formaként a közérdekű per megindítását tartja fenn és nem ad a károsultak kezébe egyéb tömeges igények érvényesítésére is alkalmas társult perlési formát.

Tekintettel arra, hogy a GVH közérdekű perindítási jogát szinte egyáltalán nem gyakorolja, a társult per tárgyi hatályának versenyjogi ügyekre történő kiterjesztése is indokolt lett volna. A környezetvédelem körében felmerülő károk károsultjai által indítható perek analógiájára a kartellkárosultakat is be lehetett volna vonni a társult per hatálya alá. Vannak is olyan hangok, amelyek az újonnan bevezetett pertípus sikere esetén indokoltnak látnák a hatály bővítését.⁴⁶

Egyébként a társult per esetében sem rendezték a csoport megszervezésével kapcsolatos és a költségek viselésére vonatkozó szabályokat oly módon, hogy azok ne tántorítsák el a kartellkárosultakat a keresetindítástól. A társult perben is a károsultak (vagy a közülük választott reprezentatív felperes) az, aki e költségeket előlegezi⁴⁷, és a perköltség viselésére pedig a reprezentatív felperest kell kötelezni.⁴⁸ Vagyis még ha megindítható is lenne társult per a versenyjogi kártérítési ügyekben, a károsultak nagy száma és az egyéni károk csekély összege miatt sem tudna teljesen hatékony megoldást nyújtani.

IV. Következtetések

A magyar szabályozásban az egyetlen valódi kollektív igényérvényesítési eszköz, ami kartellkárok esetén is felhívható, az a Gazdasági Versenyhivatal által indítható közérdekű kereset. Ennek azonban legfőbb hiányossága, hogy azt a GVH csak fogyasztók nevében indíthatja meg, kartellkárosult vállalkozások esetén nem. Megkérdőjelezi a jogintézmény életképességét továbbá, hogy a GVH egyáltalán nem él a közérdekű keresetindítási jogával.

⁴⁵ T/11900. számú törvényjavaslat indokolása, Általános indokolás „Az új törvényi szabályozás legfontosabb újításai” c. (III.sz.) fejezetének 9. pontja

⁴⁶ Udvary 2018. 226.; A Szakértői Javaslat, ami egyébként a társult perlés eltérő koncepcióját valósította volna meg nem korlátozta volna a tárgyi hatályt. (Harsági 2018. 115.)

⁴⁷ Pp. 586.§ (1) bekezdés e) pont

⁴⁸ Pp. 590.§ (3) bekezdés

Ezt egészíti ki lényegében az engedményezés, mint polgári anyagi jogi eszköz és a pertársaság, mint polgári perjogi eszköz. Ezek azonban – annak ellenére, hogy lehetővé teszik, hogy több károsult egy perben érvényesítse az igényeit – nem a klasszikus értelemben vett kollektív igényérvényesítésre alkalmas jogintézmények. Számos egyéb szabállyal kellene kiegészíteni ezeket ahhoz, hogy hatékonyan alkalmazhatóak legyenek kartellkárok érvényesítésére is, különös tekintettel a károsulti csoport megszervezésére és a perköltségviselésre vonatkozó szabályokra.

Az *opt-in* rendszerű társult perek tárgyi hatályának versenyjogi kártérítési perekre történő kiterjesztése indokolt, azonban jelenlegi formájában legalább a perköltség előlegezésére és viselésre vonatkozó szabályokat akként kellene módosítani – a Fehér Könyvvel és az Ajánlással összhangban –, hogy a költségek ne tántorítsák el a károsultakat a társult per megindításától.

Az uniós álláspont ugyan elvetette az *opt-out* rendszerű kollektív igényérvényesítési mechanizmusok bevezetését, azonban ez nem példa nélküli az Unióban, akár annak valamilyen korlátozott, az *opt-in* rendszerrel vegyes alkalmazási formájában.⁴⁹ Az *opt-out* rendszer valamilyen formában történő bevezetése lenne csak alkalmas arra, hogy valamennyi károsultat becsatornázzon az igényérvényesítésbe, és olyan igények is érvényesíthetők lehessenek, amelyek önállóan nem jelennének meg. Az *opt-in* rendszerben a csoport megszervezésével járó adminisztrációs költségek mindenképpen visszatartják a kis összegű követeléssel rendelkező károsultakat, az *opt-out* rendszer erre is megoldást nyújthatna.⁵⁰

Az Európai Unió szemszögéből nyilvánvalóan az lenne a legelőnyösebb, ha az egyes tagállamokban, ha nem is egységes, de legalább hasonló intézményi tárházzal rendelkező lehetőségek állnának a kartellkárosultak rendelkezésére. Amíg ugyanis egyes tagállamokban jóval kisebb eséllyel tudják kárigényüket érvényesíteni, mint egy másikban, addig a közösségi versenyjog kikényszerítése nem lesz egységes az egyes tagállamokban. Ez pedig azt is jelenti, hogy az európai polgárok nem részesülnek ugyanolyan védelemben valamennyi tagállam területén.

⁴⁹ Pl. Dánia, Norvégia, Anglia (Harsági 2016. 15.)

⁵⁰ Harsági 2018. 105.

Felhasznált irodalom

Bencsik Klaudia: A kollektív igényérvényesítés hazai lehetőségei. *Themis*, 2015. júniusi szám (Bencsik 2015)

Harsági Viktória: A kollektív igényérvényesítés angolszász tapasztalatai. *Közjegyzők Közlönye*, 2016/ 2. szám (Harsági 2016)

Harsági Viktória: Európai válaszok a kollektív igényérvényesítés szükségességének kérdésére. Pázmány Press, 2018 (Harsági 2018)

Horváth E. Írisz: A kollektív jogorvoslatok közös elveiről szóló ajánlás. *Iustum Aequum Salutare*, XIV. 2018/4. (Horváth 2018)

Nagy Csongor István: Magánjogi igények érvényesítése a GVH határozatai alapján. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 2010. (1. évf.), 4. szám (online változat) (Nagy 2010)

Nagy Csongor István: A csoportos igényérvényesítés gazdaságtana és lehetőségei a magyar jogban. *Jogtudományi Közlöny*, 66. évfolyam, 3. szám, 2011 (Nagy 2011)

Polauf Tamás (szerk.): Versenyjogi kártérítési perek. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2018 (Polauf 2018)

Harsági Viktória: Az új magyar kollektív igényérvényesítési rendszer értékelése. In: Raffari Katalin és Szabó Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia*-Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából. Pázmány Press, Budapest, 2019. (Raffari-Szabó 2019)

Udvary Sándor: Közérdekű és társult perek a polgári perrendtartásban, *Jogtudományi Közlöny*, 73. évfolyam, 5. szám, 2018 (Udvary 2018)

Varga István (szerk.): A polgári perrendtartás és kapcsolódó jogszabályok kommentárjai I-III., HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2018. (Varga 2018)

Wopera Zsuzsa (szerk.): Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez (Complex Jogtár Kommentár)

https://gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2018_as_sajtokozlomenyek/eredmenyek_es_uj_iranyok_a_fogyasztovedelemben_meg (utolsó letöltés dátuma: 2020.11.22.)

Possibilities of collective redresses of cartel victims in Hungary in light of the EU law

Summary

The private enforcement of cartel damages before national courts is as essential as the public enforcement of competition rules in order to the proper functioning of the internal market. However, there has not been introduced any common collective redress rules in the European Union, the Commission has elaborated in different soft law documents, that collective redress mechanisms are the most effective in the private enforcement of cartel damages. This study aims to present the collective redress mechanisms available for cartel damage victims in Hungary by comparing it with the Commission's concept put forward in the soft law documents.

Bottlik-Granyák Livia LL.M.
ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék
Témavezető: Somody Bernadette, PhD, adjunktus

Miért lehet alapjogi jogosult egy szervezet?¹

1. Problémafelvetés

A jog természetes alanya az ember és ez még inkább igaz az alapjogok esetében. E jogok az emberi jogok jogi kifejeződései, így az emberek sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogosultságait képezik, amelyeket nem az állam hoz létre, csak elismer.² Az emberi jogok kifejezés pedig nemcsak megfogalmazásbeli összefüggésben van az emberekkel, hanem erős tartalmi kapcsolatot is mutat, hiszen e jogok az embereket emberi mivoltuknál fogva illetik meg.³ Mindebből adódóan az alapjogok a lehető legszorosabb kapcsolatot mutatják az emberekkel és azok jellegzetességeivel.⁴ Bár az ember önmagában individuális lény, a társadalmi-gazdasági életben másokkal együttműködik, versenyez, csoportokat képez, közösségeket, intézményeket hoz létre. Így a polgári joghoz hasonlóan az alapjogi dogmatikának is szembe kell néznie az emberek által létrehozott egyesülések, szervezetek jogalanyiségének problémájával. A társadalomban vállalt szerepeikből adódóan ezek a szereplők is egyre inkább alapjogi védelmet kezdenek igényelni az önkényes állami hatalomgyakorlással szemben. Az alkotmányok és alapjogvédő szervek közül pedig többen alapjogi védelemben részesítik is ezeket a szervezeteket, főként az alapjogok területén játszott szerepükre és a szervezetek mögött álló emberek alapjogi védelmével való kapcsolatukra tekintettel.⁵

¹ Jelen tanulmány a K132712 számú „Az alapjogi jogalanyiség koncepciója” projekt (kutatásvezető: Somody Bernadette) keretében jött létre. A K132712 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a kutatói kezdeményezésű pályázati program finanszírozásában valósul meg.

² Somody, Szabó, Vissy, Dojcsák 2018. 17.

³ Halmai, Tóth 2003. 28.

⁴ Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése is így fogalmaz: „Az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége”.

⁵ Elismeri például a “jogi személyek” alapjogi védelmét az amerikai, a német, a magyar és több nemzetközi emberi jogvédő fórum is, mint például az Emberi Jogok Európai Bírósága.

Az alapjogok "jogi személyekre"⁶ való alkalmazása azonban egészen komplex és specifikus vizsgálatot igényel, az alapjogok és a "jogi személyek" jellegzetességeinek találkozásából adódóan. Ezek a jellegzetességek pedig két – általános és különös – szinten is azonosíthatók.⁷ Az általános szint azért tekinthető általánosnak, mert az alapjogok összessége tekintetében irányadó alapjogi funkció – az egyén szabadságának biztosítása az állami önkénnyel szemben – találkozik a szervezeti jellegből következő sajátossággal, vagyis, hogy a jog által létrehozott jogalanyról beszélünk. Ezekben az esetekben az adott körülmények vizsgálata – az alapjogokra jellemző – azon megközelítés alapján történik, miszerint az alapjogi jogviszonyokban az egyén alapvetően szabad, míg az állam alapvetően kötelezett.⁸ Ebből az alaptételből kiindulva az állam, az állam által létrehozott, irányított, illetőleg állami közfeladatot ellátó szervezetek alapvetően nem lehetnek alapjogi jogosultak. Ez a megközelítés a szervezetek létrejötte, jellege és szerepvállalása sokféleségének köszönhetően többféleképpen jelenhet meg a szervezetek alapjogi jogosultsága kérdéskörében. Felmerülhet a közjogi formában létrehozott személyek⁹, közfeladatot ellátó szervezetek¹⁰, állami tulajdonrészrel bíró gazdasági társaságok¹¹, közhatalmi szervek¹² alapjogi jogosultságának kérdéseiként is.

Ezen túl a különös szintű vizsgálat azt az esetkört foglalja magában, amikor már az egyes szervezetek és egyes alapjogok sajátosságai alapján ítéljük meg az adott esetben a szervezet alapjogi jogosultságát. Ugyanis más szempontok mérlegelését igényli például, amikor egy egyház vagy egy nyereségorientált gazdasági társaság hivatkozik a vallásszabadság védelmére. Más a helyzet akkor is, ha a véleménynyilvánítás vagy a

⁶ Annak jelzésképpen, hogy jelen írás szakítani kíván a jogi személy fogalmának erős polgári jogi asszociációjával és annál tágabb alanyi kört ért a jogosultak alatt, a szervezet és "jogi személy" megnevezést alkalmazza.

⁷ Granyák 2018a 86.

⁸ A német alapjogi gondolkodásban is található hasonló megközelítés, ez az ún. *Konfusionsargument*. Ezen álláspont szerint, aki alapjogi kötelezett, az nem lehet alapjogi jogosult, és aki alapjogi jogosult, az nem lehet alapjogi kötelezett.

⁹ A *Holy Monasteries v Greece, Application No. 13092/87 and 13984/88* ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága megállapította, hogy a kolostorok az Emberi Jogok Európai Egyezménye értelmében nem minősülnek kormányzati szervezeteknek, hiszen nem gyakorolnak közhatalmat. A közjogi jogalanyiságból csak az következik, hogy a jogalkotó harmadik felekkel szembeni jogi védelmet kívánt biztosítani az adott szervezetnek.

¹⁰ A magyar Alkotmánybíróság befogadta a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ - mint minisztériumi fenntartó által, egészségügyi (köz)feladat ellátására létrehozott entitás - alkotmányjogi panaszát (3091/2016. (V. 12.) AB határozat).

¹¹ BVerfG, Urt. v. 22. 2. 2011 – 1 BvR 699/06 (*Fraport- határozat*) Az eset kapcsán a német alkotmánybírák kifejtették, hogy a többségében közvagyonba tartozó részvénytársaságot is közvetlenül kötelezik az alapjogok. Az államhatalom pedig a magánjogi eszközök használata során sem mentesül az alapvető jogok védelmére irányuló kötelezettsége alól, sem magánjogi eljárások, sem magánjogi szervezeti, illetve társasági formák igénybe vételével.

¹² A 23/2018. (XII. 28.) AB határozat befogadta a Magyar Nemzeti Bank, mint közhatalmi szerv alkotmányjogi panaszát és megállapította a tisztességes eljáráshoz való jogának megsértését.

vallásszabadság védelmére kíván hivatkozni egy gazdasági társaság.¹³ Mindezekben az esetekben egyrészt figyelembe kell venni, milyen jellegzetességekkel bír a vallásszabadság és a véleménynyilvánítás szabadsága és így természeténél fogva értelmezhető-e általában a szervezetek vonatkozásában. Másrészt, az adott szervezet ismérveit – alapvető funkcióját, célját, tevékenységét – is szem előtt kell tartani, annak vizsgálatakor, hogy az adott alapjognak lehet-e az adott szervezet jogosultja.¹⁴ Tehát, hogy az alapjog és a szervezet sajátosságai az adott esetben összeférnek-e egymással vagy sem.

Mindazonáltal a szervezetek alapjogi jogalanyiséga nemcsak azt a kérdést veti fel, hogy milyen szervezetek, milyen alapjogoknak lehetnek alanyai, hanem azt is, hogy van-e lényegi különbség az emberek és a szervezetek alapjogi jogosultsága között.¹⁵ Ez fontos annak eldöntésében, hogy az adott szervezet milyen mértékben részesül alkotmányos védelemben, de a tekintetben is, hogy az adott szervezet alapjogi jogosultsága lehet-e és ha igen, akkor milyen mértékben az emberek alapjogainak korlátja. Például ugyanolyan alkotmányos védelem illeti-e meg a bíróságokra, a gazdasági társaságokra vonatkozó véleményeket, mint az emberekre vonatkozókat vagy sem, amikor az emberek véleménynyilvánításhoz való jogának korlátozása az adott ügy tárgya.¹⁶

Ahhoz azonban, hogy eldönthető legyen, vajon van-e és ha igen, akkor milyen, lényegi különbség van az emberek és a jogi személyek alapjogi jogosultsága között, vissza kell nyúlni egészen ahhoz a kiindulópontozhoz, hogy mi indokolja a szervezetek alapjogi jogosultságát.

¹³ Az amerikai Legfelsőbb Bíróság esetjoga már egyes esetekben elismerte a gazdálkodó szervezetek véleménynyilvánítási (*Citizens United v Federal Election Commission* No. 08–205. Decided January 21, 2010.) és vallásszabadságát (*Burwell, Secretary of Health and Human Services, et al. v Hobby Lobby Stores Inc.* Decided June 30, 2014.). Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata elismeri, hogy az egyházakon túl más szervezeteket, pl. egy jótékonyági szervezetet is megillet a vallásszabadság védelme (*International Society for Krishna Consciousness Ltd (ISKCON) v. United Kingdom* Application No. 20490/92).

¹⁴ Granyák 2018a 86.

¹⁵ Sárközy 1985. 220.

¹⁶ Az Új Péter ügyben például a magyar bíróságok az újságíró véleménynyilvánításának korlátozását valósították meg egy társaság becsületének védelme érdekében. Az akkori Legfelsőbb Bíróság kiemelte: mivel a jogi személyek is értékkel bírnak a társadalomban és a természetes személyekhez hasonló szereplők, a természetes személyekhez hasonlóan társadalmi megítélésben is részesülnek, ezért jóhírnevük védelmében is felléphetnek. Az Emberi Jogok Európai Bírósága viszont felhívta a figyelmet, hogy egy társaság kereskedelmi jóhírneve és az egyén szociális státusza között különbség figyelhető meg. Amíg az utóbbi érintheti az egyén méltóságát, addig a kereskedelmi hírnév mellőzi ezt a morális dimenziót. (*Új v. Hungary, Application no. 23954/10*)

2. Igazolási lehetőségek

Tisztázandó, hogy szükséges-e egyáltalán a szervezetek alapjogi jogosultsága, és ha igen, akkor azzal csakis áttételesen az emberek alapjogait védjük, vagy bizonyos mértékben önállóul is a szervezet alapjogi védelme.¹⁷ E felvetések rámutatnak arra, hogy a szervezetek alapjogi jogosultságának logikailag három igazolási lehetősége van. Jelen írás alapvetően a magyar alapjogi gondolkodás számára jelentős konklúziókat kívánja levonni tekintetben, hogy a szervezetek lehetnek-e és ha igen, akkor miért és milyen terjedelemben alapjogok jogosultjai. Ebből adódóan a következőkben – a magyar alapjogi gyakorlat számára leginkább meghatározó – magyar és német alkotmánybíróság, illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága (továbbiakban: EJEB) gyakorlatában fellelhető olyan érvek és döntések rövid elemzésére és rendszerezésére kerül sor, amelyekből a szervezetek alapjogi jogosultságának igazolását illetően fontos konklúziók következhetnek.

2.1. Nincs igazolás

Az első lehetséges igazolási szemlélet szerint az alapjogok alanyai csakis az egyének lehetnek, így a szervezetek nem lehetnek alapjogi jogosultak. Mára már ez ritkább megközelítésnek mondható, és a jelen írásban irányadó – magyar, német, strasbourgi – gyakorlatok nem is követik. Tágabb nemzetközi kitekintésben azonban található erre is példák. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata csakis az egyének jogainak védelmére szorítkozik.¹⁸ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya alapvetően szintén az egyének jogait védelmezi.¹⁹ A 27. cikkét leszámítva, amely a kisebbségek számára biztosítja az önmeghatározáshoz való jogot, a csoportok, közösségek érdekeinek védelme sem szerepel benne.

¹⁷ Sárközy 1985. 220.

¹⁸ Emberland 2006. 52.

¹⁹ Emberland 2006. 53. *Communication No 360/1989, A Newspaper Publishing Company v Trinidad and Tobago*, admissibility decision 14 July 1989, *Communication No 361/1989, A Publishing and a Printing Company v Trinidad and Tobago*, admissibility decision 14 July

2.2. Instrumentális igazolás

Az előző ponttal ellentétben e megközelítés értelmében a szervezetek alapjogi védelmének kizárólag az a funkciója, hogy az emberek alapjogi kollektív megvalósításának eszköze legyen.²⁰ Ebből az álláspontból tehát az következik, hogy a szervezetek alapjogi jogalanyisága csak akkor lehetséges, ha az adott szervezet hozzájárul a szervezet mögött álló emberek alapjogainak megvalósulásához.²¹ Bár ekkor már a szervezet alapjogi jogosult, de a szervezet nem kaphat önállósultan intézményesült alkotmányjogi védelmet, hiszen annak igazolása a mögötte álló személyek alapjogi védelmére vezethető vissza, azzal szorosan összekapcsolódik. Tekintettel arra, hogy az emberek és a szervezetek jelentős szerepet töltenek be egymás életében, a különböző alapjogvédő szervek gyakorlatában gyakran fordulnak elő olyan megállapítások, amelyek erre az igazolási megközelítésre utalnak.

A magyar Alkotmánybíróság gyakorlata például már működésének kezdetétől fogva elismerte a "jogi személy" alapjogi jogalanyiságát.²² E gyakorlat alapján a magyar Alaptörvény 2012. január 1-jétől már explicite is kimondja, hogy a törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak.²³ A törvény alapján létrehozott jogalanyok alapjogi jogalanyiságának igazolása azonban nem került be az Alaptörvény szövegébe. Az Alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlata tartalmaz olyan megállapításokat, amelyek utalhatnak a szervezetek alapjogi jogosultsága igazolására. A szervezetek alapjogi védelmét ugyanis egyik döntésében azzal indokolta a testület, hogy az alkotmány biztosítja az egyesülési jogot, a vállalkozási szabadságot. Vagyis azt, hogy a szervezetek autonómiája is alkotmányos védelmet élvezzen, a gazdasági, társadalmi érdekek védelmére irányuló szervezetek alakításának alkotmányos szabadsága indokolja.²⁴ Az Alkotmánybíróságnak ez az érve tehát a szervezetek mögött álló emberek alapjogainak védelmére mutat vissza a szervezetek alapjogi jogalanyiságának alátámasztásához, és ezáltal erősen instrumentális igazolási jegyeket visel.

A német alaptörvény is kifejezetten rendelkezik a szervezetek alapjogi jogosultságáról. A Grundgesetz 19. cikk (3) bekezdése szerint az

²⁰ Sárközy 1985. 224.

²¹ Sárközy 1985. 224., L. W. Rupp von Brünneck megközelítéséhez hasonlóan.

²² 21/1990. (X. 4.) AB határozat; 7/1991. (II. 28.) AB határozat, 28/1991. (VI. 3.) AB határozat

²³ Alaptörvény I. cikk (4) bekezdése

²⁴ 24/1996. (VI. 25.) AB határozat

alapjogok a belföldi jogi személyekre is vonatkoznak, amennyiben azok jellegüknél fogva alkalmazhatóak rájuk nézve.²⁵ A német alaptörvény ugyancsak nem rendelkezik kifejezetten és nem is utal a "jogi személyek" alapjogi jogosultságának indokaira. Éppen ezért szintén a német Alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*; továbbiakban: BVerfG) ítélkezési gyakorlatában keresendők olyan megállapítások, amelyek igazolási érvekként értelmezhetőek. A német alapjogvédő szerv már működésének korai szakában kijelentette, hogy a "jogi személyek" alapjogi védelemben való részesítése csak akkor igazolt, amennyiben annak létrehozása (*Bildung*) és működése (*Betätigung*) a természetes személyek szabadságának kifejeződése (*Ausdruck der freien Entfaltung der natürlichen Personen*), különösen, ha a "jogi személy" mögött álló emberekkel való együttes kezelés²⁶ (*Durchgriff*) észszerűnek és szükségesnek mutatkozik.²⁷ Ez az ún. *személyes szubsztrátum* követelménye (*personales Substrat*).²⁸ Mindez azt mutatja, hogy a BVerfG ítélkezési gyakorlata erősen instrumentális igazolási megközelítésre támaszkodik. Hiszen a szervezet alapjogi jogalanyiságát csakis akkor ismeri el, amikor amögött azonosítani tudja az emberek alapjogi védelmével való közvetlen kapcsolatot, vagyis az ún. *személyes szubsztrátum* meglétét.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (továbbiakban: Egyezmény) – a magyar és német alkotmányokkal ellentétben – nem deklarálja kifejezetten a szervezetek alapjogi jogosultságát. A szervezetek az egyes Egyezményben védett jogoknál sem jelennek meg általában jogosultakként.²⁹ Az Egyezmény 34. cikke azonban a nem kormányzati szervezetek számára is biztosítja az EJEH-hez való fordulás jogosultságát, amiből automatikusan következik, hogy a strasbourgi jogvédő szerv is alapjogi jogosultként tekint ezekre a szervezetekre. Annak kidolgozása, hogy mi indokolja az alapjogi védelmet, szintén az EJEH gyakorlatára maradt, amelyben néhol fellelhetők olyan megállapítások, amelyek az instrumentális igazolás irányába mutatnak. Az EJEH a vallásszabadság vonatkozásában hívta fel arra a figyelmet, hogy egy egyházi, vallási szervezet gyakorolhatja követői nevében a vallásszabadsághoz fűződő

²⁵ Art. 19 Abs. 3 GG: „Die Grundrechte gelten auch für inländische juristische Personen, soweit sie ihrem Wesen nach auf diese anwendbar sind.”

²⁶ A megfelelő magyar kifejezés megtalálásáig alkalmazandó ideiglenes munkafogalom.

²⁷ BVerfGE 21, 362 (369) - Sozialversicherungsträger [1967]

²⁸ Kingreen, Poscher 2018. 68.

²⁹ Az Emberi Jogok Európai Egyezményének egyedül az 1. kiegészítő jegyzőkönyvének 1. cikke által biztosított tulajdonhoz való jog esetében jelennek meg expliciten a szervezetek, mint jogosultak. Emellett pedig az Egyezmény 10. cikkében foglalt véleménynyilvánításhoz való jog tekintetében impliciten jelennek meg a rádiók, a televíziók és a mozgókép vállalatok.

jogot.³⁰ Megállapította, hogy amikor egy egyház fordul hozzá, azt a valóságban tagjai nevében teszi, ennek köszönhetően egy egyház is képes saját maga e jog birtoklására és gyakorlására tagjai képviselőjében.³¹ Ez a megfogalmazás is afelé mutat, hogy bár a szervezet lehet alapjogi jogosult és jogot érvényesíthet, mégis az "igazi" jogosultak a szervezetet alkotó emberek összessége és nem a tőlük elkülönült szervezet maga, hiszen az a tagok nevében jár el. Ezt még inkább támogatja az EJEB azon álláspontja, miszerint ha a szervezetet nem illetné meg a vallásszabadság védelme, akkor az emberek vallásszabadsága válna sérülékenyvé.³²

2.3. Önálló igazolás³³

Az előző pontban elemzett megállapítások az individuális jogvédelemre támaszkodó instrumentális igazolás irányába mutatnak. A gyakorlatban azonban fellelhetők olyan érvelések is, amelyek már túllépnek ezen a megközelítésen, és nem kifejezetten az emberek alapjogainak védelmével indokolják a szervezetek alapjogi védelmét. Továbbá azonosíthatók olyan esetek is, amelyek anélkül ismerik el az adott szervezet alapjogi védelmét, hogy az az instrumentális igazolással összeegyeztethető lenne.

Ilyen a magyar Alkotmánybíróságnak az a gyakorlata, miszerint az alapítványokat is megilleti az alapjogi védelem.³⁴ Az alapítványok nem az emberek alapjogainak gyakorlása eredményeképpen jönnek létre, mint ahogyan ez az egyesületek, a vallási szervezetek vagy az egyházak esetén megállapítható.³⁵ Így a magyar Alkotmánybíróság instrumentális igazolás irányába mutató érvelésével nem koherens e szervezetek alapjogi jogosultságának biztosítása. Mégis egyik döntésében azt állapította meg a testület, hogy mivel a törvényhozó a nem állami alapítók jogainak és törvényes érdekeinek védelmében nem biztosítja a bírói utat, az Alaptörvény I. cikk (4) bekezdésének, valamint II. cikkének sérelmét okozva, súlyosan sérül többek között magának az alapítványnak mint jogi

³⁰ Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France Application no. 27417/95

³¹ X and Church of Scientology v. Sweden Application no. 7805/77

³² Hasan and Chaush v Bulgaria Application no. 30985/96

³³ Jelen írás az instrumentális igazolástól való megkülönböztetésként, mint munkafogalom alkalmazza az "önálló igazolás" kifejezést, a megfelelő megnevezés hiányában.

³⁴ 25/2012. (V. 18.) AB határozat

³⁵ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 3:378. §-a szerint az alapítvány az alapító által az alapító okiratban meghatározott tartós cél folyamatos megvalósítására létrehozott jogi személy. Az alapító az alapító okiratban meghatározza az alapítványnak juttatott vagyont és az alapítvány szervezetét. 25/2012. (V. 18.) AB határozat [39] pontja is megállapítja, hogy az alapítványra vonatkozó jogi szabályozás lényegi eleme az, hogy tartós, közérdekű cél megvalósítása érdekében az alapítók vagyonuk egy meghatározott részét elkülönítik, „célvagyonként” egyesítik, a cél megvalósítására új jogi személyt hoznak létre.

személynek a cselekvési autonómiája is azáltal, hogy a megszüntetésről hozandó döntésben nem vehet részt.³⁶ Az alapítványnak ilyen különálló megnevezése, mint sérelmet szenvedett fél, megint csak megerősíti az önálló igazolás lehetőségét.

Ezt tovább támogatja az a tény is, hogy még a szervezetek alapjogi jogosultsága tekintetében az embereket erősen középpontba helyező német alkotmánybíróság, a BVerfG is alapjogi jogosultként tekint az alapítványokra.³⁷ Ez azért rendkívüli, mert az alapítvány nélkülözi a szervezet mögött álló személyes szubsztrátumot, tekintve, hogy az tisztán vagyoni célt szolgáló jogi személyiség. Ha összevetjük az alapítvány jellegzetességét az instrumentális igazoláshoz kapcsolódó személyes szubsztrátum követelményének sajátosságával, akkor egyértelművé válik, hogy az alapítvány alapjogi jogosultságának instrumentális igazolása nem lehetséges. Míg az egyesületek, szakszervezetek, pártok, egyházak, gazdasági társaságok esetében azonosítható mind a szervezet mögött közvetlenül meglévő emberi szubsztrátum, mind azoknak valamilyen alkotmányosan védett joga, addig ezek közül egyik sem található meg – a többi szervezethez hasonló módon – az alapítványnál. Mindebből pedig az következik, hogy e szervezetek alapjogi jogosultságának biztosítását az instrumentális igazolástól eltérő, önálló igazolási érvelésnek kell alátámasztania.

Bár ennek kidolgozását – a magyar Alkotmánybírósághoz hasonlóan – a BVerfG sem teszi meg, mégis a gyakorlatában található olyan megközelítés, amely túlmúthatna a *személyes szubsztrátum* követelményének erősen individualista és instrumentális igazolásán. Ugyanis a BVerfG már felvetette az ún. *alapjogokra jellemző kockázati helyzet (grundrechtstypischen Gefährdungslage)* gondolatát, azonban végezetül arra a konklúzióra jutott, hogy a személyes szubsztrátum hiányában az alapjogokra jellemző kockázati helyzetről sem lehet beszélni.³⁸ A német alapjogi gondolkodás szerint ez a helyzet akkor áll fenn, ha a "jogi személy" a tevékenységi területét tekintve a természetes személyekhez hasonló helyzetben van az állammal való viszonyában; mint önálló jogalany száll szembe az állammal és éppen úgy, mint a természetes személy, alapjogi védelemre szorul.³⁹ A német szakirodalom szerint erre akkor kerülhet sor, ha és amennyiben a "jogi személy" – jogi formájától függetlenül – védett társulási jogi célokat követ, vagy ha az alkotmánynál alacsonyabb szintű szabályok a természetes személyekhez

³⁶ 25/2012. (V. 18.) AB határozat [47]

³⁷ BVerfGE 46, 73 (83) In: Kingreen, Poscher 2018. 68.

³⁸ BVerfGE 45, 63 (79), 61, 82 (103) In: Kingreen, Poscher 2018. 68.

³⁹ Kingreen 2017. 29.

hasonló helyzetbe hozzák őket.⁴⁰ Bár a BverfG ezt a megközelítést összeköti az instrumentális igazolás szemléletével, mégis az *alapjogokra jellemző kockázati helyzet* gondolatából levonható lenne olyan következtetés is, miszerint a szervezetek, mint az őt alkotó személyektől elkülönült jogalanyok azért részesülhetnek alkotmányos védelemben, mert az adott helyzetben az állam önkényes hatalomgyakorlásának vannak kitéve és nem azért, mert azokat emberek alkotják. Egy ilyen felfogás érvényesítése eredményezhetné a szervezeti jelleg, illetve a szervezet mögött álló természetes személyek jelentőségének másodlagosságát, alátámasztva ezáltal, hogy a "jogi személy" az őt alkotó személyektől valamennyire önállósult alkotmányjogi védelemben is részesülhet.

Az EJEB egyik döntése és annak megállapításai is hasonló irányba mutathatnak. A *Société Colas Est and Others v. France* ügyben az EJEB megállapította, hogy a 8. cikk által védett magánszféra védelme – azon belül is az otthon sérthetetlensége – kiterjedhet bizonyos körülmények között egy gazdasági társaság székhelyének, fióktelepének vagy egyéb üzleti helységeinek védelmére is.⁴¹ Abban, hogy végül a strasbourgi bíróság elismerte a szervezetek alapjogi jogalanyiságát a 8. cikk vonatkozásában, nagy szerepet játszott az a tény, hogy az Egyezmény mélyen gyökerezik a demokrácia és a jogállamiság által képviselt értékrendszerben.⁴² Az EJEB ugyanis – a jogállamiság sarokkövének tekintett – önkényes állami beavatkozás elleni védelem szükségességére tekintettel ismerte el a szervezet alapjogi jogalanyiságát az adott esetben, a szervezeti jellege ellenére.⁴³ A döntésben természetesen az is szerepet játszott, hogy adott esetben a magánszféra védelme volt az adott alapjog, amelynek alapvető célja az önkényes beavatkozás elleni szabadság biztosítása.⁴⁴ Ennek szem előtt tartása mellett is az mondható, hogy ebben az esetben fellelhető az instrumentális igazolástól eltérő, önálló megközelítés is. E szerint minden olyan önkényes állami beavatkozással szemben védelmet kell nyújtani, amelyek az alapjogok alapvető értékeivel mennek szembe. Ez a szemlélet pedig azt eredményezheti, hogy az alapjogi védelem nyújtásának vizsgálatakor a hangsúly nem a sérelmet szenvedett személy szervezeti vagy emberi státuszára helyeződik, hanem az önkényes beavatkozás elleni védelem szükségességére.⁴⁵ Ez a felfogás pedig hasonlóságot mutat a német alapjogi gondolkodásban fellelhető

⁴⁰ Kingreen 2017. 29.

⁴¹ *Société Colas Est and Others v. France, Application no. 37971/97*, 41.

⁴² Muijsenbergh, Rezaï 2012. 56.

⁴³ Muijsenbergh, Rezaï 2012. 56.

⁴⁴ Muijsenbergh, Rezaï 2012. 56.

⁴⁵ Granyák 2019. 529.

alapjogokra jellemző kockázati helyzet gondolatával. Ugyanis mind a két szemlélet alapján igazolhatóvá válik a szervezetek alapjogi jogalanyisága anélkül, hogy a szervezetet alkotó, működtető emberek alapjogi védelmének szükségessége megjelenne. Ezekben az esetekben a szervezetek autonómiájának az önkényes állami beavatkozástól való védelme önmagában megalapozza alapjogi jogosultságukat. A szervezetet alkotó, a mögötte álló emberek alapjogainak védelme már vagy egyáltalán nem, vagy sokkal kisebb mértékben játszik szerepet, mint az instrumentális igazolás esetében. Ezért tekinthetünk erre az igazolásra úgy, mint a szervezetek alapjogi jogosultságának önálló igazolási útjára.

A szervezetek alapjogi jogosultságára vonatkozó igazolási érvek áttekintését követően azonban az állapítható meg, hogy jelenleg sem a német, sem a magyar alapjogi gyakorlat nem tekinthető konzekvensnek. Még az EJEB megállapításai között is fellelhetők mind az instrumentális, mind az autonóm igazolás ismertetőjegyei. Tehát a két igazolási lehetőség közötti tudatos, koherens dogmatikán alapuló választás nem történik meg egyik bíróság gyakorlatában sem. Ebből pedig az következik, hogy egyik alapjogvédő szerv sem alkalmazza az egyes igazolási lehetőségeket átlátható és kellően alátámasztott módon. Ezáltal pedig döntéseik könnyen megkérdőjelezhetővé válhatnak. Mindez felveti annak gondolatát, hogy nem elegendő a különböző alapjogvédő szervek igazolási elméletekre vonatkozó gyakorlataira támaszkodni, ennél mélyebb vizsgálat szükséges. Mégpedig annak elemzése, hogy alapvetően hogyan is gondolkodunk a jogi személyről, mint jogalanyról. Ugyanis, ahogy a szervezetek alapjogi jogosultságának tartalmát, határait alapjaiban határozhatja meg, hogy melyik igazolási elmélet szerint tekintjük őket jogosultnak, úgy az, hogy miként tekintünk magára az adott szervezetre, szintén hangsúlyos szerepet játszhat abban, hogy milyen igazolási elmélet lehet irányadó. Ennek megfelelően a következő rész a jogi személyekre vonatkozó elméletek nélkülözhetetlen szerepét kívánja bemutatni, ezáltal elősegítve, hogy az igazolási elméletek közti választás valamilyen objektív és koherens szempontrendszeren alapulhasson.

3. Polgári jogi elméletek és alapjogi implikációk

3.1. Polgári jogi elméletek szerepe

Moór Gyula világít rá arra, hogy a jogi személy problémája a tételes jogtudományból nyúlik át a jogfilozófia területére, s e két tudomány

határmezsgyéjén áll. Ez a gondolat is alátámasztja, hogy a szervezet alapjogi jogalanyisága kérdéskörében a polgári jogi elméletek – alapjogiak hiányában – létjogosultsággal bírnak. Ezt megerősíti az a tény, hogy a jogi személy problémájával, azzal, hogy vajon az emberen kívül, az emberi csoportosulások is lehetnek-e önálló jogalanyok és milyen jogosultságokkal rendelkezhetnek, először a polgári jognak kellett megbirkóznia. Ebből pedig az következik, hogy a polgári jogi dogmatika a jogi személy vonatkozásában jóval kidolgozottabb az alapjoginál, ezért az mindig is egyfajta előfutár szerepet tölthet be a szervezetek alapjogi jogalanyiságának vonatkozásában. A már elért polgári jogi kérdések és eredmények figyelembe vétele tehát bizonyos mértékben nélkülözhetetlen. Azt azonban szem előtt kell tartani, hogy a polgári jogi eredmények és elméletek soha nem bírhatnak döntő jelentőséggel a jelentős jogági különbségek miatt. A polgári jog és az alkotmányjog, azon belül az alapjogi terület jelentősen eltérő jogviszonyokat szabályoz. Míg az előbbi a mellérendelt polgárok vagyoni és személyi viszonyait szabályozza, addig az utóbbi az egyének szabadságát és méltóságát hivatott védeni a közhatalommal rendelkező állammal szemben.⁴⁶ Tehát míg a polgári jog horizontális kapcsolatban álló személyek viszonyát szabályozza, addig az alapjogi jogviszony jellemzően vertikális viszonyokat szabályoz.⁴⁷ Az alapjogi és a polgári jogi értelemben vett jogi személy fogalmi megkülönböztetését a magyar Alkotmánybíróságnak az az álláspontja is alátámasztja, miszerint az egyik jogág területén megtalálható fogalom egy másik jogág területére történő átvétele csakis rendkívül nagy körültekintéssel, a jogági sajátosságok figyelembevételével valósulhat meg.⁴⁸

Mindebből tehát az következik, hogy a polgári jog és az ahhoz fűződő elméletek fontos, de nem teljes mértékben meghatározó szerepet tölthetnek be a szervezetek alapjogi jogalanyisága kérdésében. E tekintetben az alapjogi és alkotmányjogi terület jellegzetességeinek kell hangsúlyosnak lenniük. A következőkben mindezek figyelembevételével mutatok be röviden néhány – jelen írás szempontjából alapvető – polgári jogi elméletet és annak lehetséges alapjogi implikációját.

⁴⁶ Somody, Szabó, Vissy, Dojcsák 2018. 38.

⁴⁷ Somody, Szabó, Vissy, Dojcsák 2018. 160.

⁴⁸ Granyák 2018b 51.; 36/2000. (X. 27.) AB határozat

3.2. Fikciós elméletek

A legrégebbi, így a legnagyobb múlttal rendelkező elmélet az ún. fikciós elmélet, amelynek gyökerei egészen a római jogig vezethetők vissza.⁴⁹ Mivel az ősi római jogelv és a kánonjog szerint is jogok és kötelezettségek alanyai csupán emberek lehettek, ezért a jogi személyek csakis fikció útján voltak személynek tekinthetők.⁵⁰ A természetjogi iskola felfogására ebben a kérdésben is nagy hatása volt a római jogi felfogásnak, így a természetjog egyik igen jelentékeny iránya – az, amely a társadalmat és az államot az egyének szerződésére vezette vissza – a jogi személyekben nem látott egyebet, mint pusztá elnevezést, amely az egyének valamely sokaságát jelöli.⁵¹ A jogi személyek e fikciós megközelítése azt is eredményezte, hogy ezek a mesterséges jogalanyok csak azokban a vonatkozásokban részesülnek a természetes személyekkel azonos elbánásban, amelyekre a gyakorlati szükséglet megalkotta őket.⁵²

Mindezeknek a gondolatoknak a szervezetek alapjogai igazolására való vetítése nem feltétlenül vezet egyértelmű eredményre. Mégis az instrumentális igazoláshoz áll közelebb, két okból is. Az egyik, hogy ez a felfogás megjeleníti: e jogi konstrukció az emberek sokaságát foglalja magába. Ez pedig az instrumentális igazolás azon álláspontjához vezet, miszerint a szervezetek mögött álló személyek léte, védelme indokolja a jogalanyiség szükségességét. A másik indok, hogy e megközelítés eredményeképpen a "jogi személyek" csak azon vonatkozásokban esnek az emberekkel azonos megítélés alá – azaz jelen esetben alapjogi jogosulti pozíció elnyerése –, amelyekre a gyakorlati szükséglet megalkotta őket. Ez a konklúzió pedig hasonlóságot mutat a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában az instrumentális igazoláshoz kapcsolódó, célhoz kötött jogalanyiség koncepciójával.⁵³ A gyakorlati szükséglet alapjogi megfelelője ezen túl az adott szervezet alapjogi területen betöltött szerepére is utalhat. Tehát egy ilyen megközelítés szerint csakis olyan szervezetek lehetnének alapjogi jogosultak, amelyek vagy kifejezetten az emberek alapjogainak gyakorlása eredményeképpen jöttek létre – pl. egyesületek, egyházak –, vagy olyan szervezetek, amelyek jelentős szerepet töltenek be egy alapjogilag védett területen, például egyetemek, kiadók, újságok.

⁴⁹ Moór 1931. 44.

⁵⁰ Moór 1931. 45.

⁵¹ Moór 1931. 45.

⁵² Moór 1931. 55.

⁵³ A 4/1996. (VI. 25.) AB határozatában az Alkotmánybíróság elismerte, hogy egy művészeti alkotásokkal foglalkozó szervezet is igényelhet alapjogi védelmet olyan szabályozással szemben, amely sérti a művészeti élet szabadságát.

Kérdés azonban, hogy a mostani XXI. században – ahol az egyes szervezetek meghatározó szerepet töltenek be az emberek életében – mennyire tartható az a felfogás, hogy a "jogi személyek" csupán fikciók. Hiszen ezek a jogalanyok a társadalomban valóságosan léteznek, és – igaz, nem közvetlenül, hanem képviselőik útján, de – jognyilatkozatokat tesznek, jogokat szereznek és kötelezettségeket vállalnak, azaz valóságos jogalanyokként viselkednek.⁵⁴ Emellett ez a felfogás továbbra sem ad választ az alapítványok alapjogi jogosultságára. Mi több, ha a jogi személy, mint jogi fikció lehet jogalany, akkor szinte bármilyen jogalanyisággal felruházhatja azt a jog. Ebben az esetben bármi lehetne jogi személy és ezáltal alapjogi jogosult, amit a jog fikció útján annak tekint. Ez a felfogás pedig olyan önkényes joggyakorlatot eredményezhetne, amely az alapjogok kiüresítésének veszélyével járna, vagyis veszélybe sodorhatná, illetőleg kiüresíthetné azt az alapvető célt, hogy e jogok az önkényes hatalomgyakorlás korlátját képezzék.

3.3. Realitás elméletek

A fikciós elméletre reakcióként fejlődött ki az a szociológiai irányzat, amely a társadalomban, az államban és más társadalmi alakulatokban is a természeti organizmusokhoz hasonló szerves lényeket, pszicho-fizikai valóságokat látott.⁵⁵ E megközelítésből fejlődtek ki az ún. realitás elméletek, amelyek középpontjában a különböző társas alakulatok álltak. Felfogásuk értelmében az élet középpontjában nem az állam, nem az egyén, hanem a különböző társas alakulatok vannak.⁵⁶ Értelmezésük szerint a társas alakulatokat, jogi személyeket nem lehet pusztán a jog alkotásainak tekinteni, minthogy azok tényleges realitásokként jelentkeznek a társadalmi életben.⁵⁷ Attól függően azonban, hogy milyen realitásokként tekintettek a jogi személyekre, többféle irányzat is kialakult. A következőkben a főbb, jelen téma szempontjából releváns elméletek kerülnek bemutatásra.

Az első az a szemlélet, amely a jogi személyeket – az élő szervezetekhez hasonlóan – testi és lelki léttel bíró valóságnak tekintette.⁵⁸ Az elmélet alapgondolata, hogy a jogi személyek éppen olyan testi és lelki léttel bíró valóságok, éppen olyan élő organizmusok, mint az

⁵⁴ Lenkovics, Székely 2001. 49.

⁵⁵ Moór 1931. 46.

⁵⁶ Moór 1931. 47.

⁵⁷ Moór 1931. 47.

⁵⁸ Gierke elmélete, Knapp 2013. 170.

ember.⁵⁹ Ebből adódóan ezeket a nagy élő organizmusokat, valóságos akarattal, ún. össz-akarattal bíró „össz-személyeket” a jog az emberhez hasonlóan felruházhatja jogalanyisággal, azok jogképes jogalanyok.⁶⁰

E felfogás érvényesítése az alapjogok területén valószínűleg az instrumentális és az önálló igazolás egyidejű alkalmazását tenné lehetővé. Hiszen ez a szemlélet egyrészt az emberre hasonlatosként tekint a „jogi személyre”, ez az önálló igazolás felé mutat. Eme álláspont szerint a jogi személyre, mint „speciális jellegzetességgel” rendelkező emberre kellene tekinteni. Ez azonban nagy valószínűséggel összeegyeztethetetlen lenne az alapjogi gondolkodás sajátosságaival. Hiszen ez alapján megalapozottá válhatna a kényszer tilalmának, az élethez való jognak vagy a lelkiismereti szabadság védelmének kiterjesztése a szervezetekre, ez pedig ellentétes lenne a jelenlegi általános alapjogi gyakorlattal.⁶¹

Másrészt ez a szemlélet a „jogi személyt” ún. össz-akarattal bíró össz-személyként fogja fel, vagyis ugyancsak visszamutat a szervezet mögött álló személyekre, amely már az instrumentális igazolásra jellemző. Továbbá a szervezet mögött homogén személyegyesülést feltételez, ami nem feltétlenül azonosítható minden esetben a szervezetek mögött, és számos kérdést vet fel. Például egy gazdasági szervezet vallásszabadsága alatt mely személyek személyes meggyőződését kell azonosítani: a tulajdonosokét, az ügyvezetőket, a munkavállalókat? Vagy mi a helyzet, ha az azonosított személyek személyes meggyőződése nem egyezik meg, tehát nem homogén a csoport?

Mindezek alapján nagy a valószínűsége, hogy e szemlélet érvényesítése nem lenne összhangba hozható a mai alapjogi sztenderdekkel és sokkal több kérdést vetne fel, mint amennyire megoldást hozna.

A realitás elméletek további változata jogi realitást lát a jogi személyekben. Ez az elmélet a jogi személyeket jogi intézményeknek, a jogi hatalom gyakorlására, a jogi értelemben vett cselekvésre megszervezett jogi organizációknak tekinti.⁶² Az elmélet legismertebb képviselője, Raymond Saleilles szerint a jogalany, a személy fogalmához három alkotóelem szükséges:

1. (objektív) alkotóelem a jogi cselekvésre képes szervezet,
2. (szubjektív) alkotóelem a jogi cselekvést irányítani képes egységes, független és eszes akarat,

⁵⁹ Moór 1931. 52.

⁶⁰ Moór 1931. 52.

⁶¹ Muijsenbergh, Rezaei 2012

⁶² Saleilles elmélete, Moór 1931. 88.

3. (szociális) alkotóelem pedig a társadalmi értékeség, vagyis a jogi cselekvés egyéni célja és a társadalom kollektív érdeke közti összhang.⁶³

A jogalanyisághoz szükséges fenti alkotóelemek kimutathatóak a jogi személyeknél is, hiszen náluk is megtalálható az objektív alkotóelem, a jogi cselekvésre képes szervezet, annak ellenére, hogy ezt nem a természet alkotja meg, hanem a jog foglalja össze az egyének valamely csoportját egységes szervezetbe.⁶⁴ Megvan bennük a szubjektív alkotóelem is, a szervezet szolgálatára álló akarat, az egyesületet vagy az alapítványt képviselő egységes és értelmes akarat. Az egyesület akarata jogilag az egyesületet alkotó emberek akaratától különböző, önálló akarat, s az alapítványnál ugyanez áll az alapítványt igazgató szerv akaratára nézve.⁶⁵ Megtalálható továbbá a jogi személyeknél a társadalmi értékeség is, hiszen a társadalom érdekével ellentétes szervezkedéseknek nem is adja meg a jog a jogi személyiséget.⁶⁶

A "jogi személy" e felfogásának alapjogi alkalmazása az önálló igazolás felé mozdul el, hiszen ebben az esetben a szervezet az őt létrehozó emberektől különálló jogalany, akarata független az őt alkotó emberektől. Kérdés azonban, hogy ez a felfogás összhangba hozható-e az egyház vallásszabadságával, vagy az olyan egyéb szervezeti alapjogi jogosultsággal, amikor amögött jelentős és közvetlen szerepet játszanak az emberek és az ő alapjogaik védelme. Az vitathatatlan azonban, hogy egy ilyen szemlélet érvényesítése a szervezetek alapjogainak biztosításában magyarázattal szolgálhatna az alapítványok esetére is. Kérdéses azonban, hogy a (szociális) alkotóelem milyen alapjogi tartalmat jelentene. Emellett nem is veszélytelen, hiszen a társadalmi értékeség, mint szempont behozatala a jogalanyiság elnyeréséhez, az önkényesség veszélyének tenné ki a szervezetek alapjogi jogalanyiságát. Ebből adódóan ennek az alkotóelemnek csakis valamilyen objektív, alapjogi központú megközelítése lehetne helyes, például egy alapjogi területhez való kötődés, az adott tevékenység, feladatok, célok révén.

Tehát e szemlélet alapjogi értelme szerint a szervezetek mint önálló jogalanyok lehetnének alapjogi jogosultak, mert rendelkeznek a jogi cselekvésre képes szervezettel, a jogi cselekvést irányítani képes egységes, független akarattal, valamint valamilyen alapjogi értékeséggel.

⁶³ Moór 1931. 95.

⁶⁴ Moór 1931. 95.

⁶⁵ Moór 1931. 96.

⁶⁶ Moór 1931. 96.

3.4. A jogi személy fogalmát kiküszöbölő elméletek

A következő lényeges felfogás a jogi személy fogalmát kiküszöbölő elméletek körébe tartozik. Ezek az elméletek fenntartják, hogy a jogi személy fiktív személy, és nem akarják teljesen kiküszöbölni a jog világából a fikciót, hanem csupán logikai vagy terminológiai segédeszközként tekintenek rá, ami mögött, mint álarc mögött vagy a jogalany hiánya, vagy bizonyos természetes személyek valóságos jogalanyisága rejtőzik.⁶⁷

Jelen írás szempontjából ez utóbbi szemlélet, vagyis a jogi személy jogait természetes személyek jogaira lebontó elmélet lényeges. Annak érdekében, hogy az alanyi jogról alkotott alapvető felfogásokat ne kelljen módosítani, ez a megközelítés keresi azokat az igazi jogalanyokat, akiket a jogi személy jogai valójában megilletnek.⁶⁸ Ezen elmélet szerint a jogi személy fogalma valóban nem más, mint hamis álarc, amely mögött természetes személyeket találunk valódi jogalanyok gyanánt.⁶⁹ Jhering ezt úgy fogalmazza meg, hogy a jogi személynek nincs érdeke, amikor úgy tűnik, hogy jogai vannak, úgy ez ténylegesen csak álalany, ami mögött megtalálható a valódi személy, akinek jogai vannak.⁷⁰

Ez a felfogás tehát erősen az instrumentális igazolást alapozza meg, amely eszközként tekintene a szervezetek alapjogainak biztosítására. Egyértelműen összhangban van ezzel a szemlélettel a magyar Alkotmánybíróság gyakorlata, ami szintén az emberek alapjogainak védelmével indokolja a szervezetek alapjogi jogosultságát. Sőt az EJEB az egyházak vallásszabadságára vonatkozó megállapításait is visszaidézi ez a megközelítést. Kérdéses azonban, hogy minden szervezet esetében alkalmazható lenne-e ez az elmélet, ugyanis például az alapítványok alapjogi jogosultsága továbbra is igazolás nélkül maradna. Ebből adódóan e felfogás alapjogi értelmezése biztosan nem nyújtana teljes körű választ a szervezetek alapjogi jogosultságának igazolására.

3.5. Brinz célvagyon-elmélete

Az alapítványok igazolásának hiányosságát azonban Brinz célvagyon-elméletéhez hasonló felfogás töltheti be. Brinz szerint valamely jog

⁶⁷ Moór 1931. 139.

⁶⁸ Moór 1931. 141.

⁶⁹ Moór 1931. 141. 57.

⁷⁰ Sándor 2012. 62.

nemcsak valakié, hanem valamié is lehet, így kétféle vagyon létezik: az egyik valamely természetes személyé (személyes vagyon), a másik egy meghatározott célé (célvagyon).⁷¹ Brinz elméletében tehát a cél pótolja a jogalanyt.⁷²

E szemlélet alapjogi jogalanyiség területére való áthelyezése inkább az autonóm igazolás irányába mutatna, hiszen a jogalanyiságot ekkor maga az adott cél alapozza meg. Tehát nem a szervezet mögött álló személyek jogainak védelme indokolná az alapjogi jogosultságot, hanem a cél védelme. Erősen emlékeztet ezen megközelítés az EJEB *Société Colas Est and Others v. France* ügyben hozott döntésére. Ekkor ugyanis a strasbourgi bíróság az önkényes állami beavatkozás elleni védelem szükségességére tekintettel ismerte el a szervezet alapjogi jogalanyiságát.⁷³ A döntésben pedig szerepet játszott az is, hogy adott esetben a magánszféra védelme volt az adott alapjog, amelynek alapvető célja az önkényes beavatkozás elleni szabadság biztosítása.⁷⁴ Így ez az eset is azt veti fel, mintha az önkényes beavatkozás elleni szabadság, mint védendő cél alapozná meg a szervezet alapjogi jogosultságát, mint önálló igazolás.

Megkérdőjelezhető azonban, hogy az a szemlélet, amely kiküszöböli magát a jogalanyt, képes-e megfelelően reflektálni magára az adott szervezetre, annak jellegzetességére és ezáltal alapjogi jogosultságára. Továbbá az sem feltétlenül egyértelmű, milyen szervezeti alapjogi jogosultságot eredményezne, és azt mikor alapozná meg egy ilyen szemléleten alapuló igazolás.

4. Összegzés

A különböző polgári jogi elméletek alapjogi értelmezései megmutatják, hogy a "jogi személy" különböző felfogásai különböző alapjogi igazolásokhoz vezethetnek. Emellett a polgári jogi elméletek és azok alapjogi implikációi alapján megállapítható, hogy a szervezetek sokféleségének és az alapjogi sajátosságoknak köszönhetően nem lehet egy az egyben átvenni egy-egy polgári jogi elmélet gondolatait a szervezetek alapjogi jogosultsága tekintetében. A szervezetek alapjogi jogalanyiségének igazolására csakis saját alapjogi felfogás lehet meghatározó. A szervezet alapjogi felfogásának kialakításában azonban a

⁷¹ Moór 1931. 234.

⁷² Francsovcics 2013. 108.

⁷³ Muijsenbergh, Rezaei 2012. 56.

⁷⁴ Muijsenbergh, Rezaei 2012. 56.

polgári jog elméletek is szerephez juthatnak elsősorban az egyes vizsgálendő szempontok kijelölésében. Emellett azonban az is vizsgálható, hogy a polgári jogi elméletek – az egyes szempontokra adott – válaszaik mennyiben lehetnek összhangban a szervezet alapjogi felfogásával. Mindezek alapján tehát az állapítható meg, hogy szükséges a polgári jogi elméleteket is figyelembe vevő, mégis attól különálló, saját alapjogi felfogás kidolgozása, amely biztosíthatná, hogy a szervezetek alapjogi jogalanyiságát objektív szempontok alapján, koherens módon lehessen megítélni. Ennek szükségességét támasztja alá az is, hogy bár a német és a magyar alkotmánybírósági gyakorlat is az instrumentális igazolási érvekre támaszkodik, mégis alapjogi jogosultként tekint az alapítványokra. Annak ellenére, hogy e szervezetek alapjogi jogosultsága nem indokolt az instrumentális igazolás alapján. Továbbá az is, hogy az EJEB gyakorlata egyszerre mutat az instrumentális és az autonóm igazolás irányába, bármilyen következetes magyarázat nélkül. Ennek hiányában pedig nem egyértelmű, hogy a strasbourgi bíróság mely igazolást és pontosan milyen feltételekkel követ.

Az alapjogi gondolkodásnak tehát egyértelműen kell tisztáznia, hogy milyen szempontok alapján, milyen "jogi személy" felfogást követ, az alapján pedig milyen alapjogi igazolást tekint irányadónak, hogy a nehezen megítélhető esetekben is objektív és koherens rendszerbe rendeződő szempontok döntsenek a szervezetek alapjogi jogosultságáról.

Felhasznált irodalom

Emberland, Marius: *The Human Rights of Companies*. Oxford University Press, Oxford, 2006.

Francsovcics István: *A vállalkozók jogalanyiségének történeti vizsgálata*. *Themis*, 2013.

Granyák Livia: *A szervezetek alapjogi jogalanyiséga és az alapjog természete*. *Magyar Jog* 2019/9.

Granyák Livia 2018a: *Vannak-e alapjogaik a szervezeteknek? Elméleti alapok és gyakorlat*. *Jogi tanulmányok*, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2018. https://www.ajk.elte.hu/media/8c/fe/c103c1a59c2204e1e6b19aeeba04ba_f5689b2e134b17bc83782816e7b2c1/jogitanulmanyok2018.pdf (2020.11.30.)

Granyák Livia 2018b: Vannak-e alapjogaik a szervezeteknek? Elméleti alapok és magyar gyakorlat. *Közjogi Szemle* 2018/9.

Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila (Szerk.): Emberi jogok. Osiris, Budapest, 2003.

Kingreen, Thorsten: Das Verfassungsrecht der Zwischenschicht. Die juristische Person zwischen grundrechtsgeschützter Freiheit und grundrechtsgebundener Macht. In: Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Mohr Siebeck, Tübingen 2017.

https://www.uni-regensburg.de/rechtswissenschaft/oeffentliches-recht/kingreen/medien/kingreen_001-040.pdf (2020.11.14.)

Kingreen, Thorsten; Poscher, Ralf: Grundrechte Staatsrecht II. C.F. Müller, Heidelberg, 2018.

Knapp László: A nemzetközi szervezetek jogalanyiség-koncepciójának fejlődése. Doktori műhelytanulmányok, Győr, 2013.

Lenkovics Barnabás-Székely László: Magyar polgári jog. A személyi jog vázlat. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Moór Gyula: A jogi személyek elmélete. Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottsága, Budapest, 1931.

Muijsenbergh, Winfried H.A.M. van den; Rezai, Sam: Corporations and the European Convention on Human Rights, 25 Pac. McGeorge Global Bus. & Dev. L.J. 43. 2012.

Sándor István: Előadásvázlatok a személyek jogából. Patrocinium, Budapest, 2012.

Sárközy Tamás: A jogi személy elméletének átalakulása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Somody Bernadette, Szabó Máté Dániel, Vissy Beatrix, Dojcsák Dalma: Alapjogi Tanok I. Hvg-Orac, Budapest 2018.

Why can an organisation be a human rights holder?

Summary

The idea of an organisation being human rights holder appears to be inherently contradictory. How can it be possible that organisations may

invoke rights especially designed for the protection of living human beings? However, many courts accept applications claiming human rights abuses from organisations including the European Court of Human Rights, the Hungarian and the German Constitutional Court as well. However, the reasons of this human rights protection provided by these courts' case law do not show an approach based on a coherent dogmatic. For this reason, this paper's aim is to shed light on the necessity of a deeper examination containing the relevant civil law theories in relation to legal entity.

Galántai Rita Tünde
ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék
Témavezető: Zsidai Ágnes, habil. egyetemi docens

Paradigmaváltások a hazai bírói jogértelmezés elméletében és gyakorlatában

1. Bevezetés. Bírói jogértelmezés meghatározása – nehézségek

A bírói jogértelmezés mibenlétének, funkciójának, forrásának, terjedelmének, egy adott ügyben való megjelenésének, mikéntjének meghatározása nehézséget jelent, mivel olyan nehezen meghatározható fogalmakhoz kapcsolódik, mint a jog, a jogforrás vagy a nem jogi (metajurisztikus) társadalmi normák jogon belüli megjelenése.

A bírói jogértelmezés tárgyalásánál megkerülhetetlen az értelmezés tárgyának, magának a jognak a meghatározása. Ha a tételezett jog normatív megközelítéséből indulunk ki, és a jogot olyan normaként, tehát elvárt magatartásként, viselkedést kifejező magatartásszabályként határozzuk meg, amely „tételezése” és érvényre juttatása mögött állami autoritás áll, akkor máris további kérdéseket kell megválaszolnunk. Az egyik, hogy az állami autoritás mely formája áll a jog tételezése mögött. Az egyik lehetséges megközelítés szerint a jogalkotó „tételezi” a jogot a jogalkalmazó pedig alkalmazza. A másik megközelítés viszont a jog létrehozatalát, kialakítását megosztja a jogalkotó és a bíróság között, mondván, hogy a törvény akkor válik törvénné, amikor a bíróság értelmezte és alkalmazta azt¹. Ez a megközelítés viszont már tovább vezet

¹ A jogalkotói dominancia a jogi norma meghatározására elsősorban a kontinentális jogrendszerekben uralkodó álláspont, a bírónak is jelentősebb szerepet tulajdonító megközelítés pedig a *common law* jogrendszerekre jellemző. „*A statute is, for Gray, not a law, but only a source of law, which becomes law only after it has been interpreted and applied by a court.*” idézte Fuller John Chipman Gray jog definícióját, utalva arra, hogy a jogalkotó által alkotott jogi rendelkezés még nem jog, csak jogforrás, amely joggá azután válik, miután a bíróság értelmezte és alkalmazta azt. (Fuller 1958. 633.)

Érdeemes megjegyezni, hogy ezzel a megközelítéssel a hazai jogelméletben is találkozhatunk. Ezt a megközelítést tükrözi például Horváth Barna jogtétel meghatározása is, aki szerint a jogtétel „*csak félig kész értelem*”, amely még nem a teljes, kész jog, a jogtételben a jognak még csak a kiegészülésre váró jelentése van (Horváth 2004. 164.)

A jog jogalkalmazás során való kialakulására utaló megközelítéssel az alkotmánybírói határozatok esetében is találkozhatunk, (ld. pl. dr. Hörcherné dr. Marosi Ildikó alkotmánybíró különvéleményét, ahol egy

a jogalkotás és a jogalkalmazás elhatárolásának nehézségéhez, amely elválasztás lényeges elvi és gyakorlati problémákat vet fel, mint a hatalmi ágak elválasztása, vagy a bírói függetlenség–bírói önkény elhatárolása.

Az előbbieken a tételezett jog meghatározásából indultunk ki, azonban a bírói jogértelmezéssel kapcsolatban szükséges tisztáznunk, hogy a bírói ítéletének forrása valóban leszűkíthető-e a tételezett jogra. Ám ha még a bírói jogértelmezés tárgyát le is szűkítenénk az „írott” jogszabályok értelmezésére, akkor is felmerülhetnek a jogértelmezés olyan aspektusai, amelyek a jog terrénumán túlmutathatnak. Ilyenek lehetnek például a leírt formában nem feltétlenül megjelenő, ám a jog „értelme mögött” álló jogelvek. De ilyen lehet akár a jogalkotó szubjektív akaratának vizsgálata is, ami a jogértelmezés során a jogszabály szövegén túli (írott) források vizsgálatának bevonását teheti szükségessé.² Olyan generálklauzulák értelmezéséről sem szabad megfeledkezni, ahol maga a jogszabály szólítja fel a bírót a szövegen túli társadalmi normák, például a jóerkölcshöz figyelembe vételére.³ A jogértelmezés és a jog szövege közötti viszony kapcsán alapvető dilemmát jelent, hogy tulajdoníthat-e a bíró a világos, ellentmondásmentes szövegezésű jogszabálynak a nyelvtani értelemtől eltérő értelmet olyan fogalmak alapján, mint az erkölcs, az igazságosság, vagy a célszerűség, a hatékonyság, és ha igen, honnan merítheti ezeknek a metajurisztikus szempontoknak a „helyes” értelmezését. Játshat-e szerepet, illetve kell-e szerepet játszania a bírónak saját értékítéletének? A klasszikus pozitivisták „értékmentes tudomány” eszméje alapján a bírónak meg kell szabadulnia a saját értékítéletétől. Azonban ilyen elvárás esetén is felvetődik a kérdés, hogy megvalósulhat-e ez a gyakorlatban, vagy a jogértelmezést végző bíró „személyiségének lenyomata” szükségképpen megjelenik a bírói jogértelmezésben.

További kérdés, hogy tekinthetőek-e jogforrásnak maguk a bírói ítéletek. Ha igen, tehát ha a bíró egy adott esetbeli jogértelmezését más jogeset kapcsán is alkalmazza, akkor azon is el kell gondolkodni, hogy mennyire kapcsolódik a jog értelmezése az esethez. Kibontható-e egyáltalán a jog „absztrakt”, esettől független, „általános” értelme, és ha igen, akkor vajon a bírónak a konkrét ügyben „absztrakt” vagy „konkrét” jogértelmezést kell-e végeznie.

korábbi alkotmánybírósági ítéletre utalva fejtette ki saját jog meghatározását: „A magam részéről azt vallom, hogy a bíró a törvény értelmezője, „[a] „jogot” végül is a bíróságok saját értelmezésük szerint állapítják meg” [38/1993. (VI. 11.) AB határozat, ABH 1993, 256., 262.]. A jog eszerint az, amit a bírói gyakorlat a jogszabályból egyedi jogviták sokaságának rendezésén keresztül, lehetséges egyéb tartalmak mellett, értelmezés útján kibont.” (5/2017. (III. 10.) AB határozat, Indokolás [55])

² Gondoljunk például a jogalkotást indítványozó javaslatok indokolására, vagy a jogalkotás folyamatában lezajló vita során elhangzott véleményekre, állásfoglalásokra.

³ Persze ilyen esetben kérdés, hogy valóban kilép-e a bírói értelmezés a „jogon kívüli” területre, vagy éppen ezek a jogszabályi megfogalmazások hozzák be a jogba a metajurisztikus társadalmi normákat.

Az „eset” oldaláról nézve viszont felvethető a kérdés, hogy van-e „eset” jog nélkül, vagy éppen a jog az, amely „jogesetté” tesz egy adott történetet, és ezzel a bíróság által értékelendő tények is a jog szempontjából „emelődnek” ki, „formálódnak” ki, „rekonstruálódnak jogesetté”. Ha viszont abból indulunk ki, hogy a „jogeset” csak a jog függvényében értelmezhető, akkor felvetődik a kérdés, mit kezdhetünk azokkal az esetekkel, amelyekről „hallgat” a jog. Feltehetjük-e, hogy létezik „joghézag”, és ha elfogadjuk a joghézag létezését, hogyan értelmezzük azt? Van-e szabad keze a bírónak a magatartás megítélésére, vagy a jog „hallgatása” éppen azt jelzi, hogy a kérdéses eset nem tartozik a jog területére? Ha a „jog hallgatásának” az előbbi értelmet tulajdonítjuk, akkor arra is választ kell adni, meddig terjed a bírói jogértelmezés határa. Mikor oldható meg a jogvita például analógia⁴ segítségével, és mikor érkezünk el arra a pontra (egyáltalán van-e ilyen pont), amikor a bíró már nem csak értelmezi, hanem „alkotja” a jogot.

A bírónak az ítélete indokolásában ki kell fejtenie, le kell vezetnie jogértelmezését. Erre egyrészt azért van szükség, hogy az ítéletnek való engedelmesség ne pusztán a bírói hatalom erőfölényén, hanem az ítélet elfogadásán alapuljon⁵, másrészt, hogy a bíró igazolja magát, bemutassa, hogy nem önkényesen döntött, és döntése ellenőrizhető legyen. Kérdéses továbbá a jogértelmezés levezetésének módja is, hogy jogértelmezési módszerek meghatározásával és megnevezésével, vagy jogértelmezési szempontok, támpontok megjelölésével történjen, valamint azt is meg kell határozni, hogy ki ellenőrizhesse, módosíthassa, esetleg semmisíthesse meg a bírói jogértelmezést és az azon alapuló ítéletet. Egyáltalán létezik-e egyetlen „helyes” jogértelmezés?

Az előbbieken felvetett kérdésekre különböző jogelméleti irányzatok különböző válaszokat adnak. Egy adott jogrendszerben a jogértelmezés irányvonalainak meghatározása alapvetően jogpolitikai kérdés⁶. A jogágak sajátosságaiból adódóan a jogértelmezéssel kapcsolatos elvárások, elgondolások jogáganként eltérők lehetnek. Jogpolitikai kérdés az is, hogy egyáltalán írott formát (alkotmányi szinten, kódexekben, jogszabályokban) öltsenek-e ezek az elvárások. Vannak jogrendszerek, ahol a tételes jog nem tartalmaz kifejezett szabályokat a bírói jogértelmezéssel kapcsolatosan, de ilyenkor is van uralkodó

⁴ Az analógia kapcsán azt a kérdést is feltehetjük, hogy tekinthető-e egyáltalán „jogértelmezési eszköznek” az analógia?

⁵ Szabó Miklós utal Mommsen véleményére az *auctoritas* szó latin jelentése kapcsán, miszerint a hatalomnak való, az erőfölény belátásán alapuló engedelmisség és az elfogadottságon alapuló engedelmisség közötti eltérés a parancs megindoklására, az annak szükségessége vagy célszerűsége mellett szóló érvek közzétételére való hajlandóságban jelölhető meg. (Szabó. 1996. 182.)

⁶ Maczonkai 2016. 167.

„jogértelmezési paradigma”, ami megjelenik a jogi oktatásban, a bírák szakmai szocializációjában, a felsőbb bíróságok ítéleteiben, és egyfajta elvárást közvetít a bírók felé és arculatot ad a bírói jogértelmezésnek.

A jelen tanulmány célja a bírói jogértelmezés alakulásának vizsgálata a hazai jogrendszerben, elsősorban a rendszerváltást követően. Minthogy a paradigmaváltások hosszabb történelmi időtávlatban következnek be, a tanulmányban ezért a múlt század elejére visszanyúlva keressük a választ arra, milyen jogpolitikai hatások, politikai elvárások, jogi szabályozási környezet, jogelméleti irányzatok alakították és alakítják a bírói jogértelmezés arculatát.

2. A bírói jogértelmezés a rendszerváltást megelőzően

2.1. A huszadik század első fele

A múlt század első felében hazánkban a bírói jogértelmezés jogelméleti megközelítését és a valós helyzetet tanulmányozva, sajátos kétarcúsággal szembesülünk. Egyrészt ki kell emelnünk a bírói jogértelmezés jogelméleti leírása kapcsán a jogpozitivista irányzatok felé fordulást, amelyben a tételezett jog szövegéhez kötött bírói jogértelmezés jelent meg. Másrészt viszont, mivel jelentős jogterületen, a polgári jog területén a kodifikáció hiánya miatt formális jogalkotással tételezett jogi szöveg értelmezése nem jöhetett szóba, a szokásjogi elméletek⁷ jelentős hatását lehetett megfigyelni. Ezekon túlmenően, mivel a múlt század első évtizedében már az osztrák és a svájci polgári törvénykönyv hatályban volt, és mindkét kódex rendelkezett a bíró feladatáról a tételes jog alapján el nem dönthető esetekben, számos értekezés található a magyar jogelméleti gondolkodók bírói jogértelmezéssel kapcsolatos munkáiban a szabadjogi irányzatról, a joghézagról és a bírói jogalkotás kérdéséről is⁸.

A jogpozitivista megközelítés szerint a bíró a tételezett jog szövegéből kiindulva egyszerű intellektuális, nyelvtani-logikai értelmezési eszközökkel, értékelés nélkül szubszumálja az esetet a norma alá⁹. A jogpozitivista elméletek – mivel ez a fajta normativista felfogás a jogon kívüli normákat vagy a „nem verifikálható” kollektív értékítéleteket a

⁷ A szokásjog jogforrási természetével foglalkozó irányzatokra a „szokásjogi elméletek” kifejezést Peschka Vilmos után használom. Ld. Peschka 1965. 102.

⁸ A hazai és külföldi jogelméleti gondolkodók joghézaggal kapcsolatos elméleteit ld. pl. Mezei 2002. 12.

⁹ A jogi pozitívizmuson belül természetesen számos irányzat különíthető el. A bírói jogértelmezéssel kapcsolatban itt kiemelt szempontok legszélsőségesebben a törvénypozitívizmusban jelentek meg. A törvénypozitívizmus jellemzőinek áttekintését ld. pl. Zsidai 2015. 555.

jogértelmezés területéről „számúzi” – elutasítják a jogalkalmazás során a metajurisztikus, morális, politikai elvekre való hivatkozásokat.

Moór Gyula, akit a törvénypozitivisták irányzat egyik legjelentősebb hazai képviselőjének tekinthetünk, elméletében azt hangsúlyozta, hogy a „jog csak ott avatkozik be, ahol erre a beavatkozásra okot lát”. Ennek megfelelően helyes bírói döntés a jogi beavatkozás megtagadása is, mivel álláspontja szerint jogilag közömbösnek kell tekinteni az olyan emberi cselekvést, amely nem felel meg valamely jogi parancsnak, és nincsen jogszabály, amely megtiltana.¹⁰ Moór Gyula tagadta a joghézag létezését. Álláspontja szerint a szabadjogi elmélet joghézag fogalma valójában jogpolitikai fogalom, a fennálló jog kritikája. Moór jogelméletében a törvényt tisztelni hivatott bíró nem teheti félre az igazságtalan, méltánytalan vagy célszerűtlen törvényt sem, és a törvények megjavítása sem a bíró feladata. A bíró a hiányzó rendelkezést csak akkor töltheti ki, ha erre őt a törvény felhatalmazza. Ilyenkor szerinte az elsődleges jogforrás (törvény) egy alárendelt, alacsonyabb fokú jogforrásra, a bírói belátásra delegálja az eset megoldását. A bíró ilyenkor fennálló kétfajta funkcióját, a delegált jogforrási és az interpretatív jogkonkretizáló tevékenységet azonban nem mindig könnyű elválasztani. A bírói jogalkotás tekintetében Peschka Vilmos hasonló álláspontra helyezkedett. Zitelmann engedélyezési elméletéből kiindulva megkülönböztette azokat a jogrendszereket, ahol a törvényhozás elismeri, engedélyezi, megtűri vagy kizárja és nem ismeri el a bírói jogalkotást¹¹. Peschka azonban elismerte a joghézag létezését. Elméletében különbséget tett a pozitív jogon belüli és kívüli joghézag között. Analógiával megszüntethetőnek csak a pozitív jogon belüli joghézagot tekintette, a pozitív jogon kívüli joghézag megszüntetésére csak a jogalkotást látta megoldásnak¹².

Moór Gyula szerint „hézagról” a jogban az absztrakt szabály és a konkrét valóság között fennálló távolság esetében lehet csak beszélni. Ez a joghézag értelmezés jelent meg Horváth Barna jogértelmezéssel kapcsolatos elméletében is¹³. Ebből kiindulva mindkettőjükénél megtalálható az a gondolat, miszerint a meglévő jogszabály értelmezését is egyben jogalkotásnak lehet tekinteni, amelyre a hézagosságnak nem tekintett jog alkalmazásnál is szükség van.

Horváth Barna a „jogfolytonosság” elve alapján a nemjog és jog közötti átmenetet folytonosnak nevezte¹⁴. Az ő jogelméletében a jogforrás

¹⁰ Moór 1939. 4.

¹¹ Peschka 1965. 126.

¹² Peschka 1980. 4.

¹³ Horváth 2004. 159.

¹⁴ Horváth 2004. 62.

képzletbeli pontját olyan úszó határfelület veszi körül, amelyen a jognak sem fennállását, sem hiányát nem lehet technikai pontossággal megállapítani. Horváth Barna a jogértelmezést nem csak nyelvtani-logikai műveletekként jelenítette meg. Szerinte az absztrakt jogtétel és a konkrét eset közötti távolság áthidalása irracionális, intuitív, értékelő, sőt merőben öntudatlan módon is történik, különösen a nem-tevést, mulasztást előíró jogtételek esetében¹⁵.

A múlt század első felében elterjedt volt a szokásjogi elmélet hívei között – akkor még hivatalos polgári jogi kódex hiányában – párhuzamot vonni az angol és magyar jogrendszer és jogfejlődés szokásjogi útja között.¹⁶ Peschka ezt nem tekintette alaptalannak, azonban a két jogrendszer közös vonásának a bírói jogalkotás meghatározott megnyilvánulási módját tekintette.¹⁷ Álláspontja szerint a magyar jogrendszerben bizonyos szokásokat és bizonyos jogtételek gyűjteményét éppen a bírói gyakorlat emelte joggá.¹⁸

A huszadik század első felének jellemzésekor a bírói jogértelmezés egységesítése, illetve irányítása kapcsán mindenképpen említést kell tenni az 1912. évi LIV. törvénycikkre, amely alapján a Kúria teljes ülésben hozott határozata törvényi szinten kimondva is kötelezővé vált az alsófokú bíróságokra nézve.¹⁹

2.2. Bírói jogértelmezés a szocializmusban

1945 után néhány átmeneti évet követően a 80-as évek közepéig hazánkban a szovjet-blokk országaihoz hasonlóan a szocialista normativizmus vált uralkodóvá. Ez az irányzat számos vonását tekintve hasonlóságot mutatott a törvénypozitivizmussal. A jog normajellegét egyoldalúan túlhangsúlyozta²⁰. A jogot kizárólag, mint érvényes normák

¹⁵ Horváth 2004. 163.

¹⁶ Ez a jogelméleti kérdés különös hangsúlyt kapott abban a vitában, amely hazánkban az 1800-as évek második felétől évtizedeken át folyt a polgári jog kodifikációjának szükségességéről. Ennek kapcsán a kodifikáció ellenzői szívesen hozták fel példának az angol jogrendszert. A másik oldalt képviselők közül érdemes megemlíteni Szladits Károlyt, aki a kodifikáció ellenzőinek angol jogrendszerre való hivatkozását azzal hátrította, hogy „*az angol esetjogi jellegű magánjog a kötelező precedensek rendszerével sokkal részletesebben írott jogrendszer, mint bármely kontinentális állam joga. Nem rendszeres kodifikáció ugyan, de írott joganyagának digesztaszzerű halmaza.*” (Szladits 1931. 54.)

¹⁷ Peschka 1965.102.

¹⁸ Peschka Vilmos a konkrét jogesetekben történő bírói jogalkalmazás által jogi rangra emelt jogtételek gyűjteményeként a Werbőczy-féle Hármaskönyvet, az 1861. évi Országbírói Értekezlet Ideiglenes Törvénykezési Szabályait, valamint az 1928. évi magánjogi törvénykönyv javaslatát emeli ki.

¹⁹ Bódiné 2012. 2.

²⁰ Szabadfalvi 2019. [47]

zárt komplexusát ragadta meg, a jogot a tételezett joggal azonosította²¹. Kelsen *Tiszta jogtanában* megnyilvánuló normativizmussal összehasonlítva azonban a szocialista normativizmusban csak a természetjogi elemek tagadása jelent meg, a társadalmi összefüggések vizsgálatának apologetikus jellegét azonban nem engedhette meg magának. Jól kirajzolódott ez a kettősség Szabó Imre jogelméletében, aki szerint a szocialista jog egész gyakorlata kizárja bármiféle íratlan jogelv jogszabályként, jogtételként való alkalmazását. Ugyanakkor alapvető követelménynek tekintette a jogalkotásban és a jogértelmezésben a szocialista jog íratlan, tételes jogon kívüli alapelveinek figyelembevételét – melynek kulcsszavai a proletariátus érdeke és akarata –, mivel ezek az alapelvek biztosították azt, hogy a jogrendszer el tudja látni felépítményi funkcióját, védeni a szocialista társadalmi viszonyokat, segíteni azok fejlődését.

Ezt a bírói szerepkört hangsúlyozta az 1949-ben hatályba lépett Alkotmány is²², amely kimondta, hogy *„A Magyar Népköztársaság bíróságai büntetik a dolgozó nép ellenségeit, védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait, nevelik a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására.”*²³, de azt is leszögezte, hogy *„A bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve.”*. Fontos kiemelni, hogy a korszak elején alkotmányi szinten is rögzítették a Legfelsőbb Bíróság bíróságok működésének irányítására vonatkozó hatáskörét, amely alapján a Legfelsőbb Bíróság a bíróságok számára kötelező irányelvek és elvi álláspontok révén gyakorolt befolyást a bíróságok ítéltetésére, így a bírói jogértelmezésre is²⁴.

Az 1959-ben hatályba lépett polgári törvénykönyv nem tartalmazott részletes jogértelmezési szabályokat, de a bevezető rendelkezések között felsorolt alapelvek nyilvánvalóan a törvény értelmezésének elvárt irányait mutatták. A szocializmus elvárásának tekinthető elvek (pl. a társadalmi tulajdon fokozott védelme vagy a közösség érdekeivel összhangban álló érdekérvényesítés) mellett azonban helyet kaptak klasszikusnak tekinthető polgári jogi elvek is, mint például az együttműködési

²¹ Szilágyi 2003.

²² Az 1949. évi XX. törvény 41. § (1) és (2) bekezdés. Az 1949. VIII. 20-i közlönyállapot szerinti szöveg forrása:

https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT
(2020.10.31.)

²³ Ez a szabályozás később az 1972. évi I. törvénnyel módosított alkotmány esetében már lerövidült.

²⁴ Az 1949. évi XX. törvény 38. §

kötelezettség, a rendeltetésszerű joggyakorlás elvárása, vagy a joggal való visszaélés tilalma is.

A szocialista normativizmus szöveghez kötött bírói jogértelmezése elméletileg nem ismerte el a bírói úton történő jogképződést, ugyanakkor a 2. világháborút megelőzően az etekintetben megfigyelhető kétarcúság, vagyis az elmélet és a gyakorlat eltérése ebben a korszakban is érzékelhető volt. Egyrészt a korai időszakban szocialista kódexek hiányában a bíróságok a régi jogszabályok tartalmát átalakítva, lényegében jogalkotó szerepet játszottak. Másrészt a kodifikációt követően is felvetődött a felső bíróságok által kibocsátott elvi döntések, illetve irányelvek jogforrási jellegének problematikája.²⁵ A Legfelsőbb Bíróság ezirányú tevékenysége kapcsán a bírói jogalkotást és a bírói jog kialakulását az 1970-es, 80-as években a jogi irodalomban már tényként kezelték²⁶, bár hangsúlyozták, hogy a szocialista jogelmélet csak a képviseleti és államigazgatási szerveket fogadta el jogalkotónak, a jogalkotást csak a népszuverenitásból lehet levezetni.

Az 1980-as évek második felében a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 20/1986.(XII.31.) NET határozatában összefoglalt jogalkalmazás jogpolitikai irányelvei között már megjelentek „*igazságosság és méltányosság követelményeivel összhangban*”, az „*emberi jogok tiszteletben tartásával*” történő jogalkalmazás követelményei is.²⁷ A határozat azonban a bírói jogalkotást továbbra sem kezelte elfogadhatónak, és a jogszabályi hiányosság észlelésekor a bírónak az intézkedésre hivatott szerveknek kellett jeleznie azt.

3. Rendszerváltást követő paradigmaváltás a bírói jogértelmezésben

3.1. Az Alaptörvény hatálybalépését megelőző időszak

A rendszerváltás éveiben a bíróságokkal kapcsolatos – beleértve a bírói jogértelmezést is – legfontosabb jogpolitikai célnak a bíróságok politikai befolyástól való felszabadítását, és a bírói függetlenség helyreállítását tekinthetjük. Ezt a célt fogalmazta meg az Alkotmány jelentős mértékű – még a pártállami országgyűlés által elfogadott – módosításának általános indokolása is, miszerint „*biztosítani szükséges az igazságszolgáltatás*

²⁵ Visegrády 1988. 8.

²⁶ Peschka 1965. 147.; Kukorelli 1976. 657.; Fűrész 1981. 929.; Bodnár 1984. 497.

²⁷ Visegrády 1988. 125.

*pártatlan, minden politikai befolyástól mentes működését*²⁸. Ennek a célnak megfelelően rögzítette a módosított Alkotmány mind a bírósági rendszer, mind a bírák személyes függetlenségét is. A bíróság tevékenységével kapcsolatos – korábban említett – politikai elvárások kikerültek az Alkotmány szövegéből, és a bíróság feladatául a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjének, az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme, továbbá a bűncselekmények elkövetőinek megbüntetése szerepelt.²⁹ A bírák személyével kapcsolatban a *„csak a törvénynek vannak alárendelve”* kitétel mellett a politikai függetlenség hangsúlyozása is megjelent szövegben: *„A bírák nem lehetnek tagjai pártoknak és politikai tevékenységet nem folytathatnak.”*³⁰ A módosított Alkotmány rendelkezett az Alkotmánybíróság felállításáról is. Azonban az Alkotmánybíróság csak a jogszabályok felülvizsgálatára, tehát csak a jogalkotó hatalom alkotmányos működésének felügyeletére kapott felhatalmazást, a bíróságok jogalkalmazása során az *„alkotmányos rend védelme”* iránti elvárás teljesítését az Alkotmánybíróság nem vizsgálhatta. Amint azt az Alkotmánybíróság több döntésében is kifejezésre juttatta, ez a hatásköri meghatározás is a bíróságok független hatalmi ágként való meghatározását erősítette, amely független hatalmi ág jogalkalmazói tevékenységére továbbra is csak a hatalmi ágon belül elhelyezkedő Legfelsőbb Bíróság gyakorolhatott befolyást a bíróságokra kötelező jogegységi határozatok révén.

Szintén a bíróságok függetlenségéből kiindulva fogalmazta meg az Alkotmánybíróság a 38/1993. (VI. 11.) AB határozatában a bíróságok jogértelmezésére vonatkozóan, hogy *„[a] „jogot” végül is a bíróságok saját értelmezésük szerint állapítják meg”*.³¹ Ugyanebben a határozatban a *„törvényhozó által nyitva hagyott kérdésekkel”* kapcsolatosan az Alkotmánybíróság megállapította, hogy ezeket a kérdéseket *„a joggyakorlat válaszolja meg; értelmezésével a hézagokat kitölti.”* Itt tehát az Alkotmánybíróság elismerte a joghézag létezését, továbbá nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a joghézagot a jogalkalmazó töltsse ki.³² Az Alkotmánybíróság másik határozatában a bírói ítélezési munkával kapcsolatban a *„jogalakítás”* kifejezést is használta, amikor a bírói ítélekezéstről kifejtette, hogy az *„nem egyszerű mechanikus jogszabály-alkalmazás, hanem sok esetben mérlegelést igénylő rendszerképző*

²⁸ Az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény és a bírósággal kapcsolatos módosítások indokolása

²⁹ Az 1949. évi XX. törvény 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított 50. § (1) bekezdése: *„A Magyar Köztársaság bíróságai védik és biztosítják az alkotmányos rendet, az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit, büntetik a bűncselekmények elkövetőit.”*

³⁰ Az 1949. évi XX. törvény 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított 50. § (3) bekezdésének 2. mondata.

³¹ 38/1993. (VI. 11.) AB határozat (ABH 1993, 256.)

³² 38/1993. (VI. 11.) AB határozat (ABH 1993, 256.)

(jogalakító) jogértelmezés.”³³ Az Alkotmánybíróság a 42/2004. (XI.9.) AB határozatában a „bírói jogalkotás” fogalom használatától sem zárkózott el, amikor – a hatalommegosztás szempontjából – kifejtette, hogy „[ö]nmagában azzal a ténnyel nem sérül a jogalkotói hatalom, benne a törvényhozói hatalmi ág alkotmányos jogköre, hogy a bírói hatalom a jogszabályoknak egységesen alkalmazandó tartalmat ad. A «bírói jogalkotás», amíg az kizárólag a jogszabályok értelmezésén alapul (amíg a bírói-ítélkezési hatalom nem veszi át alapvetően és közvetlenül a jogalkotás funkcióját), nem kerül ellentétbe a hatalommegosztás elvével.”³⁴ A 42/2005. (XI.14.) AB határozatában pedig egy büntető jogegységi határozat kapcsán az Alkotmánybíróság a hatalommegosztás szempontjából alkotmányos, illetve alkotmányellenes bírói jogalkotás elválasztásának vizsgálati szempontját is meghatározta: azt kell megállapítani, hogy a jogegységi határozat „önálló jogszabályi tartalommal” eloldódott-e az értelmezett jogszabálytól vagy sem.³⁵

A 42/2005. (XI.14.) AB határozattal kapcsolatban fontos kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság a jogegységi határozat felülvizsgálatára vonatkozó – egyébként az Alkotmányban szövegszerűen nem rögzített – hatáskörét az utólagos normakontrollra vonatkozó hatásköre alapján vezette le. Az Alkotmánybíróság hatásköre kiterjesztésekor a gyakorlatában alkalmazott „élő jog” teóriából indult ki, és a jogegységi határozatra a bírói jogalkotás szót használta, mondván, hogy a jogszabály tartalma az, amit a jogegységi határozat annak tulajdonít. Mivel „a jogszabályok felülvizsgálatára az Alkotmány az Alkotmánybíróságot feljogosítja, ezért az Alkotmánybíróság a bírói hatalom függetlenségének sérelme nélkül elvégezheti egy alkotmányosság szempontjából vitatott jogegységi határozat felülvizsgálatát.” Ha tehát nem a törvény alkotmánysértő, hanem annak egy kötelező értelmezése, akkor az értelmezést kell megsemmisíteni. Ezt a hatásköri bővítést egyébként akkoriban sokan kritizálták.

A bírói jogértelmezés jogági szabályozása kapcsán fontos kiemelni, hogy a büntetőjog értelmezési keretét megadó *nullum crimen sine lege* és *nulla poena sine lege* jogelvek alkotmányos szinten megjelentek³⁶. A polgári törvénykönyvben gazdasági és társadalmi renddel összhangban történő jogértelmezés előírásán kívül konkrét jogértelmezési eszközök vagy a jogértelmezés forrásainak konkrét megnevezése továbbra sem

³³ 339/B/2003. AB határozat 3.2. 2. bekezdés

³⁴ 42/2004. (XI. 9.) AB határozatban (ABH 2004, 551, 571.)

³⁵ 42/2005. (XI. 14.) AB határozat, ABH 2005, 515.

³⁶ 1949. évi XX. törvény 57. § (4) Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény.

szerepelt. Már a rendszerváltáskor felmerült a polgári törvénykönyv „megújításának” gondolata³⁷, de végül csak az Alaptörvény hatálya alatt fogadták el az új polgári törvénykönyvet, amelyben a jogértelmezésről csak egy alapelv kapott helyet, miszerint a jogértelmezésnek összhangban kell lennie az alkotmányos renddel. A bizottsági javaslat magyarázata alapján a törvény szövegében tudatosan kerültek az értelmezési szempontok kimerítő felsorolását. *„Az értelmezési alapelv szerepe elsősorban az, hogy a konkrét normák alkalmazása ne kerülhessen összeütközésbe az Alaptörvénnyel és más alkotmányos erejű szabályokkal és ne vezessen a törvény egészének rendeltetésével ellentétes eredményre.”*³⁸

A rendszerváltást követő időszakban az európai jogelméletben a bírói jogértelmezés leírásában a Savigny nevéhez köthető nyelvtani, logikai, rendszertani és történeti, valamint Jhering teleologikus jogértelmezési módszerével kiegészített jogértelmezési kánon uralkodott, azonban ez már többek szerint nem volt alkalmas a modern bírói jogértelmezés leírására. Új irányvonal kialakítására hatással volt az 1980-as években létrejött nemzetközi tudóscsoport, a „Bielefeldi Kör”, amely kiterjedt nemzetközi vizsgálata alapján a jogértelmezési módszerek, hivatkozási érvek leírására a Savigny-Jhering jogértelmezési módszereket kiterjesztve tizenegy bírói hivatkozási módszert, érvet különböztetett meg.³⁹

Ebből kiindulva dolgozta ki Pokol Béla a magyar bírói jogértelmezési gyakorlat sajátosságaira vonatkozó elméletét, amelyben tizenkét jogértelmezési alapot különböztetett meg.⁴⁰ A klasszikus Savigny-Jhering-féle módszerek átértelmezése mellett megjelentek elméletében a korábbi bírói jogértelmezést is figyelembe vevő, illetve a jogi szövegen túli értelmezési szempontok is: mint *„a jogi szöveg értelmezése az adott jogszabály korábbi alkalmazásakor létrejött precedensek alapján”, „a jogi szöveg értelmezése jogági jogelvek, illetve a jog általános elvei fényében”, „a jogi szöveg értelmezése az alkotmányos alapjogok és alapelvek fényében”,* vagy *„a jogi szöveg értelmezése a jog vagy egyes jogág mögöttes etikai értékei fényében”*. A jogértelmezési szempontok között külön szempontként vette figyelembe a *„jogszabály célja”* és a *„jogalkotó akarata”* szerinti értelmezést, amelyekre más tanulmányokban általában *„objektív teleologikus”* és *„szubjektív teleologikus”* értelmezésként utalnak.

³⁷ Fazekas Judit: Történeti áttekintés a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. és 2013. évi V. törvények kodifikációjáról: <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/lenkovics%20k%C3%B6tet/fazekas.pdf> (2020.10.31.) 127.

³⁸ Vékás 2012. 25.

³⁹ Tóth 2012. 100.

⁴⁰ Pokol 1999. 641.

Tóth J. Zoltán is a jogértelmezési szempontok bővítésében látta a bírói jogértelmezés elméleti leírásának alapját. Ő tizennégy értelmezési főkategóriát és ezeken belül további alkategóriákat különböztetett meg.⁴¹ Hangsúlyozta, hogy ezek nem „tisztá” módszerek, a gyakorlati érvelés során gyakran átfedik egymást, elhatárolásuk éppen ezért csak viszonylagos lehet. Elméletében a Savigny-Jhering-féle értelmezési módszerek és a Pokol Bélánál megjelenő további értelmezési szempontok mellett megjelenik a „*jogtudományi-jogirodalmi értelmezés*”, a „*nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés*”, az „*összehasonlító jogi értelmezés*”, az „*egyéb, jogrendszer-specifikus* (pl. közösségi jog szerinti) *értelmezés*” is. Ebben a jogértelmezési módszertani csoportosításban „*a jogalkotó szubjektív szándékán, alkotáskori akaratán alapuló*” értelmezés a „*történeti értelmezésnek*” felel meg.

Blutman László a bírói jogértelmezés leírására az előzőktől teljesen eltérő megközelítést kidolgozását sürgette. Álláspontja szerint a különböző értelmezési módszerek nem alkalmasak a valós értelmezési folyamatok általános leírására,⁴² és az értelmezési módszerek számának „szaporítása” sem jelent megfelelő megoldást, mivel a tipizált értelmezési formák között elméletben és gyakorlatban is átfedések vannak. A tipikus értelmezési módokra nem is mindig utalnak a bírák ítéleteikben. Blutman László olyan, minden ítélet elemzését érdemben lehetővé tevő fogalmi és módszertani keret felállítását javasolja, amely abból indul ki, hogy a jogértelmezés érvelési formákban jelenik meg. A bírói érvelésnek különböző igazodási pontjai, értelmezési támpontjai lehetnek, például korábbi bírói ítéletek, tudományos eredmények, erkölcsi értékek, doktrinális álláspontok, jogtételek. Álláspontja szerint a szöveghű értelmezésre épülve kellene építeni a korrekciós elveket,⁴³ mivel a jogszabály szövegéhez kötődő jogértelmezés tenné kiszámíthatóvá a bírói jogalkalmazást, a jog előtti egyenlőség érvényesülését. Ha viszont mégis eltér a bíró a jogszabály szövegétől, akkor az indokolásban ki kellene térnie ennek okára, és értékelnie kellene az ilyen eltérésnek az általános és rendszertani hatását, amit a bírák szerinte gyakran nem tesznek meg. Álláspontja szerint az sem megfelelő tendencia, ha a bíróságok „kijavítják” a jogalkotói hiányosságokat, mert így nincsenek a jogalkotók rászorítva arra, hogy a jogszabályokat eleve következetesebben szövegezzék meg.

⁴¹ Tóth 2012. 93.

⁴² Blutman 2008. 3.

⁴³ Blutman 2010. 94. Ezen elmélete mentén az Alaptörvény hatályba lépésével megjelenő bírói jogértelmezési rendelkezést is bírálta, mondván, hogy a „helyességi”, „célszerűségi”, „morális” mércék nem objektív mércék.

A rendszerváltást követő, az Alaptörvény hatályba lépését megelőző időszak bírói jogértelmezésében megjelenő tendenciákat több tanulmányban is kiterjedten vizsgálták.

Pokol Béla összesen mintegy 600 felsőbbírói polgári és büntetőjogi ügyekben született, a Bírói Határozatok című folyóiratban közölt bírói ítélet elemzését végezte el 1977, 1988, 1998-1999 időszakokban az általa felállított tizenkétféle értelmezési alapelv alapján.⁴⁴ A vizsgált időszakban a nyelvtani-szószerinti értelmezést központi jelentőségűnek találta, bár voltak mind a polgári jog, mind a büntető jog területén olyan ítéletek is, ahol a jogszabály szövegével ellentétes bírói döntés született. A vizsgált időszakban az alkotmánybírói ítéletekre való hivatkozás száma alacsony volt. Ugyancsak elenyésző volt a jogalkotó akaratára, szándékára történő hivatkozás is, leszámítva azt az időszakot, amikor az új büntető törvénykönyv bevezetése miatt a miniszteri indokolásra való hivatkozások száma átmenetileg megemelkedett. Megállapítása szerint a felsőbbírói jogértelmezést a legcsekélyebb fokban sem lehetett „aktivistának” nevezni. Pokol Béla a szövegpozitívista stílustól való elmozdulásnak értékelte a vizsgált időszakban a bírói gyakorlatra történő hivatkozás növekedését.

A későbbi évekre, 2009 és 2011 egy-egy időszakára Tóth J. Zoltán végzett el egy kiterjedt vizsgálatot, szintén a Bírói Határozatok című folyóiratban megjelent bírói döntések alapján.⁴⁵ A vizsgálatba vont 2017 bírói döntésnél először a nyelvtani és logikai értelmezést vizsgálta az általa felállított értelmezési vizsgálati szempontok alapján. Így a nyelvtani értelmezésnél vette figyelembe a jogi dogmatikai elveket, továbbá azokat a jogelveket, amelyek részei a jogi nyelvi szövegnek, továbbá a generálklauzulákat is, függetlenül attól, hogy azok adott jogszabály értelmezése során bírnak jelentőséggel, vagy egy egész jogágra vonatkoznak. Következtetése alapján a nyelvtani értelmezés minden mást megelőző szempontot jelentett a vizsgált bírói ítéletek bírói jogértelmezésében, a logikai érvelést viszont azért találta jelentősnek, mert az a bírói érvelésben rendkívüli súllyal esett latba. Ezek alapján azt a következtetést vonta le, hogy a magyar bírói jogalkalmazás szövegtisztelő, és a szöveggel szemben álló következtetés inkább kivételnek tekinthető. Egy későbbi tanulmányában az általa meghatározott tizennégy fő értelmezési szempont és az ezeken belüli alszempontok százalékos előfordulását is közölte. A számok alapján az is kiolvasható az

⁴⁴ Pokol 2000.7.

⁴⁵ Tóth 2015. 93. Ebben a tanulmányban büntető anyagi jogi, eljárásjogi, polgári anyagi jogi, eljárásjogi, gazdasági, munkaügyi és közigazgatási döntéseket is vizsgált, mivel a kiválasztott időszak minden, a kiválasztott folyóiratban megjelent bírói döntését bevonta a kutatásba.

eredményekből, hogy a jogesetek besorolásakor adott ügyet többféle értelmezési módszer esetében is figyelembe vett⁴⁶.

A Pokol Béla által már az 1990-es években megfigyelt tendenciát, miszerint a bíróságok ítéleteiben növekedett a korábbi bírói ítéletekre való hivatkozás száma, Zódi Zsolt a 2007-2012 időszakra vonatkozóan nagyszámú, több mint hatvanezer alsóbb és felsőbb fokú bíróságok ítéletének vizsgálatára alapozva szintén megfigyelte, illetve számszerűen igazolta.⁴⁷ A vizsgált időszakban a korábbi ítéletekre hivatkozó bírói indokolások száma folyamatos növekedést mutatott lényegében minden bírósági szinten, de a hivatkozási gyakoriságot tekintve a szűkebb jogterületek között jelentős különbségeket talált. Általánosságban azt tapasztalta, hogy a korábbi esetekre történő hivatkozások aránya 2012-re már elérte a negyven százalékot. Zódi Zsolt azonban tanulmányában hangsúlyozta, hogy a korábbi ítéletekre való hivatkozás módja eltér a *common law* jogrendszerek precedensjogi hivatkozásától, mivel a felsőbb bíróságok szerkesztett ítéleteit vagy egy jogterületet áttekintő kollégiumi állásfoglalásokban megjelenő következtetéseket a magyar bíróságok „jogszabályként” kezelik.

3.2. Az Alaptörvény hatályba lépésével bekövetkező paradigmaváltások a bírói jogértelmezésben

3.2.1. Az Alaptörvény hetedik módosítását megelőző évek

Az Alaptörvény hatályba lépésekor alkotmányi szinten megjelent egy bírói jogértelmezésre vonatkozó rendelkezés. A 28. cikk akkor hatályos szövege szerint: „*A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.*” Az értelmezésre vonatkozó szabály megjelenése azonban önmagában nem válaszolta meg egyértelműen a bírói jogértelmezéssel kapcsolatos kérdéseket, hiszen ez a rendelkezés is, mint minden más jogi rendelkezés, értelmezésre szorult.

Mivel 2012-t megelőzően bár történtek – az előzőekben említett – próbálkozások a bírói jogértelmezés elméleti leírásának megújítására, a domináns megközelítési mód továbbra is a Savigny-Jhering-féle

⁴⁶ Tóth 2017. 121.

⁴⁷ Zódi 2014. 60.

jogértelmezési szabályok használata maradt, az Alaptörvényben megjelenő értelmezési szabályt is sokan a korábbi megközelítés szerint próbálták meg értelmezni. Ennek megfelelően a 28. cikk első mondatából a „teleologikus értelmezés” előírását olvasták ki. Ez azonban számos további kérdést vetett fel, mint például, hogy lehet-e továbbra is alkalmazni a nyelvtani, logikai, rendszertani, történeti értelmezést is, vagy hogy minden esetben meg kell-e állapítani a jogszabály célját, akkor is, ha a jogszabály szövege egyértelmű. Az is kérdéses volt, honnan tudható meg a jogszabály célja, az objektív, a szubjektív vagy mindkét cél szerinti értelmezést előírja-e az Alaptörvény. További értelmezésre szorult az első és második mondat kapcsolata: a második mondatban szereplő „józan ész”, „közjó”, „erkölcsös és gazdaságos” kifejezések a jogszabály céljára vonatkoznak vagy független értelmezési szempontnak tekintendők, vagy az értelmezési eredmény „ellenőrzésének” feladatát látják el? De ha az utóbbi áll fenn, akkor vajon mindig össze kell-e vetni ezekkel az értelmezési szempontokkal az értelmezés eredményét? A második mondatban szereplő szempontok azonban önmagukban is értelmezést, értékelést igényelnek, sőt például az „erkölcsös cél” vizsgálata a jogon túli normák figyelembevételét is jelentheti. Az Alaptörvény 28. cikke eszerint megnyitotta a jogon túli szempontok figyelembevétele előtt a bírói jogértelmezést?

Kérdéseket vetett fel a bírói jogértelmezéssel kapcsolatos rendelkezés alkotmányi szintű megfogalmazása is. Mivel az Alaptörvény értelmezése elsődlegesen az Alkotmánybíróság feladata, az Alkotmánybíróság fogja-e megadni a bírói jogértelmezés kérdéseire is a választ, és ha igen, akkor mennyire lesz kötelező a rendes bíróságok számára az Alkotmánybíróság által kifejtett bírói jogértelmezést követni. A bírói jogértelmezéssel kapcsolatos rendelkezés mellett az Alaptörvény bevezette a „valódi alkotmányjogi panasz”-t is, amely lehetővé tette a bírói jogértelmezés Alaptörvénnyel való összhangjának vitatásán alapuló alkotmányjogi panaszt. Továbbá az Alaptörvény – a Kúriának a bírósági jogalkalmazás egységét biztosító és a bíróságokra kötelező jogegységi határozat meghozatalára vonatkozó hatáskörének meghagyása mellett – a Kúria jogegységi határozatának alkotmánybírósági felülvizsgálatát is kimondta. Ezek a változások felvetették azt a kérdést, hogy történik-e paradigmaváltás a bírósági jogértelmezés irányításában. Átveszi-e részben az Alkotmánybíróság ezt a szerepet a Kúriától, vagy legalább is a Kúriával megosztva gyakorolja? Másképpen fogalmazva, módosul-e a bírósági hatalmi ág függetlenségének értelmezése és kezelése a bírói jogértelmezés tekintetében az Alkotmánybíróság gyakorlatában?

Jakab András még az Alaptörvény hatályba lépését megelőzően írt tanulmányában arra – a később többek által is osztott – álláspontra helyezkedett, miszerint az Alaptörvényben megjelenő „*jogszabály célja*” szerinti értelmezés az objektív teleologikus jogértelmezésre utal, tehát nem a „*miniszteri indokolások kötelező idézgetését jelenti*”⁴⁸. Az Alaptörvény 28. cikkének második mondata pedig az első mondatbeli „*cél*” részletezésére utal, tehát a jogszabály célja nem olvasható ki semmilyen könyvből, „*annak megállapításához gondolkodni, 'spekulálni' kell, hogy vajon milyen értelmes, gazdaságos, erkölcsös, a józan ész szerinti cél áll a jogszabály mögött*”. Szerinte ez a szabályozás paradigmaváltást jelent a bírói jogértelmezésben, a magyar bíróságok érvelési kultúrájának átalakítására irányul, mivel az addig szövegszerű jogértelmezés hangsúlyának át kell helyeződnie a jogszabály céljának értelmezésére. Véleménye szerint a második világháborút megelőzően a magyar bírák – részben a kodifikáció hiánya miatt – sokkal kreatívabbak és intellektuálisan bátrabbak voltak, például törvényrontó szokásjogra hivatkozva nem alkalmaztak jogszabályokat. Ez azonban a szocializmus évtizedei alatt megszűnt, mivel a bírák a külső politikai befolyással szemben a jogszabály szövegéhez való ragaszkodással próbálták bírói függetlenségüket fenntartani. Jakab András úgy látta, hogy az alaptörvényi szabályozás a bírának erős felhatalmazást ad, mivel az olyan általános kitételeket, mint „*a józan észnek és közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos cél*”, a bírák fogják tartalommal megtölteni, és ezáltal a társadalmi problémákon való gondolkodás már nem a jogalkotó privilégiuma, hanem a bírók is szerepet kapnak ebben. Ezért, ha ezt a paradigmaváltást sikerül elérni, akkor a magyar jogrend a jelenleginél hatékonyabban fog működni, mivel a jóval hosszabb reakcióidejű és kisebb kapacitású törvényhozó mellett a bírák is hozzá tudják igazítani értelmezéssel a jogszabályokat a változó társadalmi környezethez.

Az Alaptörvény 28. cikkének az előbbieken vázolt értelmezéstől eltérő megközelítések is megjelentek. Pokol Béla szerint a jogszabály szövegének cél szerinti értelmezésre vonatkozó iránymutatást „*... azon jogszabályi rendelkezések esetében lehet megvalósítani, melyeknél vagy a jogszabályuk szövegében, vagy legalább a törvényi indokolásban megfogalmazott egy jogalkotói cél vagy szándék.*”⁴⁹ Álláspontja szerint tehát nem minden jogszabálynál lehet a cél szerinti értelmezést elvégezni. Azt is érdemes kiemelni, hogy Pokol Béla szerint a jogszabály célja a jogszabály szövegéből vagy a törvényi indokolásból derül ki. Az alaptörvényi rendelkezés második mondata szerinte is a cél szerinti

⁴⁸ Jakab 2011. 86.

⁴⁹ 28/2013 (X. 9.) AB határozat, Indokolás [47]

értelmezést konkretizálja, de az ott szereplő szempontok „már csak egy szűkített értelmezési térrénumra” vonatkoznak, „tovább szűkítik azoknak a jogszabályoknak a körét, amelyeknél az alaptörvényi rendelkezést alkalmazni lehet.” Véleménye szerint a „józan észnek megfelelően kell értelmezni” fordulatot „úgy lehet tartalommal megtölteni, hogy az általános vélekedés szerint abszurd tartalmat nem lehet a jogi rendelkezésnek tulajdonítani”. Szerinte „a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgáló” kifejezések együtt azt jelentik, hogy a második mondat csak azokra a jogszabályokra és ezen belüli jogi rendelkezésekre vonatkozik, melyek aspektusai között a gazdaságos cél szerepelhet. A „józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös” értelmezés előírása egészíti ki a „gazdaságos cél” szerinti értelmezést, [...]. „Vagyis ez az előírás nem azt rögzíti általában, hogy a jogszabályokat a józan észnek megfelelően, továbbá az erkölcsöknek megfelelően kell értelmezni – és ezzel alaposan kinyitotta volna ez a bírák értelmezési kompetenciáját a jogon túli szempontokra –, hanem csak a gazdaságos célokat érintő jogszabályok esetében merül fel ez.”⁵⁰

Pokol Béla másik alkotmánybírósi határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában azt is kifejtette, hogy az Alaptörvény 28. cikkének második mondata szerinti erkölcsi értékeléskor az Alaptörvény értelmezésekor irányadó Nemzeti Hitvallásban szövegszerűen is megfogalmazott erkölcsi-morális értékeket kell figyelembe venni.⁵¹ Ilyen értékek az egyenlőség mellett, „a közösséghez tartozás hűsége, a család és a közelállók szeretete, az összetartozásban való hit”, „a társadalom fennállásának biztosítására a biztonság, a rend, az igazság és a szabadság középpontba emelése”. Ezeket együtt, egymást kölcsönösen korlátozva kell figyelembe venni.⁵²

Varga Zs. András az Alaptörvény 28. cikkének első mondatára „az értelmezés szempontjaiként” tekint, a második mondatra pedig az „értelmezés eredménye”-ként utal.⁵³ A jogszabály Alaptörvénnyel összhangban történő értelmezésének előírása kapcsán ő is úgy látja, hogy az értelmezésbe bele kell vonni az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdését, tehát magának az Alaptörvénynek az értelmezését is, „amelynek három újabb szempontja a Nemzeti hitvallás, történeti alkotmányunk vívmányai és (újra!) a rendelkezések célja”. A 28. cikk második mondatát „az

⁵⁰ 28/2013 (X. 9.) AB határozat, Indokolás [49]

⁵¹ 3062/2012. (VII. 26.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában az Alaptörvény értelmezésére vonatkozó R) cikk (3) bekezdésére utalva fejtette ki ezt az álláspontját.

⁵² Ld. Indokolás [195]

⁵³ Varga 2018. Ez a közlemény az Alaptörvény 28. cikkének módosítása kapcsán született, de itt Varga Zs. András a 28. cikk módosítás előtti – és szerinte az Alaptörvény-módosítással nem felülírt – „értelmezési kánont” fejtette ki.

értelmezés utólagos (verifikáló) szabályának” tekinti, „miszerint annak eredménye nem állhat ellentétben a józan ésszel, a közjóval, illetve nem lehet erkölcstelen vagy gazdaságtalan”.

Az Alaptörvénnyel összhangban történő bírói jogértelmezés követelménye kapcsán az is értelemezésre szorult, hogy az Alaptörvény 28. cikkéből következik-e olyan elvárás is a bírakkal szemben, hogy minden jogértelmezés esetében alaptörvény-értelmezést is végezzenek. Pokol Béla az előzőekben említett alkotmánybíróági határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában hangsúlyozta, hogy véleménye szerint az Alaptörvény bírói értelmezési rendelkezésének nem célja, hogy a korábban centralizált alkotmányértelmezés helyett *„egy, az összes bíróság által művelt decentralizált alkotmányértelmezést”* hozzon létre. Az Alaptörvénnyel összhangban történő értelmezés szerinte nem azt jelenti, hogy *„... a bírák maguk fordulnak minden esetben az Alaptörvényhez, és maguk konkretizálva annak vonatkozó rendelkezését fordulnak vissza az alkalmazott jogszabályi helyhez, és értelmezik azt. **Ezzel szemben [...] a bíróságoknak a jogszabályi helyek értelmezésénél figyelemmel kell lenni az Alkotmánybíróság által az adott alaptörvényi helyhez adott konkrét értelmezésre, és a jogi rendelkezéseket mindig ezzel az alaptörvényi értelmezéssel együtt kell alkalmazni.**”*⁵⁴ Ez a megközelítés tehát a bírói jogértelmezéssel kapcsolatban az alkotmánybíróági határozatokra egyfajta materiális értelemben vett jogforrásként tekint. Ezzel a bíróságok irányában megfogalmazott elvárással kapcsolatban azonban az Alkotmánybíróság több határozatában is – kicsit önkritikusan – megjegyezte, hogy nehezíti *„... az alapjogvédelem hatékonyságát, hogy az Alkotmánybíróságnak egyes alaptörvényi rendelkezésekkel összefüggő értelmezése nem egységes tartalmú.”*⁵⁵

A bírói jogértelmezés alaptörvényi értelmezés irányában való kiterjesztése mögött álló jogpolitikai megfontolást világította meg Pokol Béla a 28/2013 (X. 9.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában: *„Az Alaptörvénnyel összhangban értelmezés előírásánál [...] az alkotmányozó hatalom egy alapvető dilemmát döntött el. A dilemma ugyanis abban áll, hogy az alkotmány előírásai kizárólag a törvényhozó hatalomhoz, illetve az ennek alárendelten a többi jogalkotóhoz szólnak-e (és a bírákra az alkotmányi előírások már csak közvetetten, az őket konkretizáló törvényeken és rendeleteken keresztül hatnak), vagy mellettük még közvetlenül a jogalkalmazó bírák felé is hatnak. Ezen*

⁵⁴ 28/2013 (X. 9.) AB határozat, Indokolás [40]. A kiemelés Pokol Béla kiemelései.

⁵⁵ Ld. pl. 9/2016. (IV. 6.) AB határozat, Indokolás [51], 25/2016. (XII. 21.) AB határozat, Indokolás [45]

utóbbi irányban döntés esetén különösen fontos az, hogy ekkor a jogszabályok sok-sok ezer oldalas gyűjteményei mellett az alkotmányi rendelkezéseket konkretizáló alkotmánybírói döntések szintén sok-sok ezer oldalas gyűjteményei is kötelezővé válnak, és ezzel fokozatosan az egész jogrendszer alkotmányjogiasítása végbemegy, míg ha csak a jogalkotó felé kötelező közvetlenül az alkotmány és az alkotmánybírói döntések, akkor nem jön létre az egész jogrendszer alkotmányjogiasítása, és ez megáll a jogalkotás szintjén. A korábbi Alkotmány hatálya alatt ez utóbbi valósult meg, [...] Ezzel szakított az új Alaptörvény, és a 28. cikke ezt fejezi ki a bírói jogalkalmazás Alaptörvénnyel összhangban értelmezés köteletségének rögzítésével.”⁵⁶ Ez a jogpolitikai döntés állt a „valódi alkotmányjogi panasz” bevezetésének hátterében.⁵⁷

A bírói jogértelmezéssel összefüggésben fontos megemlíteni az egyedi ügyben alkalmazandó jogszabály Alaptörvénnyel való összhangjának bírói kezdeményezésre történő felülvizsgálatát, mivel számos esetben éppen a bírói indítványokra reagálva fejtette ki az Alkotmánybírói jogértelmezéssel kapcsolatos állásfoglalását.

Az Alkotmánybírói új jogosítványai felvetették a kérdést, mennyiben fog alkotmánybírói kontroll alá kerülni a bíróságok jogértelmezése, hiszen minden bírósági eljárás kapcsolatba hozható olyan alkotmányos alapjogokkal, mint a törvény előtti egyenlőség vagy a tisztességes eljáráshoz való jog, de az Alaptörvény 28. cikke alapján akár az is alaptörvényellenes lehet, ha a bíróság a jogszabály szövegét nem elsősorban annak céljával összhangban értelmezte, hiszen ez is az Alaptörvény előírása. Ezzel viszont *ad absurdum* akár minden bírói jogértelmezés alkotmányjogi panasz tárgya lehetne.

Az Alkotmánybírói kezdettől fogva igyekezett elkerülni az alkotmányjogi panasz előbb felvázolt, tág értelmezését. Az Alkotmánybírói az Alaptörvény hatályba lépésétől kezdődően elbírált ügyekben rendszeresen hangsúlyozta, hogy nem kíván a bírósági szervezet feletti „szuperbírói” szerepébe lépni. A *„bírói döntés elleni alkotmányjogi panasz [...] nem tekinthető a bírósági szervezeten belül jogorvoslattal (már) nem támadható bírói határozatok által okozott valamennyi jogsérelem orvoslása eszközének.”* „A jogszabályokat a bíróságok értelmezik, az Alkotmánybírói csak az értelmezési tartomány alkotmányos kereteit jelölheti ki.” „A bíró bármely ténybeli vagy jogi tévedése nem teszi automatikusan tisztességtelenné az egész eljárást, mivel az ilyen tévedések teljesen soha nem küszöbölhetők ki, azokat az

⁵⁶ 28/2013 (X. 9.) AB határozat, Indokolás [48]

⁵⁷ Jakab 2011. 86.

igazságszolgáltatás ma ismert rendszere magában hordozza. Ugyanezen okokból nem lehet hivatkozni a hátrányos megkülönböztetés tilalmára sem.”⁵⁸ Az Alkotmánybíróság a bírói ítélet alaptörvényellenessége alapjaként hivatkozható alaptörvényi rendelkezések körében⁵⁹ az Alaptörvény 28. cikkét sem találta megfelelő jogalapnak, mondván, hogy az „egy a jogalkalmazói tevékenységre irányuló értelmezési segédszabály, amelynek címzettjei a bíróságok, és amely az indítványozóra vonatkoztatható Alaptörvényben biztosított jogot nem tartalmaz.”⁶⁰

Ugyancsak a bírói jogértelmezés függetlenségének tiszteletben tartásaként értékelhető, hogy az Alkotmánybíróság az egyedi ügyben alkalmazandó jogszabálynak az Alaptörvénnyel való összhangja felülvizsgálatára irányuló bírói kezdeményezés kapcsán is számos esetben kifejtette: „... Az Alkotmánybíróságnak [...] nem feladata, hogy a bíróság helyett a konkrét ügyben a jogértelmezést elvégezze...”⁶¹. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint az Alaptörvény 28. cikke alapján az egyedi ügyben eljáró bírónak nemcsak joga, hanem kifejezett kötelezettsége, hogy a jogszabály szövegét értelmezés segítségével az Alaptörvénnyel összhangba hozza. Az egyedi ügyben eljáró bíró csak akkor kezdeményezheti az Alkotmánybíróságnál a jogszabály alaptörvényellenességének megállapítását, ha az Alaptörvénnyel összhangban lévő értelmezés kizárt.⁶²

Mivel az Alaptörvény hatályba lépését követően az Alkotmánybíróság már a jogszabályi rendelkezést és a bírói ítéletet – a benne szereplő bírói jogértelmezéssel – is megsemmisítheti, az Alkotmánybíróságnak több esetben döntenie kellett, melyik felhatalmazásával éljen. Az alkotmánybírósági határozatok alapján látható, hogy az Alkotmánybíróság a hatályos jog kímélését előbbre helyezi a bírói ítélet fenntartásával szemben. Ez történt például a Kúria egyik egyedi ügyben hozott ítélete esetén⁶³. Ebben a konkrét esetben az Alkotmánybíróság az ítélet

⁵⁸ Ezeket a megállapításokat az Alkotmánybíróság számos határozatában megismételte. A kiemelések a 3325/2012. (XI. 12.) AB határozat, Indokolás [13]-[15].

⁵⁹ Az alkotmányjogi panasz hivatkozási alapjaként szolgáló Alaptörvényi rendelkezésekkel kapcsolatban ld. pl. 3173/2015. (IX. 23.) AB határozat, Indokolás [29]: [...] Az Alaptörvényben biztosított jogok körébe pedig nem kizárólag a „Szabadság és Felelősség” című részben foglalt alapvető jogok tartoznak, hanem – tágabb értelemben – az Alaptörvény más rendelkezéséből levezethető jogok is. Ez utóbbiak azonban csak akkor alapozhatják meg az alkotmányjogi panasz érdemi elbírálhatóságát, [...] ha az alkotmányjogi panasz lényegéből fakadó egyéni jogvédelemmel összefüggésbe hozhatók.

⁶⁰ 3350/2012. (XI. 19.) AB végzés [4]. Ezt az értelmezést még számos későbbi ítéletében alkalmazta az Alkotmánybíróság.

⁶¹ 24/2013. (X. 4.) AB határozat, Indokolás [50]

⁶² 28/2013. (X. 9.) AB határozat, Indokolás [29]-[30]

⁶³ 15/2014. (V. 13.) AB határozat, Indokolás [32]. Ebben a határozatban a Kúria Kfv.III.37.765/2012/7. számú ítélete ellen benyújtott alkotmányjogi panasz kapcsán az Alkotmánybíróság az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény 30. § (1) bekezdése értelmezésére állapított meg alkotmányos követelményt.

megsemmisítése mellett a jogszabály értelmezésére alkotmányos követelményt állapított meg, amely kapcsán a jogszabálynak a „helyes” értelmezését is levezette, és határozatában pontosan megmondta, hogy a jogesetben szereplő jogszabályi rendelkezés milyen jogot biztosít a konkrét ügyben szereplő pénzügyi lízingbe vevőre nézve. A többségi határozathoz fűzött különvélemények ellenére ez az értelmezés kötelezővé vált, mivel *„[a]z alkotmánybírósági határozat rendelkező részébe foglalt alkotmányos követelmény a bíróságokra kötelező, és attól eltérő jelentést nem tulajdoníthatnak az adott jogszabályi rendelkezésnek.”*⁶⁴.

Ez az alkotmánybírósági határozat azért is említésre érdemes, mert az indokolásában levezetett – egyébként a vizsgált értelmezési módszerek tekintetében a Saviny-Jhering-féle jogértelmezési módszereket számba vevő – jogértelmezés alapján az Alaptörvény 28. cikkének alkotmánybírósági értelmezése is kibontható. Eszerint továbbra is *„[m]inden értelmezés számára a jogszabály által használt szavak, kifejezések, illetve nyelvi formulák, mondatszerkezeti elemek hétköznapi (illetve, ha ilyen létezik, jogi szakmai) nyelvtani értelme a kiindulópont. A szemantikai és a szintaktikai értelmezés azonban nem az egyedüli, kizárólagos módszer. Elemi formállogikai követelmény, hogy ha a nyelvtani értelem abszurd eredményre vezetne, azt el kell vetni, és más módszerek alapján más, a szó szerinti (exegetikus) értelemtől eltérő, adott esetben azzal szembenálló értelmet kell a jogszabályszövegnek tulajdonítani”*. A konkrét esetben az Alkotmánybíróság többségi álláspontja szerint a törvény kontextuális, valamint teleologikus értelmezése vezetett a helyes értelmezési eredményre.⁶⁵

Fontos azonban megjegyezni, hogy több alkotmánybírósági döntésben is vita tárgyát képezte az alkotmánybírók között, hogy a jogszabály nyelvtani értelmétől eltérő bírói jogértelmezés milyen határon belül és milyen indokokra hivatkozva fogadható el. Példaként említhető Varga Zs. András 3023/2016. (II. 23.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklása, ahol kifejtette, hogy *„... a bíróságoktól elvárt – számukra az Alaptörvényben előírt – alaptörvény-értelmezési követelmény sem parttalan. Így önmagában abból a körülményből, hogy egy alkalmazandó jogszabály igazságtalan eredményre vezetne, nem feltétlenül következik annak alaptörvény-ellenessége. Hasonlóképpen a bíróságok arra sincsenek feljogosítva, hogy a materiális igazságosság jegyében egy jogszabályt ne*

⁶⁴ 25/2017. (X. 17.) AB határozat, Indokolás [24]

⁶⁵ 15/2014. (V. 13.) AB határozat, Indokolás [33]

alkalmazzanak, vagy annak önkényesen a nyelvtani értelemmel nyilvánvalóan ellentétes jelentést tulajdonítsanak.”⁶⁶.

Egy későbbi alkotmánybíróági ítélet alapján⁶⁷ az is látható, hogy az Alkotmánybíróság álláspontja szerint nem lehet elhagyni a jogszabály célja szerinti értelmezés vizsgálatát arra hivatkozva, hogy a rendelkezés egyértelmű, azonban egyéb szempontok figyelembevételével a jogszabály céljával ellentétes értelmezés adható a jogszabálynak. Hiszen az *„Alaptörvény 28. cikke is akként fogalmaz, hogy a jogértelmezésnek a jogszabály célját elsősorban kell figyelembe vennie, és nem zárja ki, hogy a jogszabály tartalmának megállapításakor a bíróság egyéb szempontokra is figyelemmel legyen, és hogy ezek mérlegelése során, indokolt esetben, a jogszabály eredeti céljával ellentétes következtetésre jusson. Az a bírósági mérlegelés azonban, amely a jogszabály céljának vizsgálatát teljes mértékben és kifejezetten kizárja, már alaptörvény-ellenesnek minősül.”⁶⁸. A döntés többségi indokolása azt is kifejtette, hogy az adott esetben azzal, hogy a bírói ítélet *„alapos ok nélkül hagy[t]a figyelmen kívül a hatályos jogot”, a „bírói döntés önkényessé vált, mert kilépett abból a jogértelmezési keretből, amelyet számára az Alaptörvény előírt.”* Mivel az Alkotmánybíróság többségi álláspontja szerint a Kúria lényegében visszaélt saját függetlenségével, az *„ítélet fogalmilag nem lehet tisztességes, és nem fér össze a jogállamiság alapelvével”,* ezért az Alkotmánybíróság egy korábbi döntésére utalva⁶⁹ megállapította, hogy a bírósági ítélet sérti a tisztességes eljáráshoz való jogot.*

Az Alkotmánybíróság – bár az Alaptörvénytörvény hatályba lépését követően is alapvetően tartotta magát ahhoz, hogy a Kúria széles szabadsággal rendelkezik a jogegységi határozatában megjelenő jogértelmezés vonatkozásában – mégis volt olyan jogegységi határozat, amelyet azért semmisített meg, mert nem értett egyet a Kúriának az Alaptörvény 28. cikkére vonatkozó értelmezésével. A Kúria 3/2013. Közigazgatási jogegységi határozatában (KJE) egy adójogszabály

⁶⁶ 3023/2016. (II. 23.) AB határozat, Indokolás [50]. A határozatban az egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény 43. § (2) bekezdése értelmezése kapcsán a többségi indokolásban megjelent egy olyan gondolatmenet, miszerint az igazságtalan eredményre vezető jogszabályi értelmezés akár az ítélet megsemmisítését is maga után vonhatná, de itt nem semmisítette meg az Alkotmánybíróság a bírói ítéletet (Indokolás [29]).

⁶⁷ 23/2018. (XII. 28.) AB határozat, Indokolás [28] Az Alkotmánybíróság határozatában a Kúria Kfv.I.35.676/2017/10. számú ítéletének alaptörvény-ellenességét állapította meg, és elrendelte az ítélet megsemmisítését. Az alkotmányjogi panaszt egyébként – a korábbi elveitől eltérően – a tisztességes eljáráshoz való jog és a bírói jogértelmezésre vonatkozó alaptörvényi rendelkezésre hivatkozva fogadta be az Alkotmánybíróság, ráadásul a Nemzeti Banktól, pedig korábban következetesen elutasította a „közhatalmi jogosítvánnyal felruházott állami szerv” által benyújtott alkotmányjogi panaszokat, hivatkozva korábbi gyakorlatára (23/2009. (III. 6.) AB határozat ABH 2009, 188.).

⁶⁸ 23/2018. (XII. 28.) AB határozatban, Indokolás [30].

⁶⁹ 3280/2017. (XI. 2.) AB határozat, Indokolás [38]

értelmezése kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy *„ha változnak a külső viszonyok (megváltozik a közgazdasági feltételrendszer, egyéb szabályok miatt a szöveg más kontextusba helyeződik) és a jogalkotó nem korrigál, akkor a bírói jogértelmezés során az Alaptörvény 28. cikke szerint lehetőség van a normaértelmezést a megváltozott viszonyokhoz igazítani.”* Az Alkotmánybíróság szerint azonban ez az értelmezés az Alaptörvény 28. cikkéből nem vezethető le, *„és ellentétben áll a 25. cikk (3) bekezdésével is, amely a jogalkalmazás egységének biztosítására, és nem a jogalkotó vélt, vagy valós mulasztásának jogegységi határozattal történő korrigálására vonatkozó felhatalmazást tartalmaz.”* Az Alkotmánybíróság szerint a KJE-ben kifejtett, nyelvi kereteket figyelmen kívül hagyó normaértelmezése az egységes joggyakorlat biztosítása helyett ahhoz vezetett, hogy a jogértelmezés *„eloldódott”* az értelmezett jogszabálytól, és a törvényhozás talajára tévedve sérti [...] a hatalommegosztás elvét⁷⁰. Így a hatalommegosztás elvének és a jogbiztonság elvének együttes sérelme alapján a KJE alaptörvényellenességét állapította meg, és a jogegységi határozatot megsemmisítette. A többségi döntéshez négy alkotmánybíró is fűzött különvéleményt. Czine Ágnes alkotmánybíró különvéleményében arra hívta fel a figyelmet, hogy a többségi álláspont nincsen összhangban az Alkotmánybíróság gyakorlatával, mivel *„az Alkotmánybíróság már korai gyakorlatában azt hangsúlyozta, hogy a törvényhozás valamely hibáját általában jogalkalmazói jogszabály értelmezéssel kell feloldani”*. Azzal azonban ő is egyetértett, hogy az *„... Alaptörvény 28. cikkében foglalt rendelkezésnek valóban nem az a célja, hogy ezáltal a jogalkalmazás a jogalkotás hibáit folyamatosan „korrigálja”*.⁷¹ Lenkovics Barnabás alkotmánybíró pedig különvéleményében kifejtette, hogy véleménye szerint *„...a normaértelmezés megváltozott viszonyokhoz való igazítása nem vezet ahhoz, hogy a jogértelmezés „eloldódik” az értelmezett jogszabálytól, és nem sérti [...] a hatalommegosztás elvét, sem pedig [...] a jogbiztonságot, sőt ellenkezőleg, azt mozdítja elő.”*⁷².

A Kúria másik jogegységi határozatban, a 2/2016. Büntető jogegységi határozatban (BJE) az Alaptörvény 28. cikkében előírt cél szerinti értelmezés alapján a jogalkotó céljára hivatkozva egy szexuális bűncselekmény súlyosabban minősülő esetének értelmezte a tizenkét év alatti sértett sérelmére elkövetett bűncselekményt, és ennek megfelelően magasabb büntetési tételt tartott ebben az esetben irányadónak. Az

⁷⁰ 2/2016. (II. 8.) AB határozat, Indokolás [46], [48]. Meg kell jegyezni, hogy ennek az ügynek sajátossága volt, hogy a KJE-re egy büntető ügyben hivatkoztak, és a vádlott bűnösségét is ez alapján állapították meg. Itt tehát a büntetőeljárásal kapcsolatos kérdések is felvetődtek.

⁷¹ 2/2016. (II. 8.) AB határozat, Indokolás [80]

⁷² 2/2016. (II. 8.) AB határozat, Indokolás [108]

Alkotmánybíróság azonban úgy találta, hogy „... a BJE által hivatkozott jogalkotói célt” a történeti, rendszertani, szerkezeti és kontextuális jogértelmezés mód sem támasztotta alá. „Márpedig abban az esetben, ha a teleologikus értelmezést az adott jogág normáinak értelmezése során elfogadott egyetlen más interpretációs módszerrel sem lehet igazolni, úgy a jogegység biztosítására irányuló jogalkalmazói döntés szinte szükségképpen átveszi a jogalkotó jogkörét.” „Az Alkotmánybíróság [...] megállapította, hogy a BJE meghozatalakor a Kúria túllépte a jogegység biztosítására vonatkozó alaptörvényi felhatalmazás kereteit”, ami a hatalommegosztás elvének sérelmét eredményezte. Az Alkotmánybíróság azonban hozzátette, hogy: „Mindez értelemszerűen nem zárja ki azt sem, hogy a jogalkotó [...] a Btk. módosítása során a BJE által választott megoldásból induljon ki.”⁷³. A döntés egyébként megosztotta az alkotmánybírákat, hat alkotmánybíró is különvéleményt fűzött a többségi indokoláshoz.

3.2.2. Az Alaptörvény hetedik módosítása. Újabb paradigmaváltás?

Az Alaptörvény hetedik módosítása a bírói jogértelmezésre vonatkozó rendelkezést is érintette. A 28. cikk első mondata után 2019. január 1-jei hatályba lépéssel beiktatott egy mondatot, miszerint: „A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambulumát, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni.”

A módosítás javaslatához fűzött miniszteri indokolás alapján a kiegészítés „pontosítja a bírósági jogértelmezést”, a részletes indokolás szerint „a jogszabályok értelmezésével kapcsolatosan ad eligazítást, iránymutatást”⁷⁴. Az igazságügyi miniszter parlamenti expozéja alapján „a rendelkezés a jogalkotás számára is új irányokat jelölne ki, azzal, hogy a jogszabály megalkotásának célja szélesebb körben lenne megismerhető. Az indokolás továbbra sem lenne a jogszabály része, nem rendelkezne jogi kötelező erővel, de a jogszabály teleologikus értelmezésének elsődleges forrása lenne.”⁷⁵

Bár az idézett miniszteri kísérszövegekből az derült ki, hogy a módosítás célja a jogszabályok értelmezésének egyértelművé tétele volt, a gyakorlatban inkább azt lehetett látni, hogy a módosítás némi zavart keltett. A miniszteri indokolásban ugyanis konkrét alkotmánybírói

⁷³ 19/2017 (VIII. 18.) AB határozat, Indokolás [25], [33], [32]

⁷⁴ T/332. számú javaslat szövege: <https://www.parlament.hu/irom41/00332/00332.pdf> (2020.10.31.)

⁷⁵ <https://kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/a-miniszter/beszedek-publikaciok-interjuk/trocsanyi-laszlo-expozeja-az-alaptorveny-hetedik-modositasarol> (2020.10.02.)

határozatokra és kúriai határozatra utalva – további kifejtés nélkül – az szerepelt, hogy a módosítás „a rendelkezéshez kapcsolódó alkotmánybírói gyakorlatot és a Kúriának a rendelkezéssel kapcsolatos értelmezését nem érintve” lép életbe. Ez viszont felvetette a kérdést, hogy akkor valójában mi változott.

Szigeti Krisztina bíró az Alaptörvény-módosítás hatályba lépését megelőző tanulmányában próbálta feltárni, mennyiben kell ezután másképpen értelmezni a törvényt.⁷⁶ A magyar jog kontinentális jogrendszerben való elhelyezése alapján alapvető jellemvonásként nevezte meg azt, hogy a jog elsődleges forrása az írott jog, a törvény. Ennek megfelelően úgy látja, hogy a bíró feladata a jogértelmezés során a jogszabály szövegéből kiindulni. Vajon az Alaptörvény-módosítás azt várja el a bíróktól, hogy a jogszabály értelmezésekor a preambulumból és az indokolásból induljanak ki, még mielőtt a jogszabály szövegét megismernék? Ha nem ez a cél, akkor viszont a jogalkotás „nyitott kapukat döngöt”, mivel a bírók korábban is figyelembe vették ezeket az eszközöket a jogértelmezésben. A szubjektív teleologikus értelmezés „Alaptörvényi rangra emelkedésével” kapcsolatban felvetette, vajon nyújthat-e valós segítséget egy hosszú évtizedeken át hatályban lévő jogszabály értelmezéséhez a jogalkotás idején fennálló jogalkotói szándék vizsgálata. A jogalkotó céljának megfelelő jogértelmezés számára a szocializmusbeli bírói szerepfelfogást idézi fel, ahol a társadalmi problémákra adandó válasz csak a törvényhozó feladata és privilégiuma volt. Ez a tanulmány is – hasonlóan több más tanulmányhoz – arra is felhívja a figyelmet, hogy a most már kötelezően figyelembe veendő jogszabálytervezet indokolások színvonala általában kívánnivalót hagy maga után.

Stiller Andrea és Kormos Balázs a „jogszabály-előkészítő sajátos szemüvegén át” kísérletet tett arra, hogy „az új rendelkezés célja, és tényleges funkciója, illetve szerepe, jelentősége körül esetlegesen felmerülő értelmezési kétségeket” eloszlassa⁷⁷. Az Alaptörvény 28. cikkének első mondatában az „elsősorban” szóra utalva kifejtették, hogy a teleologikus jogértelmezés csak egyik kitüntetett, de nem kizárólagos eszköze a jog értelmezésének. Ugyancsak az „elsősorban” szófordulatra utalva látják úgy, hogy a jogszabály céljának feltárásában sem kizárólagos a preambulumból és az indokolás vizsgálata. A módosító indítványhoz csatolt miniszteri indokolásban idézett kúriai ítéletből⁷⁸ kiemelték, hogy „a

⁷⁶ Szigeti 2018. 9.

⁷⁷ A jogszabály előkészítését végző szakreferensek. Stiller-Kormos 2019. 10.

⁷⁸ Mfv 10.272/2015/4.

jogvitákat mindig az adott jogviszony elbírálására irányadó anyagi jogszabály szövegéből kiindulva kell eldönteni”.

Varga Zs. András szerint, mivel az Alaptörvény hetedik módosítása előtt nem volt egyértelmű, hogy a jogszabály célja objektív vagy szubjektív jogalkotói célra utalt-e, ezért az sem mondható meg egyértelműen, hogy az új rendelkezés valóban hoz-e változást.⁷⁹ Az viszont egyértelmű, hogy az új rendelkezés *„megkerülhetetlenné teszi az originalista (szubjektív teleologikus, a jogalkotó szándékára figyelemmel lévő) értelmezést”.* Álláspontja szerint a 28. cikk módosított szövege sem tudja megakadályozni az önkényes bírói jogértelmezést, mivel az indokolást is értelmezni kell, és az indokolás szövegét is lehet önkényesen értelmezni, különösen akkor, ha a jogszabály-tervezetek indokolása nem megfelelő színvonalú szöveg.

Bár az Alaptörvény 28. cikke módosításának hatályba lépése óta még nem telt el hosszú idő, a módosításból származó jogértelmezési kérdésekkel már az Alkotmánybíróság is több ügyben szembesült. Amikor az Alaptörvény hetedik módosítását indítványozó igazságügyi miniszter, Trócsányi László alkotmánybírósági beadványában absztrakt alkotmányértelmezésre kérte fel az Alkotmánybíróságot az Alaptörvény egyik, a hetedik módosítással bevezetett rendelkezésére nézve, Pokol Béla, a határozathoz fűzött különvéleményében azzal szembesítette a többségi döntést meghozó alkotmánybírákat, hogy az Alaptörvény módosított szövege ellentmondásban áll az indokolásával. Ezzel kapcsolatban Pokol Béla azt is kifejtette, hogy az általa *„megemelt erejű indokolásnak”* nevezett értelmezési rendelkezés nem köti az alkotmánybírókat. Véleményét arra alapozta, hogy a jogszabály előterjesztéséhez vagy módosításához csatolt indokolásokon keresztül a jogértelmezésbe *„ad hoc törvényhozói szándék és politikai motiváció bevitele”* történhet, ami a teljes állami és jogi életet egységben szabályozó Alaptörvény esetében a koherens rendszerszerű értelem védelme miatt nem engedhető meg. Ezt a rendes bírók esetében jobban megengedhetőnek tartja, mivel ők *„az élet egy-egy szeletét szabályozó törvényi és más jogszabályi rendelkezések értelmezését végzik”.*⁸⁰ Arra azonban ez az alkotmánybírósági határozat nem adott választ, hogy a jogszabály és annak előterjesztéskori indokolása közötti ellentmondás esetén mi lenne a rendes bírók megfelelő alkotmányos hozzáállása.

Amint az a 21/2020. (VIII. 4.) AB határozatból látható, az indokolás és jogszabályi szöveg ellentmondásából adódó nehézség kezelésének

⁷⁹ Varga 2018. 3.

⁸⁰ 2/2019. (III. 5.) Ab határozat, Indokolás [117]-[119]

mikéntjére adott választ az Alkotmánybíróság nem tudta megkerülni. Az Alkotmánybíróságnak bírói indítványra induló ügyben a büntetőeljárás törvény egyik rendelkezésével kapcsolatban kellett a jogszabály javaslatához fűzött miniszteri indokolás és a jogszabály tényleges szövege között fennálló – az egyedi ügyben eljáró bírói tanács véleménye szerinti – ellentmondás kapcsán állást foglalnia, és a helyzetre megoldást találnia.

Az Alkotmánybíróság határozatában megállapította, hogy *„az adott jogszabályi rendelkezés nem felel meg a jogalkotó miniszteri indokolásban megfogalmazott szándékának”*. Ennek kapcsán kifejtette, hogy *„[k]ülönösen aggályos ez az ellentmondás az Alaptörvény 28. cikkében a bíróságok számára előírt értelmezési szabály alapján. A bíróságoknak ugyanis a jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambulumbát, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venniük. Ha ugyanakkor valamely jogszabály normaszöveg-javaslatához fűződő jogalkotói indokolás a szabály szövegezésére tekintettel jogértelmezési bizonytalanságot eredményez, az a bíróságok jogalkalmazásában a kiszámíthatóság és egységes értelmezés követelménye ellen hat”, és a „fennálló értelmezési bizonytalanság nem segíti elő, hogy a szabályozás adott elemében rögzített eljárási garancia kellő hatékonysággal funkcionáljon”*. Az Alkotmánybíróság az ügyben hozott határozatában a hatályos jog kímélését szem előtt tartva a jogszabályi rendelkezés megsemmisítése helyett a jogértelmezésre alkotmányos követelményt állapított meg.⁸¹ Az ügy tehát azt mutatja, hogy az indokolás és jogszabály szövege miatt kialakult értelmezési bizonytalanság akár a jogszabály szövegének megsemmisítéshez is vezethetne, természetesen akkor, ha a miniszteri indokolás felel meg az alkotmányos követelményeknek. A másik kérdés, amit ez az ügy felvet, mennyiben fogják bevonni az ilyen ellentmondások a jövőben az Alkotmánybíróságot a jogszabályok értelmezésébe.

4. Záró gondolatok

Amint az előzőekben láthattuk, az elmúlt években bekövetkező jogi szabályozás azt célozta meg, hogy a szöveghez kötött jogértelmezést elmozdítsa a jog szövegén túlmutató szempontokat is figyelembe vevő bírói jogértelmezés irányába. Ebben a folyamatban az Alaptörvény

⁸¹ 21/2020. (VIII. 4.) AB határozat, Indokolás [95]-[97], [101]. Az ügy sajátosságát jelentette, hogy a kialakult ellentmondásos helyzetet maga a jogalkotó is észlelte, és már döntött is a rendelkezés módosításáról, így az ellentmondásos helyzet már 2021. január 1-jétől nem fog fennállni.

hatályba lépését követően az Alkotmánybíróság – bár „önkorlátozásra” törekedett – mégis meglehetősen aktív szerepet játszott, játszik, mivel a bírói jogértelmezésre vonatkozó alaptörvényi rendelkezés értelmének kibontásával és a bírói ítéletek megsemmisítésével által a bírói jogértelmezés arculatának alakításában lényeges szerepet kapott.

Kérdés azonban, hogy a jogszabály szövegétől elrugaszkodó jogértelmezési technikák mennyire teszik kiszámíthatóvá a laikusok számára a bírói ítéleteket. A jogászai társadalom nem feledkezhetne meg arról, hogy a jogszabályok nem csak a bírónak, alkotmánybíróknak szólnak, hanem a „laikusoknak” is. A „laikusok” pedig akkor tudnak jogkövető magatartást folytatni, ha a bírói jogértelmezés előre látható, kiszámítható. Ha a bíróság mindig valamilyen rejtett tartalmat, jogalkotói célt tár fel jogértelmezése során, amely magából a jogszabály szövegéből nem olvasható ki, akkor a bírósági ítéletek a „laikusok” – sőt akár a bírósági eljárásban részt vevő jogászok – számára is kiszámíthatatlanok lesznek, és a „laikusok” bíróságon kívüli utakat fognak keresni vitáik megoldására, ami semmiképpen nem tekinthető ideális irányznak a jövő számára.

A jelen zárómondatok írása idején az Országgyűlés már megválasztotta a Kúria új elnökét, aki majd 2021. január 1-jétől fogja betölteni új pozícióját. Varga Zsolt András az Alaptörvény 28. cikkének módosítása kapcsán kifejtette véleményét arról, hogy az egységes, kiszámítható bírói jogértelmezéshez a felsőbbbíróságok jogértelmezésének kötelező ereje (*precedens, stare decisis* elv) jelentene megoldást.⁸² Mivel a Kúria a bíróságokra kötelező jogegységi határozatai által részt tud venni a bíróságok jogértelmezésének egységesítésében, a jövő fogja megmutatni, hogy az új kúriai elnök mennyire lesz aktív az ilyen döntések kezdeményezésében, és ha aktívan fogja gyakorolni ezt a jogosítványát, sikerül-e mindezt a bíróságok jogértelmezési szabadságának csorbítása nélkül megvalósítani.

Felhasznált irodalom

Blutman László: Egy empirikus jogértelmezés szükségessége. *Jogtudományi Közlöny*, 2008, 63, 3-13.

Blutman László: Bírói jogalkalmazás és szöveghű értelmezés. *Jogesetek Magyarázata*, 2010, 4. 94-104.

⁸² Varga 2018. 6.

Bódiné Beliznai Kinga: A Kúria döntvényalkotási joga. *Jogtörténeti Szemle*, 2012, 2, 2-13.

Bodnár Zoltán: A bírói jogalkotás. *Jogtudományi Közöny*, 1984, 9, 497-503.

Fuller, Lon Luvois: Positivism and Fidelity to Law: A Reply to Professor Hart. *Harvard Law Review*, 1958, 71, 630-672.

Fűrész Klára: A jogalkalmazói jogképződés (a bíró alkotta jog) alkotmányos kérdései a szocialista jogrendszer kiépítésének időszakában. *Jogtudományi Közöny*, 1981, 11, 929-935.

Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. Attraktor, Máriabesnyő - Gödöllő, 2004.

Jakab András: A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében. *Jogesetek Magyarázata*, 2011, 4, 86-94.

Kukorelli István: A Legfelsőbb Bíróság normaalkotó tevékenységéről. *Jogtudományi Közöny*, 1976, 11, 657-660.

Maczonkai Mihály: A jogértelmezés módszereinek bizonytalansága a jogi pozitivismusban. In: Ut juris ordo exigit: ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére. IDResearch Kft, Publikon, Pécs, 2016, 167-176.

Mezei Péter: A joghézag kérdése régen és ma. *Jogelméleti Szemle*, 2002, 2, (<http://jesz.ajk.elte.hu/mezei10.html>) (2020.10.31.)

Moór Gyula: A joghézag kérdéséről. In: Emlékkönyv Kolosvári Bálint dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1939.

Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Peschka Vilmos: Gap in the law and the legal analogy. 2nd English-Hungarian Jurist's days 1980. September 22-26. 1980, Budapest.

Pokol Béla: A jogértelmezés alapjai. *Magyar Jog*, 1999, 11, 641-649.

Pokol Béla: Felsőbírósági jogértelmezés Magyarországon. *Bírák Lapja*, 2000, 1-2, 7-16.

Stiller Andrea-Kormos Balázs: Gondolatok az indokolások jelentőségéről. *Fontes iuris*, 2019, 2, 10-19.

Szabadfalvi József: Jogbölcseleti gondolkodás Magyarországon. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogbölcselet rovat,

rovatszerkesztő: Szabó Miklós) <http://ijoten.hu/szocikk/jogbolcseleti-gondolkodas-magyarorszagon> (2019). (2020.10.31.)

Szabó Miklós: A jogdogmatika előkérdéseiről. Prudencia Iuris. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996.

Szigeti Krisztina: A bírói jogértelmezés és a hetedik Alaptörvény-módosítás. *Eljárásjogi Szemle*, 2018, 4, 9-17.

Szilágyi Péter: Szabó Imre szocialista normativizmusa; Adalékok a szocialista normativizmus ideológiakritikájához. *Jogelméleti Szemle* 2003,4 (<http://jesz.ajk.elte.hu/szilagyii6.html>) (2020.10.31.)

Szladits Károly: A magánjogi törvénykönyv. Jogállam, 1931, 30, 1-2, 54-57.

Tóth J. Zoltán: A pozitív jogi normák bírói értelmezésének módszertana. *Jogtudományi Közöny*, 2012, 3, 93-109.

Tóth J. Zoltán: A jogértelmezés „elementáris” módszerei a magyar felsőbbírósági gyakorlatban. In: Szabó Miklós (szerk.): A jog nyelvi dimenziója. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015. 93-116.

Tóth J. Zoltán: A magyar bírói érvelés jellege: jogértelmezés és jogi érvelés a magyar felsőbbíróságok gyakorlatában. *Iustum Aequum Salutare*, 2017, 2, 121-138.

Varga Zs. András: Törvényjavaslatok indokolása - az Alaptörvény hetedik módosításának 8. cikkéről. Pázmány Law Working Papers, 2018, 13. http://plwp.eu/files/PLWP_2018-13_VargaZS_2.pdf (2020.10.31.).

Vékás Lajos (eds.) Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatok magyarázatokkal. CompLex Kiadó, Budapest 2012.

Visegrády Antal: A bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1988.

Zódi Zsolt: Precedenskövetés és jogszabály-értelmezés. *Állam- és Jogtudomány*, 2014, 3, 60-85. <http://real.mtak.hu/18491/1/2014-3-beliv-ZO%CC%8BDI.pdf> (2020.10.31.)

Zsidai Ágnes: „Csak a törvény tehet minket szabaddá.” – Törvénypozitivisták igazságok. In: Nochta Tibor – Monori Gábor (eds.): IUS EST ARS. Ünnepi tanulmányok Visegrády Antal professzor 65. születésnapjának tiszteletére. PTE-ÁJK, Pécs, 2015. 555-567.

Changing paradigms in the theory and practice of Hungarian judicial interpretation

Summary

The role of the text of the law in the judicial interpretation, the possible sources of judicial interpretation beyond the text, are fundamental issues in continental legal systems. The relationship between the legislature and the judge in shaping the law is also inevitable question. The freedom of the judicial interpretation of the law is greatly influenced by who can direct and control the judge's law interpreting activity.

The study has been reviewed the changes of the issue in Hungary from the beginning of the 20th century to the current day, presenting the dominant judicial interpretation approaches and governing theories prevailing in the different legal-political era. The role of the Constitutional Court in the judicial interpretation of the law is also analyzed in connection with the provision of the Fundamental Law on judicial interpretation of the law and its amendment.

Kóczyán Lilla
Polgári Jogi Tanszék
Témavezető: Szeibert Orsolya Ágnes egyetemi tanár

Az elvált szülő felelőssége – a szülői felügyeleti jog és a kapcsolattartás rendezése a tárgyalóteremtől a közvetítőig

Ez a legrosszabb a szakításban (...). Arra kényszeríteni a gyerekeket, hogy elrejtsek a szívüket. Hogy megtanuljanak két elszigetelt világ között lavírozni. Aprócska diplomatákká teszi őket. Ez a legnagyobb tragédia.¹

Tony Parsons

Bevezető

A házassági bontóperek legjelentősebb és legproblematisabb területe a válófélben lévő szülők közös gyermekének a házasság felbontását követő sorsára vonatkozó kérdések. Míg a szülői felügyeleti jog megítélése az elmúlt években, és a kapcsolódó jogszabályok változásával jelentős fejlődésen ment keresztül, a kapcsolattartás szabályozása, annak végrehajtása, a kapcsolattartási ügyek bírói gyakorlata nehezen veszi fel a versenyt a társadalmi változások követelményeivel, kiemelve itt a nemek közötti egyenlőséget.²

A szülői felügyeletről való rendelkezés a házassági bontóperek legfontosabb járulékos kérdése. A házasság felbontására irányuló, közös megállapodáson nyugvó keresetet nem is lehet beadni a szülői felügyeleti jogra és a gyermek lakóhelyére vonatkozó megállapodás nélkül. Amennyiben azonban ezt a két kérdést rendezi a szülők egyezsége, úgy a kapcsolattartás kérdésében nem kell megegyezniük. A kapcsolattartás azon jogintézmények egyike, ahol óriási felelősség hárul a szülőkre, és ha az a tárgyalóterembe kerül, akkor ez a felelősség a bontóperben ítélkező bíróra hárul. A szülői kapcsolattartásra vonatkozó bírói döntés egy életre

¹ Tony Parsons 183.

² Annak ellenére, hogy a nemek alapján tehető megkülönböztetés elleni jogi védelemről már az Európa Tanács Miniszteri Bizottság R (85) 2. számú ajánlása 1985-ben akként rendelkezett, hogy magánjogi szempontból a férfiaknak és nőknek egyenlő jogokat és kötelességeket kell adni, különösen a családi felelősség teljesítése és a szülői felügyeleti jogok gyakorlása tekintetében, hazánkban a bontóperes bírói gyakorlat vita esetén még mindig jelentősen nagyobb arányban az édesanyák javára ítéli meg a szülői felügyeleti jogot, vagy a gyermek lakóhelyének meghatározását.

meghatározza a gyermek szüleivel való kapcsolatát, ezáltal fejlődését, nevelését, vagyis a gyermek további sorsát. Útjára engedheti-e a bíróság a szülőket anélkül, hogy ezt a fontos kérdést megnyugtatóan, és mindenekelőtt a gyerek érdekében megfelelően rendezték?

Jelen dolgozat a házasság felbontását követően megváltozott szülői felelősség, a szülői felügyeleti jog és a kapcsolattartás egyes gyakorlati problémáinak, valamint a jogi és a közvetítői eljárások lehetőségeinek áttekintésére vállalkozik egy konkrét ügy ismertetésével. A témát átfogó (tervezett) tanulmány elméleti fejezetei tárgyalják a téma történeti áttekintését, a szülői felelősség szabályozására vonatkozó nemzetközi megoldásokat és hazai gyakorlatát. A tanulmány áttekinteni az egyes jogterületek gyakorlati szempontú hiányosságait, valamint a köznevelési és egészségügyi intézmények, továbbá a gyámhatósági eljárások szülői felelősség gyakorlásával kapcsolatos nehézségeit.

A szülői felelősség kérdéskörét szabályozó jogszabályok alapja a Ptk. Negyedik Könyve, ez foglalja össze a családjog szabályait. A Családjogi Könyvben (a továbbiakban Csjk.) a kapcsolattartás szabályozásáról a XVIII. fejezet 4. pontja rendelkezik, ami a szülői felügyelet gyakorlásáról szól. Az anyagi jogi szabályokat a korábbi szabályozásnál részletesebben, de ugyanúgy keretjelleggel határozza meg a törvény. A kapcsolattartás eljárásjogi és végrehajtási szabályait a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban Gyvt.), és a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (XI.10.) Korm. rendelet (a továbbiakban Gyer.) rendezi.

Közös szülői felügyelet

A szülői felügyeletet a külön költöző szülők is közösen gyakorolják, ha nincs ennek ellentmondó megállapodásuk vagy gyámhatósági, bíróság rendelkezés. A különélő szülők megállapodhatnak egymás között a szülői felügyeleti jogok és kötelezettségek megosztásában. Amennyiben a házasság felbontását bírói útra terelik a szülők, az eljárást megindító keresetlevélnek tartalmaznia kell a szülőknek a szülői felügyelet kérdésében történő megállapodását.

A bíróság közös szülői felügyeletet nem rendelhet el, csupán jóváhagyhatja a szülők ezirányú egyezségét a gyermek érdekeit mérlegelve. A közös szülői felügyelet gyakorlását a jogszabály csak a szülők közötti teljes egyetértés, maximális együttműködési készség

esetén teszi lehetővé. A jóváhagyás feltétele az, hogy a különélő szülőknek biztosítaniuk kell a gyermek kiegyensúlyozott életvitelét a közös szülői felügyelet gyakorlása során. Ha ezt a bíróság nem látja megvalósíthatónak, akkor megtagadhatja az egyezség jóváhagyását.

A szülői felügyeletre vonatkozó megállapodás nélkül tehát a közös megegyezésen alapuló felbontásra nincs lehetőség. A kapcsolattartás kérdésében azonban a szülőknek nem kell megegyezniük, ha a házastársak közös szülői felügyeletben állapodnak meg, a bíróságnak sem kell erről rendelkezni, elegendő a gyermek lakóhelyét meghatározniuk.³

Véleményem szerint a konszenzuson alapuló közös szülői felügyelet esetén sem lehet a bíróság abban biztos, hogy az alapvetően konfliktusokkal terhes döntéssel, a házasság felbontása folyamatának ebben a szakaszában a szülők képesek lesznek maguk megállapítani a gyermekükkel való kapcsolattartási rendet. A gyermek lakóhelyét tehát az egyezségben meghatározzák. A gyermeket egyik vagy másik szülő fogja gondozni. Szükségképpen megszületik tehát a gyermeket háztartásában természetben gondozó és a gyermekétől különélő szülők kategóriája. Könnyelműség azt gondolni, hogy a szülői felelősség érzése minden élethelyzetben felülkerekedik majd a további, ezentúl külön kialakuló életük fázisaiban, különösen új családok létrejötte esetén. Határozott véleményem szerint kritikus élethelyzetet, azaz a szülei válásos konfliktusát átélő gyermek védelme érdekében a házasság közös megegyezésen alapuló felbontása esetén sem lehet elengedni a szülőket anélkül, hogy legalább ebben a zaklatott helyzetben megnövekedett szülői felelősségükre felhívnánk a figyelmüket.

Ha nincs egyezség

Amennyiben a szülők nem tudnak megegyezni a szülői felügyeleti jogok és kötelezettségek kérdésében, a bíróság dönt arról, melyik szülő gyakorolja a szülői felügyeletet. A bíróság a döntés során azt mérlegeli, hogy a gyermek testi, szellemi és erkölcsi fejlődése melyik szülő gondozásában biztosítható kedvezőbben.

Ha a bíróság a szülői felügyelet gyakorlására az egyik szülőt jogosítja fel, a gyermekétől külön élő szülő a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben továbbra is gyakorolhatja a szülői felügyeleti jogokat. Ilyen lényeges kérdésnek tekintendő a kiskorú gyermek nevének

³ Csjk 4:21. § (4) bekezdés

meghatározása és megváltoztatása, a szülőjével azonos lakóhelyén kívüli tartózkodási helyének, állampolgárságának megváltoztatása és iskolájának, életpályájának megválasztása.

A gyermekelhelyezést követő szülő-gyermek kapcsolattartásról szól a Legfelsőbb Bíróság 17. számú irányelvének VI. pontja: *„A házasság felbontásával nem szűnik meg a szülők közös felelőssége a gyermek sorsáért. A gyermekétől külön élő szülő joga és kötelessége, hogy a gyermekével kapcsolatot tartson fenn, vele rendszeresen érintkezzék (a kapcsolattartás joga), a gyermeket nevelő szülő vagy más személy pedig köteles a zavartalan kapcsolattartást biztosítani. A házasság felbontása ennél fogva nem járhat azzal a következménnyel, hogy szüleinek egyikét a gyermek elveszítse. Mind a szülőnek, mind a gyermeknek törekednie kell a szülő-gyermeki kapcsolat fenntartására, mert a gyermek érdekében az áll, ha továbbra is maga mellett tudja mindkét szülőjét, és különösen az élet sorsfordulójánál, tanulmányai megválasztásában, az életre való felkészülésében számíthat segítségükre. A gyermeknek az egyik szülőnél történt elhelyezése nem érinti a másik szülőnek azt a jogát és kötelességét, hogy a gyermeket rendszeresen látogassa, szeretetét kinyilvánítsa, gyermekével a meghitt viszonyt fenntartsa.”⁴*

A kapcsolattartás

Ha a házassági, vagy a szülői felügyelet rendezése iránti perben nem születik egyezség, úgy a kapcsolattartásról a bíróság dönt, ha nincs per folyamatban, a gyámhatóságnak van hatásköre. A jogszabályok keretei között a kapcsolattartás időtartamának, módjának, feltételeinek a meghatározása bírói mérlegelés körébe tartozó kérdés. A Ptk. 4:181.§ (3) bekezdése továbbra is keretjelleggel utal a kapcsolattartás tartalmára, de az egyedi döntés meghozatala során mind a bíróságnak, mind a gyámhatóságnak részletekbe menően kell rendelkeznie a kapcsolattartás gyakoriságáról, időtartamáról, folyamatos vagy időszakos voltáról, gyermek átadásának és visszaadásának helyéről, módjáról, a kapcsolattartás elmaradására vonatkozó értesítési kötelezettségről, illetve az elmaradt kapcsolattartás pótlásáról, annak érdekében, hogy a kapcsolattartás végrehajtása során ne merülhessen fel vitás, bizonytalan helyzet, a végrehajtásnak ne lehessen akadálya, hogy valamilyen releváns

⁴ Az új Ptk. alapján elbírálható ügyekben ugyan már nem alkalmazható, mégis a szülői felelősség megítélésében általános elvi iránymutatást ad a Legfelsőbb Bíróság 17. számú irányelve a gyermek elhelyezésével kapcsolatos szempontokról.

kérdés szabályozatlansága folytán a kapcsolattartás végrehajtása akadályba ütközzön.⁵

A részletszabályokat a Gyer. kapcsolattartási ügyekről szóló IV. fejezete szabályozza. A kapcsolattartás célja, hogy a gyermek és a kapcsolattartásra jogosult közötti családi kapcsolatot fenntartsa, továbbá a kapcsolattartásra jogosult szülő a gyermek nevelését, fejlődését folyamatosan figyelemmel kísérje, tőle telhetően segítse. A kapcsolattartás szabályozása során figyelemmel kell lenni a gyermek családi kapcsolatai ápolásához való jogára, a gyermek véleményére, mindenek felett álló érdekére, a gyermekjóléti alapellátás, gyermekvédelmi szakellátás igénybevételének okára, a kapcsolattartásra jogosult magatartására, körülményeire.

A gyermek véleménye

A szülői felügyeleti jog és a kapcsolattartási ügyekben kiemelkedően fontos szerepe van a gyermek meghallgatásának, hiszen a döntés az életét határozza meg. A Ptk-ba emelt szabály lett, hogy döntés előtt az ítélőképessége birtokában lévő gyermekeket is meg kell hallgatni és véleményét a döntés meghozatalakor figyelembe kell venni.⁶ A gyermek véleményének megismerése azonban nehéz szabályozási és gyakorlati kérdésekbe ütközik.

Az ítélőképessége birtokában lévő gyermek meghallgatása a nemzetközi szabályok hatására került bele a magyar jogszabályi rendszerbe. A gyermekek jogairól szóló New Yorkban 1989. november 20-án kelt egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény (továbbiakban: New York-i Egyezmény) értelmében a szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenek felett álló érdekeit veszik elsősorban figyelembe. Az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják a szülőktől külön élő gyermeknek azt a jogát, hogy személyes kapcsolatot és közvetlen érintkezést tarthasson fenn mindkét szülőjével, ha ez a gyermek mindenek felett álló érdekével nem ellentétes. Az Egyezményt elfogadó államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják

⁵ Dr. Makai Katalin 2013. 281.

⁶ Ptk. 4:181.§ (1) – (2) bekezdései

azt a jogot, hogy az őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára.⁷

A Gyvt. és a Gyer. is megfogalmazta a gyermek szabad véleménynyilvánításhoz való jogát. Eszerint a gyermeknek joga van ahhoz, hogy a személyét és vagyonát érintő minden kérdésben közvetlenül vagy más módon meghallgassák és véleményét korára, egészségi állapotára és fejlettségi szintjére tekintette figyelembe vegyék.⁸

A 14 év felettek esetében már eddig is elfogadott gyakorlat volt, mind a gyámhivatalok, mind a bíróságok körében, hogy a kapcsolattartás rendezésekor a fiatakorút meghallgatják, döntéskor véleményét figyelembe veszik. A bíróságok többsége azonban azon az állásponton van, hogy a 14 év alatti gyermek perbeli meghallgatására nincs szükség, vagy csak különösen indokolt esetben, és ekkor is inkább pszichológus szakértőt rendelnek ki annak érdekében, hogy gyermek akarata megismerhető legyen. A gyakorlat remélhetőleg változik valamelyest a gyermek-meghallgatások tekintetében, figyelembe véve azt, hogy a közelmúltban számos bíróságon adtak át gyermek-kihallgató szobákat, ahol a kiskorú érintettek barátságos, koruknak megfelelően berendezett helyiségben lesznek meghallgathatók a magyar bíróságokon is. A szobák kialakításával a gyermeket sújtó érzelmi és lelki megterhelés enyhítése a cél, ahol a bíró nem a pulpituson ülve teszi fel kérdéseit a gyermeknek, hanem mellette ülve barátságos beszélgetés közben próbálja meg megismerni akaratát és felismerni érdekét.⁹

A bírói döntések érvényesítésének problémái

A kapcsolattartást szabályozó bírósági határozatok érvényesítése a gyámhatóság hatáskörébe tartozik. A határozatok legfőbb problémája a gyámhatóságok és a szakirodalom szerint, hogy a bíróságok nem kellő alaposággal szabályozzák a kapcsolattartást. A határozatok érvényesítésének oka, hogy a határozatokból hiányzik az elmaradt kapcsolattartások pótlásának szabályozása, valamint az szülők figyelmeztetése arra, hogy várhatóan elmaradó kapcsolattartásról előzetesen, lehetőleg írásban kötelesek egymást értesíteni. Gyakran nem tájékoztatják őket jogaikról és kötelezettségeikről sem. Az ilyen hiányos bírói határozatok azt eredményezik, hogy a gyakorlatban kivitelezhetetlen

⁷ New York-i Egyezmény 3., 9. és 12. cikkei alapján

⁸ Gyvt. 8.§ (1) bekezdés, Gyer.11.§

⁹ Dr. Nagy Andrea 2017.

érvényt szerezni a határozatoknak, és az ügyfelek hiába fordulnak a gyámhivatalhoz, mert ha a bíróságok valamely kérdésben, amelyet a jogszabály előír, nem határoznak, két éven belül a gyámhivatal ezt nem pótolhatja, hanem újra a bírósághoz kell fordulni.¹⁰

Véleményem szerint valójában az az igazi probléma, hogy ezek az ügyek hónapokig húzódnak, a szankciók leggyakrabban kimerülnek pénzbüntetésben. Igazi megoldás nem születik. A családjogi, kapcsolattartási ügyekben az érvényesítéssel kapcsolatos akadályok megoldásának kulcsa nem a szankciók rendszerének átgondolásában van. A szülői felelősség tudatosítása és a mindkét szülő által átgondoltan betartható és elfogadott kapcsolattartási rend lefektetése csökkentené a későbbi jogvitákat. Ezen segíthetne a családjogi perekben kötelezővé tett közvetítői eljárás (vagy legalább egyalkalmas tájékoztatáson/előadáson való megjelenés).

Közvetítői eljárás

Ahhoz, hogy a gyermek valójában mindkét szülőjét folyamatosan maga mellett tudhassa életének egyik legnehezebb szakaszában (szülők válása) – és azt követően is – az kell, hogy a jogalkotó és a jogalkalmazó minden esetben felismerje, hogy minden tőle telhetőt meg kell kísérelnie annak érdekében, hogy a gyermek családi életét garantáló kapcsolattartási joga érvényesüljön. A gyermek életében a szülőtől távol töltött, kapcsolat nélkül eltelt idő pszichés szempontból is nagy jelentőséggel bír. Nem lehetünk partnerek abban, hogy szinte megváltoztathatatlan helyzetek, állapotok alakuljanak ki egy gyermek érzelmi világában. Fel kell ismernünk, hogy a kapcsolattartáshoz való gyermeki jog védelme nem merülhet ki kidolgozatlan és végrehajthatatlan határozatokban.

Ez az a járulékos kérdés, ami a gyermekelhelyezés mellett a legnagyobb figyelmet igényli a családi viszonyok rendezése során. E fenti elvárások megvalósulásához fontos kiegészítő módszer a közvetítés.¹¹

A házastársak a házassági bontóper megindítása előtt vagy a bontóper alatt – saját elhatározásukból vagy a bíróság kezdeményezésére – kapcsolatuk, illetve a házasság felbontásával összefüggő vitás kérdések – mint például a szülői felügyelet vagy kapcsolattartás kérdése – megegyezésen alapuló rendezése érdekében közvetítői eljárást vehetnek

¹⁰ Dr. Forgács László 2004.

¹¹ Dr. Somfai Balázs 2009. 123.

igénybe. A közvetítói eljárás eredményeként létrejött megállapodásukat perbeli egyezségbe foglalhatják, melyről a bíróság dönt.¹²

A bíróság, illetve a gyámhatóság az előtte folyó eljárásban kérelemre, vagy hivatalból kötelezően elrendelheti, hogy a szülők közvetítói eljárást vegyenek igénybe a szülői felügyeletet gyakorló szülő és a gyermekétől különélő szülő közötti megfelelő együttműködés kialakítása, illetve a különélő szülő jogainak biztosítása érdekében.

A közvetítói tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény (a továbbiakban: Kvtv.) szerinti közvetítói eljárást a kapcsolattartás rendezésével és a szülői felügyeleti jog gyakorlásával összefüggésben a gyámhivatal a felek együttes kérelmére vagy hivatalból rendeli el, végzésben – az előtte folyó eljárás felfüggesztésével egyidejűleg. A közvetítói eljárásban a közvetítő a gyermek érdekében megfelelően segíti elő a felek közötti vitát lezáró megállapodás létrehozását.¹³

A közvetítói (mediációs) eljárás során – szemben a peres eljárással – mindkét fél lehetőséget kap arra, hogy a benne felhalmozódott sérelmeket előadhassa, és azokat meghallgassák. Ezzel szemben a perben nincs lehetőség arra, hogy mindketten azonos megközelítéssel vegyenek részt az eljárásban.

A per csupán jogi választ ad a felek jogvitájaként megjelenő, de ténylegesen nem jogvitát jelentő konfliktusára. A peres eljárás során nincs esélye annak, hogy a feleket együttműködővé tegye, bármelyik felet jobb belátásra bírja, és közreműködjön a felek viszonyának lelki szempontból való rendezésében.

A közvetítói eljárás eredményeképp a szerződés megkötése segíti a feleket abban, hogy kialakuljon az önálló, döntéshozói felelősségük és azt vállalják is fel. Ez a szerződés a felek közötti viszonyban formálódik és köttetik meg, és abban a közvetítő is részt vesz, aki a folyamatért vállal felelősséget. A szerződés létrejötté már önmagában több lépcsőből álló folyamat eredménye, melyben az első lépés, hogy a felek tájékoztatást kapnak a közvetítói eljárás lehetőségéről és szabályairól. A közvetítói ülésen pedig az eljárást megindító nyilatkozat aláírásával – és ezáltal a benne foglaltak iránti elköteleződéssel – szó szerint létrejön az a szerződés, amely már kellő alapot adhat ahhoz, hogy a felek ebben az eljárásban saját álláspontjukat képviselve vegyenek részt, és vezesse őket a megállapodás megkötése felé.

¹² Ptk. 4:22. § [Közvetítói eljárás]

¹³ Kvtv. 30/A. § (1)

A közvetítői eljárás legfontosabb ismérvei, hogy az eljárás során maguk az ügyben érdekelt felek igyekeznek konfliktusuk feloldására, azaz önrendelkezési jogukról nem mondanak le, és a döntés jogát nem adják át másnak. A pártatlan közvetítő segítségével, érdekeik és szükségleteik figyelembevételével konfliktusukat jövőorientáltan, a peres vagy gyámhatósági eljáráshoz képest rövid időn belül, hatékonyan és gazdaságosan rendezhetik. Az eljárás célja az álláspontok mögött meghúzódó érdekek tisztázása, felszínre hozása és a szülő-gyermek kapcsolat részletes, működő, a felek akaratát tükröző írásbeli megállapodással való támogatása.

A közvetítői eljárás segít abban is, hogy megerősödjön a szülőben a gyermekért vállalt felelősség. A szülők megtapasztalnak, megtanulnak egy eljárást, olyan tárgyalási technikát, amelyet jó eséllyel tudnak alkalmazni a későbbi ellentétek megoldása során.

Az eljárás különösen olyan, egymással konfliktusban álló személyek ügyeiben hatékony, akiknek a jövőben is együtt kell működni. Az elvált szülők konfliktusai ugyanis nem érnek véget a bírósági vagy gyámhatósági eljárás lezárásával, azok minden olyan eseménnyel vagy megváltozott élethelyzettel újraéledhetnek, amelyek a kapcsolattartás szabályozását érintik. Elég egy pártatlan napos iskolai szünet, vagy egy új különóra, és máris borulhat a megállapított rendszer. Ha a szülők nem képesek újratárgyalni a megállapodásukat, újabb és újabb hatósági eljárást keletkeztetnek.

A közvetítői eljárásban az ügyben érintett gyermekek meghallgatására vonatkozóan sem jogszabályi, sem jelentős szakmai kiindulópont nem adott. Gyakorlatilag a közvetítő saját belátására van bízva, elég tapasztaltnak, megfelelően érzékenynek érzi-e magát arra, hogy az eljárásba bevonja az érintett gyermeket. Mivel a légkör kevésbé hivatalos, sokkal barátságosabb, mint egy tárgyalóteremben, alkalmas a gyermekkel való beszélgetésre. Mivel a szülők elmondása alapján csak közvetetten tájékozódhatunk a gyermek véleményéről, sokszor árnyalja vagy egészen világossá teszi a képet az ügyben. Természetesen fontos szempont a gyerek életkora is. Mindezeket a körülményeket mérlegelve tehát fontosnak tartom a gyerek véleményének közvetlen megismerését.

A sikeres közvetítői eljárás végeredménye a felek írásbeli megállapodása. A megszületett megállapodás ugyan jogi eszközökkel nem kényszeríthető ki, az azonban lehetséges és célravezető, ha a megállapodást bírósági/gyámhivatali eljárás keretében jóváhagyják, amihez már kapcsolódik a végrehajtási jog is. Az ilyen eljárás során létrehozott megállapodás betartása, önkéntes követése sokkal

valószínűbb, mint egy hatósági eljárás során mindkét fél akaratával szükségképpen aligha egyező, ítéletbe, végzésbe vagy határozatba foglalt döntés.

Jog eset

A témakörhöz kapcsolódóan ismertetek egy olyan, közvetítői eljárásban a felek megállapodásával lezárult kapcsolattartási esetet, amely mind a bíróságot, mind a gyámhatóságot évekig tartó eljárással terhelte.

A szülők a közvetítői eljárás megindulását 5 évvel megelőzően bontották fel házasságukat. A gyermekeik a váláskor 4 és 6 évesek voltak. Mivel házasságukat közös megegyezéssel bontották fel, a bíróság végzéssel rendelkezett a szülői felügyeleti jog közös gyakorolásáról, a gyermekek lakóhelyéül az édesanya mindenkori tartózkodási helyét határozták meg. A kapcsolattartásról a szülők nem rendelkeztek, erről egyezség nem született. Mivel a jogszabály szerint nem kötelező, sem a szülőket képviselő ügyvédek, sem a bíróság nem próbálkozott kapcsolattartási egyezséget kezdeményezni, annak ellenére, hogy a szülők közötti egyetértés és együttműködési készség maximális hiánya a közvetítői eljárás konfliktust feltáró kezdeti szakaszában kétségtelen megállapítást nyert.

A külön költöző édesapa a gyermekek óvodájához közel költözött, munkabeosztását is a gyermekek időbeosztásának megfelelően alakította ki, készen állt minél több időt tölteni velük. A kapcsolattartási rendben egyetlen stabil pont a hétvégék alternálása volt. A kétheti hétvégéken kívül azonban az édesanya mindent elkövetett, hogy megakadályozza az apai kapcsolattartást. A nem szűnő konfliktusok lehetetlen helyzetbe hozták az óvodai gondozókat. Az óvodavezető bekérte a szülői felügyeleti jogra vonatkozó bírósági végzést, az abban meghatározott közös szülői felügyeleti jog azonban nem segített azon a helyzeten, amikor az édesanya felelősségre vonta az óvónőt, amiért megengedte, hogy a külön engedélye nélkül az apjával távozzon a gyermek az intézményből. (Az óvodavezető erre vonatkozó jogosultsága, a szülői felelősség gyakorlásának lehetőségei és korlátai a köznevelési intézményekben, valamint az érintett adatvédelmi jogok külön tanulmány anyagát képezik.)

A konfliktusok dinamikája és jellege az évek során hol pozitív, hol negatív irányban változott, a szülők aktuális pszichés státuszára és arra a körülményre is tekintettel, ha a szülők valamelyikének új párkapcsolata alakult. Olykor az egyik szülőnek több szabadidőre volt szüksége, így

engedékenyebbé vált a gyermekek másik szülővel való kapcsolattartása kérdésében. Különösebb gyermekpszichológiai szakértelem nélkül is látható, hogy nem a gyermek mindenek feletti érdekében és mindenkori igényeiknek megfelelően történt a kapcsolattartás dinamikus módosíthatósága.

Idővel a gyermekek élethelyzetében is lényeges változások történtek. Iskolába mentek, különféle sport- és szabadidős tevékenységek, különórák bolygatták meg a kapcsolattartási rendet. A szülők állandó konfliktusforrása volt az apai kapcsolattartás kérdése. Az anya gyakran akadályozta az apai kapcsolattartást, nem adta át a gyerekeket, az apa többször nem vitte vissza a gyerekeket a megbeszélte időpontban.

Mivel a kapcsolattartás szülők közötti vitájának rendezéséről a gyámhatóság dönt – hacsak házassági vagy a szülői felügyelet rendezése iránti per nincs folyamatban – az anya a kerületi gyámhivatalhoz fordult a gyermekeivel való kapcsolattartásának szabályozására irányuló kérelemmel.

Az apa erről információt szerezve ügyvédhez fordult. Az ügyvéd arra biztatta, hogy adjanak be egy keresetet a szülői felügyeleti jog gyakorlásának megváltoztatására. Ez a bíróságtól akkor kérhető, ha azok a körülmények, amelyeken a szülők megállapodása vagy a bíróság döntése alapult, utóbb lényegesen módosultak, és ennek következtében a megváltoztatás a gyermek érdekében áll. Érvelése szerint a közös szülői felügyelet feltétele, azaz a maximális együttműködési készség hiányzott.

Megindult tehát egy peres eljárás, amelyben mindkét, a szülőket képviselő ügyvéd a másik szülő alkalmatlanságát volt hivatott bizonyítani.

A bíróság és a kirendelt szakértők vizsgálata az ilyen esetekben a gyermekek és a peres felek személyiségére, a gyermekek kötődésére, a szülők nevelési alkalmasságra, az azt befolyásoló tényezőkre, és az esetleges kizáró okokra irányulnak. A vizsgálat eredményeként a szakértő megállapította, hogy a gyermekek lelkiileg egészségesek, mindkét szülőhöz egyformán kötődnek. A szülőknél nevelési képességet csökkentő tulajdonságok nem voltak feltárhatóak, személyiségük alapján sem tehető különbség egyik szülő javára sem. Tehát mindkét szülő azonos mértékben alkalmas a gyermekek nevelésre, a gyermekek is azonos mértékben kötődnek mindkét szülőhöz. A szülők anyagi helyzete is közel azonos volt.

Ebben az ügyben a kapcsolattartással összefüggésben külön vita tárgyát képezte az a kérdés is, hogy a kapcsolattartási időkeretek jelentős módosításával összefüggésben változik-e a tartásdíj fizetési kötelezettség. A szülők házasság felbontásakor benyújtott egyezsége tartalmazott egy

havi fix összegű tartásdíj vállalást a külön költöző édesapa részéről. A gyermek elvitelével felmerülő költségek ugyanakkor szintén a kapcsolattartásra jogosultat terhelik. Abban az időszakban, amikor a gyermekek heti váltásban éltek a két szülő gondozásában, valójában joggal igényelte a tartásdíj fizetési kötelezettség felfüggesztését az édesapa, tekintettel arra is, hogy az utolsó közös lakóhelyként szolgáló ingatlant ő hagyta el, és a két szülő anyagi helyzete és életkörülményei sem tértek el lényeges mértékben. Véleményem szerint nem lehetséges a tartásdíj rendezése a kapcsolattartásra vonatkozó rend meghatározása nélkül.

Ezekkel az előzményekkel kezdődött tehát a közvetítói eljárás. A közvetítói eljárásról az ügy korábbi szakaszában nem hallottak, mindkét szülő bevallása szerint pereskedés helyett többször is készek lettek volna az egyezségkötésre. A mediációs eljárást ilyen esetben nehezítik az ügy hosszas perbeli előzményei, valamint az, hogy az ellenérdekű ügyvédek bizonyos „sikereket” ígértek az ügyben. A mediátor az eljárás során mindkét felet egyformán képviseli, sikere a gyermek érdekeit szem előtt tartó, mindkét szülő elképzeléséhez egyforma mértékben közelítő eredmény. Az első beszélgetések célja, hogy a mediátor a konfliktusban résztvevőket eligazítsa a bizonyos „sikerek” természetéről, kizökkenteni a befeszült állásponttól, elérni azt, hogy ne feltétlenül a másik szülő gyermekkel kapcsolatos jogainak korlátozása legyen a cél. A kiindulópont legyen egy működőképes, a gyerekeknek megfelelő rendszer kidolgozása.

A tárgyalás során mindkét szülő kompromisszumra kész volt, ezt az állapotot segített elérni az évekig tartó, kimerítő konfliktusos állapot, a kifáradás. A közös szülői felügyelethez való visszatérés, mint kiindulópont szinte azonnal kialakult. Mindkét szülő részéről egy vállalható, munkával, magánélettel összeegyeztethető, és lehetőleg hosszútávon tartható kapcsolattartási rend felvázolása volt a következő lépés.

Ennek közelítése hosszabb tárgyalási szakaszt igényelt, de lépésenként hatékonyan működött. A felek között jelentős kommunikációs erőkülönbség szőtte át a tárgyalási szakaszt, amit a közvetítő hivatott ellensúlyozni. A folyamatos célzott kérdésfeltevással, összefoglalásokkal, visszacsatolásokkal jól lehet strukturálni a megállapodás lépéseit. A folyamatos kapcsolattartás rendjének kialakítása után könnyebben ment az időszakos, iskolai szünetekre vonatkozó beosztás. Ebben a kérdésben tökéletesen működött a közös felelősség. A szülők május végéig egyeztetik a gyerekek igényei alapján tervezett táborokat és nyári programokat, majd a szokásos nagyszülői vállalásokat, a fennmaradó időszakra mindkét szülő vállalta a fele szünetét. A karácsonyi ünnepkör

beosztása szokásosan nehézkesen alakult ki. A családi tradíciók és a távolabbi családtagok elvárásainak megfelelő időbeosztás összehangolása egy jól működő család életében is problematikus, a kapcsolattartás szabályozásában ez a legneuralgikusabb pont. Az elmaradt kapcsolattartás pótlása, értesítési kötelezettség írásba foglalása szintén fontos garanciális elemei a megállapodásnak. Az így kialakult kapcsolattartási rendhez igazodó tartásdíj-korrekciónak már szinte csak adminisztrációs feladat volt.

Az előkészítő beszélgetéseket és a két tárgyalás eredményeit, majd a végleges, de még nem aláírt megállapodást a szülők egyeztettek ügyvédekkel. Ez gyakran kritikus pont, két értelemeszerű kimenetellel. Ideális esetben az ügyvéd is örül a megállapodásnak, vagy nem örül, de nem tesz ellene.

Konklúzió

Az ismertetett ügyben gyakorlatilag az éveken átívelő konfliktusforrás volt a kapcsolattartás rendezésének hiánya vagy elmulasztása a házasság felbontásával egyidejűleg.

Az ismertetett eset tapasztalatai ellenére sem állítom azt, hogy az együttműködő szülők a saját és gyermekük életét adott esetben ne tudnák írásban rögzített egyezség hiányában a gyermek érdekének megfelelően alakítani. Azonban a „korlátlan kapcsolattartás”, vagyis a szülők elképzelése a rugalmas kapcsolattartásról csak akkor működőképes, ha a felek viszonya kifejezetten jó és együttműködő. Nem hiszek abban, hogy a bíróságok képesek ezt azon az egyetlen tárgyaláson megállapítani. A bíróságnak tehát közös szülői felügyeleti jog jóváhagyása feltételül kért egyezségben kötelezően szerepeltetni kellene a kapcsolattartásra vonatkozó rendet, és az erre tekintettel megállapított tartásdíjat is.

Amennyiben a kapcsolattartás rendjét a gyámhatóság vagy a bíróság határozza meg, az eset összes körülményének mérlegelésével olyan módon teszi ezt, hogy a különélő szülő a kapcsolattartás mely formájának gyakorlására, illetve milyen időtartamra jogosult, hogy a kapcsolattartásra jogosult szülő a gyermek nevelését, fejlődését folyamatosan figyelemmel kísérhesse, tőle telhetően segíteni tudja.

A bíróságnak és a gyámhivatalnak egyaránt arra kell törekednie, hogy a szülők között ne csupán egy tartalmatlan keretmegállapodás szülessen, hanem egy részletes, a mindennapokban alkalmazható megegyezés. Ennek érdekében a jogszabály a korábbi „megegyezhetnek”

szóhasználatot megváltoztatta. A kapcsolattartásra kötelezett és a kapcsolattartásra jogosult megegyeznek a folyamatos és az időszakos kapcsolattartás gyakoriságáról és időtartamáról, a gyermek átadásának és visszaadásának helyéről, idejéről és módjáról, a kapcsolattartás elmaradására vonatkozó értesítési kötelezettségről, az elmaradt kapcsolattartás pótlásáról, valamint a kapcsolattartás egyéb formáiról.

A „megegyeznek” kifejezés, nem pusztán lehetőséget, hanem kötelezettséget jelent a felek részére a kapcsolattartás formáinak, mértékének, azaz módjának meghatározását illetően.

A szülők megállapodásának a gyermek érdekében és a végrehajthatóság céljából meghatározottnak kell lennie.

A szülők közös álláspontjának kialakítása a gyermek érdekében a bírósági vagy gyámhatósági eljárástól függetlenül is szükséges, és ennek hiányában bármilyen ítélet vagy határozat nehezen végrehajtható. A gyermekükkel kapcsolatos ügyekben napi kommunikáció szükséges a szülők között, ennek kialakítása a szülők felelőssége. A közvetítői eljárás a napi kommunikáció során felmerülő konfliktusok gyors rendezésére ad módszert, illetve épít fel a szülők vállalásaiból egy hatékonyabban végrehajtható egyezséget.

A közvetítői eljárás elterjedése a házasság felbontásával és különösen a kapcsolattartással kapcsolatos eljárásokban éppen ezért szükséges és nagyon hatékony.

Felhasznált irodalom

Dr. Forgács László: A kapcsolattartási ügyek vizsgálata. Mi az oka a jogszabályok végrehajthatatlanságának? Család, gyermek, ifjúság 2004/2. szám

Dr. Makai Katalin: Az új Ptk. magyarázata III/IV. HVG-ORAC Kiadó Budapest 2013.

Dr. Nagy Andrea: Bővülő keretek – A kapcsolattartás szabályozása az új Ptk-ban. Magyar Bírói Egyesület. Szakmai cikkek. Megjelent: 2017. október 16.

Dr. Somfai Balázs: Kapcsolattartás, mint a gyermek emberi joga, HVG-ORAC Kiadó Budapest 2009.

Tony Parsons: Apa és fia, Európa, Budapest 1991.

Divorced Parental Responsibility - Parental Responsibility and Relationships from Courtroom to Mediator

Summary

The most significant and most problematic areas of divorce proceedings are the issues relating to the child of the divorced parents. While the perception of child custody has evolved significantly in recent years along with the changes of the related legislation, the regulation of visitation, their executions, and the judicial practice of visitation cases have found it difficult to compete with the demands of social changes.

Visitation rights are legal institutions where the parents have huge responsibility and, if it's regulation gets to the courtroom, then the judge of the divorce proceedings will bear this responsibility. A court decision on parental responsibility determines, for a lifetime, the child's relationship with his or her parents and, consequently, his or her development, upbringing, or further development. Is the court able to make a decision that is reassuring and acceptable to both parents and above all serves the best interests of the children?

This study attempts to review some of the practical problems of parental responsibility, parental custody and visitation rights, along with the legal and mediation procedures regarding divorce through a presentation of a specific case, emphasizing the effectiveness of the mediation process in divorce cases.

Tóth Angéla

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: Hack Péter, tanszékvezető egyetemi tanár

Blokklánc-technológia mint a korrupció elleni küzdelem lehetséges eszköze?

Absztrakt

Bár a korrupció, illetve a korrupció elleni küzdelem eszközei tárgyában folytatott kutatások jellemzően kevésbé fókuszálnak azok technológiai összefüggéseire, jelenkorunk innovatív technológiának fejlődése újszerű lehetőségeket nyújt a korrupció jelenségének a kezelésére is. E tanulmány a fiatalnak számító blokklánc-technológia korrupció elleni küzdelemben való alkalmazhatóságát veszi vizsgálat alá. Ismerteti a technológia megjelenésének előzményeit, a típusait, működésének lényegét, hangsúlyt fektetve azon ismérvekre – decentralizáltság, adatbiztonság, adatok megváltoztathatatlansága, transzparencia –, amelyek felvetik a korrupció elleni küzdelemben való potenciális alkalmazhatóságát. Gyakorlati példákat mutat be a technológia alkalmazására, illetve érinti a releváns jogi aspektusokat, szabályozási szükségleteket, az e körben felmerülő nehézségeket (adatvédelmi, felelősségi és joghatósági kérdések). Igyekszik kritikus választ formálni a címben feltett kérdésre, amelynek eredményeként arra a következtetésre jut, hogy a blokklánc technológia egyelőre nem hozza el a korrupció felszámolásának ígéretét, csak bizonyos típusú korrupciós részproblémák kezelését kínáló megoldási lehetőségként lehet értékelni. Az eddig ismert fejlesztések tapasztalatait figyelembe véve, nem lehet kizárni, hogy a blokklánc értékes hozzájárulást jelenthet a korrupció elleni küzdelem technológiai eszköztárának bővítéséhez. Az előnyök és kockázatok értékelése alapján, így különösen a technológia viszonylagos fejletlenségére, szabályozatlanságára tekintettel, egyelőre korai lenne a blokklánc antikorrupciós alkalmazhatóságát elvetni, de az optimista megközelítéssel is nagyon óvatosan kell bánnia a potenciális döntéshozóknak. A tudományoknak, a technológiának, a politikai döntéshozóknak, a jogalkotóknak a technológia mélyebb megismerését célzó globális együttműködése jelölhetné ki ennek az innovatív technológiának a további sorsát a társadalom életében, így a korrupció elleni küzdelem terén is.

Kulcsszavak: blokklánc, megosztott főkönyvi technológia, antikorrupció, decentralizáltság, adatbiztonság, transzparencia

Bevezetés

Az elmúlt két-három évtizedben lezajlott technológiai fejlődés és a társadalmi viszonyokat is befolyásoló digitális forradalom inspirációt ad a korrupció elleni küzdelem – modern technológiák által fejlesztett – új eszközeinek vizsgálatához. Az új technológiák, köztük hangsúlyosan a blokklánc térnyerése, a társadalmi viszonyokra általában, de a korrupció jelenségére is befolyással van, sőt minden adott hozzá, hogy velük együtt fejlődjön. Ez olyan kihívást jelent, amely a hagyományos antikorrupciós jogi eszközök hatékonyságát, funkcionalitását is megkérdőjelezi.

A közszolgáltatások hatékonyságát növelő, transzparenciát biztosító, korrupció elleni új technológiák és fejlesztések alkalmazása bár elfogadott, azonban nem áll rendelkezésre általános innovációs útmutató, ezért a közintézményeknek meg kell vizsgálni a potenciált, a lehetőségeket, a konfigurációkat és a komplexitást, amelyeket a közszféra fenntartható innovációja igényel.¹ Az új technológiákat, így a blokkláncot is alapos tanulmányozás alá kell vetniük, mielőtt döntenének az alkalmazásukról. A tudomány minden releváns területének, így a közgazdaságtudománynak, a szociológiának, a pszichológiának, a filozófiának, a jogtudománynak segítenie kell a technológiák felhasználhatóság szempontú tanulmányozhatóságát.

Ez az írás, jellegét tekintve összefoglaló, azaz a nagyon széles értelemben vett szakirodalomban (tudományos kutatások, globális tanácsadó cégek elemzései, prognózisai, egyéb gazdasági szereplők, információs technológiával foglalkozó cégek megvalósításról készült beszámolóik, az Európai Unió által gondozott projektek keretében készült tájékoztatók) elérhető ismeretek bemutatása útján igyekszik elmélyedni a témában. Arra keresi végső soron a választ, hogy a forradalmian újnak tekintett, ám megítélését illetően megosztó jellegű blokklánc-technológia valójában hogyan, illetve milyen keretek közt használható a korrupció elleni küzdelemben. A technológia jobb megértését is elősegítendő, az általa kínált előnyök és a benne rejlő kockázatok, a felmerülő kihívások, a jogalkotási aspektusok ismertetésén kívül a blokklánc antikorrupciós célra történő alkalmazását reprezentáló gyakorlati példákkal illusztrálom az eddig elért eredményeket, aktuális tendenciákat.

¹ Osborne – Brown 2011. 1335–1350.

1. A blokklánc-technológia (mint megosztott főkönyvi technológia) megjelenése, fogalmi meghatározása

1.1. A blokklánc megjelenése

A blokklánc ideológiai előzményeként szokásos említeni a 90-es években életre kelt, az anarchista és libertárius gondolatok által ihletett kriptóanarchizmust. Alapvetően utópikus elképzelések jellemzik e mozgalmat, amelynek kiáltványai² ³ a kibertér függetlenségét és mindennemű központi hatalom nélküli társadalmat vizionálnak, amelynek megvalósításához szerintük a kriptográfia nyújthat eszköztárat. Ebben az elképzelt, technológia vezérelte társadalmi rendben az egyén számára digitálisan garantált különféle szabadságjogok, köztük az anonimitás az, amire fókuszálnak, és egyebek közt a digitális feketepiacok szervezésében látják céljuk megvalósíthatóságát.⁴

A kriptóanarchizmus által is ihletett blokklánc technológia kifejlesztésének körülményei rendkívül talányosak, mondhatni kémregénybe illően rejtélyesek. Tulajdonképpen ma sem tisztázott kétséget kizáróan, hogy személy szerint kinek vagy esetleg melyik fejlesztői teamnek a szellemi munkája révén állt elő ez a forradalminak aposztrofált, új technológiai megoldás. Egy bizonyos Satoshi Nakamoto (legnagyobb valószínűség szerint álnév) 2008-ban tette közzé az ún. fehérkönyvet, amelynek címe: *Bitcoin: A Peer-to-peer Electronic Cash System*⁵. Satoshi Nakamoto fehérkönyve volt az első kriptovaluta specifikáció, és ez az írás tartalmazta először a blokklánc-technológia alapjait.

Ma már egyértelmű összefüggést látnak a világ pénzügyi, gazdasági szereplői a 2008-as pénzügyi válság kirobbanása, illetve az azután meginduló Bitcoin előretörés között.⁶ Abban az időben a bankok közötti bizalom egyik pillanatról a másikra veszett el, az addig értéket és biztonságot jelentő intézmények megítélése bizonytalanná vált. Erre a földrengés erejével ható pénzügyi válsághelyzetre adott egyfajta válasz volt a blokklánc alapú Bitcoin kriptovaluta, amelynek eredeti célja az volt, hogy olyan elektronikus pénzként funkcionáljon, amelyet virtuális pénztárcában lehet tartani, és azt a tulajdonosa garantáltan csak egyszer

² May 1992.

³ Baarlow 1996.

⁴ Lovász 2019. 3.

⁵ Nakamoto 2008.

⁶ Gudgeon et al. 2020. 1-15.

költheti el érvényesen.⁷ Értelemszerűen a hagyományos, létező banki rendszerek is biztosítják ezt az alapvető kívánalmat. Mi az, amiben mégis különbözik a blokklánc alapú kriptovaluta rendszer? Megjelenésével olyan felmerült igényt elégített ki, amely a bankrendszer biztonságos, prudens létezésének és működésének lényegével nehezen egyeztethető össze: nincs a rendszernek központi felügyelete, továbbá anonim. A legelső blokklánc megoldások lényegében a hagyományos banki működést (ahol a számlatulajdonos személye ismert, a tranzakciói viszont titkosak) kifordító elképzelésre íródtak, azaz a blokkláncban minden tranzakció ismert, nyilvános, átlátható, viszont a mögöttük álló személyeket anonimitás védi.⁸

A blokkláncnak alig több, mint egy évtizedes múltja van csupán, térfoglalását mégis rendkívüli dinamizmus jellemzi. A világsajtó napi szinten tudósít arról, hogy a blokklánc technológia legkülönbözőbb területeken (agrárszektor, ipar, egészségügy, logisztika, média, közigazgatás stb.) való felhasználhatóságának, bevezethetőségének megvalósítása éppen hol tart. Számos vezető pénzintézet (Bank of America, Barclays, The Royal Bank of Scotland, HSBC, stb.) olyan projekteket indított el világszerte, amely a technológia hasznosítására való felkészülést tűzte ki célul.⁹ Míg 2018 márciusában az IMF akkori elnöke, Christine Lagarde azt az álláspontját tette közzé, hogy épp e technológia alkalmazásának mihamarabbi kiterjesztésével (*central bank digital currency* – CBDC – kibocsátásával¹⁰) lehet megakadályozni a kripto-világ sötét oldalának a világgazdaságra jelentő veszélyeit,¹¹ immár szintén az ő elnöklétével az Európai Központi Bank 2020 októberében közzétette a digitális euro bevezetésének indokait, lehetséges hatásait, jogi megfontolásait, technikai és szervezeti aspektusait taglaló jelentését.¹² A jelentés – vélhetően terjedelmi és stratégiai okokból – egyelőre ugyan nem említi a blokklánc-technológiát, de szembeötlő, hogy a digitális euro szolgáltatás technikai és szervezeti megközelítéseit taglaló részében önálló alfejezet foglalkozik a decentralizált infrastruktúrákkal, így a megosztott főkönyvi technológiával.

⁷ Vágújhelyi 2017. 64.

⁸ Vágújhelyi 2017. 68.

⁹ Vibhuti Technologies 2019.

¹⁰ Magyar nyelven leggyakrabban a digitális jegybankpénz kifejezést használják.

¹¹ Lagarde 2018.

¹² ECB 2020.

1.2. Fogalmi meghatározás

Általánosan elfogadott, konszenzusos definíciója ugyan nincs a blokkláncnak, inkább arra törekednek a szakértők, hogy a jellemzőivel, sajátosságaival körülírják azt, továbbá az egyéb technológiáktól való elhatárolásra, a szélesebb körben való érthetőségre fókuszálnak.

Számos, különböző terjedelmű és igényességű meghatározással találkozhatunk, amelyek leginkább abban különböznek egymástól, hogy más-más technikai tulajdonságát, ismérvét hangsúlyozzák az adatkezelés e módjának. A következő definíció például a konszenzusra, hitelességre, a résztvevők egyenjogúságára helyezi a hangsúlyt: *„A blokklánc tehát olyan informatikai technikai megoldás, amely külső tekintély (felügyelet, hatóság) nélkül, egyenrangú szereplők között képes az adatok hitelességéről és a tranzakciók sorrendjéről konszenzust létrehozni.”*¹³ Egy másik, talán a legmagvasabbnak tekinthető definíciót egy alapfokú blokklánc oktatókönyv szerzője alkotta: *„A blokklánc egy tisztán peer to peer főkönyvi rendszer, amely olyan szoftver egységet alkalmaz, amelynek algoritmusai – a kriptográfia és biztonsági technológia együttes alkalmazásával – továbbítja az információs tartalmat a vele meghatározott sorrendben kapcsolatban álló adatblokkok részére, az integritás biztosítása és fenntartása céljából.”*¹⁴ A blokklánc lényegét a fenti fogalmi elemekkel definiálják mindenütt a világban, akár informatikai, akár pénzügyi-gazdasági megközelítésű forrásokat veszünk alapul.^{15 16}

Megjegyzendő, hogy a két szakkifejezés, azaz a blokklánc és a megosztott főkönyvi technológia, valójában nem szinonimái egymásnak, annak ellenére, hogy még egyes tudományos források is ekként használják e kifejezéseket. A szakirodalom mindkettőt használja ugyan, de annak körültekintő értelmezésével az a megállapítás tekinthető helyesnek, miszerint minden blokklánc megosztott főkönyv, de nem minden megosztott főkönyv blokklánc. A blokklánc tehát a megosztott főkönyvi technológia egyik típusa.^{17 18} Megjegyzendő, hogy a fogalmi meghatározást további kihívások elé állítják az időközben kifejlesztett újabb blokklánc-típusok, amelyek jellemzőit a későbbiekben ismertetem.

¹³ Vágújhelyi 2017. 64.

¹⁴ Drescher 2017. 35.

¹⁵ Fintech Weekly

¹⁶ Standard Chartered

¹⁷ Ray 2018.

¹⁸ World Bank Group 2017a. IV.

2. A blokklánc technológia működése

A kriptográfia, a játékelmélet, a közgazdaságtan és a számítástechnika kombinációjából alkották meg ezt a teljesen új eszközkészletet. Több szerző is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a blokklánc nem egyetlen, homogén új technológia, hanem sokkal inkább technológiák csoportja, azaz több, már megelőzően is létező mechanizmusnak egyfajta ötletes kombinációja, amely technológiai összetevők a 80-as, 90-es évek tudományos kutatásaiból származnak.^{19 20}

A blokklánc fizikailag megosztott, de logikailag egységes, állandóan gyarapodó, blokkokba tömörült adatokból felépülő adatbázis. Elnevezése magára a szerkezetére utal, azaz blokkok láncolatából áll. Egy megosztott digitális főkönyv, decentralizált adatbázis, amely bizonyos kriptográfiai megoldások, konszenzusos algoritmusok révén hitelt érdemlően és visszamenőleg megváltozhatatlan módon bizonyítani képes a benne rögzített adatokat, anélkül, hogy valamilyen harmadik közvetítő személy, szerv vagy felügyelet közreműködne a folyamatban.²¹ A blokklánc lényegében a felhasználók közti (*peer-to-peer*, P2P) hálózat, amelyben a felhasználók által működtetett számítógépek, mint hálózati csomópontok (angol elnevezéssel *node-ok*) tárolják az adatokat. A blokklánc csomópontjai egymással közvetlen kommunikációs viszonyban vannak, és a lánchoz további felhasználók csatlakozhatnak, akik éppúgy tranzakciókat kezdeményezhetnek anonim módon a többi felhasználó irányába, mint ahogy addig azok tették egymás közt. A blokklánc új blokkokkal való bővítése csak meghatározott számú felhasználó hozzájárulásával lehetséges. A különféle blokkok adatait egy konszenzusos protokollon keresztül szinkronizálják, amely meghatározza, hogy az új blokkok hogyan kerüljenek be a főkönyvbe. Ez a konszenzusos protokoll lehetővé teszi, hogy – központi vezérlő nélkül – a blokkláncot alkotó hálózat tagjai megállapodjanak a blokklánc, azaz a megosztott főkönyv aktuális állapotáról.²² A felhasználók tehát azok, akik a tranzakciókat – blokkokba rendezve – hozzáadják a láncolathoz, ezzel egyidejűleg lényegében elvégzik a tranzakciók hitelesítését is. Ehhez a folyamathoz megfelelő kapacitású számítógépes erőforrás szükséges, ugyanis az új blokk hozzáadásával a láncolat – a csomópontok megegyezése, konszenzusa alapján – frissítésére, illetve valamennyi felhasználóval történő megosztására kerül sor. Ennek eredményeként a működés minden

¹⁹ Narayanan – Clark 2017. 36-45.

²⁰ Beck et al. 2018. 3.

²¹ De Filippi – Wright 2018. 13–14.

²² Ypma et al. 2018. 27.

időpillanatában a hálózat valamennyi csomópontja igazolni tud a blokkláncon keresztül eszközölt minden egyes lebonyolított tranzakciót, azaz valamennyi csomóponti számítógépen egységesen ugyanaz lesz a blokklánc teljes adattartalma.²³ A már lebonyolított tranzakciók adatai ezt követően már nem változtathatók meg a technológia sajátosságainak köszönhetően, ugyanis minden újonnan hozzáadott blokk tulajdonképpen visszautal az azt megelőző blokkra, mivel minden egyes blokk tartalmazza az azt megelőző blokk adatait (ún. *hash-ét*²⁴) is.²⁵

3. A blokklánc típusai

3.1. Nyilvános blokklánc

Az elsőként kifejlesztett típus a nyilvános blokklánc, ami teljesen nyitott platform, nyílt forráskódú, azaz ahhoz bárki csatlakozhat felhasználóként, függetlenül a lakóhelyétől, nemzetiségétől stb. A rendszer kronológiai sorrendben, időbélyegzővel ellátva láncba rendezi a blokkokat. A blokkláncon keresztül végzett tranzakciók transzparenssek (habár álnévvel ellátottak), bárki által ellenőrizhetők. A blokklánc ezen típusa teljesen decentralizált, nincs olyan kitüntetett hatáskörű személy vagy entitás, aki irányítaná a tranzakciók rögzítését, illetve általában a folyamat egészét. A rendszer biztonsági sajátosságai nagyon jelentős számítástechnikai erőforrásokat igényelnek, ami hatalmas energiafogyasztással és bővíthetőségi nehézségekkel jár.²⁶

3.2. Magánblokklánc

A magánblokklánchoz csak azok csatlakozhatnak, akiknek részvételéhez a felhasználók hozzájárulnak (ezért nevezik engedélyhez kötött blokkláncnak). Az ilyen típusú blokkláncon keresztül végrehajtott műveletek csak a tagjai számára elérhetők. A nyilvános blokklánctól eltérően a magánblokkláncnak centralizált jellege van, azaz a lánc résztvevői fölötti szignifikáns kontrollt, illetve irányítói struktúrákat

²³ Kakavand et al. 2016. 6-7.

²⁴ A *hash* algoritmusok egyirányú kódolási rutinok, amelyek a bemeneti adatból, meghatározott feltételek teljesülése mellett, kimeneti adatot képeznek. A *hash* a kriptográfiában is alkalmazott funkció, ami elfedni képes az eredeti adatot egy másik értékkel. <https://techterms.com/definition/hash>

²⁵ Denery 2016. 5-6.

²⁶ Aarvik 2020. 10-14.

működtet. A konszenzusmechanizmust tehát egy szelektált összetételű hálózat működteti.²⁷ Jellemzően olyan gazdasági szereplők, vállalatok számára előnyös, amelyek az üzleti adataikat nem akarják nyilvános blokkláncon láthatóvá tenni, ugyanakkor meghatározott körben működésükkel összefüggésbe hozható bizonyos adataikat meg akarják egymás között osztani, hogy a lánc felhasználói az így megosztott adatokkal dolgozni tudjanak.

3.3. Hibrid blokklánc

A nyilvános és a magánblokklánc tulajdonságainak ötvözete ez a hibrid megoldás. A magánblokklánc adatvédelmi előnyeit, valamint a nyilvános blokklánc biztonsági és átláthatósági előnyeit olvasztja egybe ez a technológia. Az üzleti élet szereplőinek szélesebb mozgásteret biztosít abban a tekintetben, hogy mely adatokat tesznek és milyen körben nyilvánossá és transzparenssé.²⁸

3.4. Konzorcium blokklánc

A magánblokklánchoz hasonlóan működik a konzorcium blokklánc, ez is engedélyhez kötött, a különbség viszont abban áll, hogy a rendszer részben decentralizált, több csoport jogosult a tranzakciók jóváhagyására, lényegében különböző entitások, főképp jogi személyek csoportja működteti, főleg az üzleti szférában használható előnyökkel bír.²⁹

4. A blokklánc antikorrupciós megközelítésből értékelhető legfontosabb előnyei

A blokklánc technológia működésének fentiekben ismertetett mechanizmusából kiindulva, továbbá a korrupció elleni küzdelem releváns alapelveit – *átláthatóság, részvételiség, elszámoltathatóság, integritás* – szem előtt tartva vehetjük sorra, melyek is azok a jellemzői a rendszernek, amelyek azt a korrupció elleni fellepés egyik eszközévé tehetik. Az antikorrupciós megközelítésű források főképp a következő

²⁷ Guegan 2017. 4.

²⁸ United States Patent Lin et al. 2019. 1.

²⁹ Dib et al. 2018. 51.

jellemzőket emelik ki: adatbiztonság, megmásíthatatlanság, decentralizáltság, megbízhatóság, demokratizmus, magas szintű átláthatóság.³⁰ Ezek az ismérvek lényegében egymásból következnek, illetve egymást feltételezik: a blokklánc adatai megmásíthatatlanok, mert a rendszer decentralizált, demokratikus elveken alapszik, épp ezért rendkívül transzparens, végsősoron tehát nagyon biztonságos rendszer.

Jelen tanulmány az alábbi kategóriák szerint közelíti meg az antikorrupciós felhasználhatóságot indokoló jellemzőket:

4.1. Decentralizáltság

Elszámoltathatóságot, integritást támogató tulajdonság. A blokklánc adatbázis decentralizált, azaz minden felhasználó rendelkezésére áll egy másolat a teljes adatbázisról, így módon tehát a rendszer a kiber- és egyéb, tehát fizikai támadásokkal szemben *ellenálló*. A rendszerben vagy a rendszerhez kapcsolódóan nem létezik közvetítő entitás, ha úgy tetszik harmadik személy, amelyen keresztül vagy azt igénybe véve kellene a tranzakciókat bonyolítani. A blokkláncban rejlő leglényegesebb lehetőség, hogy ún. *"trustless"* tranzakciókat tesz lehetővé. Ez azt jelenti, hogy egymással kapcsolatban nem álló felek megállapodásra jutnak egymással és összehangolják a tevékenységüket anélkül, hogy ismernék egymást, megbíznának egymásban, mindehhez pedig nincs szükség központi koordináló hatóságra.³¹

A decentralizáció két erős jellemvonást ad a blokklánc-technológia számára, ezek a biztonság, valamint az egyedi meghibásodási pont problematikájának kiküszöbölése.³² (A biztonság mind kívülről, mind a blokkláncon belülről történő manipulációval szembeni ellenállóképességre vonatkozik.) A decentralizált, tehát a közvetítő személyét kiküszöbölő, automatizált jóváhagyási folyamattal operáló blokklánc szisztémában a felhasználók közötti közvetlenül bonyolítható műveletek lehetősége a *gyorsaság* és *hatékonyaság* előnyeit kínálják. A rendszer nem hierarchikus, hanem olyan algoritmusokkal működik, amelyek a felhasználói számára *demokratikus* elveken alapuló tranzakciókat tesznek lehetővé, és amely szisztéma jelentős egyszerűsítést és megtakarítást eredményezhet. A technológia mellett érvelők szerint a blokklánc lehetőséget nyújt az informatikai rendszerek közti interoperabilitásra, alkalmazásával

³⁰ Aarvik 2020. 10-14.

³¹ Aggarwal 2019. 1.

³² Aliyev – Safarov 2019. 9.

egyszerűsödhet, felgyorsulhat az információmegosztás, valamint csökkenthetők a rendszerintegrációs költségek is.³³

4.2. Az adatok megváltoztathatatlansága

Elszámoltathatóságot, integritást, átláthatóságot, részvételiséget támogató tulajdonság. A láncszerűen összekapcsolt blokkokban lévő tranzakciós adatok – a rendszert működtető algoritmusok jellege folytán – visszamenőlegesen megmásíthatatlanok, tehát hamisíthatatlanok. A teljes blokklánc valamennyi adata a láncot alkotó valamennyi csomóponton, azaz számítógépen megtalálható. Egy adott blokkba rendezett adatok megváltoztatásához nem pusztán egyetlen blokkot, hanem az azt megelőző valamennyi blokkot, tehát a teljes blokkláncot meg kellene változtatni, ugyanis minden blokk tartalmazza a megelőző blokkra utaló adatokat is. Teoretikusan szemlélve, ha egy rosszindulatú felhasználó olyan műveletet kezdene végrehajtani a blokkláncban, amely a benne tárolt adatok megváltoztatására irányulna, a lánc többi csomópontja visszautasítaná azt, tekintve, hogy a rosszindulatú felhasználó által generált új adatok nem illeszkednének ahhoz az adattartalomhoz, amit minden más csomópont tárol. Az adatok manipulálására csak minden egyes csomópont konszenzusa esetén lenne lehetőség.^{34 35}

Két attribútum kiemelése indokolt e körben: az *elszámoltathatóság* és a *bizalom*. A blokkláncon belüli elszámoltathatóság abban nyilvánul meg, hogy minden egyes tranzakció hozzárendelhető egy adott, beazonosítható eszközhöz, illetve lényegében egy személyhez, aki meghatározható időpontban az adatbevitelt elvégezte a megosztott főkönyv egy meghatározott csomópontjában. A csalárd jellegű adatok ilyen technológiai környezetben sokkal könnyebben és pontosabban detektálhatók. A blokklánc szisztémába helyezett bizalom azért lehet erős, mivel a bevétel megtörténtével az adat a továbbiakban már nem változtatható meg. Az adatok manipulálhatatlanságába vetett bizalom módot kínál a tárolt adatok megbízható ellenőrizhetőségére. Ez nyilvánvaló módon megköveteli, hogy a rendszer felhasználói az adatokhoz hozzáférhessenek, illetve beépített audit mechanizmusok is működjenek. Természetesen nincs rá garancia, hogy a bevitt adat pontos,

³³ PWC Magyarország 2017.

³⁴ Denery 2016. 5–6.

³⁵ Virtuális Cash 2019.

illetve megfelelő. Amennyiben elrontott, hibás adatbevitel történik, a blokkláncba így bekerült adat nem törölhető, nem változtatható meg.³⁶

4.3. Adatbiztonság

Elszámoltathatóságot, integritást támogató tulajdonság. A blokklánc technológia egyik legfontosabb jellemzője a biztonság. A hagyományos adatbiztonsági modellek a mind „keményebb” tűzfalakra támaszkodnak, azaz tipikusan ugyanabban a koncepcióban bíznak. E modellek tulajdonsága, hogy ha valaki egyszer belép az adott rendszerbe, attól fogva hozzá is férhet az adatokhoz. Ettől eltérően a blokklánc a rendkívül hatékony kódolást ötvözi az ún. *nulla tudás bizonyítéka* elnevezésű technológiával. Ez a megoldás lényegesen biztonságosabb módszere az adatok tárolásának és hozzáférhetőségének, ami lehetővé teszi, hogy az adatkezelők még fokozottabban védhessék a kritikus információkat.³⁷ Ez utóbbi technológia lényege, hogy a blokkláncban egy adott résztvevő anélkül bizonyítja egy másik résztvevőnek, hogy bizonyos állítás igaz, hogy erről az állításról további információkat osztana meg vele. (Pl. a Bitcoin blokkláncban a fizető anélkül tudja bizonyítani egy adott pénzügyi tranzakció érvényességét, hogy megosztaná az arra vonatkozó adatokat.)³⁸

Összegezve, a blokklánc megosztott főkönyvként működik, tehát nincs kitüntetett szerepű központi eleme a szisztémának, ami ha meghibásodna, illetve támadás érné, akkor a benne tárolt adatokhoz való jogosulatlan hozzáférés, illetve adatvesztés veszélye állna elő.

4.4. Transzparencia

Integritást, átláthatóságot, részvételiséget támogató tulajdonság. A transzparencia a blokklánc lényegi tulajdonsága. A blokkláncban tárolt valamennyi nem kódolt adat hozzáférhető, megismerhető valamennyi felhasználó számára. A rendszerben lebonyolított tranzakciók bármelyik felhasználó által ellenőrizhetők, nyomon követhetők. A technológia által biztosított széleskörű átláthatóság alkalmas arra, hogy vele szemben, illetve a benne rögzített adatokhoz, műveletekhez fűződő bizalmat

³⁶ Kossow 2020. 8.

³⁷ Shrier et al. 2016. 8.

³⁸ Wu et al. 2018. 1.

generáljon.³⁹ Egyes szakértők a transzparens minőségéhez kapcsolódóan a blokklánc-technológia nagyfokú *befogadó* jellegét is hangsúlyozzák abban a vonatkozásban, hogy a tranzakciókat lényegében bármelyik felhasználó jogosult validálni.⁴⁰

5. A blokklánc lehetséges antikorrupciós alkalmazási területei

A technológia fentebb bemutatott előnyeit a világ pénzügyi rendszere ki akarja aknázni. Az egyéb, tehát a banki-pénzügyi területeken kívül már megindult projektek léte pedig azt mutatja, hogy bizalommal teli várakozás van a technológia kifejezetten antikorrupciós, csalást megelőző célú és transzparenciát erősítő felhasználhatósága iránt is. Ezek közül az ingatlannyilvántartás, a szavazások (politikai választások), a közbeszerzések, az e-aukciós rendszerek területei azok, ahol jól demonstrálható előrelépések történtek.

5.1. Ingatlannyilvántartás

A blokklánc technológia által – egyebek közt antikorrupciós motivációkkal is – megcélzott területek közül az ingatlannyilvántartás mutatkozik jelenleg a legattraktívabbnak, itt figyelhető meg a legeredményesebb fejlesztői aktivitás. A fentiekben ismertetett blokklánc előnyök közül első helyen az adatbiztonság, illetve az adatok megváltoztathatatlansága, manipulálhatatlansága az, amelyek a megbízható ingatlannyilvántartási folyamatokban nélkülözhetetlenek. A blokkláncban történő adatfeldolgozás leghatékonyabb módja a számítástechnikai kódolással írt önvégrehajtó szerződések, azaz az okosszerződések alkalmazása. Ez a megoldás a technológia által felmutatott sajátosságai révén nagy mennyiségű adat feldolgozását, nyilvántartását teszi lehetővé.⁴¹

A Világbank becslése szerint a Föld népességének mintegy 70%-a számára jelenleg nem biztosított az ingatlanra vonatkozó tulajdonjoga, tekintettel arra, hogy az nincs hiteles ingatlannyilvántartásba véve.⁴² Például Haiti társadalmának mindennapjait egyebek mellett az jellemzi, hogy konfliktusok zajlanak mindenfelé az országban amiatt, mert hiteles nyilvántartás hiányában nem tisztázott, melyik földterület kinek a

³⁹ Nascimento et al. 2019. 17.

⁴⁰ Kossow 2020. 8.

⁴¹ Kossow 2019. 13.

⁴² World Bank Group 2017b

tulajdonát képezi.⁴³ Értelemszerűen az ilyen tisztázatlan tulajdonviszonyok talaján az anomáliák, úgymint a korrupció, rendező elvként, zavartalanul prosperálnak. A Transparency International 69 országra kiterjedő felmérése szerint az – ingatlanügyi hatóságokkal kapcsolatba került – emberek csaknem 20 %-a vesztegetési pénzt fizetett.⁴⁴

Mindezek tükrében nem meglepő, hogy blokklánc alapú ingatlannyilvántartás kidolgozására a világnak olyan részein indultak projektek, ahol nem használtak közhiteles nyilvántartást, így pl. Hondurasban,⁴⁵ Bermudán⁴⁶, Dubaiban⁴⁷.

Európai példaként a Grúziában és Svédországban indított projekteket kell megemlíteni. A grúz ingatlannyilvántartási rendszer technológiájának lényege, hogy a már megelőzőleg kifejlesztett ingatlannyilvántartási informatikai rendszerbe integrálták az Exonum nevű blokklánc időbélyegzős szolgáltatását, amely kriptográfiai módszerek útján digitális igazolást nyújt az ingatlan tulajdonosok számára. E digitális igazolás *hash*-ét egy blokkláncban tárolják, amit lehetetlen megváltoztatni. A tulajdonjog hiteles igazolására az időbélyegző szolgál.⁴⁸ (A rendszer elindítása után, már 2017-ben 160.000 regisztrációt tartalmazott az új technológiájú nyilvántartás.)⁴⁹

Az Európai Unió területén is találunk példát, mivel Svédországban, az ingatlanügyi hatóság (Lantmäteriet) indított fejlesztő cégek bevonásával projektet új, blokklánc alapú ingatlannyilvántartás kidolgozására, amelynek már a második körös tesztelése is megtörtént. A technológia egy magánblokkláncon alapszik, amelyben az ingatlanügyi hatóság, az ingatlan tulajdonjogával érintett személyek (eladó, vevő) és a hitelező bank vesznek részt. A fejlesztők olyan ingatlannyilvántartási célú blokkláncot konstruáltak, amelyen keresztül okosszerződések útján, néhány lépésből álló folyamatban, egyetlen alkalmazás segítségével bonyolíthatók az ingatlantranzakciók és a jelzálog ügyletek.^{50 51 52} A kifejlesztett technológiával kapcsolatos jogi megfontolások, szabályozási,

⁴³ Harvard Immigration and Refugee Clinical Program 2017.

⁴⁴ Transparency International 2011.3.

⁴⁵ Chandran 2017.

⁴⁶ Government of Bermuda 2018.

⁴⁷ Government of Dubai 2017.

⁴⁸ Exonum

⁴⁹ Economist 2017.

⁵⁰ Kairos Future 2017.

⁵¹ Distributed 2017.

⁵² McMurren et al. 2018.

jogalkotási kihívások miatt a projekt most egyelőre politikai döntésekre vár.⁵³

5.2. Szavazások (politikai választások)

A technológia alkalmazásának terepe lehet a politikai választások szférája, amely mind történelmi, mind jelenkori tapasztalatok szerint még a legfejlettebb demokráciával rendelkező társadalmakban is csalás, korrupció tárgyává válhat.

A blokklánc alapú szavazó platformok csökkenthetik a választásokkal kapcsolatos korrupció lehetőségét azáltal, hogy a rögzített szavazatok meghamisíthatatlanok, és a szavazóknak nem kell megbízniuk egy harmadik fél általi érvényesítésben, igazolásban (pl.: szavazatszámológó, választási hatóságok). A nagyobb átláthatóság és hatékonyság, amelyeket ezek a platformok kínálnak, a választásokon való részvételi hajlandóságot is élénkíthetik, különösen azokban az országokban, ahol a választási eredményeket gyakorta vitatják.⁵⁴

Több kísérleti projekt is indult az elmúlt néhány évben a blokklánc-technológiának szavazási eljárások lebonyolítására történő alkalmazására. Ezek vagy a szavazatok blokkláncon keresztüli leadására, rögzítésére, vagy a szavazási eljárások biztonságának növelésére konstruáltak megoldást.

Ugyan politikai választásokat, tehát általános, szövetségi vagy helyi választásokat még nem bonyolítottak le kizárólag blokklánc-technológiára alapozva, tehát kizárólag ilyen rendszeren keresztüli szavazat leadással, rögzítéssel kapcsolatos tapasztalatok még nem állnak rendelkezésre,⁵⁵ de egyes vállalati, közösségi, nem politikai, hanem jellemzően konzultatív célú városi felhasználására már vannak példák. Ilyen például a moszkvai *Active Citizen* portál,⁵⁶ a svájci Zug városnak konzultatív szavazó platformja,⁵⁷ vagy Dél-Korea Gyeonggido tartományának közösségi projektjeiről való lakossági szavazást bonyolító blokklánc alapú rendszere.⁵⁸ Pilot-program jelleggel, a 2018-as időközi szövetségi

⁵³ Aarvik 2020. 10-14.

⁵⁴ Aggarwal 2019. 2.

⁵⁵ 2018-ban az Agora nevű svájci cég közzétette, hogy sikerrel alkalmazta a blokklánc technológiát Sierra Leone egy részén az elnöki választások alkalmával. Utóbb kiderült, hogy a cég a blokklánc technológiát csak nemzetközi megfigyelőként és szavazatszámolásra használta, a szavazók nem ezen keresztül adták le a szavazataikat. (Finnan 2018.)

⁵⁶ Zions 2018.

⁵⁷ Luxoft et al. 2018.

⁵⁸ Bitcoin News for Today 2018.

választás alkalmával West-Virginia államban pedig egy blokklánc alapú mobil applikáción keresztül külföldről, 30 országból 144 választásra jogosult, hadseregben szolgáló állampolgár adta le voksát.⁵⁹ (Meg kell említeni, hogy vannak kritikus és szkeptikus hangok a blokklánc alapú szavazó platformokkal szemben, amelyek egyrészt hiányolják e rendszerek alkalmazása során szerzett tapasztalatok tényszerű és részletes elemzésen alapuló, meggyőző ismertetését,⁶⁰ illetve mások szerint a valódi demokratizmust a blokklánc sem tudja elhozni az autokratikus rendszerekben.⁶¹)

Ami az elektronikus szavazási eljárások biztonságának fokozását célzó technológiai megoldásokat illeti, ezek esetében a blokklánc nem a voksolás eszközeként, hanem lényegében eredményhirdető táblaként funkcionál, amelyen keresztül nyilvánossá teszik a szavazási folyamatot. Ez a digitális eredményhirdető tábla a leadott szavazatok számáról tart nyilván információkat. A technológia biztosítani képes az elektronikus szavazási rendszerek integritását, lehetővé teszi a választás tisztaságának ellenőrzését, az eredmény igazolását.⁶² Az eredményhirdető tábla az elektronikus szavazási rendszer lényeges része, illetve egyben a lehetséges meghibásodás egyetlen pontja is. Az eredményhirdető tábla blokkláncba építése csökkentheti ezt a biztonsági kockázatot.^{63 64}

5.3. Közbeszerzések

A közbeszerzési tevékenység a korrupciónak egyik leginkább kiszolgáltatott kormányzati feladat, mivel a magánszektor és a közszféra találkozásának olyan felületéről van szó, ahol mindkét oldal szereplőinek számos lehetősége adódik a közpénzek magáncélú felhasználására. A World Economic Forum 117 országra kiterjedő felmérése szerint a közbeszerzések terén elkövetett vesztegetések gyakorisága a világ szinte minden régiójában a legmagasabb számot mutatja, megelőzve ezzel a közszolgáltatásokat, az adózást és az igazságszolgáltatást.⁶⁵ Az átláthatóság és elszámoltathatóság a legalapvetőbb előfeltételei egy tisztességes működéssel jellemezhető és a korrupciót megelőzni képes közbeszerzési modell megvalósításának. A közbeszerzés rendkívül

⁵⁹ Moore - Sawhney 2019. 5.

⁶⁰ Grauer 2019.

⁶¹ Zions 2018.

⁶² Kossow 2019. 16.

⁶³ Kiayias et al. 2018. 505-523.

⁶⁴ Cucurull - Puiggalí 2016. 122-137.

⁶⁵ World Economic Forum, Executive Opinion Survey 2006.

összetett folyamat, amely többlépcsős, egyenként is jogi relevanciával bíró cselekmények sorozatából, dokumentumokból, adatok tömegéből áll össze. Épp ezért a transzparencia és elszámoltathatóság követelményeinek a jó kormányzás által megkövetelt elvekkel, így például az adminisztratív hatékonyság követelményével együtt és egyensúlyban kell garantálniuk a verseny tisztaságát.⁶⁶

A blokklánc transzparenciát és elszámoltathatóságot magában rejtő potenciáljának kiaknázására épültek a közbeszerzések modernizálását és biztonságosabbá tételét célzó kormányzati projektek például Japánban, az USA-ban, Dél-Koreában vagy Mexikóban. A japán fejlesztés az információbiztonságra, az amerikai technológia a költséghatékonyságra, az árelemzés automatizálására és a szerződések átvizsgálására, Mexikóban a transzparencia növelésére és a korrupció megakadályozására, míg Dél-Koreában a közbeszerzések során tett ajánlatok értékelési folyamatának fejlesztésére helyezték a hangsúlyt.⁶⁷

E projektek közül a koreai technológia jutott túl a kísérleti vagy bevezető szakaszokon, és azóta megaláddással alkalmazták azt. A technológia lényege a következő: Szöul Yeongdeungpo-gu kerületi önkormányzata egy megbízható, transzparens tenderértékelési rendszer kiépítésének igényével fordult a blokklánc-technológiához. A célul kitűzött széles körű átláthatóságot az ajánlatot tevő gazdasági szereplők, az auditorok, az önkormányzati tisztviselők részére kívánták biztosítani. A blokklánc-technológiában látták jól megvalósíthatónak az értékelési eljárás digitalizálását, illetve az egyenkénti értékelések eredményének rögzítését. A megalkotott rendszer lényegében egy pályázati platformból és egy blokkláncból áll. A pályázati platformon zajlik a közbeszerzési eljárás minden lényeges mozzanata, köztük az értékelő bizottság tagjai által elvégzett pontozásos értékelés is. Az értékelő pontokat – a pályázati platformon való rögzítéssel egyidejűleg – továbbítják és elmentik a kapcsolódó magánblokkláncban, azokat kódolják és időbélyegzővel látják el. Az erre jogosított felhasználók, azaz az ajánlattevők, az auditorok és az önkormányzati tisztviselők a blokkláncban lévő adatokhoz hozzá tudnak férni, azok teljes körűen megismerhetők számukra. A rendszert éves szinten mintegy harminc beszerzési eljárásban alkalmazzák.⁶⁸ Ez a koreai – Glosfer cég által fejlesztett, Hycon elnevezésű – blokklánc, mint a legjobb antikorrupciós megoldás, 2018-ban elnyerte a Szöuli Kormányzati Audit Bizottság nagydíját.⁶⁹

⁶⁶ OECD 2007. 10.

⁶⁷ Yang 2019. 1.

⁶⁸ Deloitte 2020. 121-125.

⁶⁹ Ledger Insights 2018.

5.4. E-aukciós célú blokklánc

Az állami vagyonelemek elektronikus árverések útján történő értékesítése jellegét tekintve centralizált konstrukció. A centralizált jelleggel nem szükségképpen, de gyakorta velejáró manipulációra, korrupcióra való hajlam ellensúlyozására dolgoztak ki egy innovatív, blokklánc alapú megoldást. Ukrajnában a SETAM⁷⁰ nevű aukciós weboldalon egy integrált blokkláncon keresztül bonyolódik az állami vagyonelemek, így például a büntetőeljárások során elkobzott vagyontárgyak aukciós értékesítése. A rendszer megalkotásának célja volt az adatintegritás biztosítása, az adatbázis manipulálhatóságának és a korrupció esélyének minimálisra szorítása, transzparencia garantálása, az ügyletek jogi költségeinek csökkentése és annak igazolhatósága, hogy a legmagasabb ajánlatot tevő személy nyeri el a megvásárlás jogát.⁷¹ A Bitfury Group által fejlesztett Exonum elnevezésű nyilvános blokkláncon keresztül történő aukciókat az abban részt nem vevő harmadik személyek is figyelemmel kísérhetik, tehát a folyamatot magas szintű transzparencia jellemzi. A rendszer működtetését az Igazságügyi Minisztérium 2017-ben kezdte meg.⁷² A fejlesztő cég által nyilvánosságra hozott adatok szerint már az első öt hónapban 4000 aukció folyt le zavartalanul, mintegy 24,5 millió USD értékben.

5.5. Adózás

Egyéb, a korrupciós és csalási fenyegetettségnek kitett területeken is potenciál mutatkozik a blokklánc alkalmazására, ilyen pl. az adózás. A World Economic Forum felmérése szerint a világgazdaság mértékadó vezetői és szakértői 2025-re prognosztizálják azt, hogy az adóbeszedést blokkláncon keresztül kezdik lebonyolítani a kormányzatok.⁷³ Az optimizmus alapja, hogy a technológia elvileg képes lenne a gazdaság szereplői által eszközölt tranzakciók átláthatóságát biztosítani az adóhatóságok számára, az áruk származását igazolni, az adófizetési kötelezettség teljesítését nyomon követni, és az adóbeszedést közvetlenül a tranzakciót követően, emberi közreműködés nélkül megoldani. A

⁷⁰ <https://setam.net.ua/>

⁷¹ Bitfury Exonum <https://exonum.com/story-ukraine>

⁷² Reuters 2017.

⁷³ World Economic Forum 2015. 26.

blokklánc valós időben, megbízható adatokat biztosíthat az adóhatóság számára anélkül, hogy az adózók azokat külön folyamatban jelentenék be. Tranzakcióik és kapcsolódó adataik a blokkláncon keresztül azonnal hozzáférhetők, ellenőrizhetők lehetnének az adóhatóság számára.⁷⁴ A technológia interoperabilitása akár a különböző államok adóhatóságai közti hatékony együttműködést is javíthatja a kettős adóztatás megelőzésének,⁷⁵ ⁷⁶ illetve az adóelkerülési anomáliák könnyebb feltárásának ígéretével.

6. A blokklánc a jog tükrében

A De Filippi–Wright szerzőpáros két kifejezéssel világítja meg szemléletesen a jog és a blokklánc technológia viszonyát: *rule of code* és a *lex cryptographica*. „A blokkláncokkal az emberek saját szabályrendszereket és okoszerződések hozhatnak létre ... Ezek a rendszerek jogszabályok nélkül teremtik meg a maguk rendjét és hajtják végre azt, egyfajta magánszabályozási keretrendszerekként értékelhetjük ... amelyre *lex chryptographicaként* utalunk. ... Mindinkább a „*rule of code*” hatálya alá helyeztük magunkat – ... amely a *rule of law* szerint vagy annak nem megfelelően is működhet.”⁷⁷ A szerzők álláspontja szerint a *lex cryptographica* egyszerre támogatja és aláássa a létező jogot.

A blokklánc technológia és a jog viszonya rendkívül nehezen megválaszolható kérdéseket vet fel, és megjegyzendő, hogy a válaszok – a technológia bővülésének, fejlődésének ütemétől lemaradva – nagyon lassan formálódnak. E tanulmány sem tartalmi, sem terjedelmi keretei miatt nem mélyül el e felmerülő kérdések és lehetséges válaszok keresésében, elemzésében. Amit viszont mindenképp meg kell említeni, hogy a vizsgált technológia és a jog között feszülő, megoldásra váró kérdések komplexitása elsősorban a blokklánc lényegi tulajdonságaiból adódik. Közülük is elsősorban a decentralizált jelleg az, ami annyira távol esik a hagyományosan – inkább centralizált struktúrák kezelésében – gondolkodó jogtól, hogy sem a technológia, sem a jog oldaláról nem sikerült még ezt a távolságot nemhogy leküzdeni, de az érvrendszerek és érdekek sincsenek még eléggé hatékonyan artikulálva a közös megoldáskeresés előmozdítása céljából.

⁷⁴ Owens - De Jong 2017. 605.

⁷⁵ PWC 2016. 2.

⁷⁶ Deloitte 2017. 11-17.

⁷⁷ De Filippi - Wright, 2018. 5-7.

A decentralizált jelleg kapcsán megannyi kérdés következik egymásból. Valójában kié is a rendszer, a benne tárolt adat, a blokkláncban elvégzett tranzakció kihez köthető és végső soron jogilag ki a felelős érte? Jogvita esetén miként alakul a joghatóság kérdése? Ki a felelős a rendszer biztonságáért és a benne zajló folyamatok integritásáért? E kérdésekről való gondolkodást még nehezebbé teszi a pszeudonim, anonim jelleg, amely a nyilvános blokkláncok velejárója.⁷⁸ A polgári jog, a fogyasztóvédelem, az adatvédelem, a büntetőjog, a közigazgatási jog, az eljárásjogok, a nemzetközi magánjog szilárd alapjairól szemlélve olyan szokatlan entitással áll szemben a hagyományos jogi gondolkodás, amelyet korántsem biztos, hogy legalább kompromisszumosan, de maradéktalanul domesztikálni, integrálni lehet a meglévő struktúrákba. Egyelőre arra a kérdésre sem született még globálisan elfogadott válasz, hogy milyen szabályozási megközelítés volna a legmegfelelőbb általában a blokklánc, illetve egyes fajtáinak a jog szférájába történő beemelésére. Változtatás nélkül, a létező jogi szabályzókkal kellene értelmezni a technológiát, vagy megfelelő módosításokat kellene a jogban eszközölni, netán teljesen új szabályalkotásban kellene a megoldást keresni?⁷⁹ Meglátásom szerint elsőként ezen a trilemmán lenne célszerű túljutni a technológia mélyebb megértésével.

Széles körű nemzetközi konszenzus még nem körvonalazódik, de van már néhány elszigetelt példája a szabályozási törekvéseknek. Svájc 2018-ban meghirdetett blokklánc-stratégiája nyomán egy 2019-ben benyújtott törvényjavaslat vitája zajlik jelenleg.⁸⁰ A franciaországi törvényhozás 2019-ben (az üzleti növekedésről és transzformációról) elfogadta az ún. PACTE törvényt, ami szabályozza a blokklánc-keretek között zajló, digitális fizetőeszközökkel való műveleteket.⁸¹ ⁸² Szabályozást fogadott el továbbá szűkebb körben Gibraltár is.⁸³ Ami az európai uniós szintű előrelépéseket illeti, 2020 szeptemberében tette közzé a Bizottság a javaslatát a kriptó fizetőeszközök piacainak szabályozására,⁸⁴ valamint a megosztott főkönyvi technológián alapuló piaci infrastruktúrák pilot szabályrendszerére.⁸⁵

⁷⁸ Lyons et al. 2019.11.

⁷⁹ Lyons et al. 2019. 33.

⁸⁰ Planet Compliance 2020.

⁸¹ Gouvernement.fr 2019.

⁸² Praicheux 2020.

⁸³ Library of Congress 2018.

⁸⁴ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937

⁸⁵ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a pilot regime for market infrastructures based on distributed ledger technology

7. A blokklánc által felvetett problémák

A blokkláncot a tudományok, köztük a jog oldaláról, illetve antikorrupciós szempontból elemzők több kritikus összefüggésre is felhívják a figyelmet, ezek az alábbiak szerint kategorizálhatók.

7.1. Decentralizáció köntösébe bújt centralizáció

A technológiával szemben felhozott egyik markáns kifogás a blokklánc irányításpolitikájával van összefüggésben. A blokklánc rendszerben – a kormányzati intézmények és a választott képviselők helyett – a rendszert működtető hálózati csomópontokba, a forráskódba, a kriptográfiai eszközökbe, a konszenzusos mechanizmusokba és a privát szereplőkbe helyezik a bizalmat. A blokklánc alapú platform nagyban függ a hálózat csomóponti operátorainak a tranzakciók érvényesítésével, rögzítésével kapcsolatos motivációjától, továbbá a blokklánc fejlesztőinek bizonyos döntéseitől: ilyen döntés például az, hogy frissítik a kódot vagy megváltoztatják a konszenzusos mechanizmust.⁸⁶ *„A fejlesztők kiválasztása közel sem demokratikus elveket követ, és ezek a senki által nem választott programozók meghatározó módon befolyásolhatják sok-sok felhasználó életét. A szabályrendszert tehát nem választott képviselők felügyelik, a társadalmi kontroll hiányzik.”⁸⁷*

A teljesen decentralizált módon megosztott főkönyvi technológiák egyik hangoztatott érdeme, hogy az erőteljesebb gazdasági szereplők, például a nagyvállalatok nem tudnak az ilyen technológiával működő blokkláncokban akkora erőfölényhez, hatalomhoz jutni, amellyel átvehetnék a piacok, ágazatok feletti kontrollt. Fontos megemlíteni azonban, hogy a Bitcoin blokklánc-hálózat ereje például nagyon koncentrálttá vált tíz év alatt. 2018 júniusától már csak néhány, mindössze 6 hálózatponti csoport (bányászati pool) rögzíti, azaz „bányássza” a tranzakciók 80%-át (és ezek földrajzilag Kínában koncentrálódnak).⁸⁸ Hasonlóképpen az érvényesítő hálózati pontok száma is csökkenőben van (2020 októberében 10674 csomópont volt), és ezek egyre inkább az USA-ban és Európában koncentrálódnak.⁸⁹ Ennek

⁸⁶ Aggarwal - Floridi 2019. 4.

⁸⁷ Vágújhelyi 2017. 68.

⁸⁸ Kaiser et al. 2018. 2.

⁸⁹ <https://bitnodes.earn.com>

tükrében jogosan vetődik fel a kérdés: decentralizált vagy inkább „recentralizált” hatalmat biztosít-e valójában a blokklánc?⁹⁰

Az eltelt évtizedben lezajlott tendenciák alapján azt lehet tehát megfigyelni, hogy a szó szoros értelmében véve, a blokkláncban rejlő hatalom valójában egyre inkább nem megosztott, hanem egy technológiai elit körében újra centralizálttá válik, és e hatalommal való esetleges visszaélés révén új utak nyílnak a korrupció előtt. Ennek a technológiai elitnek az erősödő dominanciájával, következésképpen újból azok a biztonsági kockázatok merülnek fel, amelyeket eredetileg a technológia valós decentralizációján keresztül enyhíteni lehetett.^{91 92}

7.2. Bővíthetőségi trilemma

A bővíthetőségi trilemma a blokkláncot meghatározó három jellemző tulajdonság viszonyában merül fel, ezek a decentralizáció, a bővíthetőség és a biztonság. Annak köszönhetően, hogy a nyilvános blokklánc minden csomópontja tárolja és feldolgozza a tranzakciókat, a rendszer biztonságossá válik, de egyben korlátozza is a bővíthetőségét, mivel a teljes blokklánc csak annyi tranzakciót képes feldolgozni, amennyit egyetlen csomópont egymagában képes.⁹³ Minél inkább decentralizált, megosztott a blokklánc tehát, annál kevésbé növelhető a kapacitása, annál kevésbé bővíthető.

A nagymértékben decentralizált Bitcoin blokkláncnak lassú a tranzakció érvényesítési rendszere (Proof-of-Work konszenzusos mechanizmus), és jelentős mértékű számítástechnikai teljesítményt igényel, ami miatt kisebb kapacitása van. (ld.pl. összehasonlítva a Bitcoin vagy az Ethereum blokkláncok (másodpercenkénti 15 tranzakció) tranzakciós folyamatait olyan rendszerekkel, mint pl. a Visa (másodpercenkénti 24000 tranzakció).⁹⁴

A magán-, és konzorcium blokkláncok fejlesztése lényegében erre a bővíthetőségi trilemmára reflektáló megoldás. E típusok jellemzően gyorsabbak, energiahatékonyabbak és biztonságosabbak, mint a nyilvános blokkláncok. Ezek a típusok ugyanakkor centralizáltabbak, továbbá a hálózati csomópontokba és a hálózat irányításába vetett bizalommal összefüggő kérdéseket vetnek fel. Újabb fejlesztések eredményeként

⁹⁰ Aarvik 2020. 14.

⁹¹ Aggarwal - Floridi 2019. 4.

⁹² Brennan et al. 2018. 15.

⁹³ Ethereum Wiki <https://eth.wiki/sharding/Sharding-FAQs>

⁹⁴ Aggarwal - Floridi 2019. 4.

ugyan alternatív konszenzus megoldásokat is tesztelnek már, amelyek a bővíthetőségi nehézségeket enyhíthetik, de a nyilvános blokkláncok folyamatos bővíthetőségével kapcsolatos aggályok tovább fognak még élni.⁹⁵

7.3. Jogi és szabályozási bizonytalanságok

A blokklánc alapú tranzakciók körül jelentős jogi és szabályozási bizonytalanság van. Európát tekintve elsősorban a nyilvános blokkláncokat érintő adatvédelmi jogi kérdések körében tisztázásra szorul például, hogy a blokkláncban a személyes adatok anonimmá tétele hogyan feleltethető meg az EU adatvédelmi joga, a GDPR anonimitásra vonatkozó szigorú előírásainak. Problémaként vetődik fel továbbá, hogy egy nyilvános blokkláncban az adatkezelőket és adatfeldolgozókat a GDPR előírásainak megfelelően lehet-e egyáltalán azonosítani. Egyebek mellett a blokklánc megváltoztathatatlansága miatt nem világos az sem, hogy a *törléshez való jog* miként kényszeríthető ki (GDPR 17. cikk).⁹⁶

Ezen túlmenően, a blokklánc megosztott jellege olyan konfliktusos jogi kérdéseket vet fel, amelyek a hálózati csomópontok különböző joghatóságok területén való fellelhetőségére vonatkoznak. A nyilvános blokkláncok jellemzője ugyanis, hogy bárki, állampolgárságtól, származási helytől, tartózkodási helytől függetlenül csatlakozhat a blokklánchoz. A blokklánc technológiát szolgáltatók a felhasználók számára lényegében egyfajta „digitális joghatóságot” ajánlanak, amely határainak kijelölése lehetséges, hogy (a jog és a kód közötti konfliktust rendezni képes) új kollíziós elvek kidolgozásával lesz csak lehetséges.⁹⁷ (Ide kapcsolódik érdekességként, hogy egy meghökkentően idealisztikus kezdeményezés kapott újabban hírvérést, miszerint egy óceánjáró hajón, amit a blokklánc és a Bitcoin megalkotója után MS Satoshinak neveztek el, nemzetközi vizeken lehorgonyozva „szuverén tengeri államot” hoznának létre kriptobefektetők bevonásával közép-amerikai vizeken, a Panamai-öbölben.⁹⁸)

A nyilvános blokkláncok kapcsán felmerülő további probléma, hogy a pszeudonimitás és anonimitás mindennemű jogi felelősségre vonhatóságot akadályoz. Minden olyan blokklánc ugyanis, amelynek nincs centralizált irányítása, ellenőrző szerve, és anonim tranzakciókat bonyolít, lényegében

⁹⁵ Kossow 2019.16.

⁹⁶ Aggarwal, Floridi 2019. 4.

⁹⁷ Möslein 2018. 1.

⁹⁸ Cruise Mapper 2020.

a csalárd felhasználók büntetlenségét – nem feltétlenül szándékoltan – segíti elő.⁹⁹

7.4. Kriptoaluták használata

A blokklánc alapú kriptoaluták használata társadalmi, kormányzási kockázatot vet fel. A relatív anonimitást biztosító blokkláncokon keresztüli kriptotranzakciók a pénzmosás és egyéb bűncselekmények (leggyakrabban kábítószerkereskedelem, terrorizmus finanszírozása) népszerű terepe manapság, valamint a technológia jellege rendkívül megnehezíti az e cselekmények miatti büntetőjogi felelősségre vonást. A *darknet* piactereken egyre növekszik a tiltott és illegális kereskedelem, amelynek vezető fizetőeszközei a blokklánc alapú kriptopénzek.¹⁰⁰

Ezek a folyamatok elősegítik a kormányzati korrupciót is. A választott és egyéb kormányzati tisztviselők a blokklánc kínálta lehetőségeket kihasználva sokkal könnyebben el tudják fedni a részükre fizetett vesztegetési pénzeket vagy egyéb illegális jövedelmüket.¹⁰¹

7.5. A technológia fejletlensége

A blokklánc technológia alig több mint egy évtizedes múlttal rendelkezik, és folyamatos fejlesztés alatt áll világszerte. A fragmentált rendszerekből álló blokklánc-piac által kínált technológiai megoldások gyakran átfedik vagy csak kiegészítik egymást. Az elérhető blokkláncok technológiai színvonala is nagyon változó és fejletlen, ezért is figyelhető meg az, hogy az újabb és újabb blokkláncok javarészt megrekednek kísérleti, illetve pilot fázisban.¹⁰² A technológia hátrányának tekintik általában, hogy a már meglévő szoftver megoldásokba való integrálása nehézségekbe ütközik, egyben rendkívül magas költségekkel jár. Az interoperabilitása, azaz más informatikai rendszerekkel való együttműködési képessége alacsony, mivel eltérő eszközkészletet használ.¹⁰³

⁹⁹ Hayes 2017. 1308-1321.

¹⁰⁰ Kuzuno - Karam 2017. 1.

¹⁰¹ Aggarwal - Floridi 2019. 4.

¹⁰² Meijer 2019.

¹⁰³ Gartner 2019.

7.6. Bürokratikus akadályok

A bürokrácia jellemzően nehezen szánja el magát változtatásokra, nehezen sajátít el új tudást, munkamódszereket. A kormányzatok általában az új technológiákat illetően tudáshiányban, szakemberhiányban szenvednek.¹⁰⁴ Kiváltképp igaz ez a gyerekcipőben járó blokklánc-technológia esetében, amelynek elsőgenerációs szakértői saját start-upjaikban, a pénzügyi és technológiai szektorban találnak fejlesztést inspiráló környezetre, pénzügyi elégedettségre. A kormányzatok számára ezért marad a kívülről igénybe vehető tanácsadó cégek, egyéb privátszolgáltatók blokklánc-fejlesztői szakértelme, amellyel szemben indokolt az óvatos körültekintés, mivel ezek alapvető érdeke minél több szolgáltatás mindenáron való értékesítése, mintsem a valóban költséghatékony, felhasználóra specializált technológiák megalkotása. Ráadásul a kormányzati oldalon épp a tudás, a szakértelem hiánya miatt még specifikálni sem tudják, hogy pontosan milyen szolgáltatásokra lenne szükségük, és milyenre biztosan nem.¹⁰⁵

7.7. Hasznosság és megfelelés

A blokklánc kormányzati, közigazgatási célú felhasználhatóságáról folytatott viták jellemzően technológia-, semmint felhasználó-vezéreltek, azaz a technológia iránti felhasználói szükségletek nincsenek kellően artikulálva. Több kormányzat is a technológiát pusztán önmagáért üdvözli, mintsem valamely probléma megoldásának az egyik módjaként.¹⁰⁶ Ugyan a blokklánc alkalmazhatóságának kétségtelenül lehetnek potenciális előnyei a közigazgatásban, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy kizárólagosan e technológia tudja felmutatni ezeket az előnyöket.¹⁰⁷ A közigazgatási adatbázisokkal szembeni értelemszerű elvárás például a benne tárolt adatok pontossága. A blokklánc, illetve a megosztott főkönyvi technológia a rögzített adatok utólagos manipulálhatatlanságát garantálja ugyan, arra viszont nem alkalmas, hogy kiszűrje, kiküszöbölje a bevitt csalárd vagy egyébként hibás adatokat,¹⁰⁸ ennek ugyanis a technológia alapját jelentő bonyolult matematikai akadályai vannak.

¹⁰⁴ Dunleavy et al. 2006. 11.

¹⁰⁵ Kossow 2019.19.

¹⁰⁶ Ølnes – Jansen 2017. 215-227

¹⁰⁷ Greenspan 2017.

¹⁰⁸ Kossow - Dykes 2018. 24.

7.8. Korlátozott antikorrupciós potenciál

A szakértői vélemények szerint számos antikorrupciós mechanizmusban nem tekinthető megoldásnak a blokklánc. Ugyan vannak benne lehetőségek, de nem fogja megelőzni az összeférhetetlenséget, nem fogja megoldani az érdem alapú kiválasztás, az igazságszolgáltatás függetlensége, a véleményszabadság és a versenypolitika kérdéseit. Következésképpen mítosz az a feltételezés, hogy e technológia megoldásként használható valamennyi antikorrupciós mechanizmusban.¹⁰⁹

8. Következtetések

A blokklánc technológiát üdvözítő, annak antikorrupciós szempontú előnyeit, forradalmi hatását bizonygató, közérthetőségre törekvő, legfeljebb féltudományosnak nevezhető, marketing céllal (is) írt blogok, elemzések, cikkek regimentje érhető el az interneten. Ennek az – alaposágot nélkülöző – információs forrásanyagának az ellenpontjaként a tudomány képviselői is kezdenek előállni a technológiával kapcsolatos véleményükkel, kétségek szülte kérdéseikkel. A kritikus, tudományos igényű írt elemzések irodalma is bővülni kezdett, igaz egyelőre még távolról sem beszélhetünk kiterjedt szakirodalomról. A tudomány antikorrupció témában kutató képviselői óvatosan ízelegetik a blokklánc-technológiát, javarészt egymás megállapításait egyetértően erősítik, egészítik ki, éles vitákat generáló polarizálódás nem érzékelhető egyelőre.

A témával foglalkozó szakirodalomban különböző mélységben és szemszögből próbálkoztak a technológiában rejlő antikorrupciós potenciált letapogatni és feltérképezni. Az eddig megjelent elemzések célja egyelőre, hogy kiinduló megállapításokat lehessen tenni arról, hogy az átláthatóság, a részvételiség, az elszámoltathatóság, az integritás követelményeit miként lehet tetten érni a blokklánc működésben. Az látszik kirajzolódni, hogy a blokkláncnak – a korrupció elleni fellépés eszközekénti – alkalmazhatóságával szemben a tudomány oldaláról a szkepszis erősebb, mint a bizalommal teli várakozás. A blokkláncban nem csodaszert, nem minden probléma orvoslására alkalmas megoldást lát ma az antikorrupcióval foglalkozó tudományos közösség, hanem felelős óvatosságra intenek, és rámutatnak azokra a bizonytalanságokra, kockázatokra, kihívásokra, amelyek ezt az új technológiát övezik. Ezek

¹⁰⁹Alyev – Safarov 2019. 10.

egyrészt a technológia oldalán, másrészt pedig a felhasználni szándékozók oldalán mutatkoznak.

Az ígéretes antikorrupciós technológia mellé érvként állított, a nyilvános blokkláncok decentralizáltsága mítoszának kezdeti rózsaszín felhője oszlásnak indult, és az elmúlt évtizedben lejátszódott folyamatok eredményeként az üdvözített decentralizáció mindinkább egy technológiai elit körében összpontosuló centralizáció irányába mutat. Ráadásul a decentralizáció fokozásával a technológia hatékonysági korlátokba ütközik: a bővíthetőség, a biztonság és a decentralizáció egy ponton túl már nem tudják egymást funkcionálisan támogatni. Az e problémát orvosolni kívánó hibrid megoldások – magánblokkláncok, konzorcium blokkláncok – már vállaltan a centralizációra jellemző elveket is érvényesítene.

A decentralizációhoz kapcsolódik a blokkláncban rögzített adatok utólagos megváltoztathatatlanságának kétségtelen erénye, azonban ez egyáltalán nem garantálja az eleve rossz vagy csalárd adatok bevitelének megelőzhetőségét. Márpedig az ilyen adatok nem korrigálhatók utóbb a rendszer sajátosságai folytán. Ez végső soron olyan adatbiztonsági és adathelyességi kockázatot jelent, amelyet antikorrupciós szempontból semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A technológia fiatal, alig több, mint egy évtized telt el megjelenése óta. A fejlettségnek távolról sem érte el még azt a szintjét, hogy arra már komplett kormányzati ágazati rendszereket, antikorrupciós mechanizmusokat lehetne biztonsággal, széles körben tervezni. Ráadásul komoly fejtörést okoz a technológiát fejlesztők számára is, hogyan lehet megoldani a blokklánc sajátos eszközkészletének a meglévő egyéb informatikai rendszerekkel való hatékony együttműködését. A blokklánc különböző típusai feltehetően különböző felhasználási célra lesznek megfelelőek, azonban számolni kell azzal a problémával, hogy a kormányzati oldalon mutatkozó, a technológiát értő tudás hiánya miatt, a bürokrácia nem feltétlenül képes annak (antikorrupciós) alkalmazhatóságát helyesen felmérni, értékelni.

A megosztott főkönyvi technológia, így a blokklánc megosztott, kódolt, és megváltoztathatatlan jellege megnehezíti a centralizált kormányok számára a technológia szabályozását, működtetését. A blokklánc-technológia terjedésének ütemével a jogalkotás nem tud lépést tartani, de talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy a technológia utoléréséhez alkalmas cipőt sem választotta még ki a (jog)politika. Kell-e egyáltalán szabályozni, s ha igen, hogyan? Úttörő jellegű, elszigetelt elmozdulásoktól eltekintve, globálisan egyelőre nem figyelhetők meg egyértelmű irányok a

jogalkotás terén. Az adatvédelmi jog, a polgári jog, a büntetőjog, a közigazgatási jog, a nemzetközi magánjog még nem érzi olyan sürgetőnek a blokklánc létezésével járó problémát, hogy határozott szabályozási víziót alkossanak együtt vagy külön-külön. Az adatvédelmi, a felelősségi és a joghatósági kérdések azonban egyre hangosabban kopogtatnak például az EU információs technológiai stratégiát alkotóinak ajtaján is. A blokklánc alapú kriptovaluták térnyerésével jelentkező pénzügyi, világgazdasági kihívások jelentik az egyetlen olyan motivációt, amely ad némi sebességet a stratégia alkotásnak, az antikorrupciós inspirációk azonban egyelőre nem markánsak.

A fejlesztők – garázscégektől kezdve a technológiai óriásokon keresztül a legmeghatározóbb globális pénzügyi tanácsadó cégekig – nem várnak a jogalkotásra. A technológiai szektorra jellemző ötletvezéreltség, fékezhetetlen innovációs hajlam, nem mellesleg piacorientált gondolkodás töri az utat a blokklánc társadalmi felhasználásának kiszélesítéséhez. Ilyen törekvések mentén fordultak az antikorrupció irányába is, olykor valós potenciállal, olykor az antikorrupciót szimplán csak címkeként ragasztva rá a fejlesztési elképzeléseikre. A blokklánc alapú ingatlannyilvántartási célú fejlesztések, a szavazó platformok, a közbeszerzést támogató technológiák, az e-aukciós megoldások a korrupciót elimináló indíttatás által is vezérelve formálódnak, egyelőre főleg a tesztelés különböző fázisaiban vagy pilot programként futnak vagy futottak, és a politikai döntéshozók, jogalkotók elmozdulására várnak.

Ami a funkcionalitás és a társadalmi, politikai környezet viszonyát illeti, a már ténylegesen működtetett, antikorrupciós célt is beteljesítő blokklánc alapú megoldásokból (a tanulmányban ismertetett grúzai ingatlannyilvántartás és dél-koreai önkormányzati közbeszerzési platform) arra lehet következtetni, hogy a fejlettebb intézményi struktúrával és technológiai lehetőségekkel rendelkező országokban nagyobb eséllyel lehet eredményeket felmutatni a blokklánc társadalmi célú felhasználása terén. Egy működő rendszert, intézményi környezetet talán könnyebb és észszerűbb jobbra, hatékonyabbá és transzparenssebbé tenni, mintsem a gazdaságilag, társadalmilag fejletlenebb országok korszerű intézményrendszerének hiányát modern technológiával betölteni, vagy elmaradott szinten megrekedt struktúráit azzal helyettesíteni. Meglátásom szerint, ezért a technológiai és hatékonysági kétségeken túl az antikorrupciós indíttatással felcímkézett blokklánc-fejlesztésekkel történő harmadik világbeli kísérletezés társadalom- és államszervezést érintő etikai aggályokat is felvet, amelyekkel a nemzetek közösségének, akár ENSZ szinten is indokolt lenne foglalkoznia.

A kormányzati korrupció kétségtelenül a hatalommal való visszaélésben gyökerezik, ezért a blokklánc-technológia bevetéséről való gondolkodás egyik teoretikus kiindulópontja lehet, hogy a korrupció visszaszorítható lenne abban a rendszerben, amelyben a hatalommal nem centralizált intézményeket bízának meg. A blokklánc megalkotásának eredeti célja is az volt, hogy kiiktassa a pénzügyi folyamatokból – a 2008-as pénzügyi válság okozóit – a közvetítő pénzügyi intézményeket és a koncentrált hatalommal rendelkező pénzügyi elitet. Az, hogy az utópikus kriptóanarchizmus, kiberlibertarizmus techno-demokrácia elképzelésére milyen jövő vár, arról ma legfeljebb a science fiction szintjén érdemes gondolkodni. A blokklánc antikorrupciós felhasználásának kiszélesítését azonban hiba lenne a technológia fejlettségének mai szintjén akár elvetni, akár lelkes optimizmussal kezelni. A technológia nagyon fiatal, az ismeretek, tapasztalatok szerzésének korai fázisában tart a kapcsolódó tudományos gondolkodás is. Annak felismerése, hogy a blokklánccal nem teljes intézményrendszereket kellene kiváltani, hanem a meglévőket jobbá, hatékonyabbá tenni, új perspektívát adhat az antikorrupciós kutatások és metódusok számára is. A technológia szakértői, a társadalomtudományok képviselői, politikai döntéshozók, jogalkotók egymástól gazdagodó inspirációi élénkítenék a tudományos aktivitást, ami a blokklánc alaposabb megértését tenné lehetővé. Továbbá – az előnyök és kockázatok elemzésének további elmélyítésével – a technológia alkalmazhatóságáról való minél szélesebb körű, globális szintű együttgondolkodás a fenntarthatóbb, tisztességesebb, igazságosabb társadalmi viszonyok irányába nyithat utat.

Felhasznált irodalom

Aarvik, P. (2020) *Blockchain as an anticorruption tool, Case examples and introduction to the technologies*<https://www.u4.no/publications/are-blockchain-technologies-efficient-in-combating-corruption> (2020.10.05.)

Aggarwal, N. – Floridi, L. (2019) *The Opportunities and Challenges of Blockchain in the Fight against Government Corruption*
https://www.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/2019/06/Blockchain-and-Corruption-GRECO-article_AggarwalFloridi.pdf (2020.09.17.)

Aliyev, Z. – Safarov, I. (2019) *Logos, Mythos and Ethos of Blockchain: An Integrated Framework for Anticorruption*
<https://www.oecd.org/corruption/integrity-forum/academic-papers/Z-Aliyev-I-Safarov-Blockchain-anti-corruption.pdf> (2020.09.17.)

Baarlou, J. P. (1996) *A Declaration of Independence of Cyberspace*
<https://www.eff.org/cyberspace-independence> (2020.10.05.)

Beck, R. – Müller-Bloch, C. – King, J. (2018) *Governance in the Blockchain Economy: A Framework and Research Agenda*
https://www.researchgate.net/publication/323689461_Governance_in_the_Blockchain_Economy_A_Framework_and_Research_Agenda
 (2020.10.03.)

Bitcoin News for Today [sz.n.] (2018) *A South Korean Province Used Blockchain Tech for Resident Voting*
<https://bitcoinnewsfortoday.blogspot.com/2018/07/a-south-korean-province-used-blockchain.html> (2020.09.17.)

Bitnodes [sz.n.] [é.n.] <https://bitnodes.io> (2020.10.05.)

Brennan, C. – Zelnick, B. – Yates, M. – Lunn, W. (2018) *Blockchain 2.0*
https://research-doc.credit-suisse.com/docView?language=ENG&format=PDF&sourceid=csplusresearch&document_id=1080109971&serialid=pTkp8RFIoVyHegdQM8EILLNi1z%2Fk8mInqoBSQ5KDZG4%3D (2020.09.17.)

Chandran, R. (2017) *Modernizing land records in Honduras can help stem violence, says analyst* <https://www.reuters.com/article/us-honduras-landrights-tech/modernizing-land-records-in-honduras-can-help-stem-violence-says-analyst-idUSKBN1AR151>
 (2020.10.03.)

Cruise Mapper [sz.n.] (2020) *P&O Pacific Dawn is Ocean Builder's Crypto Cruise Ship MS Satoshi*
<https://www.cruisemapper.com/news/8033-video-po-pacific-dawn-house-digital-nomads-crypto-companies> (2020.10.25.)

Cucurull, J. – Puiggalí, J. (2016) *Distributed Immutabilization of Secure Logs*, International Workshop on Security and Trust Management
https://www.scytl.com/wp-content/uploads/2017/01/Distributed-Immutabilization-of-Secure-Logs_Scytl.pdf (2020.10.03.)

De Filippi, P. – Wright, A. (2018) *Blockchain and the Law: The Rule of Code* <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674976429>
 (2020.10.05.)

Deloitte (2017) *Blockchain technology and its potential in taxes*
https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_Blockchain-technology-and-its-potential-in-taxes-2017-EN.PDF
 (2020.10.05.)

Deloitte (2020) *Study on up-take of emerging technologies in public procurement, Final report*

https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/news/2020-06/D.01.06_Final_report_v3.00.pdf (2020.10.05.)

Denery, K. F. (2016) *The Blockchain – The Fifth Disruptive Computing Paradigm*

https://www.academia.edu/33147652/Blockchain_The_Fifth_Disruptive_Computing_Paradigm?auto=download (2020.10.05.)

Dib, O. – Brousmiche, K. – Durand, A. – Thea, E. – Hamida, E. (2018) *Consortium Blockchains: Overview, Applications and Challenges*

https://www.researchgate.net/publication/328887130_Consortium_Blockchains_Overview_Applications_and_Challenges (2020.10.05.)

Distributed [sz.n.] (2017) *Swedish Mapping Authority Pioneering Blockchain-based Real Estate States*

<https://distributed.com/news/swedish-mapping-authority-pioneering-blockchain-based-real-estate-sales> (2020.10.05.)

Drescher, D. (2017) *Blockchain Basics: A Non-Technical Introduction in 25 Steps*, Frankfurt.

Dunleavy, P. – Margetts, H. – Bastow, S. – Tinkler, J. (2006) *Digital Era Governance: IT Corporations, the State, and E-Government*

<https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199296194.001.0001/acprof-9780199296194-chapter-11> (2020.10.03.)

ECB [sz.n.] (2020) *Report on a digital euro*
<https://www.ecb.europa.eu/euro/html/digitaleuro-report.en.html> (2020.10.19.)

Economist [sz.n.] (2017) *Governments may be big backers of the blockchain*

<https://www.economist.com/business/2017/06/01/governments-may-be-big-backers-of-the-blockchain> (2020.10.03.)

Elbahnasawy, N. G. (2014) *E-Government, Internet Adoption, and Corruption: An Empirical Investigation*

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X13002891> (2020.10.19.)

Ethereum Wiki [sz.n.] [é.n.] *On Sharding Blockchains FAQs*
<https://eth.wiki/sharding/Sharding-FAQs> (2020.10.03.)

Exonum [sz.n.] [é.n.] *Improving the security of a government land registry*
<https://exonum.com/story-georgia> (2020.10.05.)

Exonum [sz.n.] [é.n.] *Rebuilding citizen trust in government e-auctions*
<https://exonum.com/story-ukraine> (2020.10.05.)

Finnan, D. (2018) *Sierra Leone's electoral commission distances itself from use of blockchain during polls*
<https://www.rfi.fr/en/africa/20180319-sierra-leones-electoral-commission-distances-itself-use-blockchain-during-polls>

Fintech Weekly [sz.n.] [é.n.] *Blockchain definition*
<https://www.fintechweekly.com/blockchain-definition> (2020.10.05.)

Gartner [sz.n.] (2019) *Gartner 2019 Hype Cycle Shows Most Blockchain Technologies Are Still Five to 10 Years Away From Transformational Impact*
<https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-10-08-gartner-2019-hype-cycle-shows-most-blockchain-technologies-are-still-five-to-10-years-away-from-transformational-impact> (2020.10.05.)

Goebel, C. (2012) *The innovation dilemma and the consolidation of autocratic regimes*
https://www.researchgate.net/publication/256026793_Das_Innovationsdilemma_und_die_Konsolidierung_autokratischer_Regime (2020.10.03.)

Gouvernement.fr [sz.n.] (2019) *France adopts a regulatory framework for blockchains*
<https://www.gouvernement.fr/en/france-adopts-a-regulatory-framework-for-blockchains> (2020.10.05.)

Government of Bermuda [sz.n.] (2018) *Government of Bermuda Partners with Bitfury to Land Registry*
<https://www.gov.bm/articles/government-bermuda-partners-bitfury-bring-blockchain-land-registry> (2020.10.17.)

Government of Dubai (2017) *Dubai Land Department achieves a technical milestone with the adoption of Blockchain technology in cooperation with Smart Dubai and other partners*
<https://dubailand.gov.ae/en/news-media/dubai-land-department-achieves-a-technical-milestone-with-the-adoption-of-blockchain-technology-in-cooperation-with-smart-dubai-and-other-partners/#/>
 (2020.10.17.)

Grauer, Y. (2019) *What Really Happened with West Virginia's Blockchain Voting Experiment?*
<https://slate.com/technology/2019/07/west-virginia-blockchain-voting-voatz.html> (2020.10.17.)

Greenspan, G. (2017) *Do you really need a blockchain for that?*
<https://www.coincenter.org/education/crypto-regulation-faq/do-you-really-need-a-blockchain-for-that/> (2020.10.05.)

Gudgeon, L. – Perez, D. – Harz, D. – Livshits, B. – Gervais, A. (2020) *The Decentralized Financial Crisis* <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9150192> (2020.10.05.)

Guegan, D. (2017) *Public Blockchain versus Private blockchain* <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01524440/document> (2020.10.17.)

Harvard Immigration and Refugee Clinical Program [sz.n.] (2017) *Haiti Land Dispute Country Conditions* <https://www.haiti-now.org/wp-content/uploads/2017/05/HIRC-Haiti-Land-Conflict-Country-Condition-Reports.pdf> (2020.10.11.)

Hayes, A.S. (2017) *Cryptocurrency value formation: An empirical study leading to a cost of production model for valuing bitcoin.* <https://www.researchgate.net/publication/303094852> *Cryptocurrency Value Formation An empirical study leading to a cost of production model for valuing Bitcoin* (2020.10.05.)

Kairos Future [sz.n.] (2017) *The Land Registry in the blockchain – testbed* https://chromaway.com/papers/Blockchain_Landregistry_Report_2017.pdf (2020.10.11.)

Kaiser, B. – Jurado, M. – Ledger, A. (2018) *The Looming Threat of China: An Analysis of Chinese Influence on Bitcoin* <https://arxiv.org/abs/1810.02466> (2020.10.17.)

Kakavand, H. – Kost De Sevres, N. – Chilton, B. (2016) *The Blockchain Revolution: An Analysis of Regulation and Technology Related to Distributed Ledger Technologies* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2849251 (2020.10.05.)

Kiayias, A. – Kuldmaa, A. – Lipmaa, H. – Siim, J. – Zacharias, T. (2018) *On the Security Properties of e-Voting Bulletin Boards* <https://www.springerprofessional.de/en/on-the-security-properties-of-e-voting-bulletin-boards/16079358> (2020.10.11.)

Kossow, N. – Dykes, V. (2018) *Embracing Digitalisation: How to use ICT to strengthen Anti-Corruption* <https://www.giz.de/de/downloads/giz2018-eng ICT-to-strengthen-Anti-Corruption.pdf> (2020.10.05.)

Kossow, N. (2019) *Beyond the Hype: Distributed Ledger Technology in the Field of Public Administration* <https://www.againstcorruption.eu/wp-content/uploads/2019/07/WP58.pdf> (2020.10.05.)

Kossow, N. (2020) *The potential of distributed ledger technologies in the fight against corruption*

https://www.giz.de/de/downloads/Blockchain_Anticorruption-2020.pdf

(2020.10.05.)

Kuzuno, H. – Karam, C. (2017) *Blockchain explorer: An analytical process and investigation environment for bitcoin*

<https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/7945049> (2020.10.05.)

Lagarde, C. (2018) *Addressing the Dark Side of the Crypto World*

<https://blogs.imf.org/2018/03/13/addressing-the-dark-side-of-the-crypto-world/>

(2020.10.05.)

Ledger Insights [sz.n.] (2018) *Seoul district using blockchain for public procurement*

<https://www.ledgerinsights.com/seoul-district-using-blockchain-for-public-procurement/> (2020.10.07.)

Library of Congress [sz.n.] (2018) *Regulation of Cryptocurrency: Gibraltar*

<https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/gibraltar.php>

(2020.10.07.)

Lovász Ádám (2019) *Kriptoutópiák: A kriptovaluták politikai-ideológiai háttere*

https://www.academia.edu/40537274/Kriptoutópiák_A_kriptovaluták_politikai_ideológiai_háttere

Luxoft, Hochschule Luzern, Zug Stadt [sz.n.] (2018) *Evaluation of the blockchain vote in the city of Zug*

https://www.stadtzug.ch/docn/1938568/eVoting_Final_Report_ENG.pdf

(2020.10.05.)

Lyons, T. – Courcelas, L. – Timsit, K. (2019) *Legal and Regulatory Framework of Blockchains and Smart Contracts*

https://www.researchgate.net/publication/344338974_LEGAL_AND_REGULATORY_FRAMEWORK_OF_BLOCKCHAINS_AND_SMART_CONTRACTS

(2020.10.05.)

May, T. (1988) *The Crypto Anarchist Manifesto*

<https://nakamotoinstitute.org/crypto-anarchist-manifesto/> (2020.10.05.)

McMurren, J. – Young, A. – Verhulst, S. (2018) *Addressing Transaction Costs Through Blockchain and Identity in Swedish Landtransfers*

<https://blockchan.ge/blockchange-land-registry.pdf> (2020.10.03.)

Meijer, C.R.W. (2019) *Gartner and Blockchain: The Good, the Bad and the ...*

<https://www.finextra.com/blogposting/17938/gartner-and-blockchain-the-good-the-bad-and-the-> (2020.10.17.)

Miroslav – Milos – Velimir – Bozo Dorde (2014) *Semantic technologies on the mission: Preventing corruption in public procurement* <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0166361514000372> (2020.10.03.)

Moore, L. – Sawhney, N. (2019) *Under The Hood, The West Virginia Mobile Vote Pilot* <https://blog.voatz.com/wp-content/uploads/2019/02/West-Virginia-Mobile-Voting-White-Paper-NASS-Submission.pdf> (2020.10.03.)

Möslein, F. (2018) *Conflicts of Laws and Codes: Defining the Boundaries of Digital Jurisdictions* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3174823 (2020.10.03.)

Nakamoto, S. (2009) *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System* <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (2020.10.11.)

Nam, T. (2018) *Examining the anti-corruption effect of e-government and the moderating effect of national culture: A cross-country study.* <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0740624X1630301X> (2020.10.05.)

Narayanan, A. - Clark, J. (2017) *Bitcoin's academic pedigree* <https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3132259> (2020.10.05.)

Nascimento, S. – Pólvara, A. – Anderberg, A. – Andonova, E. – Bellia, M. – Calès, L. - Inamorato dos Santos, A. – Kounelis, I. - Nai Fovino, I. - Petracco Giudici, M. – Papanagiotou, E. – Sobolewski, M. – Rossetti, F. - Spirito L. (2019) *Blockchain Now and Tomorrow: Assessing Multidimensional Impacts of Distributed Ledger Technologies* <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/blockchain-now-and-tomorrow> (2020.10.05.)

OECD [sz.n.] (2007) *Integrity in Public Procurement, Good Practice from A to Z* https://read.oecd-ilibrary.org/governance/integrity-in-public-procurement_9789264027510-en#page12 (2020.10.17.)

Ølnes, S. – Jansen, A. (2017) *Blockchain Technology as a Support Infrastructure in e-Government* <https://hal.inria.fr/hal-01702985/document> (2020.10.11.)

Osborne, S. – Brown, L. (2011) *Innovation, public policy and public services delivery in the UK. The word that would be king?* https://www.researchgate.net/publication/230290371_Innovation_public_policy_and_public_services_delivery_in_the_UK_The_word_that_would_be_king (2020.10.17.)

- Owens, J. – De Jong, J. (2017) *Taxation on the Blockchain: Opportunities and Challenges*
https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/taxlaw/institute/WU_Global_Tax_Policy_Center/Articles_by_Owens/Owens_de_Jong_2017_Taxation_on_the_Blockchain.pdf (2020.10.11.)
- Planet Compliance [sz.n.] (2020) *One Step closer: The Swiss Blockchain Law is back on track* <https://www.planetcompliance.com/2020/05/22/one-step-closer-the-swiss-blockchain-law-is-back-on-track/> (2020.10.17.)
- Praicheux, S. (2020) *France introduces an innovative legal framework for digital assets*
<https://www.dlapiper.com/en/us/insights/publications/2020/04/finance-and-markets-global-insight-issue-18/france-introduces-an-innovative-legal-framework-for-digital-assets/> (2020.10.05.)
- PWC [sz.n.] (2016) *How blockchain technology could improve the tax system* <https://www.pwc.co.uk/issues/futuretax/assets/documents/how-blockchain-could-improve-the-tax-system.pdf> (2020.10.03.)
- Ray, S. (2018) *The Difference Between Blockchain & Distributed Ledger Technology* <https://towardsdatascience.com/the-difference-between-blockchains-distributed-ledger-technology-42715a0fa92> (2020.10.05.)
- Reuters [sz.n.] (2017) *Ukrainian ministry carries out first blockchain transactions* <https://uk.reuters.com/article/us-ukraine-blockchain/ukrainian-ministry-carries-out-first-blockchain-transactions-idUKKCN1BH2ME> (2020.10.03.)
- Shrier – Wu – Pentland (2016) *Blockchain and Infrastructure*
https://www.getsmarter.com/blog/wp-content/uploads/2017/07/mit_blockchain_and_infrastructure_report.pdf
 (2020.10.11.)
- Standard Chartered [sz.n.] (2017) *Blockchain* https://av.sc.com/corp-en/content/docs/SCB_Fighting_Financial_Crime_Deep_dive_Blockchain_August_2017.pdf (2020.10.05.)
- Transparency International (2011) *Corruption in land sector, Working Paper* <http://www.fao.org/3/am943e/am943e00.pdf> (2020.10.05.)
- United States Pattern Lin et al. (2019)
<https://patentimages.storage.googleapis.com/50/1a/5a/9a0e4667b88561/US10402792.pdf> (2020.10.03.)

Vágujhelyi Ferenc (2017) *Blockchain a közigazgatásban* http://nhit.hu/dokumentum/202/06_Blockchain_kozigazgatasban.pdf (2020.10.05.)

Vibhuti technologies [sz.n.] (2019) *Bitcoin and beyond: Which banks are investing in blockchain?* <https://www.techworld.com/picture-gallery/business/bitcoin-beyond-how-banks-are-investing-in-blockchain-technology-3625324/> (2020.10.11.)

World Bank Group [sz.n.] (2017) *Distributed Ledger Technology (DLT) and Blockchain* <https://responsiblefinanceforum.org/wp-content/uploads/2018/04/Distributed-Ledger-Technology-and-Blockchain-Fintech-Notes.pdf> (2020.10.05.)

World Bank [sz.n.] (2017) *Why Secure Land Rights Matter* <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/03/24/why-secure-land-rights-matter> (2020.10.05.)

World Economic Forum (2015) *Deep Shift, Technology Tipping Points and Societal Impact, Survey Report* https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/46-wef_gac15_technological_tipping_points_report_2015-toconnected.pdf (2020.10.03.)

Wu – Zheng – Chiesa – Popa – Stoica (2018) *DIZK: A Distributed Zero Knowledge Proof System* <https://eprint.iacr.org/2018/691.pdf> (2020.10.11.)

Yang, C. (2019) *Is there a role for blockchain for enhancing public procurement?* <https://www.oecd.org/corruption/integrity-forum/academic-papers/Chan-Yang-blockchain-public-procurement-integrity.pdf> (2020.10.05.)

Ypma – Tenge – McNally – Kazmierska – Finck – Foley – Gemmel – Patel – Potter – Sutton (2018) *Study on Blockchains – Legal, governance and interoperability aspects* <https://mercuryredstone.com/content/uploads/2020/03/202002-StudyonBlockchain20180038.pdf> (2020.10.05.)

Zionts, J. (2018) *"Blockchain Democracy" and the Misleading Promise of Moscow's Active Citizen Program* <https://media.consensys.net/blockchain-democracy-and-the-misleading-promise-of-moscows-active-citizen-program-2eda7141c5b9> (2020.10.11.)

Blockchain technology as a potential anticorruption tool?

Summary

Although research projects related to corruption and anticorruption tools generally focus a little on their technological context, contemporary innovative technologies offer new potentialities for dealing with the phenomenon of corruption. This study examines the applicability of the novel blockchain technology in the fight against corruption. It describes the types and essence of the technology, and the antecedents of its emergence, emphasizing the dimensions – such as decentralization, data security, unalterable data, transparency - that raise possible applicability in the fight against corruption. This study demonstrates best practices of applying this technology and describes the relevant legal aspects, regulatory needs, and difficulties in this area (data protection, liability, and jurisdiction issues). It seeks a critical response to the question posed in the title and concludes that blockchain technology has not yet delivered on the promise of eradicating corruption, only it can be regarded as a solution for certain types of corruption sub-problems. Considering the experience of the developments gained so far, it cannot be ruled out that blockchain will provide valuable results in expanding the technological toolbox in the fight against corruption. Based on the evaluation of the benefits and risks, particularly the immaturity and non-regulation of the technology, it would be premature to abandon the idea of the blockchain's anticorruption application for the time being. Nevertheless, the optimistic approach should be treated with great caution by potential decision-makers. Global cooperation to gain in-depth knowledge of science, technology, policymakers, legislators, and technologies, should point out the direction of this innovative technology, including in the fight against corruption.

Varga Yvett

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: Menyhárd Attila tanszékvezető egyetemi tanár

A „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma az Európai Unió Bírósága uniós joghatósági rendeletekkel összefüggő esetjogában – a közjogi jogalany mint peres fél részvételével zajló eljárások tükrében¹

I. A tanulmány tárgya és célkitűzése

A „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma az 1968-as Brüsszeli Egyezménytől kezdődően a régi és az új Luganói Egyezményen át a ma is hatályos joghatósági rendeletekig, így különösen a 1215/2012/EU rendeletig, a joghatóságról való gondolkodás alapvető és megkerülhetetlen fogalmaként szolgált az Európai Gazdasági Közösség, majd az Európai Unió államaiban a polgári ügyekben való igazságügyi együttműködés feltételeinek elvi megteremtése és az uniós vívmányok gyakorlati alkalmazása szempontjából.

E kifejezésekör értelmezése azonban kezdetektől számos tekintetben bizonytalanságot hordozott, különösen, amikor valamely közjogi jogi személy által vagy valamely közjogi jogi személlyel szemben megindított peres eljárásokban merült fel az e fogalmi körre és ezáltal az uniós joghatósági szabályokra való hivatkozás. Az uniós igazságügyi jogalkotás ráadásul a polgári és kereskedelmi ügy absztrakt fogalmát nemcsak a joghatóság, hanem az alkalmazandó jog meghatározása szempontjából, valamint számos más eljárásjogi kérdés szempontjából is kiindulási ponttá és alapvető vizsgálati elemmé tette. Így e kérdéskör fokozott gyakorlati relevanciát nyert – mind a peres felek stratégiaalkotása, mind a tagállami bíróság saját eljárása, mind pedig általában az Unió államai közti igazságügyi együttműködés fennállta és szorossága szempontjából.

¹ Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

A jelen tanulmány mindezzel összefüggésben elsőként megkísérli röviden összefoglalni, miként vált a joghatósági szabályozás történetileg egyre árnyaltabbá az alapvető tárgyi hatály kijelölése tekintetében. Ezt követően felvázolja, miként befolyásolta e szabályok alkalmazását az Európai Unió Bíróságának az esetjoga a közjogi jogi személy által vagy közjogi jogi személlyel szemben megindított perekben, és a jelen tanulmány – vállaltan a teljesség igénye nélkül – rámutat arra, milyen főbb, máig ható ellentmondásokkal terhelt az esetjog.

Ezzel párhuzamosan a jelen tanulmány megkísérli bemutatni, milyen visszatérő alapvető dilemma húzódik meg az előbbi értelmezési kérdésre adott válasz mögött, és a joggyakorlat pillanatnyi állapota milyen főbb anyagi és eljárásjogi aggályokat vethet fel. Ezzel kapcsolatosan a tanulmány kiemelten vizsgálja az Európai Unió Bíróságának a közelmúltban, az ún. *Land Berlin vs. Sapir*,² a *Sunico*³ és a *Siemens* ügyben⁴ meghozott ítéleteinek az egymással való összeegyeztethetőségét és e döntések fényében a joggyakorlat főbb tendenciáit.

A fentiekén túl pedig a tanulmány röviden kitér arra is, miben állhat a tagállami bíróságok felelőssége a fenti bizonytalanságok feloldása terén az uniós esetjog által eddig kijelölt és a jövőben kijelölendő értelmezési keretben.

II. A polgári és kereskedelmi ügy fogalma történeti tükrében

1. Az 1968-as Brüsszeli Egyezmény

Történetileg szemlélve, a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma már az 1968-as Brüsszeli Egyezmény megalkotása óta a joghatósági szabályozás tárgyi hatályának pozitíve meghatározott elhatárolási szempontjaként szolgált.

A Brüsszeli Egyezmény 1. cikk (1) bekezdése ugyanis akként rendelkezett, hogy *„[e]zen Egyezményt polgári és kereskedelmi ügyekben kell alkalmazni a bíróság vagy törvényszék jellegére való tekintet nélkül.”* E pozitíve meghatározott hatályhoz képest sorolta fel a Brüsszeli Egyezmény azokat a külön nevesített kivételi köröket, amelyek kívül estek

² A Bíróság 2013. április 11-i ítélete a C-645/11. sz. *Land Berlin versus Ellen Mirjam Sapir és társai* ügyben (*Land Berlin vs. Sapir* ügy), ECLI:EU:C:2013:228.

³ A Bíróság 2013. szeptember 1-i ítélete a C-49/12. sz. *The Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs versus Sunico ApS és társai* ügyben (*Sunico* ügy), ECLI:EU:C:2013:545.

⁴ A Bíróság 2016. július 28-i ítélete a C-102/15. sz. *Gazdasági Versenyhivatal versus Siemens Aktiengesellschaft Österreich* ügyben (*Siemens* ügy), ECLI:EU:C:2016:607

az Egyezmény szabályozási körén – a közigazgatási, illetve közhatalmi jogviszonyok azonban ekkor még nem minősültek *expressis verbis* kivett tárgykörnek.⁵

1978-ban azonban – negatív oldalról – már akként pontosították a Brüsszeli Egyezmény tárgyi hatályát, hogy nem minősülnek polgári és kereskedelmi ügynek az adó-, vám- és közigazgatási ügyek.⁶ E jogalkotási technika ugyanakkor teleologikus értelmezéssel élve nem a polgári és kereskedelmi ügyek körének a szűkítését, hanem pusztán az értelmezés megkönnyítését szolgálta – figyelemmel a Közösség tagállami jogrendszereinek az időközben bekövetkezett sokszínűbbé válására.⁷

2. Az 1988-as és a 2007-es Luganói Egyezmény

A Brüsszeli Egyezmény (módosításának) a sikerét mutatja, hogy a „polgári és közigazgatási ügy” fogalmi körét mind az 1988-as Luganói Egyezmény 1. cikk (1) bekezdése, mind a 2007-es Új Luganói Egyezmény 1. cikk (1) bekezdése is a fentiekkel azonos módon határozta meg, így a joghatósági szabályozás közös alapelemévé a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma vált.

3. A joghatósági rendeletek tárgyi hatály szabályozása

E szabályozási modellt követte lényegében a 44/2001/EK rendelet („**Brüsszel I. Rendelet**”) 1. cikke is, kimondva, hogy e rendeletet polgári és kereskedelmi ügyekben kell alkalmazni a bíróság jellegére való tekintet nélkül, azzal, hogy e rendelet nem terjed ki különösen az adó-, vám- vagy közigazgatási ügyekre.

A Brüsszel I. Rendelet revíziója nyomán megszületett 1215/2012/EU rendelet („**Brüsszel Ia. Rendelet**”) tárgyi hatály szabályozása pedig úgyszintén a fenti szabályozás elvi tartalmát megőrizve, de azt tovább konkretizálva rögzítette, hogy az uniós polgári és kereskedelmi ügyekre vonatkozó joghatósági szabályozás nem alkalmazható az államnak a közhatalmi jogosítványai gyakorlása (azaz az ún. *acta iure imperii* ügyek)

⁵ Brüsszeli Egyezmény 1. cikk (2) bekezdés.

⁶ E változások háttérében döntően az a jogalkotói szándék húzódott, amely meg kívánta gátolni Nagy-Britannia és Írország csatlakozását követően a *common law* jogrendszerekben a közjog és a magánjog fogalmi koncepcióinak kontinentális jogi felfogástól idegen megközelítési módjait, illetve e kettős tagolás hiányait, lásd ehhez Evrigenis – Kerameus 1986, 28. pont.

⁷ Magnus – Mankowski, 2007, 51. Lásd ehhez Schlosser 1979, 23. pont.

során végrehajtott intézkedéseire vagy mulasztásaira vonatkozó felelősségre sem.⁸

Az időközben megalkotott 650/2012/EU rendelet („**Öröklési Rendelet**”) szintén kizárta saját alkalmazhatóságát adó-, vám- és közigazgatási ügyekben,⁹ míg a 4/2009/EK rendelet („**Tartási Rendelet**”) preambulumban utalt vissza a polgári és kereskedelmi ügyek területén megszületett szabályozásra mint közvetlen szabályozási előképre.¹⁰ A házassági ügyekben és a szülői felügyelet körében alkalmazandó 2201/2003/EK rendelet („**Brüsszel IIa. Rendelet**”) tárgyi hatálya pedig szintén kifejezetten említi a polgári ügyeket mint elhatárolási szempontot.¹¹

4. A polgári és kereskedelmi ügy fogalma az uniós kollíziós jogi szabályozás és más polgári igazságügyi együttműködést érintő instrumentumok oldaláról

A „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmának ugyanakkor a fenti jogalkotási hullámmal párhuzamosan a joghatósági rendeleteken túlmutató szerepe is kialakult.

Így a „polgári és kereskedelmi ügyek” körére mint hatálymeghatározásra hivatkozik az uniós kollíziós jogi szabályozás két alapvető instrumentuma: a szerződéses kötelezettségekre vonatkozó alkalmazandó jogról szóló 593/2008/EK rendelet („**Róma I. Rendelet**”)¹² és a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról szóló 864/2007/EK rendelet („**Róma II. Rendelet**”) is.¹³ A Róma I. Rendelet és a Róma II. Rendelet egyaránt követi a joghatósági szabályozást annyiban, hogy nevesíti az adó-, vám- és közigazgatási ügyeket mint kivett tárgyköröket, a Róma II. Rendelet pedig a Brüsszel Ia. Rendelettel összhangban az ún. *acta iure imperii*¹⁴ ügyek kivételként való említésére is kifejezetten kitér.

A teljesség igénye nélkül az ekként körülírt „polgári és kereskedelmi ügyekre” vetíti saját alkalmazási körét az 1393/2007/EK rendelet

⁸ Megjegyzendő, hogy a Brüsszel Ia. Rendelet 1. cikk (2) bekezdése számszerűsítve több kizárt tárgykört tartalmaz, mint a Brüsszel I. Rendelet 1. cikk (2) bekezdése, ez azonban a Tartási Rendelet és az Öröklési Rendelet megalkotására vezethető vissza.

⁹ Öröklési Rendelet 1. cikk (1) bekezdés.

¹⁰ Lásd különösen a Tartási Rendelet (1)-(5) és (48) preambulumbekendéseit.

¹¹ Brüsszel IIa. Rendelet 1. cikk (1) bekezdés.

¹² Róma I. Rendelet 1. cikk (1) bekezdés

¹³ Róma II. Rendelet 1. cikk (1) bekezdés

¹⁴ Róma II. Rendelet 1. cikk (1) bekezdés

(„**Kézbesítési Rendelet**”)¹⁵ és az 1896/2006/EK rendelet („**EU FMH Rendelet**”) is,¹⁶ szintén rögzítve a negatív hatály körében az adó-, vám- és közigazgatási ügyeket, valamint az *acta iure imperii* ügyeket is. A „polgári és kereskedelmi ügyek” fogalma ráadásul szerephez jut az Európai Igazságügyi Hálózattal,¹⁷ a másik uniós tagállam területén való bizonyításfelvétellel¹⁸ vagy a kisértékű követelések érvényesítésével összefüggésben¹⁹ megszületett uniós szabályozás terén is.

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a történeti fejlődés során a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma a nemzetközi magánjog és általában az uniós igazságügyi együttműködés alapfogalmává vált, amelynek értelmezése ennél fogva kiemelt jelentőséggel bír a joggyakorlatban, sőt a hatály-kijelölés az Unió és a tagállamok közti hatáskör- és szuverenitás-megosztásra is rezonál e szabályozási területen.²⁰

III. Értelmezési alapvetések az Európai Unió Bíróságának az esetjogában

A fenti jogalkotói lépésekkel párhuzamosan az Európai Unió Bírósága is több ügyben kényszerült az évtizedek során a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmának értelmezésére, méghozzá dinamikusan változó anyagi- és eljárásjogi környezetben, változatos tárgyú ügyekben eljárva.

Elöljáróban összegezve a joggyakorlat nehéz eseteit, a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá tartozás elsősorban akkor okozott értelmezési bizonytalanságot, amikor a tagállami magánjogok közjogiasodó szabályozási hátterével, illetve a kontraktualizálódó közigazgatást érintő ügyekben kellett állást foglalnia az Európai Unió Bíróságának a „polgári és kereskedelmi ügy” határterületeiről, azaz a közjog és a magánjog közti határvonallal összefüggésben felmerült joghatósági kérdések képezték az értelmezés tárgyát.

¹⁵ Kézbesítési Rendelet 1. cikk (1) bekezdés.

¹⁶ EU FMH Rendelet 2. cikk (1) bekezdés.

¹⁷ A Tanács határozata (2001. május 28.) az Európai Igazságügyi Hálózat létrehozásáról polgári és kereskedelmi ügyekben, 1. cikk (1) bekezdés.

¹⁸ A Tanács 1206/2001/EK rendelete (2001. május 28.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről, 1. cikk (1) bekezdés.

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 861/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről, 2. cikk (1) bekezdés.

²⁰ Másként megfogalmaz a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma vertikális és horizontális értelemben is kontinuitást mutat – lásd ehhez Crawford – Carruthers 2014, 2.

1. A „polgári és kereskedelmi ügy” mint az uniós jog sui generis fogalma

Az interpretációs folyamat során az Európai Unió Bírósága mindenekelőtt világossá tette és többször megerősítette, hogy a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmát számos más uniós jogi fogalomhoz hasonlóan, a tagállami belső jogoktól függetlenül, *sui generis* uniós jogi fogalomként kell értelmezni, méghozzá elsődlegesen a szabályozás céljára és felépítésére, másodlagosan a nemzeti jogrendszerek összességéből következő általános elvekre figyelemmel.²¹ Emellett – összhangban a későbbi Brüsszel Ia. Rendelet (10) preambulumbekzdésével – azt is leszögezte az Európai Unió Bírósága, hogy a polgári és kereskedelmi ügy fogalmának ki kell terjednie valamennyi jellemző polgári és kereskedelmi ügýtípusra, azzal, hogy a történeti fejlődés során a normaszövegbe emelt kivételeket kifejezetten megszorítóan kell értelmezni.²²

A tagállami belső jogoktól független értelmezés elve értelmében a kezdetektől a joggyakorlat egyik alapvetése volt, hogy a tagállami hatásköri szabályok alapján közigazgatási, munkaügyi vagy büntető bíróság elé tartozó jogviták uniós jogi értelemben véve polgári és kereskedelmi ügynek minősülhetnek (legyen szó akár közigazgatási szerződéses jogvitáról, akár közigazgatási jogkörben okozott károkról vagy akár büntetőperben előterjesztett polgári jogi igényekről).²³

A joggyakorlat ugyanis a korai időktől kezdődően rámutatott arra, hogy jóllehet egyes tagállamok jogrendszerei (így különösen a francia jogrendszer) meglehetősen széles körben értelmezik a közigazgatási ügy fogalmát a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmának a rovására, ez az értelmezés nem helyettesítheti vagy előzheti meg a „polgári és kereskedelmi ügy” uniós fogalmának a meghatározását.²⁴ Hasonlóképpen,

²¹ Lásd például a Bíróság 1976. október 14-i 29/76. sz. *LTU Lufttransportunternehmen GmbH & Co. KG versus Eurocontrol* ügyben hozott ítéletét (*Eurocontrol* ügy), rendelkező rész 1. pont, ECLI:EU:C:1976:137. Hasonlóképp érvelt a Bíróság az 1979. február 22-i, 133/78. sz. *Henri Gourdain versus Franz Nadler* ügyben hozott ítéletében (*Gourdain* ügy), ECLI:EU:C:1979:49, valamint az 1980. december 16-i 814/79. sz. *Holland Állam versus Reinhold Ruffer* ügyben hozott ítéletében (*Ruffer* ügy), ECLI:EU:C:1980:291.

A következő két évtized esetjogát is ez az értelmezési alapelv határozta meg, lásd például a Bíróság 1993. április 21-i C-172/91. sz. *Volker Sonntag versus Hans Waidmann és társai* ügyében hozott ítéletét (*Sonntag* ügy), ECLI:EU:C:1993:144, és a 2002. november 14-i, C-271/00 számú *Gemeente Steenbergen versus Luc Baten* ügyben hozott ítéletét (*Baten* ügy) ECLI:EU:C:2002:656.

²² A Bíróság 2014. október 23-i C -302/13. sz. *flyLAL Lithuanian Airlines AS kontra Starptautiskā lidosta Rīga VAS és Air Baltic Corporation AS* ügyben hozott ítélete (*flyLAL* ügy), EU:C:2014:2319, 27. pont.

²³ Lásd például a büntetőügyekkel összefüggésben a már idézett *Sonntag* ügyben született ítélet 2. pontját és a rendelkező rész 1. pontját, ahol egy olasz büntetőbíróság polgári ügyben hozott döntésének németországi elismerése volt az ügy tárgya. A Bíróság ezt az elvi tételt megerősítette például a 2015. október 22-i, C-523/14. számú *Aannemingsbedrijf Aertssen NV és társa versus VSB Machineverhuur BV és társa* ügyben hozott ítéletében (*Aannemingsbedrijf Aertssen NV* ügy), rendelkező rész 1. pont, ECLI:EU:C:2015:722.

²⁴ A francia jog közigazgatási ügy fogalmától való elhatárolódás és a tagállami jogrendszerekben

habár a tagállamok bizonyos ügyek (különösen a munkajogi igények) eldöntésére a polgári és kereskedelmi fórumoktól elkülönült fórumrendszert hoznak létre, az uniós joggyakorlat azonban e megközelítéssel szemben a tág értelemben felfogott polgári és kereskedelmi ügy doktrínája mellett áll ki.²⁵

Ekként az Európai Gazdasági Közösség, majd az Európai Unió bővülése során megerősítést nyert, hogy noha a közigazgatással vagy a munkajoggal összefüggő ügyek köre több tagállamban is hasonló módon relatív elkülönültséget mutat, ám mindez nem jelent érdemi eltérést „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmának mint uniós jogi fogalomnak az értelmezése szempontjából.

2. A vitássá tett jogviszony tartalmi vizsgálatának az elve

Az uniós joggyakorlat tehát hosszú idő óta a tagállami belső jog minősítésének az automatikus elfogadása és követése helyett alapvetően a jogviszony gondos tartalmi vizsgálatára hív fel. Ez az analízis kiindulási pontként érinti a peres felek személyét, de szerephez juttatja a jogvita tárgyának és a kapcsolódó jogviszonyból eredő jogok és kötelezettségek összességének az elemzését.²⁶ E vizsgálat során különösen az alábbi szempontok juthatnak szerephez:

- (i) a peres felek közti jogvita tárgya,²⁷
- (ii) a peres felek közti jogviszony(ok) lehetséges minősítése,²⁸
- (iii) az egymással jogviszonyra lépő felek céljai (így különösen, hogy a közérdek vagy a magánérdek védelme érdekében járnak-e el),²⁹
- (iv) a jogviszony létrejöttének fő jellemzői,³⁰

közigazgatási bíróságok hatáskörébe tartozó ügyekhez, lásd Jenard 1979, 9-10.

Ez az alapvetés egy közelmúltban végzett kutatás alapján máig alacsony intenzitással van jelen egyes tagállamok (közigazgatási) bírászkodásában. Lásd Kačevska et al. 2012, 372. skk.

²⁵ Evrigenis – Kerameus 1986, 29. pont.

²⁶ Lásd pl. a Bíróság 2011. október 18-i C-406/09. sz. *Realchemie Nederland BV versus Bayer CropScience AG* ügyben hozott ítéletét (*Realchemie* ügy), különösen 41. pont, ECLI:EU:C:2011:668 és a kapcsolódó szakirodalmi elemzések közül pl. Beaumont – Yüksel 2017, 504.

²⁷ Lásd pl. a Bíróság 2009. április 28-i ítéletét a C-420/07. sz. *Meletis Apostolides versus David Charles Orams és társa* ügyben (*Apostolides* ügy), 41. pont, ECLI:EU:C:2009:271. Hasonlóképp az *Eurocontrol* ügyben hozott ítélet 4. pont; a *Rüffer* ügyben hozott ítélet 14. pont; a Bíróság 2003. május 15-i C/266-01. sz. *Préservatrice foncière TIARD versus Holland Állam* ügyben hozott ítélet (*Préservatrice foncière* ügy) 21. pont ECLI:EU:C:2003:282, valamint a Bíróság 2007. február 15-i C-292/05. sz. *Eirini Lechouritou és társai kontra Dimosio tis Omospondiakis Dimokratias tis Germanias* ügyben hozott ítélet (*Lechouritou* ügy), 30. pont, ECLI:EU:C:2007:102.

²⁸ Lásd pl. az *Apostolides* ügyben hozott ítélet, 42. pont, a *Land Berlin vs. Sapir* ügyben hozott ítélet, 34. pont, a Bíróság 2017. március 9-i C-551/15. sz. *Pula Parking d.o.o. kontra Sven Klaus Tederahn* ügyben hozott ítéletét (*Pula Parking* ügy), 34. pont.

²⁹ *Pula Parking* ügyben hozott ítélet, 35. pont

- (v) a felek tartalomalakító szabadságának megléte és kiterjedtsége,³¹
- (vi) a jogviszonyból fakadó jogvédelmi eszközöknek a jellege és a súlya,³² valamint
- (vii) a kereset alapjának és a keresetindítás módjának a szabályrendszere.³³

A fenti szempontok közül különös súllyal eshetnek latba a jogviszony létrejöttének körülményei és a felek tartalomalakító szabadsága (így például, hogy egy adott jogviszony létrejött-e a felek szabad elhatározásán vagy jogszabály kötelező előírásán alapult-e, illetve, hogy a felek akarata milyen mértékben tudja formálni a jogviszonyból fakadó jogokat és kötelezettségeket.)³⁴

Hasonlóképpen kiemelt szerepet szán a joggyakorlat a jogviszonyból fakadó jogvédelmi eszközök részletes elemzésének, ideértve, hogy az adott jogviszonyban a fél vagy felek által gyakorolható szankciók:

- (i) hagyományosan közjogi vagy magánjogi eszköznek tekinthetőek,³⁵
- (ii) represszív vagy reparatív jellegűek-e, valamint, hogy³⁶
- (iii) ezek esetleges alkalmazása vagy kilátásba helyezése nem borítja-e fel a felek közti magánjogi jogviszony rendszerét.³⁷

A fenti mérlegelési szempontokhoz ugyanakkor nem rendelhető hozzá előre meghatározott és tényállástól függetlenül érvényesülő súly vagy szorzó, és a jogirodalom is más-más szempontokat ír le kiemelt (vagy éppen mellőzött) aspektusként az egyes ügyekben.³⁸

³⁰ Lásd például az *Eurocontrol* ügyben hozott ítélet, 4. pont; a *Préservatrice foncière* ügyben hozott ítélet, 33-34. pont; a *Lechouritou* ügyben hozott ítélet, 32. pont; a *Pula Parking* ügyben hozott ítélet, 35. pont.

³¹ Így az *Eurocontrol* ügyben hozott ítélet, 4. pont; *Préservatrice foncière* ügyben hozott ítélet; *Lechouritou* ügyben hozott ítélet, 32. pont.

³² A *Préservatrice foncière* ügyben hozott ítélet, 33-35. pont; a *Lechouritou* ügyben hozott ítélet, 32. pont.

³³ Lásd az *Apostolides* ügyben hozott ítélet, 45. pont, a *Baten* ügyben hozott ítélet, 31. pont, a *Land Berlin vs. Sapir* ítélet, 34. pont; a *Pula Parking* ügyben hozott ítélet, 34. pont, a *Sunico* ügyben hozott ítélet, 35. pont.

³⁴ Ezt mutatja az *Eurocontrol* formula hosszú időn keresztül történő alkalmazása és megerősítése többek közt a már idézett *Rüffer*, *Baton* vagy *Préservatrice foncière* ügyben.

³⁵ *Préservatrice foncière* ügyben hozott ítélet, 30. és 35. pont.

³⁶ Lásd pl. *Realchemie Netherland* ügy, 41. pont vagy *Pula Parking* ügyben hozott ítélet, 36. és 39. pont.

³⁷ Lásd ilyen értelemben *Préservatrice foncière* ügyben hozott ítélet, 35. pont, illetve a *Pula Parking* ügyben hozott ítélet, 37. pont.

³⁸ Így pl. a joggyakorlat egy része a tagállami jogok közös corpusának „zsákutcájára” hívja fel a figyelmet az Unió bővülésével párhuzamosan, valamint arra, hogy a joghatósági szabályozás számos olyan célt szolgál, amelyek egyidejűleg konfliktus nélkül aligha valósíthatók meg. Lásd pl. Magnus – Mankowski 2007, 50. Hasonlóan Rogerson 2013, 58.

3. Lehetséges csoportosítási elvek az Európai Unió Bírósága vonatkozó ítéletei rendszerezéséhez

A jogirodalom leggyakrabban a döntés érdeme felől rendszerezi a joghatósági ügyekben megszületett uniós bírósági esetjogot: azaz pusztán a „polgári és kereskedelmi ügy” uniós fogalma alá tartozó ügyek és a kivett ügyek között tesz különbséget.³⁹ Hasonlóképpen gyakori – akár az előbbi osztályozással párhuzamosan – az eljáró jogalanyok közjogi és magánjogi jellegére és e minőségében való eljárására vonatkozó utalás alapján eltérő kategóriák felállítása, és lényegében e jogviszonyok szerinti rendszerezése.⁴⁰

Az ügykörök felől közelítve már többféle fogalomalkotási rendszer is egymás mellett. Egyes szerzők pusztán az ügy szűkebb értelemben vett tárgya szerint csoportosítják az ügyeket, míg mások a szerződéses és a szerződésen kívüli igények szerint rendszerezik az eddigi joggyakorlat főbb mérföldköveit, és különösen a szerződésen kívüli kötelmi igényeket érintő uniós bizonytalanságokra mutatnak rá (így különösen a jogalap nélküli gazdagodást illetően).⁴¹

A fenti csoportosításbeli eltérések ellenére a szakirodalmi források többsége három alaptételt emel ki a vonatkozó uniós esetjogot illetően.

Elsőként, ha a közjogi szerv közjogi jogszabályok által meghatározott (tisztán) közjogi jogköröket gyakorol, az uniós esetjog nem tartja megállapíthatónak a polgári és kereskedelmi jogvita fogalma alá való tartozást, hiszen – az Európai Unió Bíróságának következetes esetjoga szerint – a „polgári és kereskedelmi” jelleg valamennyi lényeges ismérve hiányzik.⁴²

Másrészt a közjogi jogalany által magánjogi jogalannyal megkötött szerződés minősítése már komplexebb vizsgálatot követelhet meg. A szerződéses jogviszony megléte ugyanis nem garantálja, hogy az adott jogviszony automatikusan polgári vagy kereskedelmi jellegűnek minősül. Ha ugyanis a szerződéskötés kötelező és a szerződés lényeges kérdései kapcsán egyoldalúan a közjogi jogalany határozza meg a feltételeket, továbbá a közjogi jogalany szerződésszegés esetén túlzott vagy represszív

³⁹ Döntően így jár el pl. Magnus – Mankowski 2007, 51.

⁴⁰ Van Hoek rendszerében aszerint is különbség tehető, hogy a közjogi jogalany mely peres fél pozíciójában jár el, tipikusan ugyanis a kérdés más hangsúlyokkal merül fel, amennyiben a közjogi jogalany felperesként vagy alperesként áll perben. Van Hoek 2020, 175.

⁴¹ Grusic 2019.

⁴² Lásd az *Eurocontrol* ügyben hozott ítélet 4. pontját, a *Rüffer* ügyben hozott ítélet, 8. pontját, a *Baten* ügyben hozott ítélet 30. pontját vagy a *Préservatrice foncière* ügyben hozott ítélet 22. pontját. Hasonlóképpen foglal állást a *Henkel* ügyben hozott ítélet, 26. bekezdés, a *Sonntag* ügyben hozott ítélet, 20. pont, *Apostolides* ügyben hozott ítélet, 43. pont.

szankciók gyakorlására jogosult, melyek meghaladják a magánjogi szabályokat, illetve, ha a jogviszony egésze a közjog alapján nyer szabályozást, akkor a formálisan meglévő szerződéses jogviszony ellenére sem beszélhetünk polgári vagy kereskedelmi ügyről – legalábbis az uniós jog *sui generis* „polgári és közigazgatási ügy” fogalma értelmezési keretrendszerében (az ún. *Eurocontrol* formula alapján).⁴³

Harmadrészt pedig két – első ránézésre – magánjoginak látszó jogalany (így két gazdasági társaság) közti szerződéses jogviszony polgári és kereskedelmi jellege is megkérdőjelezhető lehet, ha legalább az egyik gazdasági társaság – akár csak a helyi vagy ágazati – közérdek érdekében jár el.⁴⁴

A fentiek tükrében azonban nehezen megválaszolhatóan mutatkozik az elhatárolási scenárió, amikor a közjogi szerv valamilyen jogszabályi rendelkezésen alapuló marasztalási igényt terjeszt elő olyan szolgáltatásért, amely tisztán magánjogi alapon is nyújtható lenne, különösen, ha a szerződés ráutaló magatartással is megkötésre kerülhetett a felek között (pl. tipikusan ilyen szolgáltatás a közterületi parkolás.) Úgyszintén nehéz határterületnek tűnik azon keresetek megítélése, ahol a felperes a vagyoni viszonyokban – a közjogi szabályok által indukáltan – bekövetkezett „veszteség” megtérítését vagy előny visszatérítését a magánjogi szabályok alapján (rendszerint kártérítésre vagy jogalap nélküli gazdagodásra hivatkozással) követeli.

Az elhatárolási dilemma esetjoggal való szükségszerű együttélését már a Schlosser-riport előrevetítette az 1970-es években – méghozzá három fő okból fakadóan:

- (i) a közjog által szabályozott tevékenységi kör még a kontinentális jogrendszerekben is jelentősen eltér;
- (ii) a közjogi jogi személyek gyakorta szabadon választják eljárásuk formáját (bizonyos keretek között), valamint
- (iii) mindössze az állam és az attól független szervek közti jogviszony kapcsán tekinthető relatíve világosnak az elhatárolás.⁴⁵

Ezek az immanens bizonytalanságok pedig máig áthatják a joghatósági ügyekben meghozott döntéseket és azok jogirodalmi kritikáit is. Az egyes szakirodalmi szerzők lényegében két fő értelmezési séma szerint ítélik kezelhetőnek a fenti tényezőkből fakadó vitás szituációkat.

⁴³ Lásd például a már idézett *Eurocontrol* ügy, a *Rüffer* ügy vagy a *Préservatrice foncière* ügy tényállását.

⁴⁴ Az újabb ügyek közül a *Pula Parking* ügyet lehet leginkább rokonítani ezzel a szemlélettel.

⁴⁵ Schlosser 1979, 25-28. pont.

Egyes szerzők nagyobb megértést mutatnak a közjogi és magánjogi opciók közti választás esetén pusztán a *hatékonysági szempontok* érvényre juttatásának a közjogi jogalany oldaláról (figyelembe véve a polgári és kereskedelmi ügyekben született határozat más uniós tagállamban való elismerésének és végrehajtásának fokozott egyszerűségét), és lényegében akként érvelnek, hogy a lehető legkedvezőbb joghatósági, elismerési és végrehajtási rezsím biztosítandó az uniós szinten is közérdekű ügyeknek, így különösen a környezetvédelmi, versenyjogi és bizonyos adóügyeknek.⁴⁶

Más szerzők azonban a *jogbiztonság* (és azonbelül az *előreláthatóság*) elvétől vezérelve fokozott óvatosságra intenek akkor, ha a joghatósági szabályozás a vártnál szélesebb körben, a jogviszonyok messze tágabb körére vonatkozóan kerül(het)ne alkalmazásra, mint az a joghatósági rendeletek megalkotásakor, illetve a jogviszony létrejöttékor észszerűen előrelátható volt.⁴⁷ Mi több, ezek az aggályok a *félegyenlőség elvének a sérelmét is* felvetik. Egyrészt abban a tekintetben, amikor a joggyakorlat kizárólag az egyik fél javára szolgáló értelmezési zsinórmértékkel él, másrészt akkor, ha a joggyakorlat a közjogi jogalany számára lehetővé teszi, hogy igényét szabad választása szerint közjogi vagy magánjogi keretrendszerben érvényesítse.⁴⁸

IV. Gyakorlati példák és ellenpéldák a polgári és kereskedelmi ügyek körére az Európai Unió Bíróságának az esetjogából

Mindebből fakadóan változó intenzitású vitát váltottak ki az Európai Unió Bíróságának egyes ügyekben meghozott – a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmi kategóriájának az alkalmazhatóságát vagy éppen annak ellentétét megállapító – döntései a közjogi jogalany mint peres fél részvételével zajló ügyekben.

Az Európai Unió Bírósága az eddigi esetjog révén lényegében azt kísérelte meg, hogy a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma felől vitás vagy bizonytalan ügyeket egyfajta fokozati skálán helyezze el,

⁴⁶ Lásd pl. Betlem – Bernasconi 2006, 4. A szerzőpáros szerint már a *Rüffer* ítéletben megerősített Eurocontrol formula-értelmezés is a környezetvédelmi jog hatékony joghatósági, elismerési és végrehajtási rezsimjének gátjával szolgál. Ilyen álláspontot tükrözik Grusicnál is, azzal, hogy több alternatív igényérvényesítési metódus felvázolásával a negatív következmények súlyát is némileg tompítja, Grusic 2016, 199. Az állami szerepvállalástól függetlenül is rendre felmerül a *forum shopping* lehetősége, illetve annak kiszélesítése környezetvédelmi ügyekben, lásd pl. Spitzer – Burtscher: 2017, 150 skk. Lásd még a hatékonysági megközelítéshez Bull 2019.

⁴⁷ Ilyen előreláthatósági érvek merültek fel például a *Sunico* ügy kapcsán és a *Land Berlin vs. Sapir* ügy kapcsán, Collins 2014 és Requejo 2013.

⁴⁸ Vö. a *Fahnenbrock* ügy kritikájával: Van Calster, 2016, 38.

megkülönböztetve egymástól a világosan „polgári és kereskedelmi ügy”-nek minősülő ügyeket és a skála túlsó felén elhelyezkedő tisztán közjogi jogviszonyokat. Míg azonban a skála két végpontján elhelyezkedő eseteket illetően többé-kevésbé konszenzus uralkodik, addig a jogirodalom jóval kritikusabb az Európai Unó Bírósága által kialakított skála középtájára tartozó ügyeiben.

Az alábbiakban a jelen tanulmány néhány jelentősebb ügy értelmezésével megkísérel rámutatni azokra a jellemző dilemmákra, amelyekre az Európai Unió Bírósága az eddigi ügyekben egyértelmű választ adott vagy legalábbis iránymutatással szolgált a felek és a tagállami bíróságok számára. A tanulmány három újabb ügy elemzésére fordít kiemelt figyelmet: a már említett *Land Berlin vs. Sapir*, a *Sunico* és a *Siemens* ügyekben kialakított elvi tételekre.

1. Fogyasztóvédelmi egyesület által, tisztességtelen ÁSZF alkalmazásától való eltiltás iránt indított ügyek

Világosan megállapíthatónak tartotta az Európai Unió Bírósága egy osztrák fogyasztóvédelmi egyesület által egy német vállalkozóval szemben tisztességtelen ÁSZF alkalmazásától való eltiltása iránt indított ügyben a „polgári és kereskedelmi ügy” kategóriája alá való tartozást (Henkel ügy). Jóllehet, e nézőpontot nem minden tagállam osztotta, figyelemmel a nem kormányzati, de közérdekű célt szolgáló civil szervezeteknek az egyes tagállamokban betöltött eltérő szerepkörére.⁴⁹ A fogyasztóvédelmi egyesület ugyanis nem volt az ÁSZF-et alkalmazó vállalkozással szerződő fél, és alapvetően közérdekűnek volt tekinthető az érdekvédelmi tevékenysége. Ám a közérdekű perbíróság előtti megindítását az Európai Unió Bírósága éppenhogy a közjogi jogkörök gyakorlásának hiányaként és ekként „polgári és kereskedelmi ügy”-ként interpretálta, és nem látott érdemi különbséget aközött, hogy egy egyesület vagy egyéb jogi érdekkal rendelkező harmadik személy indít keresetet a tisztességtelen ÁSZF alkalmazásától való eltiltás iránt.⁵⁰

⁴⁹ Lásd az Egyesült Királyság *Henkel* ügyben kifejtett álláspontját, a *Henkel* ügyben hozott ítélet, 25. pont. A *Henkel* ügyben kifejtett NGO-barát szemléletet ugyanakkor a jogirodalom környezetvédelmi ügyekben a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmát kiterjeszteni kívánók kifejezetten üdvözlnek, lásd pl. Grusic 2016, 202.

⁵⁰ *Henkel* ügyben hozott ítélet, 30. pont.

2. Értékpapír jogviták

A tagállam által kibocsátott értékpapírokból fakadó jogok érvényesítése iránt indított pereket az Európai Unió Bírósága szintúgy a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá szubsumálhatónak ítélte, és nem állapított meg olyan *differentia specificát*, amely rendszerint megkülönböztetné e jogvitákat a magánjogi társaságok által kibocsátott értékpapírokból eredő jogvitáktól.

Így a *Fahnenbrock* ügyben a kötvénytulajdonos német felperesek által a kötvénykibocsátó görög állammal szembeni eljárásban az Európai Unió Bírósága arra a következtetésre jutott, hogy a tagállam általi „kötvénykibocsátás nem feltételezi szükségszerűen a magánszemélyek közötti viszonyokban alkalmazandó szabályokon túlmenő hatalomgyakorlást. Ugyanis nem zárható ki, hogy valamely magánjogi jogi személy többek között kötvények kibocsátásán keresztül a piacról finanszírozza működését.”⁵¹ Ameddig pedig az állami értékpapír-kibocsátás piaci feltételek alapján zajlik, és nem egyoldalú állami hatalomgyakorlás leképezésére szolgál, a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá vonható marad az adott ügy tárgya is a *Fahnenbrock* ügyben hozott ítéletnek a tükrében.

E megközelítés pedig irányadó lehet még akkor is, ha a tagállam az általa kibocsátott kötvényekre vonatkozó szabályozást jogalkotás útján, tehát közhatalmi eszközei gyakorlása révén kísérli meg megváltoztatni. Az Európai Unió Bírósága szerint ugyanis a *jogalkotás ténye önmagában nem feltétlenül transzformálja közjogivá a jogviszonyt*. Ugyanis az eset konkrét körülményeihez képest a hivatkozott görög törvény megalkotása csak a kötvénycsomagok feltételeinek az újratárgyalását tette lehetővé a görög államot sújtó pénzügyi válság közepette, e lehetőség tényleges igénybevétele azonban – az ügyek döntő részében – a kötvénytulajdonosok többségének az elhatározásán, azaz elkülönült magánjogi aktuson alapulhatott.⁵²

A szakirodalom egy része ugyanakkor erősen szkeptikus a *Fahnenbrock*-formula gyakorlati alkalmazhatóságát illetően, mivel a formula megítélésük szerint figyelmen kívül hagyja a jogalkotónak a piaci viszonyok átrajzolásában betöltött aligha elhanyagolható szerepét, és nem segíti elő a jogbiztonság követelményének az érvényesülését.⁵³ Így egyes

⁵¹ A Bíróság 2015. június 11-i ítélete a C-226/13., C-245/13., C-247/13. és C-578/13. sz. *Fahnenbrock és társai vs. Görög Köztársaság* egyesített ügyekben, ECLI:EU:C:2015:383, 53. bekezdés.

⁵² *Fahnenbrock* ítélet, 56-57. bekezdés.

⁵³ Van Calster, 2016, 38.

szerzők – az állami közjogi cselekvés által indukált pillangóhatás helyett – elefánthatásról tesznek említést, még hozzá olyan elefánthatásról, amelynek megfelelő (kritikus) figyelembevételét az Európai Unió Bírósága elmulasztotta.⁵⁴

3. Parkolási jogviták

Az Európai Unió Bírósága parkolási díj behajtása iránti ügyben szintén egyértelműen megállapíthatónak vélte a polgári és kereskedelmi ügy létezését, még akkor is, ha

- (i) a felperesi parkolási társaság 100 %-os önkormányzati tulajdonban áll,
- (ii) a közterületi parkolás igazgatása és a parkolási díjak beszedése egyértelműen helyi közérdekű feladatnak minősül, és
- (iii) a parkolási társaságnak a város közterületi fizetős parkolóinak az igazgatására, felügyeletére, karbantartására, tisztítására, a parkolási díjak beszedésére, valamint az egyéb kapcsolódó feladatok ellátására vonatkozó jogköre az adott város polgármesterének a határozatán, azaz közhatalmi aktuson alapult.⁵⁵

Az Európai Unió Bírósága fontosnak tartotta azonban hangsúlyozni, hogy a döntése kizárólag a parkolási díj megfizetése mint reparatív szankció (nem pedig valamely represszív szankció alkalmazása) iránti keresetekre vonatkozik.⁵⁶ Az ügyben született főtanácsnoki indítvány pedig úgyszintén az előzetes döntéshozatallal érintett ügyben érvényesített követelés bírság, illetve büntetés jellegének a hiányát emelte ki.⁵⁷

Mindez külföldi elem megléte esetén a hazai joggyakorlat számára is iránymutatóként szolgálhat, ugyanis a hazai joggyakorlat alapján is rendre kérdéses a parkolási díj és (a rendszerint objektív alapon rendszeresített)

⁵⁴ Van Calster, 2016, 38.

⁵⁵ *Pula Parking* ügyben hozott ítélet, 15. bekezdés.

⁵⁶ A *Pula Parking* ügyben hozott ítélet, rendelkező rész, 1. pont. „[a] 1215/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet 1. cikkének (1) bekezdését úgy kell értelmezni, hogy az a végrehajtási eljárás, amelyet a valamely területi önkormányzat tulajdonában álló társaság egy másik tagállamban lakóhellyel rendelkező természetes személlyel szemben olyan közterületi parkolóban való parkolásból eredő, meg nem fizetett követelés behajtása érdekében kezdeményezett, amelynek az üzemeltetésére vonatkozó hatáskört az említett önkormányzat e társaságnak átengedte, és amely eljárás olyan követelésre vonatkozik, amely nem büntető jellegű, hanem csupán a nyújtott szolgáltatás ellenértékét képezi, e rendelet hatálya alá tartozik.”

⁵⁷ Michal Bobek főtanácsnok 2016. október 27. napján kelt indítványa a C-551/15. sz. *Pula Parking* ügyben, ECLI:EU:C:2016:825, 51. pont.

parkolási bírság érvényesítésének a pontos szabályozása és jogági hovatartozása.⁵⁸

4. Garancialevél

Egy francia biztosítótársasággal szemben a holland állam által megindított perben már az a kérdés merült fel, hogy a garantőr által tett garanciavállaláson alapuló, de kifejezetten más társaságok által meg nem fizetett adó és vámkötelezettségekre vonatkozó, az állam javára szóló garancia kikényszerítése tekinthető-e polgári és kereskedelmi ügynek (figyelemmel különösen arra, hogy az adó-, vám- és közigazgatási ügyek deklaráltan kívül esnek a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmán).

Az Európai Unió Bírósága – egyes tagállamok esetjogával szemben –⁵⁹ ez ügyben döntését arra alapította, hogy

- (i) a garancia rendszerint hárompólusú kereskedelmi jogviszony, és
- (ii) az előzetes döntéshozatali eljárással érintett garanciavállalás is a garantőr szabad elhatározásán, nem pedig jogszabály kötelező előírásán alapult,
- (iii) mi több, a garancia-jogviszony 30 napos felmondási idővel a garantőr által bármikor felmondható volt, így
- (iv) amennyiben a garanciavállalási szerződés konkrét rendelkezései sem feszítik szét ilyen esetben a kereskedelmi jogviszony által lehetővé tett kört,

akkor a jogvita polgári és kereskedelmi jellege megállapítható, annak ellenére, hogy az alapul fekvő biztosított jogviszony önmagában nem tartozna a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá.⁶⁰

5. Légiirányítási szolgáltatások díjának megfizetése, hajóroncs eltávolítása költségének megtérítése

Több esetben bizonyos jogszabályi kötelezettség okán kötelezően igénybeveendő szolgáltatási díjak megfizetése képezte jogvita tárgyát –

⁵⁸ Lásd ehhez a magyar belső tagállami anyagi jog alapján például az Alkotmánybíróság 109/2009. (XI. 18.) AB határozatában foglaltakat, az EBH2006. 1524. számon közzétett határozatot, az 1/2009. Közigazgatási-polgári jogegységi határozatot, a szakirodalom köréből Kisfaludi 2008, 15., Cséffai 2013. A Kúria Önkormányzati Tanácsa is több ügyben érintette a parkolási jogviszonyokat, így például a Köf.5018/2014. számú határozatában, a Köf.5014/2015/4. számú határozatában vagy a Köf.5007/2016/3. számú határozatban.

⁵⁹ Stone 2010, 23.

⁶⁰ A *Préservatrice foncière* ügyben hozott ítélet, 33-36. pont.

elsősorban a vízi közlekedéssel és a légi közlekedéssel összefüggő ügyekben, ahol jellemzően egy közjogi jogszabállyal kijelölt jogi személy nyújtja egyes személyek számára kötelezően igénybe veendő szolgáltatásait.

A már idézett LTU kontra Eurocontrol ügyben légiirányítási szolgáltatások díjával összefüggésben fektették le azt a korábban már idézett elvi tételt, miszerint, ha

(i) a közjogi jogalany szolgáltatásainak igénybevétele kötelező és kizárólagos módon valósul meg, és

(ii) a felek tartalomalakító szabadságukat nem tudják sem a szolgáltatás díjának meghatározása, sem a számítás módja, sem a beszedési eljárás tekintetében gyakorolni, hanem ezek egyoldalúan és a magánjogi jogalanytól függetlenül kerülnek meghatározásra,

akkor az adott igény érvényesítése kívül esik a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmán.⁶¹

Hasonló eredményre vezetett az Európai Unió Bíróságának előzetes döntéshozatali eljárása a Rüffer ügyben egy hajóroncs eltávolítási költségének megfizetésére való kötelezéssel összefüggésben, ahol a tagállami jog polgári bírósági útra mutató jogszabályi rendelkezésével szemben az Európai Unió Bírósága világosan rámutatott az uniós jog „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmának autonóm – és ezen esetkörre ki nem terjeszthető – értelmezésére.⁶²

6. Kárpótlási ügyek

Az Európai Unió Bírósága joghatósággal összefüggő esetjogának egyik kiemelt döntése a Lechouritou ügyben született, ahol a görög felperesek és a Németországi Szövetségi Köztársasággal mint alperessel szemben kárpótlás iránti igénnyel léptek fel a német hadsereg cselekményei folytán a felperesek (mint jogutódok) által Görögország második világháború alatti megszállása során elszenvedett anyagi és erkölcsi károk miatt. Az Európai Unió Bírósága ebben az ügyben arra a következtetésre jutott, hogy a *„hadsereg által végzett műveletek az állami szuverenitás*

⁶¹ *Eurocontrol* ügyben hozott ítélet, 4. pont.

⁶² *Rüffer* ügyben hozott ítélet, rendelkező rész, 1. pont. Egyes szerzők, így Grusic szerint nincs valódi kontinuitás joggyakorlatban. A *Rüffer* ügyben hozott ítélet ugyanis ellentétes a *Sonntag* ügygel és a *Baten* ügygel, ahol a közjogi jogi személy és a magánjogi jogalany közti jogviszonyban már a közjogi jogalanyok a magánjogi jogalanyok közti jogviszonyokat meghaladó mértékű közjogi jogkör gyakorlása volt megkövetelt. Grusic 2016, 200-201.

jellegzetes kisugárzását képezik”, és ekként az állam közhatalomgyakorlásaként értelmezendők, így nem tartozhatnak a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmi körébe.⁶³

Jóllehet tehát önmagukban a háborús megszállással okozott károkért való kárpótlási igények nem tartoztak a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá, nem sokkal később a Land Berlin vs. Sapir ügyben a kárpótlás alaptalanul megfizetett részének a visszakövetelése azonban már polgári és kereskedelmi ügynek minősült az Európai Unió Bírósága eseti döntése alapján.⁶⁴

A Land Berlin vs. Sapir ügy tényállása szerint az önkényuralmi rendszer általi üldöztetések miatti kárpótlásról szóló törvény által létrehozott hatóság egy német állami szervet arra utasított, hogy kárpótlás céljából fizesse ki a károsultnak az érintett ingatlan adásvételéből származó vételár egy részét részben saját nevében, részben a Német Szövetségi Köztársaság nevében eljárva. Az eljáró szerv azonban ezen összeg helyett – tévedésből – a teljes vételárat átutalta a károsultnak, majd ezt követően bírósági úton kísérelte meg visszakövetelni a különbözetet, a német Polgári Törvénykönyv szerinti jogalap nélküli gazdagodás jogcímén.⁶⁵

Az Európai Unió Bírósága ebben az ügyben némileg saját korábbi esetjogával szembemenve elsősorban a tagállami (német) szabályozásnak (a nemzetiszocialista rendszer áldozatainak kárpótlására vonatkozó *Vermögensgesetz* és *Investitionsvorranggesetz* rendelkezéseinek) tulajdonított kiemelt szerepet. Az ítélet indokolása kifejtette, hogy a „polgári és kereskedelmi ügy” jelleg megállapítható, mivel a többlet visszatérítése a német jog alapján nem képezi részét a kapcsolódó közigazgatási eljárásnak, és a többlet visszatérítése szempontjából a jogosult (akár közjogi, akár magánjogi jogalany) semmilyen többletjogosítvánnyal nem rendelkezik. A fentiekén túl a hivatkozott tagállami szabályok valamennyi kárpótlási igénnyel terhelt ingatlan tulajdonosára azonos módon vonatkoztak, és azonos kárpótlási kötelezettséget írtak elő, *„függetlenül attól, hogy a kárpótlási igénnyel érintett ingatlan tulajdonosa magánszemély, vagy pedig állami szerv”*.⁶⁶

⁶³ *Lechouritou* ügyben hozott ítélet, 37. pont. A *Lechouritou* ügyben született ítéletet viszont dogmatikai szempontból komoly kritika érte, figyelemmel arra, hogy nem tett (kellően világos) különbséget a nemzetközi jogi értelemben vett joghatóság és nemzetközi magánjogi értelemben vett joghatóság között. Vö. Timár 2010, 57.

⁶⁴ *Land Berlin vs. Sapir* ügyben hozott ítélet, Rendelkező rész, 1. pont.

⁶⁵ *Land Berlin vs. Sapir* ügyben hozott ítélet, 17-22. pontok.

⁶⁶ *Land Berlin vs. Sapir* ügyben hozott ítélet, 35-36. pont.

Mindez azért is meglepő fordulat az indokolásban, mivel – mint az fentebb már említettem – az Európai Unió Bírósága az 1970-es évektől kezdődően a tagállami jogtól független értelmezés doktrínáját követte. Ez ügyben viszont mégsem a német anyagi és eljárásjogtól elszakadva járt el, és nem is a jogalap nélküli gazdagodás nemzeti jogok közös corpusából kitűnő sajátosságaira fókuszált, hanem némiképpen a német jog zárványszerű jogintézményeként tekintett a peresített igényre. Mindezek révén tehát az látszik megállapíthatónak, hogy az Európai Unió Bírósága nyitottnak mutatkozik arra, hogy olyan sajátos, szorosán egy-egy adott jogrendszerhez köthető igények létjogosultságát ismerje el, amelyek esetében az adott jogrendszer szabályainak kiemelt szerep juttatható a „polgári és kereskedelmi ügy” döntően nemzeti jogoktól független fogalmának értelmezése során.

Egyes szerzők azonban mindezt veszélyes tendenciaváltozásként értékelik a jogbiztonság és az előreláthatóság oldaláról, ugyanis ezáltal az uniós „polgári és kereskedelmi ügyekre” modellezett joghatósági szabályozás olyan ügyekben is alkalmazásra juthat, amely ügyekben sem a szabályozás céljából, sem a korábbi – jobbra következetes – esetjogból sem következne az alkalmazása.⁶⁷ Más szerzők pedig e döntést egyértelműen a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmának kiterjesztéseképpen értelmezték, ami megnyitotta a kaput a hasonlóképpen vitatott és az alábbiakban elemzendő Sunico ügy felé.⁶⁸

Mindez azonban nemcsak a korábbi esetjog egységes értelmezési alapelvei és az előreláthatóság, hanem a félegyenlőség követelménye felől is megkérdőjelezhető, hiszen így a túlfizetésben lévő állami szerv alaptalan gazdagodás megtérítése iránti igényét messze kedvezőbb (és kiszámíthatóbb) joghatósági környezetben érvényesítheti, mint a kárpótlás jogosultja a kárpótlási igényét. Ez az egyenlőtlenség pedig nemcsak a joghatósági szabályok, hanem a határozatok elismerése és végrehajtása terén is megmutatkozhat.

7. Kártérítés áfacsalásért mint polgári és kereskedelmi ügy?

A Sunico ügyben az kérdés merült fel, hogy polgári és kereskedelmi jogvitának minősülhet-e az angol adóhatóság adókijátszással okozott kár megtérítése iránt indított keresete azon dán székhelyű jogalannal szemben, aki az adott hozzáadottérték-adó („HÉA”) vonatkozásában az

⁶⁷ Ekként érvel a *Sunico* ügy kapcsán Collins 2014 és a *Land Berlin vs. Sapir* ügy kapcsán Requejo 2013.

⁶⁸ Hartley 2015, 39.

Egyesült Királyságban nem minősül adóalanynak, de a HÉA-kijátszásban, illetve –elkerülésben a felperes állítása szerint közreműködött és annak tényleges haszonélvezője volt.

Az angol adóhatóság keresetlevelében az angol jog egyik speciális kártérítési jogi tényállására, a jogellenes összejátszáshoz (*unlawful means conspiracy*) kapcsolódó jogellenes károkozásért vagy jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekményért (tort) fennálló felelősségre vonatkozó rendelkezéseire hivatkozott.

Az Európai Unió Bíróság ezzel összefüggésben három érdemi megállapítást tett:

- (i) az angol felperes keresetét kizárólag magánjogi jogszabályokra, nem pedig adójogi szabályokra alapította;
- (ii) az angol adójogi szabályok alapján az alperes egyébként sem lenne adóalanynak tekinthető;
- (iii) az angol adóhatóság a perrel összefüggésben nem gyakorol olyan közhatalmi jogosítványokat, amelyek eltérnek a magánszemélyek közötti viszonyokban alkalmazandó szabályoktól (különösen, mivel nem saját hatáskörben foglalta végrehajtható okiratba a követelését, és azt nem is saját hatáskörben hajtja végre, hanem annak érvényesítése érdekében bírósághoz fordult.)⁶⁹

A fenti sajátosságoknál fogva az Európai Unió Bírósága megállapította a polgári és kereskedelmi ügy fogalma alá vonhatóságot (jóllehet, ha maga az adóalanynak lett volna az alperes, a jogirodalom egy része szerint ellenkező kimenetel lett volna valószínűsíthető.)⁷⁰ Nehéz azonban nem észrevenni, hogy e megállapítások közvetve vagy közvetlenül mind az angol jogi szabályozáshoz kapcsolódnak. Így leginkább arra vezethetőek vissza, hogy az angol adójog az ügy tényállása szerint nem teremt meg az adóalanynak ezen adókötelezettség behajthatóságát, amely értelmezési szempont az Európai Unió Bíróság korábbi esetjoga alapján legfeljebb partikuláris szerephez juthatott volna. Felvethető viszont, hogy a korábbi esetjog alapján inkább az lett volna az adekvát kérdésselvetésnek tekinthető, hogy a tagállamok olyan esetben, amikor az adott tagállam adójogi szabályai az adóelkerülésben, illetve –kijátszásban résztvevő személyekkel szemben nem adnak közjogi felhatalmazást az adóhiány megtérítésére, lehetővé kívánják-e tenni általános jelleggel a közjogi jogalany számára, hogy a magánjogi utat vegye igénybe a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá szubszumálható módon. Az ekként feltett kérdésre azonban az uniós esetjogból – álláspontunk szerint – inkább

⁶⁹ *Sunico* ügyben hozott ítélet, 36-40. pont.

⁷⁰ Így foglal állást például Hartley 2015, 41., Collins 2014 és szintén hasonlóképp érvel Westrik 2016, 86.

nemleges válasz lett volna kiolvasható, hiszen a Bizottság magánjogba injektált fellépéseivel szemben rendre komoly aggályokat fogalmazott meg a joggyakorlat.⁷¹

Az Európai Unió Bírósága azonban arra jutott, hogy a polgári és kereskedelmi jelleg a jelen jogvita kapcsán megállapítható, mivel az angol adóhatóság és a dán magánjogi jogalany közti jogviszony nem tekinthető közjogi jellegűnek. Tekintettel azonban arra, hogy az adóztatás minden esetben közjogi jogkörgyakorlásnak minősül, adójogi jogalkotás hiányában pedig nehezen értelmezhető, hogy az adóhiány okozása mennyiben minősülhetne jogellenes károkozó magatartásnak, továbbra is kérdéses a *Sunico* ügynek akár az önmagában, akár a korábbi joggyakorlat tükrében való értelmezése.

8. Versenyfelügyeleti bírság kamatának eljárás alá vonttól való visszakövetelése iránti igény

A *Sunico*-ítéletet követően nem sokkal egy másik, klasszikusan közjogi területen, a versenyjogi bíróságokkal összefüggésben járt el az Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárás keretében – úgyszintén a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá való szubszumálhatóságot vizsgálva (*Siemens* ügy). Ez ügyben a Fővárosi Ítéltábla fordult az Európai Unió Bíróságához a Gazdasági Versenyhivatal által az ausztriai székhelyű Siemens AG-vel szemben, jogalap nélküli gazdagodás megtérítése iránt indított, a magyar szabályok alapján polgári bíróságok előtt és polgári jogszabályok alapján folyamatban lévő ügyben.⁷²

Az ügy tényállása szerint a Gazdasági Versenyhivatal előbb komoly összegű versenyfelügyeleti bírsággal sújtotta a Siemens AG-t. A cég a magyar közigazgatási perjogi szabályokra tekintettel (a keresetindítás felfüggesztő hatálya hiányának okán) be is fizette e bírságot a versenyfelügyeleti határozat megszületését követően. Ezzel párhuzamosan azonban a Siemens AG keresetet indított a versenyügyben hozott közigazgatási határozat hatályon kívül helyezése, illetve a versenyfelügyeleti bírság mérséklése iránt a magyar közigazgatási bíróságok előtt. A közigazgatási perben eljáró bíróságok előbb elrendelték, hogy a Gazdasági Versenyhivatal a Siemens AG javára kamatokkal

⁷¹ Rokonítható ez a problémafelvetés a támogatási ügyekben megfogalmazott azon elvi aggálllyal, amely a közigazgatási szerv magánjogi és közjogi jogosítványait rendre összemósó jogalkalmazással szemben fellép. Lásd például Pedro Cruz Villalón főtanácsnok C-506/13. *P. Lito Maieftiko Gynaikologiko kai Cheirurgiko Kentro AE kontra Európai Bizottság* ügyben 2015. június 24-én ismertetett indítványában foglalt aggályokat. ECLI:EU:C:2015:110., 67. pont.

⁷² *Siemens* ügyben hozott ítélet, 2. pont.

növelten fizesse vissza a jogsértő versenyfelügyeleti bírság jelentős részét. A végső fórumként eljáró Kúria azonban arra a következtetésre jutott, hogy a felülvizsgált határozat és az abban foglalt bírság mégsem jogsértő. E döntésre figyelemmel a Siemens AG ismét befizette a versenyfelügyeleti bírság összegét a Gazdasági Versenyhivatal részére, ám a korábban a részére megfizetett kamatok visszatérítésétől elzárkózott.⁷³

Mindezen előzményekre figyelemmel a Gazdasági Versenyhivatal Magyarországon indított pert a magyar jog szabályai szerinti jogalap nélküli gazdagodásra hivatkozással a korábban a Siemens AG javára megfizetett kamatok visszatérítése iránt.

Az Európai Unió Bírósága tehát a saját esetjogában felmerült kérdések sajátos kombinációjával szembesült:

- (i) hasonlóan a *Land Berlin vs. Sapir* ügghöz, itt is egy közigazgatási szerv kívánta levonni magánjogi szabályok alapján a magánjogi jogalany állítólagos jogalap nélküli gazdagodásának a polgári jogi következményeit, és magánjogi joghatósági szabályokra és magánjogi anyagi jogszabályokra hivatkozott (emlékeztetőképp a *Land Berlin* ügy a polgári és kereskedelmi ügy fogalma alá vonható volt);
- (ii) másrészt a *Sunico* ügyben a tagállami magánjogi szabályok relatíve könnyű felhívhatóságának a doktrínáját megerősítette az Európai Unió Bírósága, ahogyan azt a tételt is, hogy az adóeljárás mint közigazgatási eljárás és az adóhiány okozásában való közreműködés mint magánjogi jogviszony szeparálhatóak (emlékeztetőképp a *Sunico* ügyben is megállapítható volt a polgári és kereskedelmi ügy jelleg.)

Az Európai Unió Bírósága azonban a *Siemens* ügyben mégis arra a következtetésre jutott, hogy a versenyfelügyeleti bírság az eljárás alá vont részére előbb megfizetett, majd utóbb visszakövetelt kamata iránti követelés továbbra is megőrzi a versenyjogi jelleget, és ekként olyan közjogi jogkör-gyakorlásnak minősül, amely nem vonható a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá. Az alapeljárás tárgyát képező követelést ugyanis a Gazdasági Versenyhivatal nem tévedésből fizette ki a Siemens AG-nek (szemben a *Sunico* ügygel), hanem a kérdéses kamatkövetelés a Tptv. 83. §-ának (5) bekezdése alapján keletkezett, és csak a hosszadalmas közigazgatási pereskedés eredményéhez képest változott a felek pozíciója, amely eljárások során a versenyfelügyeleti (azaz a „polgári

⁷³ A *Siemens* ügyben hozott ítélet, 14-19. pont.

és közigazgatási ügyek” körén kívüli) jellege mindvégig megmaradt a kamatkövetelésnek és a visszakövetelésének.⁷⁴

A *Siemens* ügyben hozott ítélet ezzel összefüggésben utalt arra is, hogy a jelen ügy tárgya mint következményi jellegű jogvita továbbra is szervesen kapcsolódik a megelőző közigazgatási eljáráshoz és az azt követő közigazgatási perhez, azaz a közjogi jellegű bírsághoz és az alapeljárás felei között e bírság jogszerűségét illetően fennálló nézetkülönbséghez. Az ítélet indokolása szerint tehát elválaszthatatlanul szoros kapcsolat állt fenn a korábbi közjogi jogkörgyakorlás és a későbbi igény érvényesítése között, ami nem tette lehetővé a jogvita polgári és kereskedelmi ügy fogalma alá való szubsumálhatóságát.

E döntés azonban jól szembeállítható a *Land Berlin vs. Sapir* és a *Sunico* ügyben született határozatokkal. Sem a *Land Berlin vs. Sapir*, sem a *Sunico* ügyben nem lehetett teljes egészében függetleníteni a tényállást a megelőző közigazgatási eljárásoktól (a kárpótlás megfizetésére irányuló közigazgatási eljárás eredményéhez képest lehetett csak bármely túlfizetés értelmezhető, ahogyan a HÉA-elkerülésben való közreműködés is HÉA-elkerülés megállapítását előfeltételezte). Ekként mindkét esetben hasonlóan szoros kapcsolat mutatkozott a közjogi jogkör gyakorlás (mint előzmények) és a polgári peres igényérvényesítés mint következményi eljárás között.

Mindezek ellenére az Európai Unió Bírósága ez ügyben fontosnak tartotta kiemelni, hogy a versenyfelügyeleti bírság kamatát érintő igények mégsem szeparálhatók szabadon az alapul fekvő ügy közigazgatási jellegétől, figyelemmel annak komplex közigazgatási jogi vonatkozásaira. Ekként a *Siemens* ügy akár válaszként is felfogható lehet az Európai Unió Bírósága újabb esetjogát ért kritikákra, és inkább a korábbi, hagyományosnak tekinthető felfogáshoz való visszatérésként értelmezhető (azzal, hogy a tagállami jog meghatározó sajátosságaira való kitékintés is az ítélet alapjául szolgált).⁷⁵

Mindezek alapján viszont továbbra sem jelenthető ki, hogy a jogbiztonságot favorizáló értelmezés nyert volna egyértelműen megerősítést, ugyanis az Európai Unió Bírósága saját ítéletét nem

⁷⁴ A *Siemens* ügyben hozott ítélet, 37-38. pont és a 41. pont.

⁷⁵ Lásd például a *Siemens* ügyben született ítélet, 16., 19., 36-37. pontjait. Még szembeszökőbb ez Nils Wahl főtanácsnok 2016. április 7-i indítványában a C:102/15. sz. *Gazdasági Versenyhivatal kontra Siemens Aktiengesellschaft Österreich* ügyben, ECLI:EU:C:2016:225, 39. pont „Konkrétabban a szóban forgó követelés a magyar jogra jellemző számos sajátosság kombinációja, melyek nevezetesen a következők: i.) a vitatott határozattal szemben előterjesztett felülvizsgálati kérelem nem függesztette fel e határozatot; ii.) a másodfokú közigazgatási bíróság eljárását követően a Gazdasági Versenyhivatal az említett rendelkezés értelmében köteles volt arra, hogy a visszafizetett bírság után a jegybanki alapkamat kétszeres összegének megfelelő kamatot fizessen a Siemensnek; és iii.) a Kúria határozata ex tunc hatályú.”

értelmezte a korábbi esetjog meghaladásaként, nem is fogalmazta meg elvi szinten a hasonló magánjogba injektált eljárásokkal szemben való fellépés szükségességét, és nem is határozott meg (egyelőre) olyan világos tesztet, amely a tisztán közigazgatási ügyeket a kapcsolódó polgári és kereskedelmi „következményi” eljárásoktól elhatárolná.

Ezen elhatárolási és jogalkalmazási bizonytalanságot pedig mi sem mutatja hitelesebben, hogy Nils Wahl főtanácsnok maga is erős kritikával illette a *Siemens* ügyben előterjesztett főtanácsnoki indítványában az Európai Unió Bíróságának a hasonló ügyekben kialakított joggyakorlatát, kifejtve, hogy az esetjog erősen kazuisztikus, és nem következik belőle egyértelműen, hogy a *Siemens* ügyet (és értelemszerűen a hasonló ügyeket) melyik értelmezési iránynak kedvezően kell és lehet eldönteni.⁷⁶

V. Következtetések

A fentiek alapján tehát a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmát érintő joghatósági esetjog tükröt tart annak a tendenciának, amelynek részeként az elmúlt mintegy fél évszázadban Európa-szerte felerősödött a közjogi jogalanyok és a magánjogi jogalanyok között az együttműködésnek számos atipikus vagy keresztülfekvő formája, és a hagyományos hatósági aktusokkal és alá-fölérendeltségre épülő jogviszonyokkal szemben előretört a polgári jog egyes jogintézményeire való hivatkozás a közjogi jogalanyok oldalán.

A „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmát érintő joghatósági bizonytalanságok azonban egyúttal arra is rávilágítanak, hogy e fejlődési irány előretörésével együtt mindinkább kérdésessé vált egyes magánjogi intézmények (így különösen a jogalap nélküli gazdagodás vagy a jogellenes károkozás) kiterjesztő értelmezésének a megengedhetősége a közjogi jogalany klasszikus felfogás szerint inkább közjogban gyökerező igényeinek az érvényesítése körében. Mindez egybevág már az 1970-es években Schlosser által megfogalmazott aggályokkal (és azok okaival) a joghatósági szabályozás nyitott kérdéseit illetően.

E szabályozásban (és a változó jogviszonyrendszerekben) rejlő dilemmákat pedig az Európai Unió Bírósága is mindössze az esetek szűk körében döntötte el oly módon, ami hosszútávra szóló, világos útmutatást jelenthet a jogkeresők számára. Míg ugyanis az értékpapír jogvitákban vagy tisztességtelen ÁSZF-perekben jól alkalmazhatónak mutatkozik a

⁷⁶ Nils Wahl főtanácsnok indítványa a *Siemens* ügyben, 35-36. pont.

„polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá tartozás tekintetében adott iránymutatás, addig az esetjog erősen kazuisztikus jelleget mutat a megelőző vagy párhuzamos közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó, polgári anyagi jogi szabályokat érintő jogvitákat illetően. Ezeknek a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalma alá vonhatósága kapcsán pedig mind a jogirodalomban, mind a joggyakorlatban erősen széttartó tendenciák azonosíthatóak – ideértve különösen a *Land Berlin vs. Sapir*, *Sunico* és a *Siemens* ügyben született ítéleteket és azok jogirodalmi visszhangját.

A változóban lévő joggyakorlatot két irányból is komoly kritika éri: a félegyenlőség és az előreláthatóság követelménye ugyanis rendre más eredményre vezet, mint az egyes ügyekben hallgatólagosan elfogadott vagy kifejezetten pártolt hatékonysági alapú szemlélet. A nemzeti jognak a kereset alapjára és a keresetindítás módjára vonatkozó szabályai expanziója pedig még töredezettebbé teszi a „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmának egyébként sem teljesen kiforrott esetjogát. Az elemzett ítéletek alapján ugyanis minél inkább tényállás-kötöttnek és a tagállami jog sajátosságait tükrözőnek mutatkozik egy-egy ügy, annál nagyobb szerep tulajdonítható az uniós jog autonóm értelmezése területére tartozó kérdésekben is specifikusan az érintett tagállam jogrendszeréhez köthető szempontoknak. E tagállam-specifikus szempontok (relatív) túlértékelése viszont a nemzetközi elemet hordozó jogvitákban okkal szolgáltatathat alapot az előreláthatóság hiányát sérelmező kritikának.

Figyelemmel tehát a joggyakorlat fenti bizonytalanságaira, a tagállami bíróságokra fokozott felelősség hárul, hogy e bizonytalanságot észleljék az eléjük kerülő ügyekben. Ezzel összefüggésben pedig további kötelezettséget jelent a tagállami bíróságok számára, hogy a vonatkozó (joghatósági) kérdéseiket megfelelően artikulálják az Európai Unió Bírósága felé, illetve előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése hiányában maguk döntsék el kellő alaposággal e kérdéseket, ideértve, hogy e körben a jelen tanulmányban feltárt vizsgálati szempontokat is megfelelő súllyal érvényre juttassák.

Mindemellett a tagállami bíróságok szerepe az alkalmazandó jog megtalálása szempontjából is kiemelt jelentőségű. A jelenlegi joggyakorlat fényében ugyanis a tagállami jogi háttér beható ismerete elengedhetetlen, mivel a joggyakorlat alapján minél inkább tagállam-specifikusként feltüntethető egy-egy kérdés, annál inkább hajlamos a tagállami jog „polgári és kereskedelmi ügy” szemléletét preferáló döntést hozni az Európai Unió Bírósága, a tagállami jogoktól való független értelmezés elve ellenére. Így előzetes döntéshozatali eljárásra bocsátott kérdés esetén

sem pusztán a kérdés megfogalmazása, hanem a kapcsolódó ténybeli és jogi háttér kellően részletezett és lényeglátó feltárása is elengedhetetlen a tagállami bíróságok részéről.

Végezetül pedig nem maradhat említés nélkül, hogy a joggyakorlat „polgári és kereskedelmi ügy” fogalmát övező interpretációs bizonytalanságai végső soron a peres felek oldaláról jelentenek igen komoly kockázati tényezőt – mind a joghatósággal rendelkező fórum és az alkalmazandó uniós instrumentumok megtalálása terén, mind a határozatok elismerése és végrehajtása körében. Ez a kockázati tényező a gyakorlat nyelvére lefolytatva elhúzódó pertartamokban és a pereskedés megnövekedett anyagi terheiben ölthet testet. Ekként a legalapvetőbb perökonómiai szempontok is a jelenleginél kiforrottabb és előreláthatóbb fogalmi teszt kialakítása és propagálása felé mutatnak.

Felhasznált irodalom

Paul Beaumont – Burcu Yüksel: CJEU Civil and Commercial Cases IN: Paul Beaumont et al.: Cross-Border Litigation in Europe. Hart Publishing, Oxford, 2017

Gerrit Betlem – Christophe Bernasconi: European Private International Law, The Environment and Obstacles for Public Authorities. *Law Quarterly Review*, 2006. január

Henrik Bull: Autonomous Interpretation of ‘Civil and Commercial Matters’: Do Public Authorities’ Claims for Clean-up Costs for Pure Environmental Harm Qualify? *Oslo Law Review*, 6. évfolyam, 1. szám, 2019. május

Geert van Calster: European Private International Law. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2016

Lawrence Collins: The enforcement of foreign revenue laws. *Law Quarterly Review*, 2014 július

Elizabeth B. Crawford – Janeen M. Carruthers: Connection and coherence between and among European instruments in the private international law of obligations. *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 63, No. 1, 2014. január

Cséffai Attila Csaba: A Gyulai Törvényszék ítélete a várakozási díjból és pótdíjból eredő igényérvényesítésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2013/3. szám

Demetrios I. Evrigenis – K.D. Kerameus: Report on the accession of the Hellenic Republic to the Community Convention on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters. *Official Journal*, 1986

Ugljesa Grusic: International Environmental Litigation in EU Courts: A Regulatory Perspective. *Yearbook of European Law*, Vol. 35, No. 1, 2016

Ugljesa Grusic: Unjust enrichment and the Brussels I Regulation. *International and Comparative Law Quarterly*, 2019

Aukje van Hoek: Collective labour law in the Brussels Ibis Regulation IN Peter Mankowski (szerk.): *Research Handbook on the Brussels Ibis Regulation*, Elgar Publishing, Cheltenham – Northampton, 2020

Trevor C. Hartley: *International Commercial Litigation: Text, Cases and Materials on Private International Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2015

P. Jenard: Report on the Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters (Signed at Brussels, 27 September 1968). *Official Journal of the European Communities*, 1979

Inga Kačevska et al.: Practical Application of European Union Regulations Relating to European Union Level Procedure in Civil Cases: the Experience in Baltic States, Riga, Vilnius, Tallinn, 2012. https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/euroopa_liidu_tasandil_tsiviilk_ohutumenetlust_reguleerivate_maaruste_rakenduspraktika_balti_riikide_kogemus_kogu_uuring_inglise_keeles.pdf (2020. 11. 01.)

Kisfaludi András: A polgári jogi szerződés tárgya. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2008/3. szám

Ulrich Magnus – Peter Mankowski: *European Commentaries on Private International Law Brussels I Regulation*. Sellier, 2007

Pippa Rogerson: *Collier's Conflicts of Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013

Marta Requejo: Should Brussels I Have Been Applied in "Land Berlin"? Some Thoughts on the Judgment of the ECJ from April 11th, As. C-645/11, 2013. május. <https://conflictoflaws.net/2013/should-brussels-i-have-been-applied-in-land-berlin-some-thoughts-on-the-judgment-of-the-ecj-from-april-11th-as-c-64511/> (2020. 11. 01.)

Peter Schlosser: Report on The Convention on the Association of the Kingdom of Denmark, Ireland and the United Kingdom of Great Britain

and Northern Ireland to the Convention on jurisdiction and the enforcement of judgments in civil and commercial matters and to the Protocol on its interpretation by the Court of Justice (Signed at Luxembourg, 9 October 1978) Official Journal of the European Communities, 1979

Martin Spitzer – Bernhard Burtscher: Liability for Climate Change: Cases, Challenges and Concepts. JETL 2017; 2017/2. szám

Peter Stone: EU Private International Law. Edward Elgar Publishing, Cheltenham – Northampton, 2010

Timár Kinga: Immunitás és joghatóság az Európai Bíróság aktuális gyakorlatában. *Jogi Tanulmányok*, 2010

P. Vlas, M. Zilinsky and F. Ibili: Civil Jurisdiction and Enforcement of Judgments in Europe. Netherlands International Law Review, 2005

Roel Westrik: Hidden Civil Law: How can you know what the applicable law is? Paris Legal Publishers, Zutphen, 2016

The concept of 'civil and commercial matters' in the case-law of the Court of Justice of the European Union relating to EU Regulations on jurisdiction – in light of contentious proceedings involving public persons as litigants

Summary

The present paper provides a brief overview of the concept of '*civil and commercial matters*' as established in the judicature of the CJEU relating to the EU-wide jurisdictional regime from the perspective of contentious procedures initiated by or against public persons. The author argues that the CJEU's case-law is rather contradicting than settled in this regard and does not consequentially reflect to the paradigmatic dilemma between the desirable level of foreseeability and the tendencies inspired by the effective protection of public interests. This paper also highlights that the confrontation of the aforementioned principles and further conceptual inconsistencies dominate the directions of EU jurisprudence – especially in light of the judgments rendered in the *Land Berlin vs. Sapir, Sunico* and *Siemens* cases, analyzed in details within the framework of this article.

II. RÉSZ
POLITIKATUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Farkas Attila

ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet

Témavezető: Tóth Csaba PhD

A pártok teljesítményének mérhetőségéről

I. Bevezetés

Jelen vizsgálat során igyekszem bemutatni, mi a különbség a teljesítmény és a siker között továbbá, milyen szempontok alapján értékelhetjük a pártok teljesítményét. A 2000-es évektől kezdve a nemzetközi szakirodalom jelentősen bővült, köszönhetően a radikális jobboldali és populista pártok előretörésének. Az elmúlt 10 évben – főként Európában – rendkívül gyorsan és meglepetésszerűen erősödtek meg a radikális jobboldali pártok. Ennek okait számtalan szempontból vizsgálták a kutatók, így többféle magyarázat is lehetséges az egyes pártok sikerére. Bár az utóbbi időszakban a legtöbb esetben a radikális jobboldali és *single issue* pártoknál merült fel, hogy a hirtelen jött népszerűségüket vizsgálják, de nyilvánvalóan ezek a vizsgálati módszerek alkalmazhatók a nem radikális pártokra is. Hasonló megfontolások alapján vizsgálhatók a kormányzati teljesítmények, amelyek már jóval komplexebb értékelési szempontokkal rendelkeznek, mint az egyes pártok, annak ellenére, hogy a két terület igen hasonló egymáshoz.¹

Fontos lenne tudnunk, hogy általánosságban mi az, amire azt mondják a kutatók és a szakirodalom, hogy egy párt sikeres. Vajon melyek a siker kritériumai és hogyan függ össze a teljesítménnyel? A kutatásomban erre keresem a választ. A kutatásom elméleti jellegű összefoglaló vizsgálat, melynek során a szakirodalom alapján összegyűjtöm és szintetizálom, mit gondolnak a kutatók a pártok sikerességéről és teljesítményükről.

¹ Gajduschek 2014; Pesti 2004.

II. Elméleti keret

A kérdéskörben igen nehéz megállapítani univerzális elméletet. Mit nevezünk sikernek? Elsődleges és talán lefontosabb, hogyan tudjuk megkülönböztetni a teljesítményt a sikertől? Tételezzük fel, hogy objektív mércék alapján értékelhetjük egyes pártok teljesítményét. Könnyen előfordulhat, hogy azonos teljesítményt nyújtó pártok nem egyformán sikeresek. A pártoknak elsősorban a saját teljesítményükre van ráhatásuk, de ez még nem azonos a sikerrel. A teljesítmény pártonként változó egyéni mutató, optimális helyzetben objektíven elemezhető adatsor, gondolok itt a például a tudományometriára, vagy éppen egy sportversenyre. Nyilvánvaló, hogy a pártok tekintetében jóval nehezebb ilyen objektív mércét felállítani. Azonban a teljesítményt a választók hajlamosak nem azonosan értékelni, ebből következően az, hogy mely párt lesz sikeres, meglehetősen szubjektív. A siker azon múlik, hogy az egyes emberek mit *gondolnak* egyes pártokról, hogyan értékelik a teljesítményüket. Így lehetséges az, hogy azonos teljesítménnyel rendelkező pártok sikerei mégis különbözőek.²

A siker kritériumainak meghatározáskor tehát először a teljesítményre kell fókuszálni. Teljesítményt értékelni nem mindig könnyű feladat. A legkönnyebb talán a sportokban, hiszen ott többnyire egyértelmű, ki teljesítette a leggyorsabban az adott távot, vagy ki ugrott a legmesszebbre. Ezek igen objektív mércék. A tudományban is igyekeznek hasonló mércéket állítani, azonban ez már láthatóan összetettebb feladat. Ki publikálta a legtöbbet? Kinek a publikációja van a legnagyobb hatással az adott szakterületre? Láthatjuk, hogy ezekben az esetekben a teljesítmény mércéjét már nehéz objektíven meghatározni. S ha a pártokat teszem elemzésem tárgyává, akkor ebben az esetben már alig lehet objektív mércét felállítani teljesítményük mérésére. A feladat nehézsége abból adódik, hogy szinte végtelen azon területek száma, amelyeket összehasonlíthatunk. A következő fejezetekben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, melyek azok a kulcsfontosságú területek, amelyekre érdemes figyelni.

² Barabási 2018.

III. A pártok teljesítménye

A gazdaság

Számos elmélet szerint a gazdasági teljesítménynek van az egyik legnagyobb hatása a pártok sikereire.³ Itt azonban máris problémába ütközünk, hiszen az ellenzékben lévő pártok gazdasági teljesítményét nem lehet meghatározni, hiszen nem ők vannak döntési pozícióban. Legfeljebb az mérhető, hogy a választók mit gondolnak az ellenzékben lévő pártról milyen döntéseket hoznának, ha hatalomra kerülnének, ami szintén bírhat jelentőséggel. De a gazdasági tényezőnél – mint a teljesítményt meghatározó tényező – többnyire azok a pártok vizsgálhatók, amelyek az adott időszakban hatalmon vannak, s ennek vizsgálata jelentős átfedést eredményez a kormányzati teljesítmény értékelésével.⁴

A gazdasági teljesítmény értékelésénél felállíthatunk objektív mércéket is, amelyeket könnyű operacionalizálni. Ilyet lehet a munkanélküliség mértéke, az infláció, a gazdasági növekedés, s ez alapján összehasonlítható az egyes pártok teljesítménye. Azonban ezekbe az elemzésekbe igen nehéz bevonni az úgynevezett külső tényezőket, azaz például a világgazdasági válságokat, természeti katasztrófákat vagy éppen egy egészségügyi vészhelyzetet.⁵ Végző soron a gazdasági teljesítmény minden bizonnyal fontos, de ebben az esetben is igaz az állítás: a siker attól függ majd, hogy a választók ezt hogyan érzékelik.

A gazdasági szavazással foglalkozó tanulmányok és könyvek közül kiemelkedik Michael S. Lewis-Beck *Economics and Elections: The Major Western Democracies* (1990) című könyve, melyben bemutatja a gazdasági szavazás elméleti hátterét.⁶ Amikor valaki a gazdasági szavazás jelenségét vizsgálja alapvetően két problémával szembesül már a kutatás elején. Az első, amire választ kell adnia a tanulmánynak, hogy vizsgálatának a középpontjában a választásokat megelőző időszakra fókuszál, vagy pedig a választás utáni időszakra. A gyakorlatban ez azt jelenti, amikor a választók leadták a voksukat, akkor visszatekintettek-e az előző időszak kormányzására, s ez alapján hozták-e meg a döntésüket, vagy éppen a jövőbe tekintve szavaztak egy bizonyos pártra, jelöltre. Abban az esetben, ha az inkumbens jelölt múltbeli teljesítményét

³ Lewis-Beck 1990.; Anderson 2000.; Gomez & Wilson 2001.;

⁴ Gajduschek 2014.

⁵ Jackman & Volpert 1996.

⁶ Lewis-Beck 1990.

mérlegelik, akkor retrospektív szavazásról beszélhetünk. De a választók valószínűleg nem csak a múlt történései alapján hozzák meg a döntésüket, hanem azt is mérlegelik, hogy a jövőben mire számíthatnak az adott párttól vagy jelölttől, összehasonlítva a többi párttal, jelölttel. A szakirodalom a gazdasági szavazásnak ezt a típusát prospektív vagy jövőbe tekintő szavazásnak hívja.

Amikor 1980-ban Ronald Reagan indult az elnöki székért és az elnökjelölti vitában a regnáló Jimmy Carter demokrata elnökkel vitatták meg a gazdasági kérdéseket, akkor Reagan azt kérdezte a választóktól, ha visszatekintenek az elmúlt négy évre, akkor hogyan érzik, jobban élnek, mint előtte? Magyarországon a 2006-os országgyűlési választások idején is láthattunk hasonló kampányt az akkoriban ellenzékben lévő Fidesztől. Plakátok százai lepték el az országot a „*Rosszabbul élünk, mint négy éve*” feliratokkal.

Ezekből a gyakorlati példákból az következne, hogy amikor a gazdasági szavazás jelenségét vizsgáljuk, akkor elsősorban a választók a saját anyagi, jövedelmi helyzetüket veszik figyelembe. S a szakirodalom egy része azt állítja, ha a saját anyagi helyzetük javult, akkor az inkumbens jelöltre szavaznak.⁷ Ha ilyen típusú választás történik, akkor egocentrikus szavazásnak nevezzük a jelenséget. Azonban szakirodalom másik része ezzel szemben azt állítja, hogy a választók inkább az ország anyagi helyzetét veszik figyelembe a sajátjuk helyett. A szakirodalom ezt a jelenséget szociotropikus választásnak hívja.

Fontos megjegyezni, hogy Anthony Downs híres elmélete szerint nem minden választó tájékozott teljes mértékben, azaz „*racionalisan tudatlan*”. Ez az elmélet azt feltételezi, hogy a szavazónak nem éri meg akkora energiát fektetnie az információk gyűjtésébe, hiszen szavazata úgyszólván keveset számít a végén, így tehát jobban megéri, ha kevesebb információt gyűjt. Nehezen feltételezhető az átlagos választópolgárokról, hogy pontosan tudják az elmúlt évek GDP, munkanélküliségi, államadósság, vagy inflációs adatait. Ez alapján a választók nagyobb eséllyel az egocentrikus modell alapján adják le voksukat, így a gazdasági teljesítmény értékelésekor a választók szubjektív benyomása érvényesül. Azaz a siker inkább azon múlhat, hogy a választók mit gondolnak a saját anyagi helyzetük javulásáról.⁸

Látható, hogy a jó gazdasági teljesítmény még nem garancia a sikerre, azonban a szakirodalom szerint jelentősen befolyásolhatja azt. Így amikor

⁷ Lewis-Back 1990.

⁸ Downs 1957.

az egyes pártok sikerességét igyekszünk megállapítani, a gazdasági teljesítményt mindenképpen fontos tényezőként szükséges számba venni.

Vezető teljesítménye

Habár a vezetésről gyakran a gazdasági, szervezeti vezetés juthat eszünkbe, a politikai vezetés is igen kiterjedt szakirodalommal rendelkezik.⁹ Elemzésükbe felesleges lenne a nem demokratikus országok vezetőit bevonni, hiszen ezekben az országokban a pártverseny korlátozott, így sem a pártok, sem a vezetők teljesítménye nem értékelhető. Ebből kiindulva a vezetést vizsgálva, a demokratikus vezetésre fókuszálunk. Magának a demokratikus vezetésnek is több altípusát különböztethetjük meg, úgymint deliberatív-részvételi, aggregatív-pluralista, illetve vezérdemokrácia. Az egyes típusok közötti különbségeket több szempontból érdemes megközelíteni.

Három különböző demokrácia elmélet alapján különböztethetjük meg a vezetési stílusokat. Az első ilyen a deliberatív-részvételi demokrácia. Ahogyan a neve is mutatja a deliberatív-részvételi demokráciában lehetőséget biztosítanak arra, hogy az állampolgárok minél szélesebb körben vegyenek részt a döntéshozatalban. A deliberatív jelző magára a folyamatra irányul, azaz a döntéshozatal milyenségére és a „részvételi” mint jelző főként a résztvevő emberek számát helyezi fókuszba. Fő jellemzője, hogy mindenki számára lehetőséget biztosítanak arra, hogy az egyes döntésekre befolyást gyakoroljon. Annak reményében, hogy a deliberáció folyamán egyrészt informáltabbak lesznek a résztvevők, másrészt pedig konszenzusos döntés alakul ki. A vezető arra törekszik, hogy fenntartsa a deliberatív-részvételi folyamatot, a résztvevőket pedig nem a saját önérdekük vezérlik. A morális elveknek fontos szerep jut ebben a vezetési típusban.

Az aggregatív-populista demokráciákban a vezetés leginkább Dahl pluralista elméletéhez áll közel, amelyben a folyamatokat a versengő érdekek indukálják. Downs ezt a jelenséget piaci folyamatokkal írta körül, melyek központi eleme a kereslet-kínálat találkozása. A politikai szereplők, politikusok mozgástere meghatározott, a választás okán korlátozott mandátummal rendelkeznek, azaz felhatalmazták őket bizonyos feladatra. A vezető legfőbb, egyben nehéz feladata, hogy a kormányzást össze tudja kapcsolni az érdekekkel. A vezetők ebben az

⁹ Blondel 1987.; Young 2009.

esetben többnyire követni tudják csak a választók akaratát és azt végrehajtani.

A vezérdemokráciában a vezetésnek kiemelkedő szerep jut. Tulajdonképpen a vezető köré épül a demokrácia, ezt a folyamatot jól körül írja a perszonalizáció fogalma, ami egyre inkább jellemző a modern demokráciákra is. A választóknak lehetőségük van a vezetők leváltására, azonban az elmélet a demokráciával szemben minimális követelményeket támaszt. A vezető szerepe kiemelt, formálja a politikát, kezdeményezőként lép fel az ügyek kapcsán. A deliberatív-részvételi demokráciával szemben az önérdéknek ebben az esetben hangsúlyosabb szerep jut, a választók ebben az esetben alárendelődnek a vezetőnek. A választás a vezetőről szól és a vezető tulajdonságai, motivációja meghatározó ebben az esetben.¹⁰

Látható, hogy már a demokratikus vezetés témakörében is rengeteg vizsgálati lehetőség rejlik, így nem könnyű azonos szempontrendszer létrehozni a vezetők teljesítményének értékelésére. Jean Blondel más aspektusból közelítette meg a vezető kérdését. Aszerint szükséges a vezetőket értékelni, hogy mekkora hatást fejtenek ki a társadalomra. Azaz, az értékelésnek a vezető tettein és a környezetére kifejtett hatásán kell alapulnia.¹¹

Kommunikáció és média

A teljesítmény értékeléséhez szorosan kapcsolódik a láthatóság. A láthatóság alatt nem csak azt értem, hogy a médiában mennyiszor szerepelt, hanem azt is, hogy a közvéleményben mennyiben jelentek meg az általuk felkarolt ügyek. Azonban mennyiség nem minden esetben mérvadó, hiszen egyes pártok gyakrabban jelennek meg a médiában negatív színben feltüntetve, ameddig mások szinte csak pozitív módon. Az egyes napirendek – úgymint a politika, a média és a közvélemény – elemzésével objektív mérce szerint meghatározhatjuk az egyes pártok napirendi teljesítményét.

A napirendek közül legalább hármat érdemes megkülönböztetni. A klasszikus politikai napirend, amely a pártok és a politika napirendjét jelenti. A média napirendje és a közvélemény napirendje.¹² Ezeket a napirendeket egyesével is érdemes vizsgálni, majd az egyes napirendek

¹⁰ Metz 2017.

¹¹ Blondel 1987.

¹² Török 2005.

hatását egymásra vetítve is meg kell nézni. A napirendek vizsgálata lehet az egyik legobjektívebb tényező a teljesítmény értékelésekor. A politikai napirend vizsgálata során érdemes figyelembe venni, hogy az egyes pártok hányszor tudtak megjelenni a politika napirendjén, azaz mekkora volt a napirend kijelölő hatásuk, illetve mennyire sikerült megjelenniük, vagy átvinniük üzeneteiket. A média és közvélemény kutatásakor ez szintén számszerűsíthető. De talán ennél is fontosabb lehet az a szempont, hogy egy párt mennyiben rendelkezik azzal a képességgel, hogy az egyik napirendről a másikra átvigye ügyeit. Az ügyek átvitele a párt teljesítményéről árulkodhat, és jelentősen meghatározhatja sikerességét, amennyiben a közvélemény napirendjére sikerül feltűzniük a párt számára fontos témákat.

A médiát az információk kapuőrének is szokták hívni, ezzel is utalva óriási befolyásoló képességükre. Mivel az esti híradókba vagy a híroldalakra csak véges számú hír kerülhet be, így a média szelekciós folyamatokat működtet.¹³ Ezáltal egyes híreket megvilágít, másokat pedig homályban hagy. Ez az folyamat, amelyre a pártoknak jó teljesítménnyel befolyásuk lehet. Nem kétséges, hogy pártoknak érdekük bekerülniük a médiába, befolyásolniuk a média napirendjét, hiszen így könnyen eljuthat üzenetük a választók széles rétegéhez.

A pártok nem csak a médiától várhatják, hogy üzenetüket eljuttassák a választókhoz, hanem a hatékony szervezettel rendelkező pártok akár alulról szervezve is kifejthetik kommunikációs tevékenységüket. Ez szintén nagyban meghatározhatja egy párt teljesítményét. Példaként olyan helyi ügyben szólalhatnak fel, amelyről azt gondolják, hogy a választók jelentős többségének támogatását bírja, így nem minden esetben vannak a pártok a médiára utalva. S végül bizonyos ügyeknek az élére állhatnak, amelyekről biztosan tudják, hogy a választók többségének támogatását bírják. Ehhez szükséges az adott párt leleményessége, kommunikációban megmutatkozó ügyessége.

Látható, hogy a sikerhez több út is vezethet. Így a politika, a média, a közvélemény napirendjének hármass felosztásban több lehetőségük nyílik arra, hogy kiemelkedő teljesítményt nyújtsanak.

¹³ Mccombs-Shaw 1972.; Weaver et al. 2004.

Törvényalkotás, parlamenti munka

Az egyes országok törvényalkotásáról, parlamenti működéséről szóló kutatások már önálló területtel rendelkeznek a politikatudományon belül is. Sőt, a képviselő, a párt parlamenti munkáját, teljesítményét is igyekeznek a kutatók szisztematikusan elemezni, nem csak hazai, de európai uniós környezetben is.¹⁴ Böcskei Balázs és Molnár Csaba tanulmányában például igen kiterjedten vizsgálta a Fidesz és a Jobbik parlamenti szereplését. A benyújtott és elfogadott közpolitikai javaslatok alapján a két párt egymáshoz való viszonyát elemzik, azaz, hogy a Fidesz mennyiben valósítja meg a Jobbik programját 2010 és 2014 között.¹⁵ A törvényalkotási munka objektív mércéje lehet az elfogadott vagy benyújtott törvényjavaslatok száma, vagy hogy az adott pártnak mennyiben sikerült megvalósítania programját, ahogyan ezt az említett kutatás is górcső alá vette. Sokkal nehezebb az elemzés akkor, ha nem csak mennyiségi, hanem minőségi szempontokat is figyelembe veszünk. Például, hogy az adott párt közpolitikai javaslata mennyiben, milyen minőségben valósult meg. S ahogyan a többi tényezőnél is, a parlamenti munkánál is felmerül a kérdés: vajon a számtalan javaslatból és elfogadott törvényből mennyit érzékelnek a választók?

Külső tényezők

Több olyan külső tényezőt is számba vehetünk, amelyre az adott pártnak igen kevés ráhatása van, tehát saját teljesítményüket nem, azonban sikerüket jelentősen befolyásolja. Úgy is leírható, hogy teljesítményétől függetlenül, adott keretrendszerben kell sikeresnek lennie a pártnak. A következő tényezők tehát a teljesítményt kevésbé, a sikert annál inkább meghatározzák.

Az egyik ilyen külső tényező a szociodemográfia. Az egyes országok szociodemográfiai jellemzői, mint például a választók kora, neme, képzettsége, jövedelmi viszonyai vagy a kisebbségek aránya olyan tényezők, amelyre az adott pártnak nincs hatása, azonban jelentősen meghatározzák a párt mozgásterét és így sikerességét is.

De ide tartozik az ország politikai rendszere is, azaz maga az intézményrendszer. A pártok jó eséllyel más stratégiát választanak, ha

¹⁴ Bíró-Nagy 2015.

¹⁵ Böcskei-Molnár 2017.

például arányos választási rendszerben versengenek, mint ha többségi rendszerben kellene győzniük. Nem csak a választási rendszer befolyásolja a sikert, hanem a politikai rendszer többi intézménye is, beszéljünk akár elnöki rendszerről, vagy pedig parlamentárisról.

IV. Konklúzió

Az egyes tényezők elemzéséből jól látszik, hogy a gazdaság és a média kérdéskörében a teljesítményt külsőleg és belsőleg meghatározható tényezőként vehetjük számba. Ennek oka, hogy a pártoknak teljes mértékben van arra hatásuk, milyen gazdaságpolitikai döntéseket hoznak, vagy milyen kommunikációs csatornákat használnak. Arra viszont kevésbé van hatásuk, hogy milyen világgazdasági folyamatok mennek végbe az adott időszakban, vagy milyen médiarendszerben kell hatékonyan kommunikálniuk. Ezért ezek külső és belső tényezőként is számba vehetők. A vezetés és pártszervezési feladatok, a vezető kiválasztása, a vezetés milyensége és maga a vezető tulajdonságai azonban teljes egészében a párton múlik. Szintén igaz ez a törvényhozási munkára, ahol a pártoknak lehetőségük van arra, hogy beleszóljanak az adott ország életébe, törvényeibe. Az elemzésen során két olyan tényezőt említettem, amelyek külső tényezőként meghatározzák a párt mozgásterét, ez a szociodemográfia és az intézményrendszer. Természetesen az intézményrendszer is átalakítható, ha a párt minősített többséget szerez a törvényhozásban, de ezek a ritkább példák közé tartoznak. Az intézményrendszer sokkal inkább jelenti azt a keretrendszert, amelyben egy párt mozoghat, minthogy aktívan alakítsa.

Összefoglaló táblázat az egyes tényezőkről

Belső tényezők	Külső tényezők
Gazdaság	Gazdaság
Kommunikáció és média	Kommunikáció és média
Vezetés és szervezés	Szociodemográfia
Törvényhozási munka	Intézményrendszer

1. táblázat: A tényezők csoportosítása (saját szerkesztés)

E tényezőkből összefoglalva látható, hogy a belső tényezők, amelyeket aktívan alakíthatnak az egyes pártok, sokkal inkább a teljesítményre vannak hatással, a külső tényezők pedig a sikerre.

Felhasznált irodalom

Anderson, C. J. (2000): Economic voting and political context: a comparative perspective. *Electoral Studies*, 19(2-3), 151–170. doi:10.1016/s0261-3794(99)00045-1

Barabási A. (2018): A képlet – A siker egyetemes törvényei. Libri, Budapest.

Bíró-Nagy A. (2015): EP-képviselők és szerepeik. Közép-európai politikusok az Európai Parlamentben. Doktori értekezés Budapesti Corvinus Egyetem DOI: 10.14267/phd.2016008

Böcskei B. – Molnár Cs. (2017): Kormányon a radikális jobboldal? A Jobbik ígéretei a magyarországi törvényalkotásban (2010-2014). *Politikatudományi Szemle* 2017/1 55-76 pp.

Blondel J. (1987): Political Leadership. Towards a General Analysis. Sage Publications. Beverly Hills, USA.

Downs, A. (1957): An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2), 135–150. doi:10.1086/257897

Gajdusчек Gy. (2014): Miben áll és mérhető-e a kormányzati teljesítmény? *Politikatudományi Szemle* 2014/3 pp. 97-116.

Gomez, B. T., & Wilson, J. M. (2001): Political Sophistication and Economic Voting in the American Electorate: A Theory of Heterogeneous Attribution. *American Journal of Political Science*, 45(4), 899. doi:10.2307/2669331

Jackman, R.W. & Volpert, K. (1996). Conditions favouring parties of the extreme right in Western Europe. *British Journal of Political Science* 26: 501–521.

Lewis-Beck M. (1990): Economics and Elections: The Major Western Democracies. University of Michigan Press

Mccombs, M. – Shaw, D. (1972): The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly* 36. 176-187. 10.1086/267990.

Metz R. (2017): A politikai vezetés három arca: A vezetés értelmezési lehetőségei a demokráciában. SZÁZADVÉG 22.:85 pp. 69-90., 22 p.

Pesti S. (2004): Mérhető-e a kormányzati teljesítmény? *Politikatudományi Szemle*, 2004/1-2., pp. 233–253.

Török G. (2005): A politikai napirend - politika, média, közvélemény. Budapest, Akadémia Kiadó.

Weaver, D. – McCombs, M. – Shaw, D. L. (2004): Agenda Settings Research: Issues, Attributes, and Influences. In: Kaid, L. L.(szerk.) Handbook of Political Communication Research. Routledge. New York.

Young, O. (1991): Political leadership and regime formation: On the development of institutions in international society. International Organization, 45(3), 281-308. doi:10.1017/S0020818300033117

Evaluation Approaches for Political Party Performance

Summary

In my article I analyzed the presumed reasons behind party success. First, I pointed out the difference between the term of success and performance. Second, I analyzed the presumed factors behind performance, such as economic performance, communication and media, party leadership and party performance during the legislative work. These were the internal factors of the performance. Third, I analyzed the external factors which were the socio-demographics characteristic of the country and the political system.

Havasi Benigna
ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola
Témavezető: Karácsony András egyetemi tanár

A nemzetiszocializmus szókinccse

A hitleri Németország időszakában a politikai nyilvánosság nyelve a náci ideológia közvetítője és kiszolgálója lett – ezt az állítást akár evidensnek is tekinthetjük. A nyelv megváltoztatása az élet és a társadalom minden területén és szinte minden szintjén megmutatkozott. A hatalom abból a célból, hogy a náci doktrína terjesztését minél átfogóbbá és hatékonyabbá tegye, a nyelvet is saját eszméihez és politikai törekvéseihez igyekezett igazítani. A nyelv ehhez megfelelő eszköznek bizonyult, hiszen használata semlegesnek tűnik, és megnevezett jelentése az emberek számára egyértelmű valóságnak látszik. A megfelelően átalakított nyelv így képes volt növelni a politikai hatalom hatékonyságát.

Nem felesleges foglalatosság tehát a nemzetiszocialista nyelv tanulmányozása, mert ennek révén bepillantást nyerhetünk abba a sokszor feltett kérdésbe, vajon miért tudott olyan elképesztően hatékony lenni a hitleri uralom. Ennek egyik összetevője ugyanis kétségtelenül a náci nyelv volt, amelynek a kialakítására a Harmadik Birodalomban komoly erőfeszítéseket tettek. Ezért is van, hogy a területtel már számos szakértő és kutató foglalkozott, és nemcsak Németországban, hanem annak határain kívül is. A kutatásokból jól látszik, hogy nem könnyen megragadható tárgyról van szó. A vizsgálódó szakértők a téma több területét tárták már fel különböző nézőpontokból, ráadásul számtalan kérdésben eltérő álláspontot foglalnak el.

Jelen dolgozat célja, hogy megismertesse az olvasót a nemzetiszocialista időszak alatti német szókinccsel, a témát övező vitákkal, valamint azzal, hogy a vizsgálat tárgya milyen politikatudományi relevanciával bír. Középpontban a nyelv lexikai elemei vannak: a szavak és a kifejezések. Kutatásom másodlagos forrásokra támaszkodik: a szakirodalom által empirikus úton összegyűjtött szavakon keresztül kívánok választ adni arra a kérdésre, hogy a német nyelv milyen változásokon ment keresztül a náci időszak alatt, továbbá arra, hogy az egyes szavak hogyan közvetítették az állampolgárok számára kijelölt ideológiai tartalmakat. A vizsgálat kiindulópontjaként fontos leszögezni,

hogy a nemzetiszocialista szóhasználatot nem lehet a nemzetiszocialista ideológiától elkülönítve vizsgálni, hiszen legfőbb funkciója a politikai akarat közvetítése volt. A náci nyelv használata és alakítása nem érthető meg tehát a rezsim által követett és közvetített ideológia nélkül. Éppen ezért írásomban elsősorban a náci szókészlet olyan szempontú bemutatására törekszem, amely tükrözi a hatalom értékrendszerét. A dolgozat első része értelmezi, mit is jelent a politikai szókincs, ezt követően pedig körbejárja a nemzetiszocialista szókészlet körüli tudományos diskurzus legfontosabb kérdését: önálló nyelvről beszélhetünk-e, vagy a német nyelv fejlődésének bizonyos szakaszáról? A harmadik részben pedig az írás a nemzetiszocialista nyelv legfőbb jellemzőit mutatja be.

1. A politikai szókincs

Nincs könnyű dolga annak, aki a nyelv és a politika kapcsolatával kíván foglalkozni, méghozzá leginkább azért, mert ahány problémakört a téma felvet, legalább annyi tudományterület felől lehet rájuk választ adni. Akik a logikai összefüggéseket kutatják, azok a politikai fogalmak logikai struktúráit vizsgálják. A filozófusokat a szavak és a valóság közötti kapcsolat érdekli. Az ideológiák iránt érdeklődők azt analizálják, hogy az egyes kifejezések mennyire minősülnek az ideológiák hordozójának. A szociológusokat és politológusokat – így jelen sorok szerzőjét is – az foglalkoztatja a leginkább, hogy a nyelv milyen hatással van a közösségek szerveződésére, azok identitására, valamint milyen szerepet tölt be a társadalmi konfliktusok kialakulásában.

Ahhoz, hogy a dolgozat által vizsgált terület módszertana meghatározható legyen, már a legelején le kell szögezni, hogy a kutatás a politika és a nyelv kapcsolatát vizsgálja, ezért a politikatudomány diszciplínáját használja keretként, nem pedig a nyelvtudományét. Ennek okát akkor érthetjük meg, ha Saussure dichotómiájához nyúlunk vissza: vagyis megkülönböztetjük egymástól a *'langue'*-t és a *'parole'*-t. A *'nyelv'* (*'langue'*) létezése és működése független az egyéntől és egyben objektív is. „A nyelvet a beszéd¹től elválasztva egyúttal elválasztjuk 1. a társadalmi az egyéni¹től, 2. a lényegest a járulékostól és a többé-kevésbé véletlentől is.”¹ Vagyis a nyelvészetnek nem tárgya a *'beszéd'* (*'parole'*). „A beszéd [...] egyéni akaratú és értelmi aktus, amelyben meg kell különböztetni: 1. a kombinációkat, amelyek által a beszélő a nyelv kódját a maga egyéni

¹ Saussure 1967. 31.

gondolatának a kifejezésére használja föl; 2. a pszichofizikai mechanizmust, amely lehetővé teszi számára, hogy ezeket a kombinációkat kivetítse."² Ebből fakadóan a politika területén kell vizsgálódnunk, hiszen a nyelv mindenkori alkalmazása az egyént érinti, amely viszont nem képezi a '*langue*', vagyis a '*nyelv*' tárgyát.

A '*politika nyelve*' mint kifejezés alatt két dolgot lehet érteni: egyrészt a nyelv alkalmazását a politikában, másrészt pedig egy speciális politikai szókinccset. Első esetben a '*parole*' területére lépünk, viszont a vizsgált tárgyat nem szűkítjük le egy bizonyos szókincsre. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a beszélő a politikai céljai elérése okán nem használ politikai fogalmakat, hanem „pusztán” azt a nyelvet, amelyen megszólal (magyar, német, orosz, angol stb.). A második esetben viszont kifejezetten a politikára alkalmazott szóképzetet találunk, amely részese az adott nyelv szókincsének, viszont ezek a szavak és kifejezések speciálisan a politika területére vannak szabva. Az, hogy milyen szavak tartoznak a politikai szókincshez, nem szemantikai szempontok alapján dől el, hanem az alapján, hogy az adott elem a politika területéhez kötődik-e.³

Ebből arra a következtetésre juthatnánk, hogy a politikának ugyanúgy van szaknyelve, mint a fizikának, a kémiának vagy a biológiának. A helyzet ennél azonban bonyolultabb: a politika ugyanis nem egy szakterület, hanem cselekvés vagy cselekvések sorozata. A végbemenő cselekvéseket pedig nagyban meghatározza az a politikai rendszer vagy ideológia, amely az adott közösségre nézve érvénnyel bír. A nemzetiszocializmusban – ahogyan azt később látni fogjuk – a fajelméletnek köszönhetően például a politika szókincsébe bekerültek biológiai, élettani fogalmak.

A politika területe – ezáltal a szókinccse is – nyitott tehát.⁴ Ebből fakadóan a politikai nyelv területén újabb distinkciót érdemes tenni: meg kell különböztetnünk egymástól a funkciónyelvet és a véleménynyelvet. Walther Dieckmann *A politikai kommunikáció stílusai* című tanulmányában⁵ arra tesz kísérletet, hogy elválassza és bemutassa a politika e két, saját nyelvi formáját. Pankok definícióit⁶ használja fel a fogalmak magyarázatakor. Míg a funkciónyelv az állami apparátuson belüli szervezeti megértésre irányul – vagyis intézményi nyelv –, addig a véleménynyelv azt fejezi ki, amit az ideológia közvetíteni akar a valóságról. Mindkét nyelv másodlagos nyelv, gondolkodási szisztémákra

² uo.

³ Dieckmann 1969a. 47.

⁴ uo.

⁵ Dieckmann 1969b.

⁶ Pankok 1966.

vonatkoznak, s eltávolodnak attól a világtól, amelyet közvetlenül tapasztalunk. Éppen ezért Dieckmann is kijelenti, hogy mindkét nyelv a mindennapi nyelvhasználat fölé emelkedik, és erősen formalizált jelleggel bírnak.⁷ A funkciónyelvre jellemző a főnevesítés, a többszörös birtokos esetek, illetve az, hogy a szabályokkal történő uralkodás a szóképzésben és a szintaxisban zajlik le.⁸ A véleménynyelv azonban olyan szavakat hoz létre, amelyeket eleve a nyilvánosságnak szántak. A közölt tartalom ideologikussá válik, azonban a világhoz való viszony, a funkció és a működés hasonlóságokat mutat. A társadalmi valóságot az emberek komplexnek érzékelik és felfoghatatlannak, ennek érdekében a nyelvi formák éppen ezt a bonyolultságot változtatják kezelhető szavakká és megjegyezhető fordulatokká.⁹

A funkciónyelv által használt szavak leginkább a politikai szókinccs állandó elemeihez tartoznak, a véleménynyelv által használt szavak pedig az uralkodó politikai hatalom világnézetéhez, ideológiájához. Nem csoda tehát, hogy amennyiben egy adott rezsím szókinccsét akarjuk megvizsgálni, a véleménynyelv territóriumát kell górcső alá venni. Ezt a munkát pedig az alábbi szempontok alapján lehet elvégezni:

- politikai jelszavak alkalmazása; valamint
- a nyilvános beszédek stílusa.

A politikai jelszó definícióját szintén Dieckmann tanulmánya alapján kívánom megközelíteni. Állítása szerint a jelszó a közvélemény befolyásolására szolgál, a vélemények kialakítására vagy éppen megváltoztatására. A nyilvános beszédet feltételezi, hiszen a beszélő szándéka az, hogy alakítsa a nyilvánosságot. Hangsúlyozza, hogy a jelszó a beszéd része és nem a nyelv, egy szó önmagában sosem jelszó, csak akkor, ha jelszóként használják. A véleménynyelvnél már megfigyelt tulajdonságok jellemzik, így az érzelmi telítettség és a túláltalánosítás. A bonyolultat egyszerűvé változtatják, a komplexet átláthatóvá, bipoláris szókinccseket hoznak létre. Összességében tehát az emberek számára absztrakt, felfoghatatlan dolgokat nyelvileg közelebb hozzák számukra.¹⁰

Ahogy Dieckmann is írja, a jelszavaknak retorikus karaktere van, az érzelmi nyelvhasználat eszközei, valamint erős érzelmek kapcsolódnak hozzájuk, amennyiben politikai vita erőterében állnak. A beszélő szándéka, hogy a jelszavakkal bizonyos cselekedetre buzdítsa a hallgatóságot, ugyanakkor ehhez a szavak tartalmát pontosan kell

⁷ Dieckmann 1969b. 79–80.

⁸ Dieckmann 1969b. 81.

⁹ Dieckmann 1969b. 83.

¹⁰ Dieckmann 1969b. 100–101.

megfogalmazni. Hiába apellálnak a jelszavak az érzelmekre, a rációnak ugyanakkora szerep jut: „a véleményeket nem lehet érzelmekkel megfogni, mert az érzelmeknek kikristályosodási pontra van szükségük. [...] az akarat befolyásolja és a valóság intellektuális tapasztalata irányítja az ideológiai fogalmak definiálását.”¹¹

A dolgozat következő alegységeiben az eddigiekben bemutatott módszertan alkalmazása révén a nemzetiszocialista szókinccset kívánom megvizsgálni.

2. A vizsgálat tárgya: a nemzetiszocialista szókinccs

A nemzetiszocialista időszak alatt a német történelem (Németország, valamint a második világháború alatt Németország által megszállt államok) egy adott szakaszát értjük, amelynek politikáját a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP) határozta meg. Szűkebb értelemben az 1933. január 30. (Adolf Hitler német hatalomra jutása) és az 1945. május 8. (kapituláció) közötti időintervallumot nevezzük nemzetiszocialista időszakknak. Egyes források azonban ennél tágabb időtávot vizsgálnak: így például a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt 1919-es alapítását követő időszakot (1919-től kezdődően), vagy a népi és rasszista mozgalmak németországi és osztrák történetét a 19. századtól kezdődően.

A vizsgálat tárgyának időbeli lehatárolásához képest nehezebb feladatot jelent a német nyelv nemzetiszocialista időszak alatti modellezése. A szakirodalom képviselői szinte kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a nemzetiszocialista időszak cezúráját jelentett a német nyelv történetében. Az erre az időszakra tehető propagandatevékenység ugyanis hosszú távon és igen áthatóan határozta meg az emberek (és nem csak a németek) viszonyát a nyelvhez. Abban viszont továbbra sincs egyetértés a kutatók között, hogy beszélhetünk-e különálló, specifikus tárgyról, vagyis sajátos jellemzőkkel bíró nyelvtörténeti időszakról. A tudomány kételyét jól mutatja, hogy még egységes megnevezése sincs a problémakörnek:¹² *'Vokabular des Nationalsozialismus'* – 'a nemzetiszocializmus szókinccse';¹³ *'Wörterbuch des Unmenschen'* – 'a kegyetlenség szótára';¹⁴ *'Sprache unterm Hakenkreuz'* – 'nyelv a horogkereszt alatt';¹⁵ vagy *'Sprache des*

¹¹ Dieckmann 1969b. 102–103.

¹² von Polenz 2009. 157.

¹³ Schmitz-Berning 2007.

¹⁴ Sternberger – Storz – Süßkind 957.

¹⁵ Schlosser 2013.

Dritten Reichs' – vagyis 'a Harmadik Birodalom nyelve'.¹⁶ A kérdés tisztázatlanságát már a kortársaktól „örököltük”, például maga Hitler is a 'szó hatalmának' (*Macht der Sprache*) nevezte a német propagandát *Mein Kampf* című művében. A nemzetiszocialista időszak alatt a rendszert védelmező akadémiai tudósok is foglalkoztak a toposszal, de a kérdés a kommunista ellenzékét is foglalkoztatta az ellenpropaganda tevékenységük okán. 1945 után pedig a győztes hatalmak kényszerültek rá arra, hogy a német társadalom átalakítása révén a náci nyelv okozta következményeket is kezeljék.

Az 1960-as évek közepéig a nemzetiszocializmust magát olyan jelenségként tartották számon, amelyet történelmi és globális összefüggésektől mentesen kell vizsgálni. A korszakot sokáig a tudomány is mitikus kategóriaként kezeli, amelyet egy-egy politikus, így Adolf Hitler vagy Joseph Goebbels személyéhez lehet kötni.¹⁷ 1965-ben nagy port kavart Ernst Nolte elmélete, aki szerint a fasizmus olyan történelmi korszak, amelynek kialakulását az előtte lévő liberális rendszerrel összefüggésben lehet csak értelmezni.¹⁸ Innentől kezdve a nemzetiszocializmusra nem egyedi jelenségként tekintettek, és a nyelv kutatás kizárólag társadalomelméleti premisszái sem voltak tarthatók.¹⁹ Így aztán a '*Sprache des Nationalsozialismus*', vagyis a 'nemzetiszocializmus nyelve' kifejezést is elvetették. Gerhard Voigt 1974-es művében számos olyan érvet hoz fel, amely szerint Harmadik Birodalomnak nem volt saját nyelve.

Peter von Polenz szintén elveti a különálló náci nyelv létezését. Abból indul ki, hogy eleinte a régi szótárfilológia megelégedett annyival, hogy szöveg- és kontextusvizsgálat nélkül sorakoztatták fel az egyes szavakat, s titulálták őket a nemzetiszocialista nyelv elemeinek. Ez az egyoldalúság egyrészt azt eredményezte, hogy a nácinak tartott szavak akaratlan, közvetett hatásait a mai napig túlértékeljük, másrészt pedig azt, hogy ignorálták a nyelvhasználat szoros összeolvadását a német fasisztákat, illetve követőiket jellemző stílussal. Von Polenz a nemzetiszocializmust a fasizmus német megjelenési formájának tartja, amelyet kizárólag a német gazdaság, társadalom és filozófia 19. századtól kezdődő fejlődésével összhangban lehet értelmezni. Éppen ezért a nemzetiszocialista hatalmat jellemző nyelvhasználatot a politikai és társadalmi nyilvánosság már régóta uralkodó stiliztikája felől lehet megközelíteni. Von Polenz álláspontja szerint a náci nyelv nem volt újkeletű: a nemzetiszocialisták az

¹⁶ Klemperer 1947/1984.

¹⁷ Voigt 1974. 456.

¹⁸ Voigt 1974. 456.

¹⁹ Bohse 1988. 3.

egyszerű gondolkodásra képes emberek „elkábítására” cinikus és virtuóz módon keverték a jelszavakat, főleg azokat, amelyek a konzervatív-konformista németek fülében pozitívan csengtek már a 20-as, 30-as években, valamint amelyek gyökerei több mozgalomban és ideológiában is megtalálhatóak. Így például a szabadságharcban, a bonapartista korrumpált birodalom ötletében, a felsőbbrendűségben, az államvallásban, a porosz militarizmusban, a gazdasági expanzióban, a sovinizmusban, a historizmusban, az antiszemitizmusban, a romantikában, a biedermeierben és az ifjúságmozgalmakban.²⁰ Állítása szerint szótárak helyett inkább a német politikai nyelvtörténet 19–20. századi szöveggyűjteményeire volna szükségünk. Hiszen nem szavakban beszélünk, hanem mondatokban, illetve szövegekben. A szavak jelentését pedig azok kontextusa határozza meg, így a szövegek vizsgálatából kell kiindulni. Erre azért is van szükség továbbá, mert ezek a szövegek a nyilvánosságban hangoztak el, valamint alakították a hallgatóság gondolkodását és véleményét.

Dieckmann szintén elutasítja a nemzetiszocialista nyelv önálló létezését. Meglátása szerint a hitleri Németországban használt nyelv jellemzői a totalitárius stílussal egyeznek meg. Ennek jegyei szerinte a következők: a nyelv erős érzelmessége, folyamatos értékelések, az idegen eredetű szavak iránti rokonszenv, a vallási és katonai terminusok használata, a felszólító mód alkalmazása, a fogalmak meghatározatlansága, a kifejezések homályossága, és a nyelv formalizáltsága.²¹

Betz²² és Berning²³ szerint az úgynevezett náci nyelv nem egyenlő azon szavak és stíuselemek összességével, amelyek Hitler és Goebbels révén 1933-ban bekerültek, majd 1945-ben eltűntek a szóhasználatból. Állításuk szerint annak a szókincsnek a nagy része, amelyet a kutatók szótárakban gyűjtöttek össze, már 1933 előtt is a német szóhasználat része volt.

3. A nemzetiszocialista szókészlet jellegzetességei

Bár arról a kutatóknak nem sikerült megállapodnia, hogy önálló politikai nyelvről beszélhetünk-e a nemzetiszocialista időszak alatt alkalmazott nyelv esetében. Arról viszont teljes egyetértés van, hogy akárhogy is nevezzük a vizsgált tárgyat, annak sajátos jellemzői teljes mértékben meghatározhatók.

²⁰ von Polenz 2009. 157.

²¹ Dieckmann 1969b. 108.

²² Betz 1975. 798.

²³ Berning 1964. 92.

A nemzetiszocialista nyelvet sajátos stílus és szavak jellemzik, amelyeket a náci hatalom Hitler ideológiai alapvetése mentén hozott létre. A nyelvi jellemzők így lettek egy diffúz ideológia kifejeződésének eszközei, amelyek opportunistá funkciókat töltenek be. Frind szerint nem egyszerűen arról van szó, hogy az ideológia befolyásolná a nyelvet, hanem a nyelv is visszahatott az ideológiára. *„Az ideológiákat bizonyos feltételek mellett nemcsak a megnyilvánulásaik tárgya felől kell vizsgálni, hanem a megnyilvánulásaik formai szerkezete felől is. Nemcsak arra kell tekintettel lenni, hogy mit mondanak, hanem hogy azt hogyan teszik.”*²⁴ Az ideológia kulcselemei a fajelmélet, valamint a *‘Blut-und-Boden’* (‘vér és talaj’) elmélete. Ezek körül összpontosult minden. Vér, nép, faj és Németország – a náci szókincs központi elemeit képezték. Ezeket pedig *„aktivista és érzelmileg érzékeny tévő szavakkal dústították.”*²⁵ A biológia területéről kölcsönzött szavakat harcias, technológiai és vallásos fogalmakkal egészítették ki. Tekintettel arra, hogy kevés fogalmat használ a náci rezsim, ezeket alaposan megválogatta, és folyamatosan ismételtette, még hozzá kontextustól függetlenül. Ennek elősegítésére választotta azt a megoldást, hogy a töszavakhoz rengeteg képzőt, előtagot, illetve igekötőt társít.

Az így létrehozott szókincs pedig igen sajátos stílussal párosult. Ezeket fogom a következőkben –vázlatosan – bemutatni.

A *‘Blut-und-Boden’* (‘vér és talaj’) ideológiája

A fajelmélet a nemzetiszocialista ideológia alapját képezi azzal a céllal, hogy legitimálja a hatalmon lévők politikáját. Szorosan kapcsolódik hozzá az antiszemitizmus, amely a zsidókat nemcsak mint idegen vallás hívőit utasítja el, hanem egyben *„ellenfajként”* tekint rájuk, amely az *„északi-árja faj romlatlanságát akarja szétrombolni.”*²⁶ Ebből az elméletből vezethető le a náci szókincs döntő többsége.

A *‘Blut’* vagyis a ‘vér’ metafora kiemelkedő fontossággal, s közben más jelentéssel bírt a nemzetiszocializmus előtti időszakokhoz képest. A *Vokabular des Nationalismus* című értelmező szótár szerint a vér *„egy nép fajilag meghatározott, örökölt tulajdonságainak halmaza.”*²⁷ A földbirtoklás jelentőségét a náci nyelv szintén a vér metaforával kötötte össze, amikor is a rendszer vezetői megalkották a *‘Blut und Boden’* (‘vér és talaj’)

²⁴ Frind 1964. 20.

²⁵ Bergsdorf 1983. 59.

²⁶ Lenk 1983. 32.

²⁷ Schmitz-Berning 2007. 109.

kifejezést. Ennek jelentése: „*a nép vérközösségének – leginkább a parasztoké – mitikusan túlzott összekötése az uralt territóriummal.*”²⁸ Ezeket a kifejezéseket természetesen Hitler már a *Mein Kampf*-ban megalapozta: „*A faj nem a nyelvben, hanem a vérben gyökerezik.*”²⁹

A fajelmélethez szorosan kapcsolódik egy biológiai szókincs, amely az emberekben erős legitimitás érzetét kelti, hiszen mégis csak tudományos igényességgel adja elő mondanivalóját a politika. Érdekes jelenség, hogy az addig szaknyelvi funkciót betöltő, „biológiai realitást”³⁰ közvetítő szavak hirtelenjében erős mitikus jelentéssel felruházott szimbólumokká váltak. Ezek a szavak már kevésbé minősülnek információhordozónak, helyette szenvedélyek közvetítése vált a feladatukká.³¹ Ilyen szimbólum a vér (például *'Blutfahne'* – 'vérlobogó', *'Blutorden'* – 'vérrend'). A *'Blut-und-Boden'* mítosza bizonyos szempontból valláspótlékként szolgált. Az üdvösség már nem a túlvilági életre vonatkozik, hanem a vér romlatlanságán múlik.³² A vér mellett a talaj, a föld is erős szimbolikus jelentést nyert leginkább azzal a céllal, hogy a mezőgazdaságban dolgozó parasztokat és munkásokat a hatalom magához tudja vonzani.

Ehhez a szókincshez hozzátartoztak szitokszavak is, amelyekkel a rendszer az ellenségét kívánta megjelölni. A 'parazita' szó tipikus példája a náci nyelv biológiai metaforáinak, amelyek nyelvi dehumanizációs eszközökként szolgáltak. Ezek a szavak a bekövetkezendő megsemmisítésre kívánták mentálisan felkészíteni a lakosságot.³³ Jól látható az ellenségképzés nyelvi mozzanata, hiszen a parazita szóval deklarálták, hogy a zsidó nem-ember, nem létezik, éppen ezért elpusztítható. Érdeemes megvizsgálni, hogy a nemzetiszocialista értelmező kéziszótár hogyan definiálta a nép szót: „*a nép biológiailag-fajilag, paraziták és kártevők által veszélyeztetett, hierarchikusan tagolt egység.*”³⁴

Manfred Pechau a jelenségről már Hitler korában, 1935-ben értekezett disszertációjában. Dolgozatában egész fejezetet szentelt a zsidókkal szemben alkalmazott szófordulatoknak.³⁵ Az alábbi szavakat emelte ki: *'Blutjude'* ('vérzsidó'), *'Völkerzersetzer'* ('népfelbomlasztó'), valamint *'Völkerwanze'* ('néppoloska').

²⁸ Schmitz-Berning 2007. 109.

²⁹ Hitler 1997. 251.

³⁰ Berning 1961. 178.

³¹ Seidel – Seidel-Sloty 1961. 97.

³² vö. Gablantz 1968. 180.

³³ Breil 2006. 78.

³⁴ Schmitz-Berning 2007. 667.

³⁵ Pechau 1935. 65.

Dinamizálás és militarizmus

A dinamizáló stílus célja, hogy cselekvésre sarkallja az embereket. „A nemzetiszocializmus saját magát dinamikusnak nevezi”,³⁶ ezért a mozgalom olyan jelzőket használt, mint a *'kraftvoll'* ('erőtéljes') és a *'wichtig'* ('hatalmas'). A hatalom állandóan politikai akciókat kívánt megvalósítani: *'Abwehraktion'* ('elhárítási akció'), *'Gemeinschaftaktion'* ('csoportakció'). Akarattal és erővel minden elérhető, állították, s ezért sűrűn használtak az alábbi szavakat: *'Willenseinsatz'* ('akaratbevetés'), *'Einigkeitswille'* ('egységakarat'), *'Machtwille'* ('hatalmi akarat'), valamint *'Durchschlagskraft'* ('átütő erő').³⁷ A negatív jelentésű szavakat viszont igyekeztek pozitív konnotációval használni, mint pl. a *'brutal'* ('brutális'), *'rücksichtslos'* ('kíméletlen'), *'unerbittlich'* ('könyörtelen'), valamint *'unabdingbar'* ('elengedhetetlen') szavak alkalmazását.³⁸

Vallásosság

Bár Hitlert ambivalens viszonyok fűzték az egyes vallásokhoz, a politikai kommunikáció terén a nemzetiszocializmus számos politikusa vallásos szavakat, szimbólumokat és metaforákat használt. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a nemzetiszocializmus minden vonatkozásában „politikai vallás” volt. Goebbels szerint a nemzetiszocializmus *„Isten szavát és Isten akaratát hirdeti”*.³⁹ Hitler önmagát *„Isten által küldött messiásnak”* vélte,⁴⁰ hite pedig a *„vér mítosza”*.⁴¹ A vallásos szókincs profanizálása és politikai alkalmazása nem a nácik találmánya, hanem régi hagyománya van, ami túlmutat a Harmadik Birodalmon: már a 18. századi Németországban jellemző volt a patrióta beszéd összekötése a vallási stílussal.⁴²

Victor Klemperer szerint *„ebben az a különös, hogy a hit nyelveként erősen a kereszténységre, pontosan a katolicizmusra támaszkodik, noha a nemzetiszocializmus a kereszténységet és éppen a katolikus egyházat, hol nyíltan, hol titokban, hol elméletben, hol gyakorlatban, de a kezdet kezdetétől támadta.”*⁴³ Kenneth Burke nézőpontjában Hitler okkal nyúl

³⁶ Seidel – Seidel-Slotty 1961. 60.

³⁷ Seidel – Seidel-Slotty 1961. 64–65.

³⁸ Adler 1965. 228.

³⁹ Goebbels 1934/1941. 13.

⁴⁰ Schumann 1958. 58.

⁴¹ Rosenberg 1930/1935. 114.

⁴² Grieswelle 1972. 194.

⁴³ Klemperer 1947/1984. 111.

vissza az egyházhoz. Az egyház szoros kapcsolatot tételez fel Isten és a természet törvényei között. Utóbbira úgy tekintettek, mint Isten akaratának világi kifejeződésére. Azt, hogy néhány ember szolgál, míg mások nemesek, a természet törvényének tudták be az emberek. Ezen analógia mentén a felsőbbrendű árja faj, valamint az alsóbbrendű zsidó faj szintén Isten akaratának köszönhető.⁴⁴

Archaizmus

A náci Németországban fénykorát élte a germán és a lovagi romantika. Újra használatba jöttek az általuk teremtett és használt szavak, a modern kor kifejezéseit kicserélték a régiekre. A *'Rechtswahrer'* ('igazságmegőrző') mellett hasonló szavak voltak a *'Volks-'*, *'Sippen-'*, és a *'Wehrmachtswahrer'* ('népmegőrző', 'törzsmegőrző', 'véderőmegőrző'). A parasztokat a *'Reichsnährstand'* ('Birodalmi Élelmezési Rend') tagjává tették azzal a céllal, hogy *„a széles tömeg érdekeit képviseljék, és a parasztok konzervatív csoportját elvezessék a nemzetiszocializmushoz.”*⁴⁵ Olyan szavakat is használt a nemzetiszocialista rendszer, amelyek egyértelműen a germán világban gyökereznek, s erős képi világ kapcsolódik hozzájuk: például *'Stämme'* ('törzsek'), *'Germanen'* ('germánok'), *'Schwerter'* ('fegyverek'), valamint *'Schutzwälle'* ('védő földsánc').⁴⁶

A nemzetiszocialista szókincs romantikus volt. A hatalomlévők heroikus, nosztalgikus, valamint szentimentális szavak használatával hatottak a német emberek érzületére. A romantikára jellemző a forradalmi hevület, a szabadság eszméje, a nemzeti múlt, a nemzeti kultúra hangsúlyozása. Az író feladata a nép vezetése, s a nemzeti függetlenség támogatása. Maga Klemperer jegyezte fel, hogy *„a náciizmus és a német romantika között a legszorosabb a kapcsolat. [...] Mert minden, ami a náciizmusban megvalósul, csírájában megtalálható a romantikában: az értelem trónfosztása, az ember elállatiasodása, a hatalomeszme, a ragadozás és a szőke bestia uralma.”*⁴⁷

⁴⁴ Burke 1967. 71.

⁴⁵ Bork 1970. 68.

⁴⁶ von Polenz 2009. 171.

⁴⁷ Klemperer 1947/1984. 141.

Eufemizmus

A nemzetiszocialista nyelv a kezdetektől fogva előszeretettel alkalmazta az eufemizmust. Egyes kutatók szerint Goebbels „*elkendőzi és bagatellizálja a bűnt*”, mert úgy gondolja, hogy a nagyobb cél érdekében így követni fogják az emberek.⁴⁸ Számtalanszor alkalmaztak eufemizmust a rendszer vezetői, amikor a koncentrációs táborokkal kapcsolatban nyilvánultak meg. Mackensen az alábbiakat sorolja fel: *'abführen'* ('elvezet'), *'überstellen'* ('áttenni'), *'verlegen'* ('átrakni'), *'wagonieren'* ('vagonba tenni').⁴⁹ Bork szerint szintén ezt a funkciót szolgálták a következő kifejezések: *'auswandern'* ('kivándorolni'), *'evakuieren'* ('evakuálni'), *'Schutzhaft'* ('védőőrizet'), valamint *'Transport'* ('transzport').⁵⁰ Az öléshez köthető szóösszetételekhez a *'Sonder-/sonder'* ('különleges') előtag állt rendelkezésre: *'Sonderaktion'* ('különleges akció'), *'Sonderaufgabe'* ('különleges feladat'), valamint *'Sonderbehandlung'* ('különleges elbánás'). Ezek többsége a bürokrácia nyelvéhez voltak köthetők, ugyanakkor az eufemizmus a hétköznapi nyelvhasználatban is megfigyelhető volt. Utóbbi főleg a háborúnak volt betudható, ezen belül is leginkább annak, hogy a náci kormány „minden fronton” háborút vívott. Így például olyan kifejezésekkel mint a *'Deutscher Kaffee'* ('német kávé') és a *'Deutscher Tee'* ('német tea') a német vezetés a kávé és a teát pótló termékeket kívánta „finomabbá tenni” a katonák számára.⁵¹

Szuperlatív stílus

Werner König szerint a nemzetiszocialista nyelv „pszeudomonumentalizmust” szolgál ki annak érdekében, hogy megfelelően mutassa be magát.⁵² Hitler előszeretettel használta az alábbi előszavakat: *'höchst-'* ('legmagasabb'), *'größt-'* ('legnagyobb'), *'gewaltigst'* ('leghatalmasabb') és *'großartigst-'* ('legnagyszerűbb').⁵³ Továbbá vannak olyan kifejezések is, amelyek bár nyelvtanilag nem, tartalmilag mégis szuperlatívuszt közvetítenek: a *'gigantisch'* ('gigantikus') mennyiségjelző révén szám adatok helyett a beszélő nem pontos

⁴⁸ Boelcke 1966. 23.

⁴⁹ Mackensen 1973. 214.

⁵⁰ Bork 1970. 89.

⁵¹ Glunk 1966. 70.

⁵² König 1978. 121.

⁵³ Kinne 1973. 36–37.

információt nyújt, hanem illúziót. Kedvelt eszköznek számított az *'Ehre'* ('tisztelet'), *'Freiheit'* ('szabadság') és a *'Brot'* ('kenyér') hármasság egymást követő szerepeltetése is.⁵⁴ Hasonló hatást fejtett ki a duplikálás és az egyes kifejezések halmozása.

Nominális stílus, jelszavak és rövidítések

A náci nyelv sajátja volt a melléknevek, határozószók, prepozíciók és az igék főnevekkel történő helyettesítése. A legtöbb főnév az *'-ung'* végződést viseli, amely kitűnő megoldás az igék főnevesítésére. Például *'Verhimmelung'* ('égekbe magasztalás'), *'Flüssigmachung'* ('folyóssá tétel'), illetve a *'Wehrlosmachung'* ('fegyvertelenné tétel').⁵⁵ Ennek segítségével egyrészt bürokratizálták a nyelvet, másrészt pedig a sok főnév használata amúgy is a német nyelv sajátja (lásd összetett szavak kreálása a birtokos szerkezet alkalmazása helyett), így voltaképp a német nyelv német, germán jellegét erősítették.⁵⁶ A náci nyelv másik jellegzetessége volt, hogy a főneveket előszeretettel kiegészítették a *'-mäßig'* toldalékkal, például: *'wehrmäßig'* ('fegyverképes'), vagy *'weltanschauungsmäßig'* ('világnézetnek megfelelő').⁵⁷

A jelszavak között egyrészt találhatók olyanok, amelyekhez erős érzelmek kötődnek: *'Rotmord'* ('vöröshalál'), *'Judenkanaille'* ('zsidócsőcselék'), *'Einkreisung'* ('bekerítés'), továbbá *'Weltgeltung'* ('világi érvényesség').⁵⁸ Másrészt pedig nem csak szavak, hanem kifejezések és rövid mondatok is jelszavakká váltak: *'Feind hört mit'* ('az ellenség is hallja'), *'Wissen ist Blei'* ('a tudás ólom'), illetve *'Charakter ist Gold'* ('arany jellem').⁵⁹

Szintén a főnevesített stílus sajátossága a rövidítések alkalmazása. A legtöbb mozaikszó a náci párt berendezéseivel kapcsolódik: *'Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation – NSBO'* ('Nemzetiszocialista Üzemsejtek Szervezete'); *'Bund Deutscher Mädel – BDM'* ('női szervezet'); *'Hitlerjugend – HJ'* ('férfi ifjúsági szervezet'); *'Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP'* ('Nemzetiszocialista Német Munkáspárt'); *'Schutzstaffel – SS'* ('katonai és védelmi szervezet'); *'Sturmabteilung – SA'* ('rohamosztag'); illetve *'Kraft*

⁵⁴ Kükelhahn 1983. 33.

⁵⁵ Bork 1970. 47.

⁵⁶ Stoltenberg 1934. 93.

⁵⁷ Bork 1970. 49.

⁵⁸ Hagemann 1948. 159–163.

⁵⁹ Mieder 1983. 12.

durch Freude – KdF ('Boldogság általi erő'). A rövidítések másik csoportját a rövid szavak teszik ki: '*Geheime Staatspolizei – GESTAPO*' ('titkos államrendőrség'), vagy '*Untersuchungs- und Schlichtungsausschuß – USCHLA*' ('vizsgáló és egyeztető bizottság'). Ezen szavak úgy nyerték el jelszóként történő azonosításukat, hogy nem csak írásban, hanem szóban, a hétköznapi nyelv részeként alkalmazták őket.⁶⁰

Előszavak és származtatás

Moser szerint nincsen még egy olyan újgermán nyelv, mint a német, amely esetében ilyen könnyen lehetne összetett szavakat létrehozni.⁶¹ A náci nyelv pedig előszeretettel alkalmazta a szóösszetételek adta lehetőségeket, sok esetben három vagy akár több elemből álló szavakat hoztak létre. Kedvelt előtagnak számított a '*Groß-*' ('nagy'): '*Großdeutschland*' ('Nagynémetország'), '*Großkundgebung*' ('nagytüntetés'), '*Großoffensive*' ('nagyoffenzíva'), vagy a '*Großkampftag*' ('nagyharcnap'). Ugyanígy nagy gyakorisággal használtak a '*Raum-*' ('tér') előtagot is: '*Raumordnung*' ('területi szabályok'), illetve '*Raumpolitik*' ('térpolitika').⁶²

A náci nyelv a származtatás esetében olyan toldalékokat használt, amelyek főnevekből erednek, például: '*-tum*', '*-heit*', '*-schaft*'. Így hozták létre a '*Volkheit*' ('nemzetiség'), '*Deutschheit*' ('némettség'), valamint '*Rassengebundenheit*' ('fajhozkööttség') kifejezéseket.⁶³ Ezen szavakat abból a célból használtak, hogy hangsúlyozzák vele a mozgalom kollektív létét. A '*Gefolgschaft*' ('csapat, követők'), és a '*Gemeinschaft*' ('közösség') a nemzetiszocialista ideológia központi magját jelentik. A '*Deutschtum*' ('némettség') és a '*Judentum*' ('zsidóság') egymással össze nem egyeztethető ellentétpárt képeztek.⁶⁴

Kollektív egyes szám

Egy közösség meglétéhez fontos faktor az összetartozás érzése. A nyelvnek megvan az a képessége, hogy felerősítse a „mi” tudatot,⁶⁵

⁶⁰ Marcus 1942. 185.

⁶¹ Moser 1974. 560.

⁶² Bork 1970. 56.

⁶³ Seidel-Sloty – Seidel 1961. 27.

⁶⁴ von Polenz 2009. 173.

⁶⁵ Segerstedt 1947. 156.

amelyet a nemzetiszocialista nyelv az ellenség felállításával és megnevezésével ért el. Durva, sztereotipizáló ellentétpárokat⁶⁶ állítottak fel abból a célból, hogy erősítsék a „mi” és az „ők” ellentétének gondolkodásmódját: például *'national – international'* ('nemzeti – nemzetközi'), *'deutsch – jüdisch'* ('német – zsidó'). A náci egyik kedvelt nyelvi eszköze volt *'totalitäre Simplifizierung'* ('totalitárius egyszerűsítés')⁶⁷ a *'Kollektivsingular'*-on vagyis a 'kollektív egyes szám'-on keresztül. Ezen stílust a náci nyelv a természettudományok nyelvhasználatából kölcsönözte,⁶⁸ így például *'DER Deutsche'* ('A német'), *'DER Jude'* ('A zsidó'), *'DER Germane'* ('A germán') mint a „tipizálás formái, amelyek negatív vagy pozitív előjelet hordoztak magukban, és ellehetetlenítették, hogy különbséget lehessen tenni a típus alá tartozók között.”⁶⁹ Szintén hasonló céllal használta a nemzetiszocialista nyelv a fosztóképzőket: *'undeutsch'* ('nemnémet'), *'ungeistig'* ('nem szellemi'), *'entartet'* ('elfajzott'), *'Unsitte'* ('rossz szokás'), *'Unzucht'* ('fajtalanság'), továbbá *'Untermensch'* ('alsóbbrendű ember', 'nem-ember').⁷⁰ Ehhez a csoporthoz tartoztak a *'nichtarisch'* ('nem-árja') és a *'nichtjüdisch'* ('nem-zsidó') szavak is.⁷¹

Idegen eredetű szavak és németesítés

Müller megjegyzi, hogy a náci nyelv kialakításában nem csak a náci párt tagjai játszottak szerepet, hanem az 1885-ben felállt *'Allgemeiner Deutscher Sprachverein (ADSV)'*, vagyis az 'Általános Német Nyelvegyesület'.⁷² A nyelvgondozás ugyanis „nem egy tisztán lingvisztikai kérdés, hanem összefügg politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális faktorokkal is.”⁷³ Az ADSV már a kezdetektől az anyanyelv gondozásán keresztül a német nemzeti öntudatot akarta megerősíteni, ehhez hozzátartozott a határokon kívül élő, és a határok mentén élő németekkel való kapcsolat fenntartása – ez főleg az első világháború következményeinek köszönhető.⁷⁴ Ennek következményeképpen a

⁶⁶ Winckler 1970. 65.

⁶⁷ von Polenz 2009. 169.

⁶⁸ A természettudomány az egyes fajkokat egyesszámban használja: az ember, a farkas, a véresejt, a baktérium stb.

⁶⁹ Bergsdorf 1983. 61.

⁷⁰ Bergsdorf 1983. 61.

⁷¹ von Polenz 2009. 168.

⁷² Müller 1994. 53.

⁷³ Augst 1977. 82.

⁷⁴ Török 1979. 237.

Németország területén kívül élő németek is azonosulni tudtak a német fasizmus célkitűzéseivel.⁷⁵

Az idegen eredetű szavakat nem csak nemzeti okok miatt tiltották be, hanem kifejezetten a „nyelvtisztító” folyamatot segítették elő. Ehhez hozzátartozott az is, hogy a zsidó eredetű szavakat is kiűzték a nyelvhasználatból. Az ADSV arról is gondoskodott, hogy a hétköznapi nyelvből eltűnjön az akadémikus világra és társadalmi rétegre jellemző szakzsargon. A szaknyelvek szókincsét is leegyszerűsítették azzal a céllal, hogy az értelmiségiek „osztálybeképzeltségét” leépítsék.⁷⁶ Mindez természetesen összhangban állt a náci rezsim akaratával, hiszen mély bizalmatlanság élt bennük az értelmiségi réteggel szemben.

Az ADSV nem nézte jó szemmel, hogy Hitler az idegen eredetű szavak beemelését propagálta, ezért az egyesület számtalan alkalommal jelentetett meg negatív kritikát a *Muttersprache* című tudományos folyóiratban. Hitler ugyanis propagandisztikus lehetőségeket látott a külföldi nyelvekből kölcsönzött szavakban, még hozzá azért, mert bár ellenszenvezett az értelmiségiekkel, mégis szüksége volt a nyelvükre. Mivel a németek nagy része vagy nem értette – vagy csak nem pontosan – az idegen kifejezéseket, ezért lenyűgözte őket e szavak használata.⁷⁷ Ezt a jelenséget Betz az alábbiak szerint írta le: *'highsounding style of foreign words'* (*'magasztos hangzású idegen szavak'*).⁷⁸ Számtalan ilyen szót lehet felfedezni a náci szókincsben: többek között *'Garant'* ('kezes'), *'fanatisch'* ('fanatikus'), *'Paladin'* ('lovag'), *'Symbol'* ('szimbólum'), *'heroisch'* ('heroikus'). Ide sorolhatjuk a szitokszavakat is, mint az *'Intellektueller'* ('értelmiségi'), *'Bolschewist'* ('bolsevik'), *'Journaille'* ('szenzációhajhász sajtó'), *'infam'* ('becstelen') és a *'Parasit'* ('parazita'). Bork megjegyzi, hogy a szitokszavak főként az ellenség leírásához voltak alkalmasak, míg a pozitív konnotációval rendelkező idegen szavakat legtöbb esetben a pártra vagy a párt követőire használták.⁷⁹

Azokban az esetekben, amikor az idegen eredetű szó negatív tartalmat hordozott magában – általában valamely ellenséges ideológiához kötődött –, úgynevezett németesítésről beszélhetünk.⁸⁰ Az *'Individuum'* ('egyén') a liberalizmustól származtatható, a *'Humanität'* ('humanizmus') pedig a liberális zsidó tradíciótól. Ezeket a pejoratívnak vélt szavakat betiltották,

⁷⁵ Török 1979. 237.

⁷⁶ Esser 1936. 138.

⁷⁷ Klaus 1971. 140.

⁷⁸ Betz 1955. 778.

⁷⁹ Bork 1970. 97.

⁸⁰ Seidel-Slotty – Seidel 1961. 125.

helyette a *'deutsche Menschlichkeit'* ('német emberiség') kifejezés terjedt el.⁸¹

Olyan eseteket is találhatunk, amikor a negatív eredetű szavak elkerülése érdekében a náci vezetés új szavakat hozott létre. Kulturális területen ilyen szó volt a *'Bildberichterstatter'* ('képjelentéstevő') a *'Pressephotograph'* ('sajtófotós') vagy a *'Reporter'* ('riporter') helyett, a *'Kunstbericht-betrachtung'* ('művészetvizsgáló-jelentés') a *'Kunstkritik'* ('művészeti kritika') helyett, a *'Schriftleiter'* ('írásvezető') a *'Redakteur'* ('szerkesztő') helyett, a *'Schrifttum'* ('írásosság') a *'Literatur'* (irodalom) helyett, valamint a *'Weltanschauung'* ('világnézet') a *'Philosophie'* ('filozófia') helyett.⁸²

Különböző stílusok keverése

Ahogy a nemzetiszocializmusra sem lehet heterogén ideológiaként tekinteni, úgy annak szókincsére sem. Berning szerint ennek célja az, hogy zavarodottságot keltsen a beszélő a hallgatóságban, ezzel pedig még inkább meggyőzze a rezsim vakon történő követéséről.⁸³ A nemzetiszocializmus egyszerre beszélt racionalitásról és érzelmekről; egyszerűségről és monumentalizmusról; brutalitásról és vallásosságról; vulgárisan fejezte ki magát, de jelen volt a pátosz is. *„Olyan volt ez, mint a bőr bizsergése a hideg és a forró zuhany váltogatása alatt, fizikailag éppolyan hatásos”* – így jellemezte a jelenséget Klemperer.⁸⁴

4. Konklúzió

Jelen dolgozat kettős céllal íródott: egyrészt a nemzetiszocialista nyelv politikatudományi vizsgálatának lehetőségét kívánta jelezni, másrészt pedig összegezni igyekezett az eddigi kutatások eredményeit s hiányosságait.

Az írás bemutatta, hogy a fellelhető szakirodalom képviselői szinte kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a nemzetiszocialista időszak cezúráját jelent a német nyelv történetében. Ennek az időszaknak a propagandatevékenysége ugyanis hosszú távon határozta meg az

⁸¹ Seidel-Sloty – Seidel 1961. 126.

⁸² von Polenz 1967. 98.

⁸³ Berning 1964. 112.

⁸⁴ Klemperer 1947/1984.

emberek (s talán nem csak a németek) viszonyát a nyelvhez. Abban viszont továbbra sincs egyetértés, hogy beszélhetünk-e különálló, specifikus nyelvtörténeti tárgyról, sajátos jellemzőkkel bíró nyelvtörténeti időszakról. Ennek keretében az írás felvázolta, milyen módon lehet megközelíteni a vizsgálat tárgyát a politikai szókincs vizsgálata felől.

Láthatóan abban konszenzus mutatkozik, hogy a nemzeti szocialista nyelvnek vannak leírható, szabályszerű jellemvonásai. Az írás bemutatta, hogy általánosságban mit lehet tudni a nemzetiszocializmus szókincséről. Ezek lexikai jellemzői a teljesség igénye nélkül az alábbiak: militarista és vallásos szimbólumok, eufemizmus használata, a középkor és a német romantika megidézése. Stílusa pedig a következőképpen írható le: superlatívuszok, kollektív egyes szám, idegen eredetű szavak, nominatív stílus és előszavak alkalmazása.

Felhasznált irodalom

Adler, Hans Günther (1965): Wörter der Gewalt. In: *Muttersprache* 75. 213–230.

Augst, Gerhard (1977): *Sprachnorm und Sprachwandel. Vier Projekte zu diachroner Sprachbetrachtung (Studienbücher zur Linguistik und Literaturwissenschaft 7)*. Athenaion, Wiesbaden

Bergsdorf, Wolfgang (1983): *Herrschaft und Sprache. Studie zur politischen Terminologie der Bundesrepublik Deutschland*. Pfullingen: Neske.

Berning, Cornelia (1964): *Vom "Abstammungsnachweis" zum "Zuchtwart"*. *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin: De Gruyter.

Betz, Werner (1955) The National-Socialist Vocabulary. In: Beaumont, Maurice (1955): *The Third Reich*. New York: Praeger. 784–796. pp.

Boelcke, Will A. (Hrsg.) (1966): *Kriegspropaganda 1939–1941. Geheime Ministerkonferenzen im Reichspropagandaministerium*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart

Bohse, Jörg (1988): *Inszenierte Kriegsbegeisterung und ohnmächtiger Friedenswille. Meinungslenkung und Propaganda im Nationalsozialismus*. J.B. Metzler, Stuttgart, <https://doi.org/10.1007/978-3-476-03265-2>

Bork, Siegfried (1970): *Mißbrauch der Sprache. Tendenzen nationalsozialistischer Sprachregelung*. Francke Verlag, München

Breil, Angelika (2006): *Studien zur Rhetorik der Nationalsozialisten. Fallstudien zu den Reden von Joseph Goebbels*. Ruhr-Universität Bochum. <https://d-nb.info/984648100/34> (2020.11.25.)

Burke, Kenneth (1967): *Die Rhetorik in Hitlers Mein Kampf und andere Essays zur Strategie und Überredung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main

Dieckmann, Walter (1969a): *Sprache der Politik. Einführung in die Pragmatik der politischen Sprache*. Universitätsverlag Winter GmbH, Heidelberg.

Dieckmann, Walter (1969b): A politikai kommunikáció stílusa. In: Szabó, Márton – Kiss, Balázs – Boda, Zsolt (szerk.) (2000): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 79–113.

Esser, Wilhelm Martin (1936): *Deutsche Sprache eine Sendung*. Quelle & Meyer, Leipzig

Frind, Sigrid (1964): *Die Sprache als Propagandainstrument in der Publizistik des Dritten Reichs. Untersucht an Hitlers "Mein Kampf" und den Kriegsjahrgängen des "Völkischen Beobachters"*. Ernst-Reuter-Ges, Berlin

von der Gablentz, Otto (1968): Religiöse Legitimation Politischer Macht. In: Friedrich, Carl-Joachim – Reifenberg, Benno (Hrsg.) (1968): *Sprache und Politik*. Festgabe für Dolf Stemberger zum sechzigsten Geburtstag. Lambert Schneider Verlag, Heidelberg 165–188.

Glunk, Rolf (1966): Erfolg und Mißerfolg der nationalsozialistischen Sprachlenkung. In: *Zeitschrift für deutsche Sprache* H. 22. 58–73.

Goebbels, Joseph (1934/1941): *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern*. (Vom I. Januar 1932 bis zum I. Mai 1933.) Zentralverl. der NSDAP, München

Grieswelle, Detlef (1972): *Propaganda der Friedlosigkeit. Eine Studie zu Hitlers Rhetorik 1920–1933*. F. Enke, Stuttgart

Hagemann, Walter (1948): *Publizistik im Dritten Reich. Ein Beitrag zur Methodik der Massenführung*. Hansischer Gildenverlag, Hamburg

Hitler, Adolf (1997): *Mein Kampf* (Harcom). W. Stocker Kft., Budapest

Kinne, Michael (1973): *Untersuchungen zur positiven superlativischen Lexik in nationalsozialistischen und sozialistischen Texten*. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn

Klaus, Georg (1971): *Sprache der Politik*. Deutscher Verlag, Berlin

Klemperer, Victor (1947/1984): *A Harmadik Birodalom nyelve*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont

König, Werner (1978): *Atlas zur deutschen Sprache*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München

Kükelhahn, Kurt (1983): Sprache als Werkzeug politischer Verführung. Der Wahlauftritt der NSDAP vom 1. März. 1932. In: *Muttersprache* 93. 31–34.

Lenk, K. (1983): Die Verführten: Wie der Nationalsozialismus ankam. In: *Hohenheimer Protokolle. Macht der Verführung. Sprache und Ideologie des Nationalsozialismus*. Tagung der Katholischen Akademie Stuttgart in Stuttgart-Hohenheim 1983. Stuttgart. 7–36.

Mackensen, Lutz (1973): *Verführung durch Sprache. Manipulation als Versuchung*. München: List Paul Verlag.

Marcus, Willi (1942): Deutsches Sprachleben in der Tagespresse der Gegenwart. In: *Muttersprache* 57. 169–170.

Mieder, Wolfgang (1983): Sprichwörter unterm Hakenkreuz. In: *Muttersprache* 93. 1–30.

Moser, Hugo (1974): Neuere und neueste Zeit. Von den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts zur Gegenwart. In: Maurer, Friedrich – Stroh, Friedrich – Rupp, Heinz (Hrsg.) (1974): *Deutsche Wortgeschichte*. de Gruyter, Berlin/New York, 529–645.

Müller, Senya (1994): *Sprachwörterbücher im Nationalsozialismus. Die ideologische Beeinflussung von Duden, Sprach-Brockhaus und anderen Nachschlagewerken während des "Dritten Reichs"*. M und P, Verlag für Wissenschaft und Forschung, Stuttgart, <https://doi.org/10.1007/978-3-476-04218-7>

Pankok, Eckart (1966): Sprache in „sekundären System“. Zur soziologischen Interpretation sprachkritische Befunde. In: *Soziale Welt* 17. 253–273.

Pechau, Manfred (1935): *Nationalsozialismus und deutsche Sprache*. Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Greifswald

von Polenz, Peter (1967): Sprachpurismus und Nationalsozialismus. Die „Fremdwort“-Frage gestern und heute. In: von Wiese, Benno – Henß, Richard (Hrsg.) (1967): *Nationalsozialismus in Germanistik und Dichtung*. Dokumentation des Germanistentages in München vom 17–22. Oktober 1966. Berlin. 111–165.

von Polenz, Peter (2009): *Geschichte der deutschen Sprache*. de Gruyter, Berlin/New York <https://doi.org/10.1515/9783110215526>

Rosenberg, Alfred (1930/1935): *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. Hoheneichen-Verlag, München

de Saussure, Ferdinand (1967): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

Schlosser, Horst Dieter (2013): *Sprache Unterm Hakenkreuz: Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus*. Böhlau, Bécs/Köln <https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412211691>

Schmitz-Berning, Cornelia (2007): *Vokabular des Nationalsozialismus*. de Gruyter, Berlin: <https://doi.org/10.1515/9783110928648>

Schumann, Hans-Gerd (1958): *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung. Die Vernichtung der deutschen Gewerkschaften und der Aufbau der deutschen Arbeitsfront*. Norddeutsche Verlagsanstalt, Hannover/Frankfurt/M.

Segerstedt, Torgny T. (1947): *Die Macht des Wortes. Eine Sprachsoziologie*. Panverlag, Zürich

Seidel-Sloty, Ingeborg – Seidel, Eugen (1961): *Sprachwandel im Dritten Reich. Eine kritische Untersuchung faschistischer Einflüsse*. Verlag Sprache und Literatur, Halle/Saale

Sternberger, Dolf – Storz, Gerhard – Süßkind, Wilhelm E. (1957): *Aus dem Wörterbuch des Unmenschen*. Claasen, Hamburg

Stoltenberg, Hans L. (1934): *Der eigendeutsche Wortschatz der Weisheitslehre in der Entwicklung seiner Stände*. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt/M

Török, Imre (1979): Die Gesellschaft für deutsche Sprache als Nachfolgeorganisation des Deutschen Sprachvereins und ihre gesellschaftliche Funktion vor allem während der Rekonstruktionsperiode. In: Simon, Gerd (Hrsg.) (1979): *Sprachwissenschaft und politisches Engagement. Zur Problem- und Sozialgeschichte einiger sprachtheoretischer, sprachdiktatorischer und sprachpflegerischer Ansätze in der Germanistik der 19. und 20. Jahrhunderts*. Beltz Verlag, Weinheim, 231–271.

Voigt, Gerhard (1974): Bericht vom Ende der 'Sprache des Nationalsozialismus'. *Diskussion Deutsch* 5. 445–464.

Winckler, Lutz (1970): *Studie zur gesellschaftlichen Funktion faschistischer Sprache*. Suhrkamp, Frankfurt/M.

Vocabulary of the National Socialism

Summary

The paper was written for a dual purpose: on the one hand, it wanted to indicate the possibility of examining the National Socialist language in political science, and on the other hand, it sought to summarize the results and shortcomings of the previous researches.

The study showed that the available literature – almost without exception – agrees that the National Socialism was a caesura in the history of the German language: the propaganda activity of this period determined the long-term relationship of the people (and perhaps not only the Germans) to the language. However, there is still no consensus on whether we can talk about a separate, specific subject of linguistic history, or a period of linguistic history with specific characteristics. In this context, the paper outlined how to approach the subject: from the perspective of the political vocabulary.

Apparently, there is a consensus that the National Socialist language has descriptive, regular features. The writing presented what can be known about the vocabulary of National Socialism in general. These lexical features, without claiming to be exhaustive, are: militaristic and religious symbols, the use of euphemism, the evocation of the Middle Ages and German Romanticism. And its style can be described by the use of superlatives, collective singular, words of foreign origin, nominative style, and preface.

Miskó Dávid

ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola

Témavezető: Stumpf István, egyetemi tanár (Széchenyi István Egyetem), egyetemi magántanár (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar)

**„Te miért úgy, én miért így szavazok?” –
A választói viselkedés általános jellemzése a klasszikus
alaptradíciók és egyéb lehetséges elméleti
megközelítések alapján**

I. Bevezetés

A választók szavazáskor arról döntenek, hogy voksukkal melyik pártot, illetve párt jelöltjét támogatják. Döntésüket azonban számos ok, mögöttes, látszólag láthatatlan tartalom, sokféle preferencia magyarázhatja. Miért szavaz baloldali vagy jobboldali jelöltre és pártra? Miért épp azokkal a bizonyos szakpolitikákkal ért egyet? Érez-e mély, erős hűséget pártja iránt? Befolyásolja-e, és ha igen, mennyire a társadalmi háttere, a környezet, ahonnan jött? Esetleg magyarázza-e az egyén pártválasztását annak neme, vallásossága, etnikai hovatartozása? Gazdasági alapon mérlegel vagy egyéb szakpolitikai reprezentativitás törvényhozási képvisellete miatt voksol egy adott jelöltre és pártra? Felismeri-e saját önérdékét, megfelelteti-e adott politikai alternatívának, és arra a politikai aktorra szavaz-, vagy esetleg – felismerve egy kívánt választási „outcome-ot” – stratégiai okokból dönt egy-egy jelölt mellett? A kérdések sorát még bőven folytatni lehetne.

A fent feltett kérdésekre adható válaszokat igyekeznek a választói magatartás jellemzésére létrehozott elméletek és modellek megválaszolni, olykor függetlenül, külön hatásokra vagy szempontokra fókuszálva, sokszor azonban vegyes modelleket alkotva.

A választói magatartás modernkori kutatásának „születését” az 1940-es évekre datálták (a kérdőívek elterjedésével egyben¹), amikor Lazarsfeldék – megteremtve a politikai viselkedés szociológiai tradíciójának kutatási irányát –, már a korábban csak ökológiai módszerrel vizsgált választói minták helyett egyéni szinten foglalkoztak a választókkal. Ekkoriban még

¹ Evans, Jocelyn: Voters and Voting: An Introduction, SAGE Publications Ltd, London, 2004., 21-22.

két – a szociálpszichológiai és a racionális – alaptradíció bontakozott ki. A későbbi kutatások folyamán a klasszikus tradíciókat kihívások érték, és ennek köszönhetően kezdtek el egymás felé közeledni, vegyesebb modelleket alkotva.²

Jelen tanulmánnyal három célt kívánok szolgálni:

- Egyrészt, be kívánom mutatni a választói magatartás alaptradícióinak főbb jellemzőit, illetve kitérni az olyan egyéb kutatási irányzatokra, elméletekre, modellekre, amelyek az alaptradíciókon belül a választói viselkedéssel kapcsolatos kérdéskör további kutatási lehetőségeit jelölik ki.

- Másrészt, a különböző modellekkel érzékeltetni tervezem azokat a különbségeket, amik miatt az egyes választók szavazási viselkedése más mintázatot követ.

- Harmadrészt, rá kívánok világítani a választói magatartás kutatásában rejlő sokszínű lehetőségek létezésére, a politikatudományban betöltött termékeny szerepére.

A dolgozat terjedelmi és tartalmi okok miatt nem megy bele a vizsgált kutatási irányok mély és alapos feltárásába, csupán a lehetőségekre kíván rámutatni. A tanulmány csak elméleti síkon mozog, empirikus eredményekkel nem támaszt alá. Az egyéb lehetséges kutatási irányokat a nagyobb tradíciók fejezeteiben tárgyalja.

II.1. A szociológiai tradícióról általában

A választói magatartás szociológiai tradíciója a Columbia Egyetemen született az 1940-es években Lazarsfeld, Berelson és társai³ munkája alapján. Ahogy a bevezetőben is utaltam már rá, az ekkor megjelent kutatási eredmények a modern választói magatartás vizsgálatának kezdetét is jelentették.⁴

Alapvetően Berelsonék⁵ és a Columbiái Iskola arra kereste a választ, hogy az olyan társadalmi változók, mint a nem, a kor, a vallásosság, az

² Carmines, Edward – Huckfeldt, Robert: Politikai viselkedés: áttekintés, In: Goodin, Robert – Klingemann, Hans-Dieter (szerk.): A politikatudomány új kézikönyve, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 225.

³ Alapművek: Lipset, Seymour – Rokkan, Stein: Party System and Voter Alignments. Cross National Perspectives, Free Press, New York, 1967.; Lazarsfeld, Paul (1968): The People's Choice, Columbia University Press.

⁴ Carmines – Huckfeldt 2003. 225.

⁵ Evans idézi: Berelson, Bernard – McPhee, William: Voting: a Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign, University of Chicago Press, 1954 (újra 1986). 73-75.

etnikai hovatartozás és a republikánusokra vagy demokratákra leadott szavazatok között milyen összefüggés figyelhető meg.⁶

A szociológiai irányzat (Columbiai Iskola) alapvetően a csoportalapú szavazást hangsúlyozza, elutasítja a racionális és a pártidentifikációs modell individuális fókuszát. A szociológiai megközelítés értelmében az egyén szavazatát az egyén társadalmi pozíciója határozza meg, és szavazatalakulás szempontjából a politikai párt és a társadalmi csoport közötti kapcsolat minősége számít.⁷

Az irányzat lényegében arra mutat rá, hogy a „kereszt a szavazólapon a szociális identitás egy közvetett kifejezése,”⁸ és „a választói viselkedést a társadalmi pozícióból levezethető csoportérdekek és a társadalmi környezete határozzák meg.”⁹ A szociológiai tradíció értelmében a választók politikai preferenciái a nagy társadalmi törésvonalakból, és e vonalak mentén végbemenő mobilizációból vezethető le. A preferenciákat így az egyén léthelyzete, vallási, etnikai és osztályhovatartozása befolyásolja.¹⁰

A klasszikus törésvonalak, vagyis a politikailag releváns, a társadalom szerkezetében megjelenő különbségek alapján képesek a pártok mozgósítani a különböző társadalmi csoportokat. Lipset és Rokkan¹¹ klasszikusnak számító munkája szerint a történelmi események¹² által kialakult négy nagy társadalmi törésvonal és a belőlük eredeztethető konfliktusok az állam és az egyház (jelenleg a vallásosság kérdése), a kisebbség és többségi kultúra (etnikai kérdések), a munkások és a tőke, illetve a város–vidék ellentéteken alapszanak.¹³ Később azonban a klasszikus törésvonal-elméletek revíziójában már a szocio-demográfiai különbségek szerepének csökkenéséről írtak, amelyek már „se nem szükséges, se nem elégséges feltételei a társadalmi megosztottságnak.”¹⁴ Ugyanis, a törésvonalakat – például Enyedi szerint – a társadalmi normák és cselekvők határozzák már meg,¹⁵ illetve új, értékalapú törésvonalak¹⁶

⁶ Evans 2004. 45.

⁷ Harrop, Martin – Miller, William: Elections and Voters – A Comparative Introduction, 1987, New Amstredam Books. 1987. New York. 157.

⁸ Harrop – Miller 1987. 173.

⁹ Enyedi, Zsolt – Körösi, András: Pártok és pártrendszerek. Osiris Kiadó. Budapest. 2004. 205.

¹⁰ Enyedi – Körösi 2004. 205.

¹¹ Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein: Party System and Voter Alignments. Cross National Perspectives, New York, The Free Press, 1967.

¹² A szerzők a történelmi események alatt először a reformációt értették (harc a különböző oktatási és egyéb szervezetek irányításáért egy nemzetben belül), illetve főként a nemzeti és ipari forradalmakat.

¹³ Róna Dániel: A törésvonal fogalma a politikatudományban. In: Politikatudományi Szemle XVII/4, 2008., 123-124

¹⁴ Róna 2008. 127-129.

¹⁵ Enyedi Zsolt: A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában, In Századvég, 2004. 3-5.

mentén szerveződik a mobilizáció. A klasszikus törésvonal-elméletek viszont ugyancsak megújultak a politikatudományban, ugyanis a kutatások rámutattak, hogy azok mégis „szükséges, de nem elégséges feltételei” a társadalom politikailag releváns megosztottságának, és azok mellett értékalapú törésvonalak is ugyanúgy jelen vannak.¹⁷

Ahhoz, hogy a társadalmi változók (nem, kor, társadalmi státusz, vallásosság, foglalkoztatottság, iskolázottság, etnikum, stb.) és a leadott szavazat közötti hosszútávú kapcsolat megmaradjon (vagyis ezek a bizonyos társadalmi jellemzők mindig ezt a szavazatot hozzák), a következő tényezőknek kell érvényesülniük az elmélet szerint:

1. differenciáltság, amely arra utal, hogy közös jellemzőkkel bíró egyének közös érdekekkel rendelkezzenek a politikát illetően. Ugyanakkor fontos, hogy egy ilyen csoport más legyen, mint más, de közös értékeket valló, közös jellemzőkkel bíró más egyének csoportja;

2. transzmisszió, ami a szülők egész életére hatással lévő értékeknek a gyermekeikre történő átadását jelenti. A transzmisszió folyamán megvalósul „*egy bizonyos szinten az értékek intergenerációs átadása, amely garantálja a kontinuitást a társadalmi struktúrában,*”¹⁸

3. kapcsolat, amely értelmében az egyéneknek érintkezniük kell saját csoportjuk más egyéneivel, hogy a csoportra jellemző közös hitek és meggyőződések folyamatos megerősítést nyerjenek. Ugyanis, más csoportok tagjaival való érintkezés bizonytalanságot okozhat az egyén számára.

Ezeknek a folyamatoknak a hatását későbbi szerzők is megerősítették, így a szociológiai iskola, illetve az elméleti keret fontos részévé váltak.¹⁹

A társadalmi kontextus, mint az egyén politikai viselkedését magyarázó változó, elengedhetetlen az elemzésekben. A társadalmi kontextus különböző értékekkel és attitűdökkel látja el az egyént, és ezek az attitűdök, értékek politikai döntéseire hatással lehetnek, így maga a társadalmi környezet van hatással rá. Különböző társadalmi csoportokhoz való tartozás (kor, nem, foglalkoztatás alapján, stb.) különböző attitűdök kialakítását eredményezi, és így más csoportoktól eltérő politikai viselkedést idéz elő. Evans hozzáteszi, hogy a politikai pártok erőforrásai az egyéni mozgósítást tekintve limitáltak, így az egyéneket a társadalmi csoportok szintjén képes a leginkább mozgósítani, tehát a társadalmi

¹⁶ Ingelhart, Ronald: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press. Princeton. 1977.

¹⁷ Róna 2008. 129 – 133.

¹⁸ Evans 2004. 45.

¹⁹ Evans 2004. 45.

csoportok az egyénspecifikus vizsgálódások mellett tömegmobilizációs okok miatt is fontosak.²⁰

A társadalmi változók tekintetében olyan általános következtetéseket lehet bemutatni, minthogy a vallásosságnak – a szakszervezetekhez hasonlóan – jelentős mobilizációs képességük van.²¹ Észak- Nyugat-Európában a munkásszavazók és a szociáldemokrata pártok között erősebb kötelék alakul ki, míg a középosztálybeliek jobban megoszlanak a liberális, konzervatív és kereszténydemokrata pártok között. A vallásosság a jobboldali pártokra való szavazás (és velük való azonosulás) tekintetében bír befolyással. A magasabb iskolázottságúak nagyobb arányban vesznek részt a választásokon, és mivel kifinomultabb információkkal rendelkeznek, így stabilabb politikai álláspontot képviselnek.²²

A szociológiai tradíciót, illetve a társadalmi/szociális háttér pártválasztást magyarázó erejét az 1960-as években komoly kihívás érte. Az osztályhovatartozás a politikai preferenciák meghatározásában csökkenni kezdett.²³ Ahogy Igor Crewe írja bevezetőjében, a választások (1960-as évek előtt) csak mobilizálták a már korábban megszervezett, mély gyökerekkel bíró támogatást, hogy „megerősítsék a már meglévő közösségi lojalításokat”.²⁴

Viszont a hatvanas évektől beköszönő gazdasági és politikai változások meggyengítették az osztályalapú szavazást, illetve, ahogy majd arra a szociálpszichológiai tradíció esetében is ki fogok térni, a korábbi pártkötődéseket (*dealignment* jelensége). A világháború után a gazdasági fellendülés erősebb gazdasági stabilitást és „bőséget” hozott a modern nyugati társadalmakba. Az új érában a mezőgazdasági ágazat gyakorlatilag eltűnt, és az állami foglalkoztatottság (majd a tercier szektor) megnövekedett. Új karrierlehetőségek nyíltak, az oktatásban való részvételi lehetőségek nőttek, miközben a vallásosság és szakszervezeti tagságok csökkentek. Ezzel párhuzamosan megnőtt az igény az állampolgárok részéről az információra. A közösségi homogenitás és szolidaritás meggyengült.²⁵ Ronald Ingelhart²⁶ 1977-es „csendes forradalmával” rávilágított arra, hogy a régi materialista alapú értékek

²⁰ Evans 2004. 43.

²¹ Evans 2004. 46.

²² Enyedi – Körösiényi 2004. 206 – 209.

²³ Enyedi – Körösiényi 2004. 206.

²⁴ Crewe, Igor – Denver, David: *Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Electoral Volatility*, Routledge, London, 1985. 2.

²⁵ Dalton, Russel – Flanagan, Scott – Beck, Paul Allen: *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Relignment or Dealignment*, 1984, Princeton University Press, 1. fejezet

²⁶ Ingelhart, Ronald (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, 1977, Princeton University Press, Princeton. – Idezi Evans

helyett, amelyek meghatározták a törésvonalak menti mozgást, megjelent egy új értékalapú, immateriális értékek mentén szerveződő törésvonal, ami az egyenlőséget, a pacifizmust, a környezettudatosságot, stb. helyezte előtérbe.²⁷ Mindezen változások miatt az osztályalapú szavazás meggyengült.²⁸

A szociológiai iskola egyik radikálisabb kutatási iránya²⁹ azt állítja, hogy „az emberek szavazatai csupán a társadalmi hierarchiában betöltött pozíciójukat tükrözi,” és „a szavazatok a modell szerint a politikai rendszer társadalmi megosztottság ideológiai interpretációját” adják,³⁰ mivel Dunleavy és Hubstons irányzatában a média és a pártverseny befolyásolja, illetve határozza meg, hogy az egyén miként interpretálja saját társadalmi pozícióját a hierarchiában. A szerzőpáros szerint a szavazók valóban csoportérdekek alapján szavaznak, de ezeket az érdekeket lényegében a média határozza meg, és valódi motivációiknak nincsenek tudatában. A modell ugyanakkor nem számol attitűdökkel és szociális kapcsolatokkal sem. A szerzők szerint a munkások, a család, a barátok keveset beszélnek politikáról, így nem meghatározó érintkezési pontok, de a választók lényegében a társadalmi pozíciójukból adódó érdekek mentén szavaznak, amely érdekeket a média befolyásolja. A modellben a pártok vitái és a média általi mechanizmusok kapcsolják össze a csoportokat és a szavazatokat.³¹

A szociológiai irányzat egészéről ugyanakkor nem vélekednek önálló teóriaként és modellként. Ugyanis a modell használta változók – mint a kor, iskolázottság, vallásosság – valóban hatással lehet a pártpreferenciára, de ezek a változók csak okai lehetnek a választói döntéseknek, nem azok következményei. Úgy vélik, *„a szavazatok sokkal inkább választói attitűdökhöz köthetők, mint a szavazók társadalmi hátteréhez.”*³² Tóka Gábor is a szociológiai tradíció, mint önálló, sajátos modell megkérdőjelezéséről ír. Alapvetően *„a szociológiai érvelés egyedülálló szerephez juthat a preferenciák eredetének vizsgálatában”*, de a pártpreferenciák és a választói viselkedés közötti kapcsolatot nem magyarázza. Azokra alkalmasabbak a pártidentifikációs vagy racionális választási modellek – állapítja meg a tudós.³³

²⁷ Evans 2004. 57.

²⁸ Russel – Flanagan – Beck 1984. 1. fejezet

²⁹ Dunleavy, Patrick – Hubstons, Christopher: *British Democracy at the Crossroads*, 1985, George Allen & Unwin, London.

³⁰ Harrop – Miller 1987. 159.

³¹ Harrop – Miller 1987. 160.

³² Harrop – Miller 1987. 158.

³³ Tóka, Gábor: *A választói magatartás*, In: Gallai, Sándor – Török, Gábor (szerk.): *Politika és Politikatudomány*, Budapest, 2003, kézirat, 436.

II.2 – Mit mutathatnak az egyes változók? – További kutatási lehetőségek változók szerint

A választói magatartást leíró modellekbe bevont szociológiai tradíciónak megfelelő változók tekintetében számos szerző további megállapításokat tett. Kutatásaik egyéb más összefüggésekre világítottak rá, amelyek további kutatási irányokat vázolhatnak fel. Ez a részfejezet ezekről az eredményekről ad rövid összefoglalókat.

Kor

Bár a kor hatását célzó összefoglaló inkább a választási részvételre és a pártosság kérdésére fókuszál, mint szociológiai változó, mégis itt érdemes megemlíteni. Dassonville az e témában már megjelent kutatásokat a következőképpen összegzi: a kor és a választási részvétel között görbe vonalú összefüggés áll fent, ugyanis a fiatalabbak és az igazán idősebbek inkább távol maradnak választáskor, részvételük alacsony, viszont a középkorú, kvázi idősebb polgártársaik nagyobb valószínűséggel vesznek részt rajta. Másik korrallal kapcsolatos kutatási összefoglalója azt mondja, hogy az idősebb választópolgárok erősebb pártelköteleződésekkel rendelkeznek, mint a fiatalabbak³⁴.

A kutatók az első megállapítást az életciklus-hatással magyarázzák. A fiatalabb polgárok még nem tapasztaltak meg olyan eseményeket, amelyek éretté tennék őket, mint például az iskola elhagyása, a házasság és a gyerekvállalás, az otthonteremtés, stb.³⁵ Ugyanis csak azután, miután adókat fizetnek, gyermekeik lesznek, megállapodnak egy településen, stb. fognak nagyobb valószínűséggel szavazni is.³⁶

Az idősek élete szintén számos átalakuláson megy keresztül, ami a választásokon való részvételi hajlandóság csökkenését eredményezi. Az idősebb választópolgárok gyengébb egészségi állapottal, fizikai problémákkal küzdenek, esetleg gyerekek és hitves nélkül élnek, már kivonulnak a szociális életből, csökkennek a szociális erőforrásaik, esetleg

³⁴ Dassonville, Ruth: Age and Voting, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 137-139.

³⁵ Smets, Kaat: A Widening Generational Divide? The Age Gap in Voter Turnout Through Time and Space, In: Journal of Elections, Public Opinion and Parties, 2012. 22(4), 407-430.

³⁶ Goerres, Achim: Why are Older People More Likely to Vote? The Impact of Ageing on Electoral, In: Political Studies, 2007. 9, 90-121.

gyengül a szavazási kötelesség érzése.³⁷ Más kutatók szerint a fiatalok alacsony részvételének oka a szavazás habitusának el nem sajátítása³⁸; illetve az új generációk alacsony politikai érdeklődése, vagy a szavazás, mint kötelesség érzetének gyengesége.³⁹

Az idősebb korosztályra jellemző pártosság okaiként Dassonville először Campbell-ék *Az Amerikai Szavazó*⁴⁰ című műükben használt elméleteket említi. Eszerint az idősebb választók vagy azért rendelkeznek erősebb pártkötődésekkel, mert olyan korban szocializálódtak, amikor amúgy is erősebb pártkötődés volt jellemző, vagy mert az állampolgár a választási folyamatoknak hosszú ideje részese, és ez idő alatt egy bizonyos pártra szavazott.⁴¹ Más elmélet⁴² azt hangsúlyozza, hogy az idősebb választók egyre ellenállóbbak a változásokkal szemben, így már kevésbé változnak, emiatt pártlojalitásuk sem változik.⁴³

Nem

A nemmel kapcsolatos kérdés a választói magatartás alapmodelleiben betöltött szerepén túl (pl.: inkább nők vagy férfiak szavaztak-e adott pártra) egyéb más kutatási irányt is kijelöl. Bár a jelenlegi nyugati demokráciákban „a nők és férfiak politikai attitűdjei és szavazatai inkább hasonlóak, mint különbözőek”⁴⁴, régen, a tradicionális „gender gap”⁴⁵ elmélete szerint a nők nagyobb valószínűséggel támogattak volna konzervatív pártokat, mint most.⁴⁶ Azonban a nők háztartásbeli szerepüktől eltávolodva és az oktatásban, a munkaerőpiacon való megjelenésük következtében – foglalja össze Rosie Campbell Inglehart és Norris⁴⁷ modern „gender gap” téziséét a tradicionálissal szemben –

³⁷ Dassonville 2017. 140.

³⁸ Denny, Kevin - Doyle, Orla: Does Voting History Matter? Analysing Persistence in Turnout. *American Journal of Political Science*, 2009. 53(1), 17–35.

³⁹ Blais, André, – Rubenson, Daniel: The Source of Turnout Decline: New Values or New Contexts? In: *Comparative Political Studies*, 2013. 46(1), 95-117. (Dassonville 2017. 146.)

⁴⁰ Campbell, Angus – Converse, Philip – Miller, Warren – Stokes, Donald: *The American Voter*, University of Chicago Press, Chicago. 1960.

⁴¹ Dassonville 2017. 148.

⁴² Dinas, Elias: Openness to Change: Political Events and the Increased Sensitivity of Young Adults. In: *Political Research Quarterly*, 2013. 66(4), 868-882.

⁴³ Dassonville 2017. 149.

⁴⁴ Rosie Campbell: Gender and Voting, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017. 160.

⁴⁵ Norris, Pippa: ‘Gender: a gender-generation gap?’ In: Evans, Geoffrey – Norris, Pippa: *Critical Elections: British Parties and Voters in Long-Term Perspective*, London, Sage, 1999. 146-163.

⁴⁶ Campbell 2017. 160.

⁴⁷ Inglehart, Ronald – Norris, Pippa: ‘The developmental theory of the gender gap: women and men’s voting behaviour in global perspective’, In: *International Political Science Review* 2000. 21(4):441-462.

eltávolodtak a hagyományos értékektől, és a férfiaknál baloldalibb pozíciót foglaltak el: támogatják a magasabb jóléti, gyermekgondozásra és oktatásra szánt költségeket.⁴⁸

Másik, a nemek különbözőségéből fakadó kutatási irány a kékgalléros férfiak radikális jobboldali pártossága. Ennek egyik oka a kékgalléros munkásosztály „vesztes-érzete” a posztindusztriális társadalmakban, mert a szolgáltatási szektor a kézimunkával szembeni jelentős térnyerésével kell szembesülnie. A nők, akik inkább a szolgáltatási szektorban jelennek meg, nem találkoznak ezzel az érzéssel, így kevésbé lesznek a radikális jobb támogatói.⁴⁹

A nemekkel kapcsolatos harmadik kutatási irányként elképzelhető annak vizsgálata, hogy a nők inkább női jelöltekre szavaznak-e, vagy sem, de ezzel kapcsolatban nem születtek egyértelmű trendeket ábrázoló hosszútávú eredmények.⁵⁰

Társadalmi osztály

A társadalmi osztállyal kapcsolatban is megjelent néhány olyan elmélet, amely tovább szélesítheti a választói magatartás osztályhovatartozással kapcsolatos megközelítéseit.

Evans és Tilly 2017-es⁵¹ tanulmányukban arról írnak, hogy a korábbi nagy munkásosztály kisméretű munkásosztállyá való transzformálódása politikai és szociológiai következményekkel is járt. Szerintük a nagy munkásosztálynak korábban a nemzeti átlaghoz hasonlított a politikai véleménye, de e társadalmi csoport összezsugorodásával és a megnövekedett középosztály liberálisabbá válásával, elszakadtak ettől az átlagtól. A liberálisabb értékeket most a baloldal képviseli, amely értékek számukra kevésbé elfogadhatóak. A baloldali politikusok idegenek a munkásosztály számára, és fordítva is igaz.⁵²

Elméleti szempontból érdekes az a „*top-down*” megközelítés, amely szerint, ha a pártok nem képesek eltérő programokat kínálni a választók számára, tehát azok lényegében ugyanazok, akkor a választók kevésbé támaszkodnak osztályhovatartozásukra a választási döntésük

⁴⁸ Campbell 2017. 163.

⁴⁹ Campbell 2017. 169.

⁵⁰ Campbell 2017. 170.

⁵¹ Evans, Geoffrey - Tilley, James: *The New Politics of Class: The Political Exclusion of the British Working Class.*, Oxford, Oxford University Press, 2017.

⁵² Evans, Geoffrey: *Social Class and Voting*, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017. 189.

meghozatalakor. Vagyis, a különböző programalternatívák egymástól jól megkülönböztethetősége növeli annak motivációját, hogy a választó az osztályhelyzetéből fakadó értékek és érdekek alapján döntsön. Létezniük kell tehát a választók között a társadalmi helyzetükből eredeztethető ideológiai és értékpreferenciáknak.⁵³ Converse⁵⁴ ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy ha a pártok képtelenek a különböző osztályhelyzettel kapcsolatos álláspontok kialakítására, akkor a választók az osztályhelyzetüket, mint „útmutatót” sem lesznek képesek használni.⁵⁵

Ugyancsak újszerű meglátást kínál Kitschelt és Rehm⁵⁶ azon elemzése, amely a munkafeladatok rendszerének a politikai preferenciaformálás mechanizmusaira gyakorolt hatását fejtegeti. A kutatás fókusza a munkahelyeken megtapasztalt hierarchiára és a feladatok struktúrájára esik. A szerzők szerint a munkahelyen a hierarchia és a feladatok struktúrájából fakadóan az egyén elsajátít egyfajta gondolkodásmódot és problémamegoldó technikákat, amelyeket az élet más területén is használ, beleértve a politikai dimenziót is. Evans Kohn-t idézve a következőt teszi hozzá a fentiekhez: *„egy iparosodott társadalomban, ahol a munka központi szerepet tölt be az emberek életében, amit az emberek munkájuk folyamán tesznek, közvetlenül hatással van az értékeikre, hogy miként látják magukat, és a világgal kapcsolatos orientációikra.”*⁵⁷⁵⁸

Vallás és etnikum

Martin Eloff és Sigrid Roßteutscher összefoglalója szerint a vallás megmaradt olyan változónak, amellyel továbbra is számolni kell. Egyrészt, bár a társadalmak jóval szekulárisabbá váltak, egy vallásos kisebbség ezekben a társadalmakban ellenezheti a jóval megengedőbb életstílust a vallásossal szemben, ugyanúgy, mint ahogy egy szekuláris kisebbség a vallási normák által irányított és berendezett életstílust. Másrészt a vallási-szekuláris dimenzió szerepe megerősödik, ha a pártok vallási jellegű alternatívákat kínálnak, és direkt vallási értékek alapján mozgósítanak. A szerzők továbbá különbséget tesznek valódi és hamis

⁵³ Evans 2017. 185.

⁵⁴ Converse, Philip: (1958). The shifting role of class in political attitudes and behaviour, In: Eleanor E. Maccoby - Theodore M. Newcomb – Eugene L. Hartley: Readings in Social Psychology, 3rd edition. New York, Holt, 1958. 395 – 399.

⁵⁵ Evans 2017. 186.

⁵⁶ Kitschelt, Herbert - Rehm, Philipp: Occupations as a site of political preference formation, In: *Comparativ Political Studies*, 2014. 47(12): 1670–1706.

⁵⁷ Kohn, M.L. (2001): Job complexity and adult personality, In: Grusky, b. David: *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*, Boulder, CO, Westview Press. 2001. 205.

⁵⁸ Evans 2017. 191.

vallási alapú szavazás között. Előbbi esetében a választó számára a valódi vallási hit az első számú motivációs erő, míg az utóbbi esetében a vallás és szavazat közötti kapcsolat valamilyen – például osztály vagy etnikai – faktorok alapján jön létre.⁵⁹

Az etnikai kisebbségek választói viselkedésével kapcsolatos kutatásokat Sobolewska⁶⁰ két fő csoportban összegzi. Egyik azt mutatja be, hogy az etnikai kisebbségek nélkülözik a releváns politikai információkat, ezért alacsony a választásokon való részvételük. Csak akkor lehet számítani magasabb részvételre, ha az etnikumhoz tartozó egyén valamilyen vallási közösség tagja, amely információkkal látja el, vagy etnikai kisebbségből származik a jelölt, ami mozgósítja, illetve, ha az egyén etnikai kisebbség által sűrűn lakott területről származik. Hozzáteszi, az ismeretlen demokratikus választási gyakorlat is okozhatja az alacsony részvételt. A kutatások másik része azt bizonyítja, hogy az etnikai kisebbségek alapvetően hajlamosabbak az egyenlősítő, a kisebbségi értékek megjelenítését célzó, egyenlő jogokat biztosító baloldali pártokra szavazni. Egyéb kutatási eredmények⁶¹ azt is kimutatták, hogy kisebbségi jelölt esetén a fehér (független) szavazók inkább otthon maradnak szavazás helyett. Azonban, fontos megemlíteni e fejezet utolsó részénél, hogy a kutatási eredmények leginkább Amerika-központúak.⁶²

III.1. A Michigan-i Iskola pártidentifikációs modelljének alapjellemezői

A választói magatartás vizsgálatának további irányzata – a politikai pszichológia tradíciója – a Michigani Egyetemről indult⁶³ Angus Campbell, Warren Miller, Donald Stokes és Philip Converse „Az amerikai szavazó” (The American Voter⁶⁴)” című művével.⁶⁵ A tradíciót – nevét tekintve – pártidentifikációs, szociálpszichológiai és Michigan-i modellnek is hívják.⁶⁶

⁵⁹ Martin Elff és Sigrid Roßteutscher: Religion, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 199-203.

⁶⁰ Sobolewska, Maria: Race, Ethnicity and Elections: From Recognizable Patterns to Generalized Theories, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 220-236.

⁶¹ Gay, Claudine: The Effect of Black Congressional Representation on Political Participation, In: American Political Science Association, 2001. 95(3): 589-602.

⁶² Sobolewska 2017. 220-236.

⁶³ Carmines – Huckfeldt 2003. 225.

⁶⁴ Egyik alapmű: Campbell, Angus – Converse, Philip – Miller, Warren – Stokes, Donald: The American Voter, University of Chicago Press, Chicago, 1960.

⁶⁵ Tóka 2003. 436.

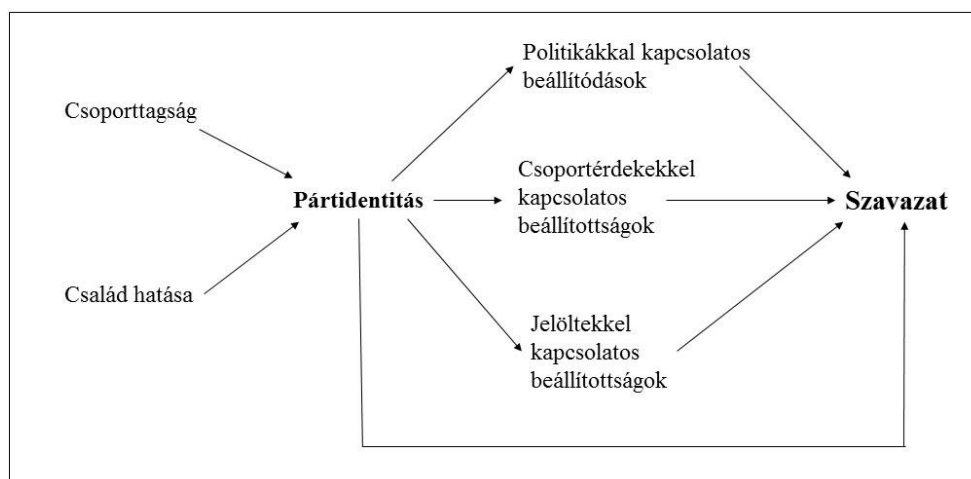
⁶⁶ Harrop – Miller 1987. 130.

Alapvetően „a pártidentifikációs modellben a szavazás egy expresszív, és nem instrumentális cselekvés.”⁶⁷ Kulcseleme a pártidentifikáció, amely „valamely párt irányába kialakult erős politikai lojalitást, hovatartozást jelent.”⁶⁸ A választó a tradíció értelmében a párthovatartozása miatt szavaz egy pártra, és nem annak programja vagy érvelése miatt. Nem mérlegel a jelöltek, programok között, hanem szavazatával a párttal való azonosulást fejezi ki. Az irányzat értelmében a pártpreferencia részévé válik a szavazópolgár személyes identitásának, és mint szűrő, azon keresztül látja és értelmezi a politikai valóságot.⁶⁹ A párttal kapcsolatos pozitív beállítottság beépül a szavazópolgár énképébe, és az racionális érvekkel nehezen megingathatóvá válik.⁷⁰ A pártidentifikáció funkciója továbbá az is, hogy a választónak segítséget nyújtson a politikai információkkal való megbirkózásban.⁷¹

A modell az úgynevezett oksági tölcserít használja a pártidentifikáció magyarázatához. A vizsgálatot először a közvetlenül befolyásoló tényezők és attitűdök (jelöltektől és pártoktól alkotott) megismerésével kell kezdeni, majd az így kapott információkat vissza kell vezetni az egyén politikai pártokkal kapcsolatos „tartósabb beállítottságaira”. E tartósabb beállítottságok a gyermekkori, főként a családi szocializációból erednek, és vezethetők le. A tölcser bemeneti nyílásán tehát sok közvetett ok, míg szájnál kevés közvetlen ok található a pártidentitás megfejtéséhez.⁷²

A következő ábra a Michigani modell alapvető logikáját mutatja:

1. ábra: Michigan-i pártidentifikációs modell logikája⁷³

⁶⁷ Harrop – Miller 1987. 130.

⁶⁸ Körösenyi – Enyedi 2004. 205.

⁶⁹ Enyedi – Körösenyi 2004. 205.

⁷⁰ Tóka 2003. 437.

⁷¹ Harrop – Miller 1987. 133.

⁷² Tóka 2003. 436.

⁷³ Saját készítésű táblázat Harrop – Miller (131-133.) és Enyedi – Körösenyi (205.) feldolgozása alapján.

A választók a modell tükrében a pártok politikáit, jelöltjeit, illetve az egyéb politikai értékeket és attitűdöket is a pártidentitás szűrőjén keresztül látják.⁷⁴ A modell kiemeli még egy másik, hosszú távú direkt, a pártidentifikációból eredő hatást, amely szintén befolyásolja a leadott voksot.⁷⁵ Magára a pártidentifikáció kialakulására a társadalmi csoportok és a család bír hatással. Ugyanakkor a modellnek a társadalmi csoportok hatásával kapcsolatos része nem igazán kifejtett a szerzők munkájában. A pártidentifikációt tekintve sokkal inkább annak következményeivel foglalkoztak, mint eredetével. A csoporttagság pszichológiai jelentését vizsgálták inkább, mint magát a csoport helyét a társadalomban.⁷⁶

„Az amerikai szavazó” kutatási eredményei szerint⁷⁷ a választók jelentős kisebbsége, tizenkét⁷⁸ százaléka szavaz úgy pártokra, hogy egyéb kérdésekkel és jelöltekkel kapcsolatos attitűdjeikben nem racionalizál, csak pártidentifikációjuk befolyásolja őket.⁷⁹

A szociálpszichológiai tradíció értelmében a legtöbb választónál kialakul egy párt felé, a családból örökölt, általános hűségérzet.⁸⁰ Az 1960-as években készített kutatások arra mutattak rá, hogy az amerikai gyerekek 10-11 éves korukra kvázi primitív hűséggel rendelkeznek valamelyik politikai párt irányában, amelyet a szülői hűség határozott meg. Az akkori kutatások olyan eredményeket is produkáltak, amelyek szerint a középosztálybeliek esetében – alapvetően a szülő politikai iránti érdeklődéséből fakadóan – a szülők és a gyerekek párttámogatottsága közötti összefüggés erősebb más csoportokhoz képest. Valószínűleg, a szülőtől elhangzott információk alapján a gyerek megismerkedik szülei álláspontjával a politikai pártot illetően, és ő is azt kezdi követni. A kutatások azt is kimutatták, hogy az összes társadalmi csoportot tekintve a gyerek és az apa pártidentifikációjának összhangja nagyobb volt, mint a gyerek és az anyjéé (ekkor a nők lehetősége a politikában még halvány, nők nem politizáltak).⁸¹

Már az akkori kutatási eredményeket is kritizálták, mivel nem volt biztos az 1960-as évek tendenciáinak tipikussága. Akkoriban egymással

⁷⁴ Enyedi – Körösnéyi 2004. 205.

⁷⁵ Harrop – Miller 1987. 131-132.

⁷⁶ Harrop – Miller 1987. 131-132.

⁷⁷ Érdekes megjegyezni, hogy a pártos, pártidentitás alapján szavazók táborát 12 százalékra mérték. A szerzők továbbá a válaszolók szerint további szinteket különböztettek meg csoportosítás céljából (ideology – near-ideology; group benefits; goodness and badness of times; absence of issue content). E csoportok ismertetése terjedelmi okok, illetve a modell specifikumainak bemutatása miatt is elmarad (Campbell et al.: 1960. 217-265).

⁷⁸ Campbell – Converse – Miller – Stokes 1960. 234.

⁷⁹ Harrop – Miller 1987, 131-132.

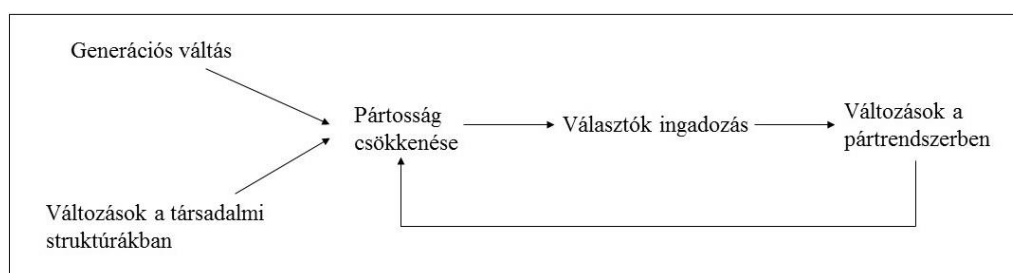
⁸⁰ Harrop – Miller 1987, 133.

⁸¹ Harrop – Miller 1987, 136.

ellentétes két álláspont is kialakult, foglalja össze azokat Evans. Egyiket Converse képviselte, aki szerint három generáció szükséges ahhoz, hogy egy pártidentifikáció megerősödjön, és önmagát fenn is tudja tartani. Az ellentétes oldalon Beck állt, aki szerint a harmadik generáció már nem rendelkezik erős párthűséggel, pártkötődésekkel. Előbbiben a generációk egymásnak egyre erősebb pártlojalitásokat adnak át, míg az utóbbiban egyre gyengébbeket.⁸²

A későbbi kutatásokból kiderült, hogy a pártidentitás kialakulása már nem olyan könnyen vezethető le a családi szocializációból, és magának a pártidentitásnak a magyarázó ereje is csökkent.⁸³ Sőt, a politikai aktivitás és orientációk kialakulására, a politikai objektumokra irányuló vélekedés és érdeklődés formálásában sem bír már erős befolyással.⁸⁴ Ennek oka a szociológiai iskola előző fejezetében, az osztályalapú szavazat erejének csökkenésénél felsorakoztatott társadalmi változások között is kereshető. A pártosság hatásának csökkenésével megkezdődött a *dealignment* jelensége, vagyis a pártkötődések egyes pártok irányába történő meggyengülése vagy megszűnése.⁸⁵

2. ábra: Pártosság csökkenésének folyamata⁸⁶

Mindez a generációs váltásokkal, illetve a társadalom szerkezetében bekövetkezett változásokkal kezdődött. A gazdasági stabilitás, a tartós jólét, a középosztály megnövekedése mellett a társadalomban igény mutatkozott politikai információk beszerzésére, illetve a politikai és gazdasági folyamatokba történő beleszólásra. Új törésvonal jelent meg a már korábban tárgyalt posztmaterializmus képében, és az új generációk az élet minőségével, a kisebbségi jogokkal, a természetvédelemmel és egyéb újbaloldali értékekkel kapcsolatos problémákkal kezdtek el

⁸² Harrop – Miller 1987, 136-138.

⁸³ Tóka 2003. 438.

⁸⁴ Bognár, Adrienn – Szabó, Andrea: Politikai szocializációs modellek Magyarországon 1990 – 2016, In: Szabó Andrea – Oross Dániel (szerk.): Csendesek vagy lázadók, A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011 – 2015), 2017, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, Szeged – Budapest, 25.

⁸⁵ Harrop – Miller 1987 140.

⁸⁶ Saját készítés Harrop-Miller (1987) munkája alapján, 140.

foglalkozni.⁸⁷ Csökkentek a vallási és az osztályalapú kötődések, ami a pártok alapvető tradicionális alapjait ingatta meg. Az oktatás kiteljesedése lehetővé tette a középosztály számára, hogy a politikai kérdéseket már nem kizárólag a párthűség alapján vizsgálják. A politikai információk közléséért már nem csak a pártok voltak felelősek, hanem a televízió és internet megjelenésével számos tartalmat befogadhatott a választó. Emiatt sok új párt is megjelent, amelyek tovább gyengítették a régi pártokhoz tartozó lojalitásokat.⁸⁸

Tod Donovan Inglehart⁸⁹ és Dalton „kognitív mobilizáció” tézisének összefoglalásával támasztja alá a pártosság csökkenésének okát. A kognitív mobilizáció olyan folyamatot jelöl, amelyben a kiterjedt és átalakult formális oktatás miatt megemelkedett az egyén képessége és kapacitása különböző üzenetek befogadására és feldolgozására. Így a tömeges nyilvánosság számára széles körben elterjedt formális oktatás és az egyén a tömegmédiá új formáinak való megnövekedett kitettsége miatt a választó új politikai értékeket, attitűdöket sajátíthatott el, változást idézve elő ezzel a választói magatartásában.⁹⁰ A modern társadalmakban az oktatás kiterjedésének és a tömegmédiá okozta óriási információáradatnak köszönhetően a politikai információk költségei lényegesen lecsökkentek. *„Ennek a kognitív mobilizációnak köszönhetően a választók már képessé váltak a politikai komplexitásokkal való megbirkózásra és meghozni saját politikai döntésüket”*⁹¹. Azáltal, hogy megnőtt a közösségek (nyilvánosság) képessége a politikai információk feldolgozására, kevesebb egyén kényszerült politikai heurisztikák, (pártos) affektív címkék használatára⁹², foglalja össze Donovan.⁹³

Későbbi kutatások⁹⁴ azonban rácafoltak a pártosság erejének elhalványulására, és megerősítették annak irányadó szerepét a hosszú távú választási trendek feltérképezésében.⁹⁵ Tóka a pártidentitás jelenségével kapcsolatban megjegyzi, hogy manapság is olyan gondolatmankóként szolgál, amelyre a kevés információval rendelkező,

⁸⁷ Flanagan – Dalton – Beck 1984. 1. Fejezet.

⁸⁸ Harrop – Miller 1987. 140.

⁸⁹ Inglehart, Ronald: Cognitive Mobilization and European Identity, In: Comparative Politics.1970.45-70. 47.

⁹⁰ Donovan, Todd: Cognitive Mobilization, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 314.

⁹¹ Dalton, Russell: Cognitive Mobilization and Partisan Dealignment in Advanced Industrial Democracies, In: Journal of Politics, 1984. 46(1):264-84. 265.

⁹² Dalton, Russell: Partisan Mobilization, Cognitive Mobilization, and the Changing American Electorate, In: Electoral Studies, 2007. 26(2):274-286. 276.

⁹³ Donovan 2017. 314.

⁹⁴ Példaként említem Michael S. Lewis-Beck, William G. Jacoby, Helmut Norporth és Herbert F. Weisberg *The American Voter Revisited* című munkáját, amelyben a szerzők ugyanazzal a módszertannal, mint az *American Voter*-ben, vizsgálták meg az amerikai választókat 2000-2004 közötti adatok alapján. Az eredmények szerint a pártosság jelen van, és ugyanúgy befolyásolja a szülői hatás annak kialakulását.

⁹⁵ Harrop – Miller (1987), 139.

kevésbé iskolázottabb választópolgárok támaszkodnak döntésük meghozatalakor, és szükséges gondolatmunkó marad ahhoz, hogy az állampolgár ne „csalóka, futó” benyomásokat alapul véve szavazzon, hanem „hosszabb távú tapasztalat szűrőjén átment megfontolások alapján.”⁹⁶

III.2. Pártidentifikáció kialakulását és befolyásolását elősegítő tényezők

A pártidentifikáció kialakulásáért olyan egyéni és kontextusszintű hatások is felelősek, mint a történelmi örökség, a már fentebb tárgyalt család, a politikai események, vagy a választások.⁹⁷

A történelem, a múlt eseményei jellegzetes pártos törvényszerűségeket hagynak maguk után.⁹⁸ A pártokat nemcsak a jelen teljesítménye alapján értékelik, hanem azok múltbeli szerepe és sajátossága is befolyásolja a pártos kötődések kialakulását. Az ilyen múltból fakadó felhalmozott tapasztalatok csak akkor fejthetnek ki hatást, ha a szocializáció folytán megmarad azok kontinuitása.⁹⁹ Peisakhin kutatása¹⁰⁰ rávilágít a történelmi megosztottság identitásformáló szerepére. Ezek a megosztottságok ugyanis demográfiaileg hasonló régiókban mégis területileg eltérő szavazási mintákat eredményeznek (ld. Ukrajna esetét a tanulmányában).¹⁰¹ A 2013-as szövetségi választások után Berlinben is érezhető volt a történelmi sajátosság választói térképre tett lenyomata: nyugaton az SPD/Zöldek, míg keleten a Die Linke (DDR utódja) nyerte meg a választókerületeket.¹⁰²

A család szerepének kiemelt fontosságára az egyén politikai szocializációjában már a modell általános leírása is kitért. A korai szakirodalom kulcsszerepet adott a szülők számára saját politikai értékeik és ideológiájuk, pártos predispozícióik az utódok számára történő átadásában. Ez a folyamat már a szociológiai alaptradícióban tárgyalt transzmisszió keretében zajlik. Az utódok pártossága a kutatások

⁹⁶ Tóka 2003. 437-438.

⁹⁷ Dinas, Elias: The Evolving Role of Partisanship, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 268.

⁹⁸ Dinas 2017. 269.

⁹⁹ Dinas 2017. 275.

¹⁰⁰ Peisakhin, Leonid: In History's Shadow: Persistence of Identities and Contemporary Political Behavior, Working Paper 2012/272 Juan March Institute.

¹⁰¹ Dinas 2017. 269.

¹⁰² Dinas. 2017. 268.

szerint¹⁰³ valamennyire formálódik a szülői ház elhagyása után, de a szülők „adta” pártosság mindvégig meghatározó marad számukra. Az utódok később újabb szocializációs ágensekkel és politikai eseményekkel találkoznak, „amelyek megerősíthetik vagy ellentmondhatnak a szülői nézeteket/nézeteknek.”¹⁰⁴

További kutatások azt is kimutatták (Egyesült Királyság és az USA adatai alapján)¹⁰⁵ – foglalja össze őket Dinas –, hogy politizáló családok esetében az értékek, attitűdök, a pártosság intergenerációs átadása hatékonyabban megvalósul, mint a nem politikus családokban, azonban az utód egyben nyitottabbá válik más szocializációs ágensek felé is, ahonnan érkező ingerek módosító hatást gyakorolhatnak a kialakult pártosságukra. Német adatokkal végzett kutatás¹⁰⁶ a fenti állítás fordítottját igazolta: a politika iránt kevésbé érdeklődő választók között a pártosság erősebbnek és a változással szemben ellenállóbbnak bizonyult.¹⁰⁷

A különböző politikai események pártidentitásformáló ereje leginkább a korral áll összefüggésben. A kutatási eredmények Dinas összefoglalójában azt mutatják, hogy a különböző politikai események a korai felnőttkorban képesek a legerősebb hatást gyakorolni az egyénre, mert egyrészt a fiatal felnőttek a leginkább rezponzívak ezekre az eseményekre, másrészt azokban az években ezeknek az eseményeknek a hatása hosszabb ideig tarthat.¹⁰⁸ A választók pártosságára ugyancsak hatással lehetnek a választások (pártosság kialakítása mint *shortcut*), és az új demokráciákban a politikai elit pártos elköteleződést teremtő képessége.¹⁰⁹

Természetesen, itt is érdemes megemlíteni a szociológiai tradíciónál már nagyvonalakban jellemzett egyéb változókat (kor – életciklus hatás; etnikai, nemi és vallási sajátosságok), hiszen azok néhány ponton összefüggést mutattak a pártosság mértékével.

¹⁰³ Jennings, Kent M – Laura Stoker – Jake Bowers: Politics Across Generations: Family Transmission Reexamined In: The Journal of Politics, 2009. 71. 782–99.

¹⁰⁴ Dinas 2017. 269.

¹⁰⁵ Dinas, Elias: Why Does the Apple Fall Far From the Tree? How Early Political Socialization Prompts Parent-Child Partisan Dissimilarity. In: British Journal of Political Science, 2014. 44(4). 827-852.

¹⁰⁶ Kroh, Martin - Selb, Peter: Inheritance and the Dynamics of Party Identification, In: Political Behavior, 2009. 31(4): 559-574.

¹⁰⁷ Dinas 2017. 270.

¹⁰⁸ Dinas 2017. 271.

¹⁰⁹ Dinas 2017. 272-275.

IV.1. A racionális választói magatartás tradíciója és irányzatai

A politikai magatartás harmadik tradíciója Anthony Downs 1957-es, *The Economic Theory Of Democracy*¹¹⁰ című munkájának nyomán alakult ki a 60-as években. Ez az irányzat a politikai gazdaságtan, a racionalitás és az önérdék elveit ötvözi és használja a választói viselkedés leírására.¹¹¹

A racionális választói modell fő állítása, hogy *„a választók azt a pártot választják, amely a legközelebb áll a saját érdekeikhez, értékeikhez és prioritásaikhoz.”*¹¹² Először a *„szavazó felismeri a saját önérdékeit, értékeli az alternatív jelölteket az alapján, hogy melyik szolgálja leginkább ezt az önérdéket, és arra a jelöltre (vagy pártra) szavaz, amelyet a legkedvezőbbnek értékelt.”*¹¹³ Ehhez *„racionális döntéseket hoznak úgy, hogy kikalkulálják, melyik párt a legjobb eszköz a céljaik eléréséhez.”*¹¹⁴ Ha a választó racionálisan szavaz, lényegében azt a pártot vagy jelöltet támogatja, amellyel legvalószínűbb, hogy elérheti az önérdékéből fakadó politikai céljait,¹¹⁵ ezért a modell tükrében a szavazás csupán eszköz a választó számára.¹¹⁶

A racionális választó megvizsgálja, hogy a szavazásból milyen haszna származhat neki. A végeredménynek ugyanis lehet költsége és haszna is. A szavazó ennek tükrében azt az alternatívát választja, amellyel a legjobban jár, a „leghasznosabb” számára, vagy amely a legkevésbé „költséges”.¹¹⁷ Az egyén több alternatívával való szembesülése esetén nyereségének maximalizálása érdekében választ. Az individuum nyeresége a választott és az elutasított opció különbségéből fakad.¹¹⁸

Downs a racionális egyénnel szemben a következő kritériumokat határozza meg:

1. Feltételezi, hogy az egyén képes döntést hozni, amikor alternatívákkal találkozik.
2. Az egyén ugyanakkor képes a preferenciáit rangsorba állítani.
3. E rangsor tranzitív, vagyis, ha az egyes alternatívát jobban preferálja a kettesnél, a kettest a hármasnál, akkor az egyest is jobban kell preferálnia a harmadik helyre sorolt alternatívával szemben.

¹¹⁰ Downs, Anthony: *An Economic Theory of Democracy*. Harper & Row, New York, 1957.

¹¹¹ Carmines – Huckfeldt 203. 225.

¹¹² Harrop – Miller 1987. 130.

¹¹³ Enelow, James – Hinich, Melvin: *The Spatial Theory of Voting: An Introduction*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984. 145.

¹¹⁴ Harrop–Miller 1987. 130.

¹¹⁵ Harrop–Miller 1987. 130.

¹¹⁶ Harrop–Miller 1987. 146.

¹¹⁷ Evans 2004. 71.

¹¹⁸ Evans 2004. 71.

4. A szerző azt is feltételezi, hogy az egyén a legpreferáltabb alternatívát választja,

5. és ha az egyén az idő bármely más pontján, de ugyanilyen körülmények között találkozik az alternatívákkal, akkor is ugyanazt a döntést hozza meg.¹¹⁹

A modell mindezen kritériumok alapján feltételezi, hogy a választónak van fogalma a végeredményről, tudja, milyen kimenetelét akarja a választásoknak, és azt is tisztán látja, e kívánt végeredményhez melyik alternatíva vezet, valamint az egyén ehhez információkkal is rendelkezik.¹²⁰

Anthony Downs alapműve szerint a racionális egyén a döntése meghozatalához a következő racionális lépéseket teszi meg. Ezeket olyan környezetben lépi meg, amelyben minden információ a rendelkezésére áll, és nincsenek költségek:

1. A választó leelőször megnézi, hogy az épp hatalmon lévő kormány (inkumbens) mit tett a választásokig, kormányzati tevékenységének milyen előnyei voltak, és ez mennyire volt „hasznos” (*utility income*¹²¹) számára. A választó majd azt feltételezi, hogy az épp hatalmon lévő kormánytól ugyanezt várhatja a jövőben is; vagyis az inkumbens teljesítménye alapján dönt, nem ígéretei szerint.

2. A választó aztán „hipotetikus” kalkulációval kiszámítja, hogy az ellenzék hatalmon mennyire bizonyult volna „hasznosnak”, annak kormányzati teljesítménye milyen előnyökkel járt volna számára. Majd a két eredmény különbségének kiszámítása után arra a jelöltre/pártra szavaz, amely számára előrébb végzett.

3/a. Ha a racionális választó kétpárti rendszerben dönt, akkor a preferált, számára nagyobb haszonmaximalizálással járó pártra szavaz;

3/b. Ha többpártrendszerben dönt a választó, akkor a racionális egyén akkor szavaz a legpreferáltabb pártjára, ha annak van esélye a győzelemre, ellenkező esetben az esélyesebbre voksol. Ha az egyén jövőorientált döntést hoz, csak akkor voksol a többpárti rendszerben a győzelemre esélytelen preferált pártjára, ha biztosítani akarja a párt számára azt a lehetőséget, hogy a következő választásokon alternatívaként újra indulhasson (és ne tűnjön el).

¹¹⁹ Downs 1957. 6.

¹²⁰ Evans 2004. 72.

¹²¹ Ezek legtöbbször láthatatlanok, és közszolgáltatásokat (Downs nyomán pl.: utcaseprés, víztisztítás) jelentenek. A választó számára élvezetes a tiszta utca látványa, a tiszta ivóvíz.

4. Ha a racionális választó nem tud preferenciát felállítani az inkumbens és az ellenzéki párt között, mert azok platformjai és/vagy politikái között nem érez különbséget, akkor vagy távol marad a szavazástól, vagy az inkumbens előtt hivatalban lévők teljesítményét hasonlítja össze a jelenlegi inkumbenssel, és ha jobbnak értékeli az utóbbit, akkor rá szavaz, ha rosszabbnak, ellene, ha nem érez különbséget, ugyancsak távol marad a szavazástól.¹²²

A valóságban azonban az információ nem kielégítő és költséges.¹²³ Az egyén számára a politikai kérdésekről tájékozódni költségesebb¹²⁴, mint a választásból származó relatív haszon, ezért a választók számára a politikai ügyekben való teljes tájékozottság elérése nem racionális erőfeszítés.¹²⁵ Annak érdekében, hogy csökkentsék e költségek nagyságát, „egyszerűsítő megoldásokat” keresnek.¹²⁶ Olyan lehetőségekhez nyúlnak, mint például a különböző heurisztikák, amelyekkel a komplex döntési műveleteket redukálni képesek az egyszerűbb döntéshozatali szintekre.¹²⁷ Ezáltal a választók könnyebben hoznak döntést, és úgy alakítják ki politikai preferenciáikat, hogy nem minden politikai kérdés részleteit ismerik maximálisan.¹²⁸

Downs maga a következőket javasolja az információs költségek csökkentésére:

- pártok ideológiai alapon történő megítélése, ami csak akkor lehetséges, ha a kormány ideológiai alapon hoz döntéseket;
- hasonló érdeklődésű emberek véleménye vagy médiatartalmak;
- mások által már feldolgozott és leegyszerűsített „ingyenes információk”¹²⁹.¹³⁰

A modellel Downs azt hangsúlyozza, hogy csak gazdasági és politikai okok lehetnek racionálisak. Ha az egyén valamilyen egyéb nyomás (érzelmi, család, klientizmus) miatt hoz döntést, és nem a fenti két ok valamelyike alapján, akkor a választó szavazáskor csupán „*politikai eszközt alkalmaz nem politikai célok elérésére.*”¹³¹

¹²² Downs 1957. 49-50.

¹²³ Harrop – Miller 1987. 147.

¹²⁴ Típusait tekintve Downs megkülönböztet beszerzési, elemzési, értékelési és nem átruházható költségeket (Downs 1957. 210).

¹²⁵ Carmines – Huckfeldt 2003. 244.

¹²⁶ Carmines – Huckfeldt 2003. 244.

¹²⁷ Carmines – Huckfeldt 2003. 244–245.

¹²⁸ Carmines – Huckfeldt 2003. 244.

¹²⁹ Azért ingyenesek, mert az információk feldolgozását már más elvégezte; nem az egyénnek kell.

¹³⁰ Downs 1957. 222.

¹³¹ Downs 1957. 7.

Downs alapművében arra konklúzióra jut, hogy a racionális szavazó akkor viselkedik racionálisan, ha távol marad a szavazástól, nem megy el voksolni. A racionális egyén távolmaradása azért racionális, mert a szavazásban való részvételből adódó várható haszon alacsonyabb, mint a részvétel költségei. A várható haszon, illetve annak valószínűsége, hogy egy választópolgár hatással lesz a végeredményre, minimális.¹³²

A racionális választást Downs a következő képletekkel fejezi ki:

$$B_i = E(U^1_{t+1})_i - E(U^2_{t+1})_i^{133}$$

$$(U^A_t) - E(U^B_t)^{134}$$

Az első képlet a választópolgárnak (i) azt a hasznát (B) mutatja, ami az általa preferált párt vagy jelölt (U^1) a másik jelölttel/párttal (U^2) szembeni győzelméből ered. Akkor beszélhetünk hasznonról a művelet alapján, ha a kivonás után a végeredmény mindenképp pozitív $(U^1)_i > (U^2)_i$, $(B > 0)$ lesz.¹³⁵

A második képlet kisebb módosítást tartalmaz a várható hasznot tekintve. Ugyanis Downs hozzáteszi, hogy az ellenzék (B) kormányzati pozícióból fakadó hasznosságát csak becsülni lehet, így az elvárt (E) hasznosságot (U) vonhatjuk ki az inkumbens (A) kormány már ismert hasznosságából.¹³⁶

Azonban a választók – rációfólva Downs végkövetkeztetésére, miszerint a racionális választó nem szavaz – mégis elmennek voksolni. A szakirodalom ezt a következő okokkal magyarázza:

- a részvételi költségek nem magasak (nem nagyobb, mint „betérni egy kocsmába egy sörré”)¹³⁷;
- félelem a társadalmi megítéléstől¹³⁸ (önzőnek tartják a távolmaradót¹³⁹; népszerűség-vesztés¹⁴⁰);
- a szavazást a választópolgár kötelességének érzi;¹⁴¹
- a távolmaradásból eredő büntudat elkerülése;¹⁴²

¹³² Carmines – Huckfeldt 2003. 228.

¹³³ Az E az U hasznosság várható értékét mutatja, illetve a t az időt szimbolizálja.

¹³⁴ Downs 1957. 140

¹³⁵ Downs 1957. 38-39.

¹³⁶ Downs 1957. 140.

¹³⁷ Niemi, Richard: Cost of Voting and Nonvoting, In: Public Choice, 1976/27. 115-119.

¹³⁸ Oberbye, Einar: Making the case for the rational, self-regarding Ethical voter... and solving the Paradox of not voting in the process, In: European Journal of Political Research, 1995/27.

¹³⁹ Bufacchi, Vittorio: Voting, Rationality and Reputation, In: Political Studies 2001/49.

¹⁴⁰ Evans 2004. 84.

¹⁴¹ Riker, William – Ordershook, Peter: The Theory of Calculus of Voting, In: American Political Science Review, 1968/62/1.

¹⁴² Evans 2004. 85.

- a kollektív távolmaradás miatti demokrácia-összeomlás költségei magasabbak, mint a szavazás költségei;¹⁴³

- illetve a választó gondolhatja azt, hogy más polgár is ugyanolyan preferenciákat vall, mint ő. Így, ha ő is és a másik választó is elmegy szavazni, nagyobb eséllyel befolyásolhatják a végeredményt mindkettőjük által preferált irányba.¹⁴⁴

A fenti okok miatt Riker és Ordershook a downs-i képlet logikáját tovább fejlesztve, és már az egyéb érzelmi dimenziót is beleépítve a következő módon határozták meg a „szavazás kalkulusát”¹⁴⁵:

$$R = PB - C + D; R > C; PB + D > C^{146}$$

A képlet a következőt jelenti:¹⁴⁷

- R (Reward) = a haszonban mérhető nyereség a szavazó számára;
- B (Benefit) = az a haszon, amelyet a választó az általa preferált párt a másik párttal szembeni győzelméből nyer;
- P (Probability) = annak valószínűsége, hogy a leadott szavazat számít; $0 < P < 1$ (nagyobb egyenlő);
- C (Costs) = választási/részvételi költségek, $C < 0$
- D (Duty and others) = a fent tárgyalt érzelmi okok, mint a kötelesség érzése; a megbánás elkerülése, szavazás aktusából fakadó pozitív érzet, félelemérzet elkerülése, stb.

A választópolgár csak akkor szavaz, ha:¹⁴⁸

- $D > C$, $PB \geq 0$, így az $R > 0$, R tehát pozitív, vagyis a szavazás költségeit meghaladják a szavazáshoz köthető egyéb érzelmi tényezők, és a preferált jelölt várható győzelme és a tőle várt nyereség nagyobb, mint nulla;
- $D \leq C$, de $PB > C-D$, így $R > 0$, R tehát pozitív, vagyis a preferált jelölt várható győzelme és a tőle várt nyereség nagyobb még úgy is, hogy a szavazás költségei nagyobbak a szavazás egyéb érzelmi tényezőitől, illetve kettőjük különbségének eredményeként a költségek magasabbak.

¹⁴³ Downs 1957. 269.

¹⁴⁴ Evans 2004. 86.

¹⁴⁵ Riker–Ordershook 1968. 28.

¹⁴⁶ Riker–Ordershook 1968. 28.

¹⁴⁷ Riker–Ordershook 1968. 25.

¹⁴⁸ Riker–Ordershook 1968. 35.

A választópolgár viszont nem szavaz, ha:

- $D \leq C$, de $PB \leq C-D$, így $R \leq 0$, tehát R negatív (vagy 0); a részvételi költségek nagyobbak, mint az érzelmi dimenzió, és a preferált jelölt győzelme, illetve a győzelemből származó haszon valószínűsége alacsonyabb, mint a tiszta költségek az érzelmi motivációk (D) kivonása után is.

IV.2. Fiorina racionális szavazóképe

Az előző fejezetben bemutatam a racionális választói tradíció átfogó elméletét és a szavazás kalkulusát. A következő részfejezetek e tradíción belül kialakult egyéb, a választói magatartás kutatási megközelítéseit és lehetőségeit vázolják röviden. Terjedelmi okok miatt ezek bővebb elemzésére ebben a tanulmányban jelenleg nincs mód.

Fiorina *Retrospective Voting in American National Elections* című munkájában a retrospektív¹⁴⁹ szavazást vizsgálta. Azt állítja, hogy a választóknak nem kell mindent tudniuk a politikákról, nem is érdekli igazán őket, hanem azt vizsgálják meg, hogyan érezték magukat az inkumbens párt kormányzása alatt. Sokkal inkább az eredményekre fókuszálnak, mint a politikákra.¹⁵⁰ Megjegyzi, hogy leginkább olyan gazdasági vagy külpolitikai hatásokat néznek, amelyek befolyásolták az életüket (pl.: munka elvesztése; fiúgyermek elvesztése a terrorizmus miatt).¹⁵¹

Az alapelmélet szerint a választó a szavazatával a bizalmat fejezi ki az inkumbens párt „politikai csomagja” iránt (ellenkező esetben, ha nem rá szavaz, akkor bizalmatlanságát),¹⁵² és „a szavazók nem újra döntenek minden egyes választáson, hanem kialakítanak egy olyan pártidentifikációt, amely inkább egy retrospektív elvárások folyamatos címkéjeként (*running tally of retrospective evaluations*¹⁵³) szolgál, mint érzelmi kötődésként.”¹⁵⁴

¹⁴⁹ Az elméletet már Valdimer O. Key nevezetű kutató, a *The Responsible Electorate* (1966) című munkájában használta. Fiorina könyvében elemzi ezt az elméletet (*reward – punishment theory*), és kimondja, a választók alaposabb megismeréséhez retrospektív és prospektív megkülönböztetéseket is vizsgálni kell (Fiorina 1981. 4-7).

¹⁵⁰ Fiorina, Morris: *Retrospective Voting in American National Elections*, Yale University Press, New Haven, 1981. 5-7.

¹⁵¹ Fiorina 1981. 5.

¹⁵² Fiorina 1981. 45-46.

¹⁵³ Érdekes megjegyezni, hogy ezt a típusú pártidentitást néhány kutatásban a Michigani pártidentifikációs modell mellé állítják, mint a pártidentifikáció kialakulásának második elméletét (lásd Dinas összefoglalója, 2017. 266.).

¹⁵⁴ Harrop – Miller 1987. 149.

A downs-i modellben – hasonlítja őket össze Evans – a szavazók a kormány részéről olyan „nyomokat” keresnek, amellyel megállapítható a jövőbeli viselkedése. Fiorina modelljében direkt módon a választókat a retrospektív megítélések irányítják. *„Downs szavazói azért néznek vissza, hogy aztán előre tekinthessenek”*.¹⁵⁵

Fiorina szavazói számára az ellenzék teljesítménye esetleges kormányzásuk esetén kevésbé fontos. Az elmélet szavazóit a politikákkal szemben az eddigi eredmények érdeklik, és ezek tükrében „bünteti vagy jutalmazza” szavazatával az inkumbens pártot vagy kormányt. A fent említett pártidentifikáció nem érzelmi alapú, hanem az eredményekről alkotott politikai információk interpretálásának következménye.¹⁵⁶

IV.3. Racionális fogyasztói modell

Himmelweit és társai az 1979 és 1983 közötti *survey* adatok vizsgálata alapján dolgozták ki a fogyasztói modelljüket. Elméletük szerint a választó szavazáskor pártot vásárol, és nem a párt győzelme érdekli őket, mivel az már amúgy is valószínűsíthető.¹⁵⁷ A szavazó a modellben inkább aktív, mint passzív, reszponzív, mint függő. A hangsúly a választók politikai preferenciáin van. A választók azt a pártot keresik, amelyik a leginkább találkozik a preferenciáikkal, csakúgy, mint ahogy a fogyasztók azt a terméket keresik, amely leginkább találkozik a szükségleteikkel. A választás előtt a szavazók éppúgy megnézik a pártok, mint a termékek megbízhatóságát is. A választók márkabéli lojalitásukat alakítanak ki. A korábbi szavazásoknak kevés direkt hatása van. A szavazók úgy tekintenek a választásra, mint egy *„bevásárlási expedícióra”*, ahol ugyanúgy keresik a friss ötleteket, mint az új pártokat, vagy a régi kedvenceket. Habár a szavazók számára szűk, nem is mindig megfelelő információk állnak rendelkezésre, mégis tudatos, instrumentális és egyéni döntést hoznak.¹⁵⁸

A szerzők elismerik, hogy van jelentősége a Michigani-féle pártpreferenciáknak, de amint az álláspontokkal rendelkező individuum belép a piacra, hatása gyengül. Hangsúlyozzák a kampányok jelentőségét, amelyek képesek változtatni az utolsó pillanatban is a választói véleményeket. Azt is megjegyzik, a társadalmi kontextusnak és a

¹⁵⁵ Harrop – Miller 1987. 150.

¹⁵⁶ Harrop – Miller 1987. 150.

¹⁵⁷ Himmelweit, Hilde – Humphrey, Patrick – Jaeger, Marianne – Katz, Michael: *How Voter Decides*, Academic Press, 1981. 117.

¹⁵⁸ Harrop – Miller 1987 151-152.

társadalmi rétegekben történő mozgásnak is van jelentősége a választói döntés alakulására.¹⁵⁹

IV.4. Issue alapú szavazás – tematikus szavazás

Az elmélet azt állítja, hogy a választó különböző politikai kérdések, *issue*-k alapján dönt. Megnézi saját, illetve a párt álláspontját egy-egy politikai kérdésben, majd arra a jelöltre szavaz, amelyik álláspontja a legközelebb áll a sajátjához.¹⁶⁰

A szakpolitikai kérdések, problémák (*issue*-k) alapján történő szavazás kutatását is az 1960-as években kezdték meg. Akkori kutatók lehetségesnek gondolták az *issue* alapú szavazás jelenségét, mert – ahogy Harrop és Miller könyve Franklint¹⁶¹ idézi – csökkent a döntések osztálymeghatározottsága, gyengült az osztályhűség és megjelent egy erősebb önkifejezés lehetősége. A későbbi kutatások azonban a 80-as évek végére mégis arra jutottak, hogy a pártidentifikációnak erősebb hatása van a választói döntésre.¹⁶²

Az a nézet is teret hódított akkoriban, hogy az *issue* alapú szavazás megjelenéséhez a választópolgárok okosodása, jobb informáltsága és szofisztikáltsága is hozzájárult. Azonban Carmines és Stimson szerzőpáros tézise szerint nem a választók lettek okosabbak, hanem a problémák lettek egyszerűbbek.¹⁶³ Közös munkájukban megkülönböztetnek „könnyű” és „nehéz *issue*-kat”, és eredményeik szerint a „*könnyű politikai kérdések alapján szavazók se nem informáltabbak, se nem szofisztikáltabbak, mint a nem issue-k alapján szavazó társaik*”. A két típusú *issue* közötti különbség az intellektuális gyökerekben, illetve a fogalmi kifinomultságon alapszik. Az egyszerű *issue*-k (pl.: Amerikában a faji elkülönítés) inkább technikaiak, hosszú ideje szerepelnek a politikai agendában, és a politika eredményeire fókuszál a politikai eszközök helyett. A „nehéz *issue*-k” (pl.: akkoriban vizsgált vietnámi háború befejezésének körülményei) alapján szavazók a számukra legjobb politikai előnyt hozó alternatívát számolják ki, míg ezzel szemben a „könnyű *issue*-k” alapján választók már általánossá vált kérdésekről döntenek. A „nehéz *issue*-k” inkább pragmatikusabbak, az „egyszerűek” inkább szimbolikusak. Az előbbi

¹⁵⁹ Himmelweit et al. 1981. 68-86.

¹⁶⁰ Tóka 2003. 430.

¹⁶¹ Franklin, Mark.: *The Decline of Class Voting*, Oxford University Press, Oxford, 1985.

¹⁶² Harrop – Miller 1987. 155 – 157.

¹⁶³ Harrop – Miller 1987. 155 – 156.

igényel társadalmi diskurzust, az utóbbi nem. Egy probléma „könnyű” vagy „nehéz” mivolta az egyén felfogásán múlik.¹⁶⁴

Az issue alapú szavazás – a korabeli tanulmányok eredményeinek tükrében – inkább a fiatalokra, a gyenge pártkötődésű, pártidentifikáció nélküli emberekre, és olyan más szavazókra volt jellemző, akiknek a társadalom más egyéneivel gyenge kapcsolataik vannak, nem tartoznak szervezetekhez, esetleg magányosan élnek. Esetükben az *„interperszonális kapcsolatokból származó hagyományos hűségek”* nem erősödtek meg.¹⁶⁵

Tóka ír még egy súlyozott közelségi modelltől is, amelyben az egyes távolságok (párt álláspontja és a választó álláspontja egy adott kérdésben) kiszámítása után szubjektív alapokon súlyoz a választó, majd pártonként összegzi az eredményeket, és azt a pártot támogatja, amelyiknél a legkisebb a súlyozott távolságok összege.¹⁶⁶

IV.5. Direkcionális modell

Rabinowitz és szerzőtársaik úgynevezett direkcionális modellel¹⁶⁷ próbálják ábrázolni a választók politikai preferenciáit. A direkcionális elmélet szerint *„a legtöbb ember a politika döntéshozatal egy bizonyos iránya felé diffúz preferenciákkal rendelkezik, és az emberek abban különböznek, hogy milyen érzelmi intenzitással élik ezeket a preferenciákat.”*¹⁶⁸ Vagyis a modell értelmében a választó a konfliktusos kérdésekkel való találkozása esetén azt dönti el, hogy fontos-e számára vagy nem az adott kérdés, és ha igen, mennyire fontos, milyen intenzitással érez az adott politikai kérdés iránt. A modell értelmében a szavazónak nem kell ismernie a pártprogramot, esetleg a konkrét szakpolitikai területet teljes részleteiben. Azt kell eldöntenie, hogy az adott kérdésre történő megoldás számára megfelelő-e vagy nem.¹⁶⁹

A modell egyfajta újítása a hagyományos közelségi elméleteknek¹⁷⁰ és modelleknek, amelyek szerint a szavazó és a jelölt közötti távolság

¹⁶⁴ Carmines, Edward – Stimson, James: The Two Faces of Issue Voting, In: The American Political Science Review, Vol. 74, No. 1, 1980. 78-81.

¹⁶⁵ Harrop – Miller 1987. 154-155.

¹⁶⁶ Tóka 2003. 430.

¹⁶⁷ Leginkább térbeli modellek. A szavazók preferenciáikat térben ábrázolják, és az ottani távolságok alapján kívánják „megjósolni” a szavazás lehetséges kimenetelét.

¹⁶⁸ Rabinowitz, George – Macdonald, Stuart Elaine: A Directional Theory of Issue Voting, In: The American Political Science Review, Vol. 83, No. 1, 1989. 93-121. 92.

¹⁶⁹ Enyedi – Körösi 2004. 212.

¹⁷⁰ Ez a megközelítés véleményem szerint inkább módszertani, és nem általánosságban a választóról szól.

mértéke lesz hatással a szavazásra. Ebben a modellben a direkcionális „kompatibilitások” és intenzitások kombinációja határozza meg a hatást. Az elmélet hangsúlyozza a korábbi távolsági elméletekkel szemben azt is, hogy ebben az esetben *„az emberek inkább diffúz módon reagálnak a kérdésekre, és nem a politika sajátosságaira és a jelöltek pontos álláspontjaira reagálnak.”*¹⁷¹

IV.6. Mérlegelő szavazó képe

A mérlegelő szavazó képe részben eltér a downs-i racionális választótól. Pappi¹⁷² Popkin¹⁷³ elméletét ismertetve azt írja a modell szavazóiról, hogy *„valóban mérlegelik a pártokat, jelölteket és kérdéseket, miközben szavazataikat költséges és tökéletlen szavazatok alapján, bizonytalan körülmények között kollektív javakba „fektetik”*¹⁷⁴. A mérlegelő szavazó tehát megközelítőleg próbál minden olyan kérdésben racionális döntést hozni, amelyekről hiányos információkkal rendelkezik, és amely információk feldolgozásához korlátozott kapacitásokkal bír. A racionális szavazó képére a költséghatékony racionalitás jellemző (*low-information rationality*¹⁷⁵), így a barátoktól, a médiából, a múlt egyéb tapasztalataiból, a mindennapi életből és a politikai kampányokból¹⁷⁶ olcsón beszerzett információkra, illetve egyszerűbb kiértékelési és információgyűjtési folyamatokra támaszkodik a választó.¹⁷⁷

Popkin kitüntetett szerepet ad a politikai kampányoknak és az azt sugárzó médiának. A szerző hangsúlyozza, hogy a választók korlátozott tudással és ismeretekkel rendelkeznek a politikáról, arról, hogyan működik a kormányzás maga, és korlátozottan értik azt is, hogy egyes kormányzati intézkedések végül milyen következményekkel járnak számukra. A korlátozott ismeretek miatt keletkezett bizonytalanság leküzdésében segítenek a kampányok. A választók képesek „tanulni” a kampányokból, és amit megtanulnak belőlük, azok hatással bírnak a

Úgy változtatja meg a választást kiszámítani akaró térmodelleket, hogy a klasszikus 1-től 10-es skálákat felosztja például -5 és +5 közöttre. Így a választó először azt dönt el, hogy számára egyáltalán az adott kérdés bír-e intenzitással, és mennyire fontos. A választó nem kényszerül például a katonaság bevezetésének fontosságát egytől tízes skálán elhelyezni, hanem dönthet úgy is, hogy mivel abszolút ellenzi, -2-öt ad válaszként.

¹⁷¹ Rabinowitz – McDonald 1989. 108.

¹⁷² Pappi, Franz Urban: Politikai viselkedés: mérlegelő szavazók és többpárti rendszerek, In: Goodin, Robert – Klingemann, Hans-Dieter (szerk.): A politikatudomány új kézikönyve, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 253.

¹⁷³ Popkin, Samuel: The Reasoning Voter, University of Chicago Press, 1994. 7-10. (idézi Pappi, 253.)

¹⁷⁴ Pappi 2003. 253. (Popkint idézve)

¹⁷⁵ Popkin 1994. 8-9.

¹⁷⁶ Popkin 1994. 7.

¹⁷⁷ Pappi 2003. 253.

politikák, jelöltek és politikai kompetenciák megítélésére. A média – kritikus szerepének köszönhetően – jelentős mértékben képes alakítani a választók korlátozott információit a világról, a különböző politikai pozíciók és *issue*-k közötti kapcsolatáról szóló korlátozott tudásukat, a közpolitikák és azok rájuk várható hatása összefüggéseinek korlátozott megértését, a politikai világot. A kampányok és a média képes alakítani a választók „referencia-keretét”, és így magát a szavazatot is.¹⁷⁸

A fent leírtak mellett a Downs-i modelltől abban is eltér, hogy a mérlegelő választó szavazáskor a pártokra nem mint jövőbeli hasznot hozó aktorokra tekint és nem is törődik sokat az egyes kérdésekben kialakított távolságokkal,¹⁷⁹ hanem a preferenciáik kialakításakor expresszív és instrumentális gondolatok is befolyásolják.¹⁸⁰

IV.7. Taktikai szavazás

A taktikai vagy stratégiai szavazás elmélete is merít a Downs-i logikából. A választók ez esetben is mérlegelik a jelöltek lehetőségeit, megfogalmazzák célokat és stratégiákat, és valamilyen motiváció nyomán szavaznak. A taktikai szavazás akkor történik, amikor a választó a választások kimenetelének befolyásolása céljából nem a saját legpreferáltabb pártjára szavaz,¹⁸¹ mert/és a választásokkal kapcsolatban előzetes várakozásokkal rendelkezik.¹⁸²

A taktikai szavazás klasszikus logikáját követve a választó az „elpazarolt szavazat” (*wasted vote*) stratégiája alapján az esélytelen preferált pártja vagy jelöltje helyett egy másik, vagy esetleg a második preferált és esélyes pártjára vagy jelöltjére szavaz. Amennyiben a választási „*outcome*” egy kívánt koalíciós kormányösszetétel megvalósítása, akkor a választó a „*küszöbbiztosítási stratégia*” (*threshold insurance strategy*) alapján arra a junior pártra szavaz, amelyet mindenképp a koalíció részeként akar látni, mert a relatíve magas bejutási küszöb miatt annak a kis pártnak a bejutási esélye nem garantálható. Olyan országokban, ahol nincs koalíciós kormány, az egyén inkább jelölt és pártorientált, míg koalíciós kormány-specifikus országokban inkább a kívánt koalíciós összetételre fókuszálnak. Gschwend és Meffert

¹⁷⁸ Popkin 1994. 8-9.

¹⁷⁹ Pappi 2003. 261.

¹⁸⁰ Pappi 2003. 267.

¹⁸¹ Muller, Daniel – Page, Lionel: A New Approach to Measure Tactical Voting: Evidence from the British Elections, In: *Applied Economics* 2015/47/36. 3839-3840.

¹⁸² Gschwend, Thomas – Meffert, F. Michael: Strategic voting, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017. 343.

szerzőpáros egyéb stratégiákról is értekeznek. Alapvetően az elpazarolt szavazat elve és a kívánt koalíciós összetételt befolyásoló szándék mellett megjelentek a szakpolitikákra és a fékek és ellensúlyok biztosítására irányuló taktikai motivációk is. A szavazó polgár nemcsak amiatt voksolhat taktikailag, hogy elkerülje szavazata elvesztegetését, vagy pártösszetétel szempontjából befolyásolja a választási végeredményt egy kívánt koalíció érdekében, hanem szavazhat azért is saját preferenciájától eltérően, hogy egy számára fontos szakpolitika biztos reprezentativitását garantálja a törvényhozásban, vagy mert tart egy párt vagy a kormány túlzott hatalomkoncentrációjától.¹⁸³

A taktikai szavazás speciális fajtája a taktikai szavazatmegosztás, amikor a választó a vegyes választási rendszer által garantált egyik listára öszinte, pártos (*sincere vote*) szavazatot ad le, míg a másik listán valamilyen motiváció (jelölt vagy párt, szakpolitikai reprezentativitás, fékek és ellensúlyok garantálása, koalíció és törvényhozás összetételének befolyásolása) folytán taktikailag voksol (*strategic vote*).¹⁸⁴ A stratégiai szavazatmegosztás gyengébb pártkötődésekkel, esetleg közömbös, ideológiai elköteleződéssel nem rendelkező választópolgárok körében valószínűbb.¹⁸⁵ Fontos hangsúlyozni itt, hogy a személyközpontú szavazás (*personal vote*) miatti szavazatmegosztás nem minősül stratégiainak.¹⁸⁶ „*Personal vote*” esetében a választó a jelölt kvalitásai, tulajdonságai és cselekedetei miatt szavaz arra a jelöltre, és nem pártossága miatt.¹⁸⁷

IV.8. Gazdasági szavazás

A gazdasági szavazás elmélete a gazdaság állapotának választói megítélése és a leadott szavazat közötti összefüggést vizsgálja. Az elmélet rámutat arra, hogy a szavazók a gazdasági állapotokért mindig az inkumbens pártot vagy kormányt teszik felelőssé (felelősség-tézis),¹⁸⁸ és a jónak ítélt gazdasági helyzet következtében az inkumbens kormányt támogatják továbbra is, rossznak ítélt gazdasági állapotok miatt viszont

¹⁸³ Gschwend – Meffert 2017. 348-351.

¹⁸⁴ Plescia, Carolina: Split-Ticket Voting in Mixed-Member Electoral Systems. A Theoretical and Methodological Investigation, Colchester, ECPR Press 2016, 3-6.

¹⁸⁵ Davis, Nicholas: The Role of Indifference in Split-Ticket Voting, In: Political Behaviour 2014/37. 68.

¹⁸⁶ Plescia 2016. 54.

¹⁸⁷ Thomas Zittel, Thomas: The personal vote, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 668.

¹⁸⁸ Lewis – Beck, Michael – Paldam, Martin: Economic Voting: An Introduction, In: Electoral Studies 19. 2000., 113-121. 114.

elfordulnak az éppen kormányzó erőtől, és az ellenzékét támogatják (jutalmazás-büntetés tézis)¹⁸⁹.

A gazdasági szavazás kérdése ugyanakkor vitatott a politikatudományon belül, mert sokszor bizonytalan összefüggések keletkeznek, illetve a gazdasági szavazás hatása nem mindig és minden körülmények között mérhető. Ezt olyan okok idézik elő, mint a modellalkotás folyamata és a bevont vizsgált változók körének pontossága, kérdésessége, hiányossága.¹⁹⁰ Az is a modell bizonytalanságát okozza, hogy a választók nem ugyanúgy ítélik meg a gazdaság állapotát, eltérő véleménnyel rendelkeznek egy-egy gazdaságpolitikai döntésről.¹⁹¹ Esetleg egyes országokban területi szinten is releváns különbségek léteznek a gazdasági helyzetet tekintve.¹⁹²

Mégis, a stabil eredményeket felmutató kutatások¹⁹³ szerint a választók inkább retrospektívak, vagyis a múlt gazdasági helyzetének értékelése alapján határozzák meg a szavazatukat, és nem prospektív módon a jövőre koncentrálnak. Szociotropikusak abból a szempontból, hogy értékeléskor a nemzetgazdaság egészét nézik, és nem a saját anyagi helyzetük befolyásolja őket (egocentrikus – „pocketbook” szavazó).¹⁹⁴ Alapvetően a munkanélküliségre és az inflációra reagálnak leginkább. E makrogazdasági mutatók alapján értékelik a gazdasági állapotokat,¹⁹⁵ és a negatív gazdasági hírekre rezponzívabbak, mint a pozitívabbakra.¹⁹⁶ A gazdasági szavazás elmélete olyan összefüggést is kimutatott, miszerint a választók a baloldali kormányokat inkább a munkanélküliség, a jobboldaliakat inkább az infláció miatt jutalmazzák vagy büntetik.¹⁹⁷

A választói modell egyik sajátossága a „felelősség átláthatóságának” (*clarity of responsibility*) tézise, miszerint, ha a szavazó számára egyértelmű, hogy a jelenlegi gazdasági állapotokért melyik politikai erő (párt, kormány) a felelős, akkor a gazdasági alapú szavazás bekövetkezése is valószínűbb.¹⁹⁸ Ugyanis, bonyolult politikai rendszer

¹⁸⁹ Sanders, David: The real economy and the perceived economy in popularity functions: how much do voters need to know? A study of British data, 1974-97, In: Electoral Studies 19. 2000. 275-294. 276.

¹⁹⁰ Evans 2004. 126.

¹⁹¹ Stegmaier, Mary – Lewis-Beck, Michael – Park, Beomseob: The VP-Function: A Review, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 601.

¹⁹² Evans 2004. 134.

¹⁹³ Akadnak azonban kivételek, illetve a retrospektív és prospektív hatás között sokszor nagyon kicsi a különbség az elemzésekben.

¹⁹⁴ Lewis – Beck – Paldam 2000. 114-115.

¹⁹⁵ Sanders 2000. 280.

¹⁹⁶ Hobolt, Sara – Tilley, James: Who’s in Charge? How voters attribute responsibility in the European Union In: Comparative Political Studies, 47. 2014. 795-819.

¹⁹⁷ Palmer, Harvey – Whitten, Guy: Government Competence, Economic Performance and Endogenous Election Dates, In: Electoral Studies 19. 2000. 413-426, 418. (Sanders 2007. 277.)

¹⁹⁸ Anderson, Christopher: Economic voting and political context: a comparative perspective, In: Electoral

vagy sok életképes alternatíva esetén a gazdasági kondíciókért felelős párt vagy kormány megtalálása a választó számára nehézkes, így a felelősség és büntetés-juttalmazás tézise kevésbé képes aktiválódni, és a gazdasági alapú szavazás sem lesz motivált.¹⁹⁹ Hasonló a helyzet a nemzetközi, globális gazdasági kríziseknél is. A választó számára nem egyértelmű ekkor sem a hazai kormány felelőssége a változó gazdasági kondíciókért. A felelős megtalálása már nemzetközi szintekre (világpiac, EU) is kiterjedhet, így a gazdasági szavazást magyarázó modellek is gyengülnek.²⁰⁰

VI. Lezárás helyett további fejezetek

Jelen tanulmányban a választói magatartás irodalmában létező három nagy tradíciója – a szociológiai, a szociálpszichológiai és a racionális – általános elméleti bemutatására tettem kísérletet, egyéb, a tradíciók megállapításait felhasználó kutatási irányok és modellek felvázolásával. Céлом az volt az elméleti paradigmák leírásával, hogy szemléltessem, milyen sokféle megközelítéssel magyarázható a választópolgárok eltérő politikai viselkedése, rámutassak a politikatudományban a választói magatartás kutatásának sokszínűségére, gazdagságára, illetve izgalmas és további kutatási lehetőségek számára támpontokat nyújtsak. Természetesen a tanulmány csak átfogó képet tudott nyújtani, a választói viselkedés kutatásának, modellezésének empirikus kutatási eredményei ennél jóval mélyebbek, bonyolultabbak, szerteágazóbbak.

A tanulmány három nagy fejezete három nagy, mégis sok helyen részben összefüggő választói viselkedési magatartást mutatott be. Az első fejezet a szociológiai tradícióról szólt, amely az egyén társadalmi háttérére és a leadott szavazat között feltételezi az összefüggést. Az elméletet aztán néhány szociológiai változóról végzett kutatási összesítések követték, tovább árnyalva az irányzaton belül folytatható kutatások lehetőségét. Sok esetben a társadalmi változók egyes jellemzői már a pártosság jellemzőit is magyarázták.

A második fejezet a Michigan-i Egyetemen született pártidentifikációs modell általános leírására törekedett. E szociálpszichológiai irányzat arra mutat rá, hogy az egyén tartós pártkötődéseket táplál bizonyos pártok

Studies, 19(2). 2000. 151-170. 153-154.

¹⁹⁹ Sanders 2000. 277.

²⁰⁰ Lewis – Beck, Michael – Lobo, Marina Costa Lobo: The Economic Vote: Ordinary vs. Extraordinary Times, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 606 – 607.

irányába, amely pártkötődések kialakulása a korai szocializációban, főként a szülői ráhatás alapján történik, és e pártkötődések olyan, az egyén személyes énképébe beépülő pártidentifikációval járnak együtt, amelyen keresztül szűri az egyén a politikai környezetet. Későbbi fejezetek tovább árnyalták a pártosság kialakulásának lehetséges tényezőit, illetve mind a szociálpszichológiai és mind a szociológiai tradíciót ért kihívásokról is tájékoztattak.

A harmadik, a racionális választói tradíció az önérdekét felismerő egyénnel operál, aki felismerve az önérdekéből származó hasznát, arra a politikai pártra vagy jelöltre szavaz, amely garantálja e hasznosság megvalósulását. Ehhez racionális kalkulációkat végez, és ha annak a valószínűsége, hogy hatással lesz a választás kimenetelére, győz az önérdekének beteljesítése miatt választott pártja, alacsonyak maradnak a részvétel költségei (és valamilyen érzelmi dimenzió köti a szavazás aktusához), akkor elmegy szavazni. A nagy tradíción belüli további fejezetek a racionális választót igyekeztek valamilyen egyéb megközelítés szempontjából vizsgálni. Sok esetben láthatóvá vált, hogy a választói magatartás leírására készített modell (Popkin mérlegelő szavazója, Himmelweit „piaci” modellje, stb.) nem nélkülözhetette a másik két tradíció egyes elemeit sem. Bár kutatómódszertani kérdésekről nem szóltak a fejezetek, a legtöbb régi és mai választói viselkedés leírásának céljából létrehozott elméleti vagy empirikus modellek mind operálnak osztályhelyzet és pártosság hatását mérő változókkal.

A választói magatartás kutatásában rejlő lehetőségek azonban a fenti fejezetekben írottakkal korántsem érnek véget. Számos más irányzat számos más elméleti megközelítésben vizsgálja a választók politikai viselkedését. Tudományos elméletek szólnak a molekuláris genetika, a biológiai folyamatok különböző társadalmi vonásokra, politikai orientációkra gyakorolt hatásairól (főként az együttműködés, a védelem, a reprodukció és a túlélés szempontjából).²⁰¹ Elemzések születtek a különböző intézményi struktúrákról és feltételekről²⁰² (kik szavazhatnak, mikortól, milyen szavazólapon, milyen választási rendszerben, milyen pártverseny mellett, stb.); a jelöltek vonzerejéről²⁰³ (jelöltek lelki és egyéb vonzerejének mint humántőke kérdése); a kampányköltségekről²⁰⁴

²⁰¹ Bergner, Carisa – Hatemi, Peter: Integrating Genetics into the Study of Electoral Behavior, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 368.

²⁰² Bowler, Shaun: Institutions and Voter Choice: Who Chooses, What Do They Choose Over, and How Do They Choose, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 9-30.

²⁰³ Markus Klein, Markus – Rosar, Ulrich: Candidate Attractiveness, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017. 689.

²⁰⁴ Zachary, Albert and Raymond La Raja, Raymond: Campaign Spending, In: Arzheimer, Kai – Evans,

(választási részvétel elősegítése, a választók politikai tudásának bővítése a jelöltekről, politikáról, magának a szavazási szándék befolyásolásának lehetőségei), és maguknak a választási előrejelzéseknek²⁰⁵ (Bandwagon-effektus és a stratégiai szavazás elősegítése) a választói magatartásra gyakorolt hatásairól. Az elemzési lehetőségek sora azonban még itt sem ér véget.

Úgy vélem, az állandóan változó világban, az állandóan változó emberekből felépülő, állandóan változó társadalomban mindig új és más lehetőségek kínálóznak a nagy valószínűséggel szintén változó választói magatartás mintázatainak értelmezésére és kutatására. Így ezek a kutatások mindig is központi területet fognak meghódítani a politikatudományon (és egyéb társtudományokon) belül.

Felhasznált irodalom:

Anderson, Christopher: Economic voting and political context: a comparative perspective, In: *Electoral Studies*, 19(2). 2000. 151-170.

Berelson, Bernard – McPhee, William: *Voting: a Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, University of Chicago Press, 1954 (újra 1986).

Bergner, Carisa – Hatemi, Peter: Integrating Genetics into the Study of Electoral Behavior, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017.

Blais, André, – Rubenson, Daniel: The Source of Turnout Decline: New Values or New Contexts? In: *Comparative Political Studies*, 2013. 46(1), 95–117. (Dassonville 2017. 146.)

Bognár, Adrienn – Szabó, Andrea: Politikai szocializációs modellek Magyarországon 1990 – 2016, In: Szabó Andrea – Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók, A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011 – 2015)*, 2017, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, Szeged – Budapest.

Bowler, Shaun: Institutions and Voter Choice: Who Chooses, What Do They Choose Over, and How Do They Choose, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017.

Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017. 759 – 763.

²⁰⁵ Ford, Robert - Wlezien, Christopher - Pickup, Mark - Jennings, Will: Polls and Votes, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017. 788.

Bufacchi, Vittorio: Voting, Rationality and Reputation, In: Political Studies 2001/49.

Campbell, Angus – Converse, Philip – Miller, Warren – Stokes, Donald: The American Voter, University of Chicago Press, Chicago. 1960.

Carmines, Edward – Huckfeldt, Robert: Politikai viselkedés: áttekintés, In: Goodin, Robert – Klingemann, Hans-Dieter (szerk.): A politikatudomány új kézikönyve, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Carmines, Edward – Stimson, James: The Two Faces of Issue Voting, In: The American Political Science Review, Vol. 74, No. 1, 1980.

Converse, Philip: (1958). The shifting role of class in political attitudes and behaviour, In: Eleanor E. Maccoby - Theodore M. Newcomb – Eugene L. Hartley: Readings in Social Psychology, 3rd edition. New York, Holt, 1958.

Crewe, Igor – Denver, David: Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Electoral Volatility, Routledge, London, 1985.

Dalton, Russel – Flanagan, Scott – Beck, Paul Allen: Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Relignment or Dealignment, Princeton University Press, 1984.

Dalton, Russell: Cognitive Mobilization and Partisan Dealignment in Advanced Industrial Democracies, In: Journal of Politics, 1984. 46(1):264–84.

Dalton, Russell: Partisan Mobilization, Cognitive Mobilization, and the Changing American Electorate, In: Electoral Studies, 2007. 26(2):274–286.

Dassonville, Ruth: Age and Voting, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Davis, Nicholas: The Role of Indifference in Split-Ticket Voting, In: Political Behaviour 2014/37.

Denny, Kevin – Doyle, Orla: Does Voting History Matter? Analysing Persistence in Turnout. American In: Journal of Political Science, 2009. 53(1), 17–35.

Dinas, Elias: Openness to Change: Political Events and the Increased Sensitivity of Young Adults. In: Political Research Quarterly, 2013. 66(4), 868–882.

Dinas, Elias: The Evolving Role of Partisanship, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Dinas, Elias: Why Does the Apple Fall Far From the Tree? How Early Political Socialization Prompts Parent-Child Partisan Dissimilarity. In: British Journal of Political Science, 2014. 44(4). 827–852.

Donovan, Todd: Cognitive Mobilization, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Downs, Anthony: An Economic Theory of Democracy. Harper & Row, New York, 1957.

Dunleavy, Patrick – Husbands, Christopher: British Democracy at the Crossroads, 1985, George Allen & Unwin, London.

Enelow, James – Hinich, Melvin: The Spatial Theory of Voting: An Introduction. Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

Enyedi Zsolt: A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában, In Századvég, 2004.

Enyedi, Zsolt – Körösi, András: Pártok és Pártrendszerek. Osiris Kiadó. Budapest. 2004.

Evans, Geoffrey – Tilley, James: The New Politics of Class: The Political Exclusion of the British Working Class., Oxford, Oxford University Press, 2017.

Evans, Geoffrey: Social Class and Voting, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Evans, Jocelyn: Voters and Voting: An Introduction, SAGE Publications Ltd, London, 2004.

Ford, Robert – Wlezien, Christopher – Pickup, Mark – Jennings, Will: Polls and Votes, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Gay, Claudine: The Effect of Black Congressional Representation on Political Participation, In: American Political Science Association, 2001. 95(3): 589-602.

Goerres, Achim: Why are Older People More Likely to Vote? The Impact of Ageing on Electoral, In: Political Studies, 2007. 9, 90-121.

Gschwend, Thomas – Meffert, F. Michael: Strategic voting, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Harrop, Martin – Miller, William: Elections and Voters – A Comparative Introduction, 1987, New Amstredam Books, New York, 1987.

Hobolt, Sara - Tilley, James: Who's in Charge? How voters attribute responsibility in the European Union In: Comparative Political Studies, 47. 2014. 795-819.

Ingelhart, Ronald: The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics. Princeton University Press. Princeton. 1977.

Inglehart, Ronald – Norris, Pippa: 'The developmental theory of the gender gap: women and men's voting behaviour in global perspective', In: International Political Science Review 2000. 21(4):441-462.

Inglehart, Ronald: Cognitive Mobilization and European Identity, In: Comparative Politics. 1970. 45-70.

Jennings, Kent M – Laura Stoker – Jake Bowers: Politics Across Generations: Family Transmission Reexamined In: The Journal of Politics, 2009. 71. 782-799.

Key, o. Valdimer: The Responsible Electorate: rationality in presidential voting, 1936-1960, Random House, 1966.

Kitschelt, Herbert – Rehm, Philipp: Occupations as a site of political preference formation, In: Comparativ Political Studies, 2014. 47(12): 1670–1706.

Kohn, M.L. (2001): Job complexity and adult personality, In: Grusky, b. David: Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective, Boulder, CO, Westview Press. 2001.

Kroh, Martin - Selb, Peter: Inheritance and the Dynamics of Party Identification, In: Political Behavior, 2009. 31(4): 559-574.

Lazarsfeld, Paul: The People's Choice, Columbia University Press, 1968.

Lewis – Beck, Michael – Lobo, Marina Costa Lobo: The Economic Vote: Ordinary vs. Extraordinary Times, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Lewis – Beck, Michael – Paldam, Martin: Economic Voting: An Introduction, In: Electoral Studies 19. 2000.

Lipset, Seymour – Rokkan, Stein: Party System and Voter Alignments. Cross National Perspectives, Free Press, New York, 1967.

Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein: Party System and Voter Alignments. Cross National Perspectives, New York, The Free Press, 1967.

Markus Klein, Markus – Rosar, Ulrich: Candidate Attractiveness, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Martin Elff és Sigrid Roßteutscher: Religion, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: Sage Handbook of Electoral Behaviour, New York, 2017.

Muller, Daniel – Page, Lionel: A New Approach to Measure Tactical Voting: Evidence from the British Elections, In: Applied Economics 2015/47/36. 3839-3840.

Niemi, Richard: Cost of Voting and Nonvoting, In: Public Choice, 1976/27. 115-119.

Norris, Pippa: 'Gender: a gender-generation gap?' In: Evans, Geoffrey – Norris, Pippa: Critical Elections: British Parties and Voters in Long-Term Perspective, London, Sage, 1999. 146-163.

Oberbye, Einar: Making the case for the rational, self-regarding Ethical voter... and solving the Paradox of not voting in the process, In: European Journal of Political Research, 1995/27.

Palmer, Harvey – Whitten, Guy: Government Competence, Economic Performance and Endogenous Election Dates, In: Electoral Studies 19. 2000. 413-426 418.

Pappi, Franz Urban: Politikai viselkedés: mérlegelő szavazók és többpárti rendszerek, In: Goodin, Robert – Klingemann, Hans-Dieter (szerk.): A politikatudomány új kézikönyve, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Peisakhin, Leonid: In History's Shadow: Persistence of Identities and Contemporary Political Behavior, *Working Paper 2012/272 Juan March Institute*.

Plescia, Carolina: Split-Ticket Voting in Mixed-Member Electoral Systems. A Theoretical and Methodological Investigation, Colchester, ECPR Press, 2016.

Popkin, Samuel: The Reasoning Voter, University of Chicago Press, 1994.

Rabinowitz, George – Macdonald, Stuart Elaine: A Directional Theory of Issue Voting, In: *The American Political Science Review*, Vol. 83, No. 1, 1989.

Riker, William – Ordeshook, Peter: The Theory of Calculus of Voting, In: *American Political Science Review*, 1968/62/1.

Róna Dániel: A törésvonal fogalma a politikatudományban, In: *Politikatudományi Szemle* XVII/4, 2008.

Rosie Campbell: Gender and Voting, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017.

Sanders, David: The real economy and the perceived economy in popularity functions: how much do voters need to know? A study of British data, 1974–97, In: *Electoral Studies* 19. 2000. 275–294.

Smets, Kaat: A Widening Generational Divide? The Age Gap in Voter Turnout Through Time and Space, In: *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 2012. 22(4), 407–430.

Sobolewska, Maria: Race, Ethnicity and Elections: From Recognizable Patterns to Generalized Theories, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017.

Stegmaier, Mary – Lewis-Beck, Michael – Park, Beomseob: The VP-Function: A Review, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017.

Thomas Zittel, Thomas: The personal vote, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017.

Tóka, Gábor: A szavazói magatartás, In: Gallai, Sándor – Török, Gábor (szerk.): *Politika és Politikatudomány*, Budapest, 2003.

Zachary, Albert and Raymond La Raja, Raymond: Campaign Spending, In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocely – Lewis-Beck, Michael: *Sage Handbook of Electoral Behaviour*, New York, 2017.

**'Why do you vote that way, and why do I vote this way?'-
General characterization of voter behavior based on classical
traditions and other possible theoretical approaches**

This paper aims to generally introduce the three big classical voting behaviour traditions and other possible voting models and approaches that draw on the classical theories. The main chapters describe the sociological approach, that supposes a strong connection between the individual's social background and the vote cast on a party; the socialpsychological model, under which the voters possess strong emotional attachments towards their favourite party, which attachment was developed in the voters' childhood through the early and parental affected socialisation (and they also see the political reality through the glasses created by the partisanship) and the rational theory that operates with rational individuals who make calculations about the alternatives that best fit their self-interest and count with „benefits“ and other „costs“ when voting.

Over the big general pictures about the traditional approaches, additional chapters show other possible models based on the elements of the Three and trace other research alternatives that can go deeper into investigating the whole voting behaviour theories in the political science.